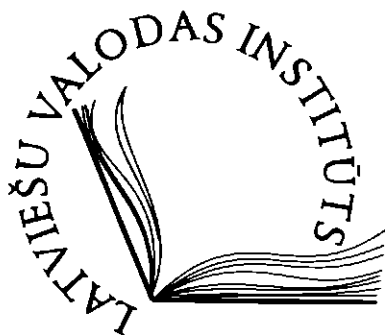

LINGUISTICA

5

LETTICA

1999

LINGUISTICA
LETTICA

LATVIEŠU VALODAS INSTITŪTA ŽURNĀLS

1999

RĪGA

5

Dibinātājs
LU Latviešu valodas institūts
Reģistrācijas apliecība Nr. 000311118

Redakcijas kolēģija
Aina BLINKENA, Ojārs BUŠS, Ina DRUVIETE, Ilga
JANSONE, Jānis VALDMANIS, Andrejs BANKAVS,
Agris TIMUŠKA, Andrejs VEISBERGS, Baiba
KANGERE (Zviedrija), Aksels HOLVUTS (Lietuva)

Redakcijas adrese
Akadēmijas lauk. 1, 902. ist., Rīgā, LV-1050,
Tālr. 7227696, fakss 7227696, el. pasts <latv@ac.lza.lv>

ISSN 1407 – 1932

© LU Latviešu valodas institūts, 1999.

SATURA RĀDĪTĀJS

Brigita BUŠMANE. Nokrejota piena nosaukumi latviešu valodas izloksnēs.	6
Benita LAUMANE. Dažas adjektīva <i>vecs</i> semantiski ekspresīvo funkciju īpatnības.	20
Andrejs BANKAVS. Jēkabs Dravnieks – leksikogrāfs.	30
Anitra TĪSIŅA. Salikto krāsu nosaukumu atveide latviešu valodas skaidrošajās vārdnīcās.	36
Andrejs VEISBERGS. Dzimtes kategorija latviešu vārdnīcās.	48
Andra KALNAČA. Verba personas kategorija un darbības vispārinājums.	60
Janina ŠVAMBARYTĒ. Neiginio objekto raiška: genityvas ir akuzatyvas.	72
Алонзас ГУДАВИЧИУС. Лингвистический компонент смысла высказывания.	83
Kersti BOIKO. Igaunņu valodas savienojuma verbi ar prefiksāladverbiem <i>alla</i> un <i>alt</i> . II daļa.	96
Maija BRĒDE. Aizpildītās pauzes publiskās runas stilā.	154
Regina PETKEVIČIENĒ. Lietuvių kalbos dviskiemenių nesandūrinių žodžių pradiniai atvirieji fonologiniai #CVCR-tipo skiemenys.	162
Jānis VALDMANIS. <i>Tonis</i> valodas lietojuma <i>rēģistrā</i> .	180

=====	
Regina KVAŠĪTE, Giedre ČEPAITIENE, Kazimiers ŽUPERKA. Metalingvistiskie valodas etiķetes komentāri.	186
Linda LAUZE. Sarunvalodas sintakses izpētes sociolingvistiskie aspekti.	196
Gunta LOČMELE. Latviešu tulkotās reklāmas funkcionālie, stilistiskie un kultūras aspekti.	207
Ieva ZAUBERGA. Tulkojumvalodas stilistiski strukturālā neviendabība.	215
Jānis ROZENBERGS. Par <i>Vāczemes</i> vārda cilmi un semantiku latviešu tautas dziesmās kultūrvēsturisko sakaru skatījumā.	223
Gita BĒRZIŅA. Satīriskais dialogs antīkajā prozā: stilistiski relevantie valodas elementi.	249
NO VALODAS ARHĪVA.	
Ella LĀCE. Kalncempju izloknes materiāli.	264
SVEICAM	274
ATCERAMIES.	
Mūsu pēdējā tikšanās ar profesori Martu Rudzīti. (<i>Brigita Bušmane, Elga Kagaine</i>)	275
Jūliju Kārkliņu pieminot (1924.-1982.). (<i>Jānis Rozenbergs, Jānis Valdmanis</i>)	277
HRONIKA.	
Rēzeknes starptautiskajā zinātniskajā konferencē. (<i>Andrejs Bankavs</i>)	282
3. Baltijas studiju konference Eiropā. (<i>Vineta Ernstsone</i>)	283

Pasaules lituānisti Viļņā. (<i>Laimute Balode</i>)	287
XIV starptautiskais fonētisko zinātņu kongress Sanfrancisko. (<i>Dace Markus</i>)	289
Par Kanādu geizeru zemē. (<i>Andrejs Bankavs</i>)	291
Romānisti satiekas Stokholmā. (<i>Andrejs Bankavs</i>)	292
Onomastikas kongresā. (<i>Laimute Balode</i>)	293
ZIŅAS PAR AUTORĪEM	296

Brigita BUŠMANE

Nokrejota piena nosaukumi latviešu valodas izloksnēs

Piena pārstrādes produkts krējums, kā arī tā blakusprodukts nokrejotais piens ir bijuši pazīstami jau piensaimniecības sākumposmā (Dumpe 1985, 66, 67). Laika gaitā ir attīstījušies, mainījušies krējuma ieguves paņēmieni, kas atstājuši liecības valodā, it īpaši nokrejota piena nosaukumos.

Nokrejota piena nosaukumi latviešu valodas izloksnēs pārsvarā ir apzīmējumi, kas ietver norādi uz produkta ieguves paņēmieni. Strukturālā aspektā nokrejota piena nosaukumi lielākoties ir vārdkopnosaukumi, kuru neatkarīgais komponents ir mantotais substantīvs *piens*, bet atkarīgais komponents ciešamās kārtas pagātnes divdabis, retāk adjektīvs vai substantīvs.

Diahroniskā skatījumā var izdalīt divas galvenās nokrejota piena nosaukumu grupas:

1. produkta nosaukumi, kas saistās ar tā iegūšanas senākajiem paņēmieniem,

2. ar piena separatoru iegūta nokrejota piena nosaukumi.

Tomēr vairāki produkta nosaukumi izloksnēs ir saistīti kā ar senākiem, tā ar jaunākiem krējuma ieguves paņēmieniem, tas ir, senākie nosaukumi tiek lietoti arī ar separatoru iegūtā nokrejošā piena apzīmēšanai.

1. Relatīvi vecāko produkta nosaukumu grupu veido nosaukumi, kas saistās ar senākajiem produkta ieguves paņēmieniem.

Senākais krējuma iegūšanas paņemiens, kas bija pazīstams visā Eiropā, bija tā nosmelšana no sarūguša piena. Šim nolūkam speciālos traukos iekāstu pienu apmēram diennakti turēja vēsā vietā (vasarā pagrabā, ziemā – pieliekamajā), pēc tam, lai paātrinātu rūgšanu, dažkārt ienesa virtuvē un, kad piens bija sarūdzis stingrs, krējumu nosmēla (sk. Dumpe 1985, 66-71.)

Par šo krējuma ieguves paņēmienu liecina vairāki nokrejojta piena nosaukumi, kuros ietverta norāde uz dažādām darbībām.

Nosaukums *stādinātais piens* reģistrēts Sarkanos PM, *nuostādīts piēns* Džūkstē (*kas bi stāvējis¹ ilgāki, tuō* [pienu] *saūca nuōstādītu piēnu, ka kreīms bi nuōņēmc*) Apv., *nuostādīts piens* Saldū Apv. Atvasinājums *nuostādnis²* konstatēts Tilzā Apv.

Sal. *stādināt, stādīt* 'likt, novietot tā, lai nogulsnētos kārtās, slāņos (šķidrums sastāvdaļās)'.

Nosaukums *nuosmalstītais piēns* sastopams Cēsīs PM, *nuosmalstītais piens* Bruknā PM, *nuosmēļtais² piēns* Zaļeniekos (*siēram lēja nuōsmēļtuō piēnu*) Apv., *nuosmēļtais piens* Cērē Apv.

Sal. (*nuo*)*smalstīt* '(no)krejot (parasti ar karoti)' vietām Vidzemē, Kurzemē, retumis citos novados LVDA; (*nuo*)*smelt* 'tas pats' vairākās vietās Kurzemē, Zemgalē, Vidzemē, Augšzemē LVDA.

Nosaukums *nuokraistīts piens* reģistrēts, piemēram, Jaunpiebalgā PM, Panemunē LVDA, *nūokraistītis² piens²* Līvānos (*nagribu nūkrāist'eitu p'īnu dz'er'ī'*) LVDA, Sinolē (*diu nedēļu* [teļus] *nūodzīrdijām ār lobūo piēnu vīn, ta s'ōākām* [dzirdīt] *ār nūokraistītu piēnu*) Apv.

Sal. (*nuo*)*kraistīt* '(no)krejot, (no)smalstīt krējumu (nostādinātam pienam) no virsas' Austrumlatvijā, sporādiski citos novados. Latgalē arī (*nuo*)*kraistēt* LVDA.

Semantiskā paralēle *nuokriētais² piēns* reģistrēta Nīcā, *nuokrietais piens* Cērē Apv., *nuokriēts² piēns* Puzē Apv.

¹ Šeit un turpmāk i e k a v ā s ietvertajā ilustratīvajā tekstā norāde uz intonāciju sakritumu vārdā (t. i., divnieks aiz attiecīgā vārda pie mazā burta augšējās līnijas) nav dota. Par intonāciju sakritumu sk.: Rudzīte M. Latviešu valodas vēsturiskā fonētika. – R., 1993. – 109.–110. lpp. Latviešu valodas dialektu atlants. Leksika. – R., 1999. – II karte un komentārs.

Sal. *(nuo)kriet* '(no)krejot, (no)smalstīt krējumu (nostādīnātam pienam)' Ziemeļkurzemē, retāk Dienvidkurzemē, vietām Austrumvidzemē LVDA.

Uz atšķirīgu krējuma ieguves veidu norāda nokrejtā piena nosaukums *nūoliētais² piens²* Rēznā (*ka vēļ nab'ie saskuôb's' kriejumu nūl'ā, to sauc'ā pār nūl'itū p'īnu*) Apv., *nuolietais piens* Nīcgalē PM.

Kā liecina etnogrāfu pētījumi, 19. gs. piens dažkārt nostādīnāts koka traukā, kuram pie apakšmalas bija caurums ar tapiņu vai caurulīte, pa kuru, tiklīdz krējums bija nostājies, nolaida pienu. Bet sīksaimnieki vēl 20. gs. 30. gados krējumu ieguva, nostādīnot pienu skārda kannā, kurai sānos bija stikliņš krējuma kārtas noteikšanai un pie apakšas caurulīte, pa kuru pēc krējuma nostāšanās pienu nolaida (Dumpe 1985, 68, 72).

Sal. *nūoliēt²* 'nokrejtot pienu, to nostādīnot un notecinot pa caurumu pie trauka apakšmalas' Pildā LVDA, *nuoliet* Naujēnē LVDA.

Par šo krējuma ieguves paņēmienu liecina arī nokrejtā piena nosaukums *nuolaīstais piens²* Nīcgalē, Vārkavā PM, *nuolaīstais piens²* Bērzpilī (*nūlaīstīs p'īnc ir tys, kuru nūlaīž nu stuôd'in'eīcys*) LPI, Nautrēnos (*tān, ka nu stuôd'is' nūlaīš [pienu], sauc nūlaīst'is' p'īnc. nūlaīstū p'īnu raūdz'ei i tāisa b'is'p'īnu*), Tilžā Apv., *nuolaīstais piens* Liepnā PM.

Sal. *laist* (*izlaist, nuolaist*) '(no)krejot pienu, to nostādīnot un notecinot pa caurumu pie trauka apakšmalas' vietām Austrumlatvijā, piemēram, Vārkavā LVDA.

Jāpiebilst, ka verba *laist* (un no tā darinātā priedēk]verba *izlaist, nuolaist* vai *pārlaist*) semantika aplūkojamajā leksikas grupā ir paplašinājusies, proti, to lieto arī ar nozīmi '(no)krejot ar piena separatoru'.

Līdzīga semantikas paplašināšanās raksturīga arī verbam *(nuo)krejuot*, kas ir arī literārās valodas vārds (LLVV IV 417, V 571) un kura sākotnējā nozīme ir '(no)smalstīt krējumu (nostādīnātam pienam)', kas bieži sastopama daļā Kurzemes, Zemgalē, Ziemeļrietumvidzemē LVDA. Dažviet verbs *(nuo)krejuot* apzīmē otro – relatīvi senāku krējuma ieguves paņēmienu: pa caurumu pie trauka apakšmalas notecinot zem

krējuma kārtas nostājušos pienu, piemēram, Bārtā (*ka piēns nuostā, ta nuokrejuot: kuōka spañnīti pa tapu izlaiž piēnu, paliēk kreims*) LVDA.

Arī varianti *(nuo)krējuot* (reģistrēts galvenokārt Austrumzemgalē un Austrumvidzemē) un *(nuo)krējumuot* (sastopams vietām Austrumvidzemē un Augšzemē) sākotnēji saistīti ar senākajiem krējuma ieguves paņēmieniem, piemēram, Jaunsvirlaukā (*nuokrejuot piēnu, rijā puodus. [senāk] ar karuōti [krejoja]*) LVDA, Vestienā *nùokrējumuot² (āgrēk piēnc bij kūoka stāñģīšuos, opākšā tā:p'īņa. kat tā:p'īņu izrāva, piēnc nùotēcējā, krējums pālika)* LVDA. Bet līdz ar separatoru ieviešanos verbi *(nuo)krejuot, (nuo)krējuot, (nuo)krējumuot* tiek lietoti arī jaunās darbības apzīmēšanai, piemēram, Grobiņā (*tagad krejuot ar mašinām*) LVDA, Vecsvirlaukā (*krējuot vis labāk ar cētērpugu*) LVDA, Sunākstē (*piēnu vār nùokrējumuot ar cētērpugu*) LVDA. No šiem vārdiem darinātie produkta nosaukumi reģistrēti dažādās izloksņu grupās, piemēram, *nùokrejuots piēns* 'vājpiens' Cirgaļos LVDA, *nuokrejuots² piēns* Kalnciemā, Mazsalacā LVDA, *nuokrejuotais piens* 'ar separatoru iegūts vājpiens' Dzerbenē Apv., *nuokrējuots piens* Nīcgalē, Sarkanos PM, *nuokrējumuotais piens* Snēpelē VME 3089, 209.

Vārdkopnosaukums *nokrejots piens* sastopams arī literārajā valodā LLVV VI₂ 92.

II. Otru grupu veido pārsvarā relatīvi jaunāki nosaukumi, kas tiek lietoti ar separatoru iegūta nokrejota piena apzīmēšanai. Tātad tie ir saistīti ar izmaiņām krējuma ieguvē.

Piena separēšana ar separatoru Latvijā aizsākās 19. gs. beigās. Pirmie separatori (jeb centrifūgas) ir ievesti 1886. gadā. Tos darbināja ar zirgu spēku vai tvaiku, tādēļ tie bija smagnēji un piemēroti tikai muižu pienotavām. 19. gs. 80. gadu beigās sāka ievest mazākus, ar rokām darbināmus separatorus, kas bija piemēroti arī nelielām saimniecībām. 20. gs. sākumā dažādu firmu ražotie separatori jau plaši tika izmantoti ne tikai Baltijas muižās, bet arī strauji izplatījās zemnieku saimniecībās (Dumpe 1998, 100).

Kāda rezonanse dažkārt bija šīs jaunās piena pārstrādes ierīces ienākšanai lauku mājās, par to ar humoru ir rakstījis R. Blaumanis savā

1901. gadā izdotajā joku lugā "No saldenās pudeles" Tās darbība noris mājās, kuru saimiece domā iegādāties piena separatoru, ko mājas ļaudis sauc par piena mašīnu, centerpūgu, centripogu, arī centerpūki. Pēc separatora galvenā pretinieka Kriša domām, ar centrifūgu iegūtais piens ir "plikis un skādīgs", kam ir "ģipts", un "pēc trim gadiem cilvēki no viņa akmeni dabūjot vēderā"² Domājams, ka līdzīga negatīva attieksme pret separēto pienu ir veicinājusi vairāku ekspresīvu nosaukumu rašanos.

Ar piena separatora nokrejtā piena apzīmēšanai, kā iepriekš norādīts, ir pārņemti daži nosaukumi, kas saistīti ar senākajiem krējuma ieguves paņēmieniem, tas ir, *nuokrejuots*, arī *nuokrējuots piens*, *nuokrējumuotais piens*.

Nosaukums *laistais piens* vai tā variants izplatīts Austrumvidzemē, vietām fiksēts Latgalē, retāk Rietumvidzemē, Zemgalē un Kurzemē, piemēram, *laistais piens*² Sinolē Apv., Galgauskā, *laistais piens*² Mārcienā (*talānc jāu gona bu:s dzērs lobā piēna, jāsāk duot laistāis*) Apv., *laistais piens* Vecpiebalgā VME 2444, 293, Liepupē, Odzienā, Susējā, Tūjā, Vecsaulē PM, *laists piens*² Mēdzulā Apv. *nuolaistais*² *piens*² Sinolē (*pote sàimenīca bij briesmīgi skūopa: [saime] sliktu kosti deve, àr nuolaistuo pienu tāsija putru*) Apv., Galgauskā, *nuolaistais piens*² Lazdonā, Vietalvā, Virānē, *nuolaistais piens* Aiviekstē, Atašienē, Liepupē, Līksnā, Naujenē, Pededzē, Silajānos PM, *nuolaists piens*² Slatē, Zasā, *nuolaistais piens*² Rugājos PM, *izlaistais piēns* Vecpiebalgā Apv. *izlaistais*² *piēns* Džūkstē (*ka nāca mašīnas, ta vaīs nelēja piē putras nuostādītuō piēnu, bet izlaistuō piēnu*) Apv., *izlaistais piens*² Sinolē (*biise m°ājā.. r°a cēntērpūga, tūo izlaistuo pienu vīn dāvuši [saime]*) Apv. *izlaistais piens*² Mārcienā Apv., Kalsnavā, Lubānā, *izlaistais piens* Aiviekstē, Lejasciemā, Pededzē PM, (*iz*)*laistais piens*² Alūksnē, Ziemerī Apv. *izlaists*² *piēns* Kandavā Apv. *izlaists piens*² Mēdzulā Apv. *pārlaistais*² *piens*² Sinolē (*sàimenieki lobuo pienu nālietuoja, tūo aizvede uz pienuotavu, bet p°ārlaistāis piens bij kuō g°āst sàimēi priēšk*) Apv. *cāurlaists*²

² Blaumanis R. Kopoti raksti. 4. sēj. – R., 1958. – 433. lpp.

*piens*² Kalncempjos Apv. *nuolaistais vājšpiens* Sunākstē EH II 60.

Arī šo nosaukumu pirmais komponents ir darināts no verba, kura semantika aplūkojamajā leksikas grupā ir paplašinājusies. Ar nozīmi '(no)krejot ar separatoru' verbs *laist* (*izlaist*, *nuolaist*, *pārlaist*) reģistrēts galvenokārt Latvijas austrumdaļā, piemēram, Mārcienā (*tūliņ laidisām* [pienu], *vāļ tik jāsasilda siltāks*) Apv., Mētrienā (*piēnu izlāiž caūr mašīnu*) LVDA, arī dažviet Zemgalē, piemēram, Vircavā LVDA. Piebilstams, ka vārdkopa *izlaist pienu* 'nokrejojot pienu ar separatoru' sastopama arī literārajā valodā LLVV VI₂ 92 minēta ar norādi, ka tai piemīt sarunvalodas stilistiskā nokrāsa.

Izloksnēs izplatīti arī citi ar separatoru nokrejota piena nosaukumi, kuru pirmajā daļā ir no polisēmiska verba atvasināts divdabis. Darbības, ko veic, gatavojot krējumu resp. nokrejojot pienu, apzīmēšanai izloksnēs reģistrēti vairāki verbi, kas atspoguļo vārdu semantiskās struktūras paplašināšanos, proti, pamatojoties uz līdzību darbību veidā, norisē, funkcijā, tie darināti ar nozīmes pārnēsību. Nozīme '(no)krejot ar piena separatoru' var būt saistīta gan ar atbilstošā verba primāro nozīmi, gan arī ar sekundārajām nozīmēm.

Ar verba *griezt* primāro nozīmi 'virzīt pa apli, ap kādu asi' (LLVV III 142) ir saistīti no tā darinātie nokrejojotā piena nosaukumi, kas sastopami galvenokārt Latgalē, retāk tie fiksēti Vidzemē, Zemgalē un Augšzemē, piemēram, *griežtais piēns* Zaļeniekos Apv. *griežtais² piēns²* Kalupē (*m'es' gristū p'īnu lajam syvān'im i cūkōm*) KIV II 218, *griežtais piēns* Rudzētos VME 2856, 269, Dzērbenē Apv., Bruknā, Kalvenē, Liksnā, Naujenē, Nīogalē, Raiskumā, (retāk) Rencēnos PM, *griežtais² piēns²* Tilzā, Viļakā Apv., *griežts² piēns²* Dignājā Apv., *griežts*, arī *izgriežts piēns* Mēmelē PM, *izgriežtais piēns* Zantē Apv. *izgriežtais² piēns²* Dignājā Apv., *izgriežtais piēns* Lejasciemā PM, (*iz*)*griežtais² piēns²* Alūksnē, Ziemeņi Apv., *izgriežtais piēns* Liepnā PM, *nuogriežtais² piēns²* Aizkalnē, Dignājā Apv., Asarē PM, *nuogriežtais piēns* Atašienē, Silajānos, Skultē PM, *nuogriežtais² piēns²* Ozolainē LU, Nautrēnos, Šķilbēnos Apv., *nuogriežts² piēns* Bebreņē (Kaldabruņā) EH II 264, Dignājā Apv.

Sal. *griezt, izgriezt* '(no)krejot ar piena separatoru' vietām Latgalē, Augšzemē, Austrumzemgalē, Vidzemē LVDA, piemēram, Ērgemē (*piēns jāgriēz. ej nu izgriēz piēnu!*), Jeros un Vainižos Sem. dial. 123, Mārcienā Apv.

Līdzība darbību veidā un daļēji funkcijā ir bijusi arī verba *malt* sekundārās nozīmes 'krejot ar piena separatoru' veidošanās pamatā, jo arī krējuma ieguve, tāpat kā, piemēram, miltu iegūšana, balstās uz rotāciju.

Produkta nosaukums *maltais piens* reģistrēts Cērē, Dzērbenē Apv. Liepupē PM, *maltais*, arī *izmaltais*, *nuomaltais piēns* Ērgemē ĒIV III 56, (*viņč nedeva lāgus ēst, izmaltajā piēnā vārija kopiju*) ĒIV I 487, *izmaltais piēns* Kārķos, Zantē Apv., *izmaltais piens* Dzērbenē Apv., *nuomaltais² piēns* Vainižos (*kad isceñtere piēn, dabu saīd kreīm un nuomalto piēn*) Apv. Vecatē Apv., *nuomaltais piens* Kūdamā VME 2444, 354, Snēpelē VME 3089, 209, Dzērbenē, Valmierā Apv., Lielstraupē, Skultē, Vidrižos PM.

Sal. *malt* 'krejot ar piena separatoru' galvenokārt Ziemeļvidzemē, piemēram, Ērgemē ĒIV II 275, Ēvelē, Skultē, Vidrižos LVDA, sporādiski Kurzemē un Zemgalē, piemēram, *malt* Cērē, Dobelē, Jaunsvirlaukā LVDA.

Vārdkopa *malt pienu* 'krejot pienu ar separatoru' sastopama arī literārajā valodā – tai piemīt sarunvalodas stilistiskā nokrāsa LLVV VI₂ 92.

No verba *dzīt* veidots nokrejota piena nosaukums *nūodzītāis piēns* reģistrēts Ērgemē ĒIV III 56, *pārdzītāis² piens²* Izvaltā Apv., *pradzītāis piens* Ciblā PM. Šie apzīmējumi ir saistāmi ar verba *dzīt* sekundārajām nozīmēm. Sal., piemēram, *nūodzīt* 'atdalot (pārtikas produktam) kādas sastāvdaļas (parasti taukvielas), pazemināt (tā) vērtību; noplicināt' Ērgemē ĒIV II 398, *dzīt²* 'spiežot panākt, ka izdalās (šķidrums)'; 'iegūt ar pārtvaici (piemēram, kandžu, darvu)' Kalupē KIV I 297.

Semantiski līdzīgi darināts nokrejota piena nosaukums sastopams igauņu valodā: saļ. *lābiaetud piim* Saar. III 144 – burtiski 'cauri izdzīts piens'.

Nosaukums *pārvilktais² piens²* konstatēts Sinolē Apv. *pārvilk(ai)s² piens²* Alūksnē, Kalncempjos Apv. *pārvilktais piens* Liepnā PM.

Sal. *pārvilk²* 'krejot ar piena separatoru' Kalncempjos Apv.

Vairākās Austrumlatvijas izloksnēs parasti līdzās stilistiski neitrālam nokrejata piena apzīmējumam (piemēram, *izlaistais piens*, *izmaltais piens*) tiek lietots no verba *jāt* darināts produkta nosaukums, kam piemīt izteikta ekspresivitāte un kas ietver runātāja kritisko vērtējumu un negatīvo attieksmi. Vārdkopnosaukums *izjātais piēns* reģistrēts Kārķos Apv., *izjātais piens²* Sinolē Apv., *izjātais piens* Dzērbenē Apv., *izjātais piēns*, arī *nūojātais piēns* Ērgemē (*kūo tu tūr derēsīēs [par kalpu], tūr jàu tēu izjātuō piēnu tik duōs!*) ĒIV III 56, *nūojātais piēns* Rencēnos (*pa nūojātuō piēnu a sāuca [vājpienu], tas jàu bija vis-vāīrāk tas nūosaukūms*) Apv. *nūojātais piens²* Sinolē (*cēntērpūks atvasc m^oājā. tik nūoj^oātuō piēnu tagad duō sāimenīca*) Apv., Madlienā, *nūojātais piens* Dzērbenē, Valmierā Apv., Atašienē, Vārkavā PM. Šie nosaukumi, šķiet, veidoti, taukvielu atdalīšanai, produkta noplicināšanai asociējoties ar zirga ilgstošu jādināšanu, nogurdināšanu.

Sinolē blakus nosaukumam *izjātais piens²* fiksēts variants ar ciešāmās kārtas tagadnes divdabi pirmajā daļā *jājamais piens²* (*tīe ār nūopīrkušī piēna mašīnu.. nu jōu tas j^oājamaīs piēns īr kūo dzeīēt*) Apv. Sufiksālais atvasinājums *jātenis* 'vājpiens' ar nievājošu nokrāsu lietots Odzienā Apv.

Ar separatoru nokrejatā piena nosaukumi darināti ne tikai no mantotiem vārdiem, bet arī no aizgūtiem darbības apzīmējumiem, kas izloksnēs ienākuši reizē ar jauno piena pārstrādes ierīci.

Vārdkopnosaukums *mašīnēts piēns* reģistrēts Kalvenē PM, *mašīnāt(ai)s piēns*, arī *mašīnāts piēns* Nīcā.

Sal. *mašīnēt*, (*iz*)*mašīnēt* '(no)krejot ar piena separatoru' Dienvidkurzemē LVDA, piemēram, Kursīšos (*ka nebīj vēl mašīnes, ku mašīnē piēnu, turēja piēnu špaīnēluōs*) Apv.

Nosaukums *ceņterētais piēns* fiksēts Liepupē Apv.

Sal. *centerēt* 'separēt (centrifugēt) ar piena separatoru (centrifūgu)' Baižkalnā, *izceñterēt* Vainižos (*nac palīga maņ isceñteret piēn!*) Apv., *izcenterēt* Dzērbenē LVDA.

Izlokšņu pieraksti liecina, ka no ciešamās kārtas pagātnes divdabja un substantīva *piens* darinātie nokrejtā piena nosaukumi pārstāv produktīvāko nosaukumu darināšanas modeli šajā leksikas grupā. Tie parasti ir primārie un biežāk lietotie produkta apzīmējumi izloksnēs. Dažkārt tiem līdzās sastopami vārdkopnosaukumi ar adjektīvu vai substantīvu atkarīgajā komponentā, piemēram, *slimais piens*, *zilais piens*, *raganas piens*. Šie nosaukumi, domājams, ir relatīvi jaunāki un darināti, pretstatot nekrejoto pienu (pilnpienu) vai ar senākajiem paņēmiem iegūto nokrejoto pienu separētajam pienam, kurš, ņemot vērā, ka no tā mehāniski atdalīti piena tauki, tiek vērtēts negatīvi.

Nosaukums *slimāis piēns* reģistrēts Rencēnos (*vājpiēnu sāuca pa slimuō piēnu, ka sākās tās piēna mašīnas*) Apv. Šajā nosaukumā atklājas aizguvuma *slims* (< vlv. *slim* 'schlecht, elend' ME III 932) senākā nozīme 'slikts, mazvērtīgs, nederīgs', kas ir dominējošā latviešu valodā 17. gs. (LEV II 227, 228), turklāt Vidzemē saglabājusies visilgāk. Sal. piemēram, *slims* (salīdzinājuma konstrukcijā) 'tāds, kas (kvalitātes ziņā) ir sliktāks, mazvērtīgāks (par ko)' Ērgemē (*nūopīrk zirgu vai gūovi jaŋūnu, [ja gadījusies sliktā,] ta saka vai dievī, tā jāu i vėl slimāka kā večā bi*) ĒIV III 387. Ar nozīmi 'slims' Ziemeļrietumvidzemes izloksnēs (it īpaši vecākā paaudze) lieto vārdu *vājš* (Sem. dial. 204, 205). Jāpiezīmē, ka vārda *slims* mūsdienu literārā nozīme nostiprinājusies 18. gs. beigās (LEV II 228).

Arī vārdkopnosaukums *zilais piēns* 'separējot iegūts vājpiens' sastopams Rencēnos (*zilāis piēnc, viņč i zils. vai ta kādām smeķēja, ne-viēnām jāu negāja pie sīrc*) Apv. kā arī Sinolē – *zilais piens*² (*tie ār nūopīrkuši piēna mašīnu – jōu rogana kōktā. ta nu duōs jūsiem tūo zilūo piēnu*) Apv. Pēc izlokšņu dotumiem, adjektīvs *zils* ēdienu leksikā parasti tiek saistīts ar ūdeņainu dzērienu, ēdienu, kā arī ar tādu, kam nav aizdara: sal. *zila*

(wässerig) *putra* Lubānā ME IV 720, *zilās suliņas* 'sūkalas' Vecpiebalgā EH II 602, Sarkaņos, *zilās sulīnas* 'tas pats' Palsmanē, Rankā, *zilās sulas* 't. p.' Kalsnavā, Lizumā, Lubejā LVDA. Relatīvi jauns produkta apzīmējums ir saliktenosaukums *vājpiens*, kas izloksnēs ienācis no literārās valodas. Nosaukums *vājpiēns*² reģistrēts, piemēram, Gramzdā (*vājpiēnu sauc, kur izmašīnē, tad viš skaītās vājpiēns*) un Zantē (*izgriēž piēnu caūr mašīni, tad i vājpiēns, izgriēstais piēns*) Apv. *vājpiēns*² Līksnā (*nu p'īnuōtavys atvastū vuōjp'īnu dūt cūkōm*) LPI, Dignājā (*Jō^oŋu s'īrs – tū vō^orej. b'zū p'tuu karsej vō^oip'īnā*) Apv., Viļānos (*vuōjp'īnc – ka ār mašen'i nūgrīz'ā*) Apv.

Nereti saliktenis *vājpiens* parasti līdzās izloksnē biežāk sastopamam un senākam nosaukumam tiek lietots arī bez separatora nokrejota piena apzīmēšanai, piemēram, Nīcā (*puōdām apakšā bi tapiņš. tuō pataīsija vaļā, ta vājpiēnu nuolaīda. tas kreīms palikās*) Apv., Barkavā (*p'īnu, kas patyka zām kriējuma, sauc pār vuōjp'īnu*) LPI, Aizkalnē (*vuōjp'īnu kuōdrēis stūod'iejom*) Apv.

Vārds *vājpiens* 'piens, kuram krejojot atdalīts krējums' (LLVV VIII 262) ir relatīvi jauns arī latviešu literārajā valodā – ME IV 493 tas minēts no literatūras ar norādi, ka ir neoloģisms. Domājams, ka produkta nosaukums *vājpiens* valodā ienācis saistībā ar jauno krējuma ieguves paņēmienu. Latviešu valodā tas ir kalkots no vācu *Magermilch* 'tas pats'

No adjektīva *vājš* sufiksāli darināts produkta nosaukums *vājinis* reģistrēts Gaigalavā (*ka izgriēz'ā ār c'ent'ērpugu, to tys p'īnc sauc'ās' vuōjin'c'*) Apv.

Adjektīvu ar izskaņām *-inis*, *-ine* substantivējumi ir sastopami daļā augšzemnieku izloksņu parasti blakus vārdkopām, kuru pirmais komponents ir adjektīvs ar *-inis*, *-ine* (sk. Vulāne 75-77, 80). Tātad vājpiena nosaukums *vājinis*, iespējams, radies no vārdkopas *vājinis piens*, kas pagaidām izloksņu pierakstos nav konstatēta.

Sufiksālu atvasinājumu – vājpiena nosaukumu – izloksnēs ir maz. Izskaņa *-inis* sastopama arī Līksnā reģistrētajā vājpiena apzīmējumā *nātininis* PM, kas arī ir substantivējies adjektīvs un

veidots ar vārda nozīmes pārnese sal. *nātininis* 'nātns'. Pārnese pamatā varētu būt no taukvielām atdalītā piena asociēšanās ar plānāku – nātņa – audumu.

Nelielu ar separatoru iegūtā nokrejtā piena apzīmējumu grupu veido vārdkopnosaukumi un salikteņnosaukumi, kuru pirmajā daļā ir substantīvs.

Līdz ar separatoru ieviešanos lauku saimniecībās izloksnēs ir darināti salikti vājpiena nosaukumi, kuru pirmajā daļā ir norāde uz šo ierīci.

Nosaukums *mašīnpiens* (vai tā variants) reģistrēts galvenokārt Rietumkurzemē, piemēram, *mašīnpiens* Dundagā, Piltēnē Apv. Durbē, Zirās, Zūrās PM, *mašīn(a)spiēns* Popē Apv., *mašīnpiens* Kalvenē PM, *mašīnpiēns* Krotē LPI, *mašīnes piēns* Kursišos (*ja jau jāēd ēdiēns mašīnes piēnā* [vārīts], *ta nav vērc*) Apv.

Sal. *mašīna*, *mašīne*, *mašīņa*, *piena mašīns*, *pienmašīna* 'piena separators' Kurzemes izloksnēs. Vārdkopnosaukums *piena mašīna* sastopams arī literārajā valodā – LLVV VI₂ 92 minēts ar norādi, ka tam piemīt sarunvalodas stilistiskā nokrāsa.

Nosaukums *fūgas piens* pagaidām konstatēts tikai Zirās Apv. Tas, iespējams, ir okazionālisms, kas veidots pēc Rietumkurzemes izloksnēs arī Zirās biežāk sastopamā nosaukuma *mašīnpiens* parauga.

Sal., piemēram, *centrifūga* Dundagā (*nopirk' piēnmašīn. [to] souc' pa centrifūg*) Apv.

Sufiksālais atvasinājums *traībulis* ar skaidrojumu '*caur centrifugu malts piens*' reģistrēts K. Mīlenbaha vārdnīcas papildinājumos (EH II 690) no Jeriem. Šajā izloksnē fiksēts arī vārdkopnosaukums *traībuļa piēns* (*traībuļ piēn deļ ēst.. maz siven iēt cāūr, ka traībuļ piēn deļ*) Apv.

Sal. *traībulis* 'piena separators' Jeros (*pe tād saīmek negribeļ iēt diēnet, kam traībulis māja*) Apv.

Nosaukums *raganas*, arī *raganu piens*² reģistrēts tikai Sinolē. Tā semantisko motivāciju atklāj pieraksts izloksnē: *Vīļņām dienastnieki saciļši: tas rošanas piens viņ esūt j'òàad. meītiešiem brūņči stāvùot viēnu-mēļ saraūti uz aūkšu, vādārs eļùot cāuri..*

Avotu un literatūras saīsinājumi

- Apv. Latviešu valodas institūta apvidvārdu vārdnīcas kartotēka.
- Dumpe 1985 *Dumpe L.* Lopkopība Latvijā 19. gs. – 20. gs. sākumā. Etnogrāfisks apcerējums. – R., 1985.
- Dumpe 1998 *Dumpe L.* Latviešu tradicionālā piensaimniecība. Piena produkti un piena ēdieni. – R., 1998.
- EH *Endzelīns J. Hauzenberga E.* Papildinājumi un labojumi K. Mīlenbaha Latviešu valodas vārdnīcai. – R., 1934–1946. – 1.–2. sēj.
- ĒIV *Kagainē E. Rāge S.* Ērgemes izlokšnes vārdnīca. – R., 1977–1983. – 1.–3. sēj.
- KIV *Reķēna A.* Kalupes izlokšnes vārdnīca. – R., 1998. – 1. sēj. (A-M), 2. sēj. (N-Ž).
- LEV *Karulis K.* Latviešu etimoloģijas vārdnīca. – R., 1992. – 1.–2. sēj.
- LLVV Latviešu literārās valodas vārdnīca. – R., 1972–1996. – 1.–8. sēj.
- LPI Liepājas Pedagoģijas akadēmijas Latviešu valodas un literatūras fakultātes studentu diplomdarbu materiāli.
- LU Latvijas (Valsts) Universitātes Filoloģijas fakultātes studentu diplomdarbu materiāli.
- LVDA Latviešu valodas dialektu atlanta kartotēkas materiāli (atbildes uz 546. jautājumu).
- ME *Mīlenbahs K.* Latviešu valodas vārdnīca. Rediģējis, papildinājis, turpinājis J. Endzelīns. – R., 1923–1932. – 1.–4. sēj.
- PM Atbildes uz aptauju par pienu un piena produktu nosaukumiem latviešu valodas izlokšnēs.
- Saar. *Saareste A.* Eesti keele mõisteline sõnaraamat. – Stockholm, 1958–1968. – I–IV
- Sem. dial. *Kagainē E.* Semantiskie dialektismi Ziemeļrietumvidzemes izlokšnēs. – R., 1992.
- VME Latvijas Vēstures muzeja Etnogrāfijas nodaļas bij. Pieminekļu valdes materiāli.

Benennungen für entrahmte Milch in Mundarten des Lettischen

Zusammenfassung

In diachronischer Hinsicht lassen sich zwei Hauptgruppen von Benennungen für entrahmte Milch aufstellen.

1. An die ältesten Gewinnungsarten gebundene Benennungen des Produkts. Dies sind Benennungen in Wortpaaren, deren unabhängige Komponente sich als das Substantiv *piens* 'Milch' realisiert, die abhängige Komponente als ein Partizip Prät. Pass., das einen Hinweis auf die bei der Gewinnung des Produkts ausgeführte Tätigkeit enthält (z. B., *nuokraistīš piens*, *nuosmalstītais piens*, *nuolietais piens*).

2. Benennungen für mittels Milchscheuler enthaltene entrahmte Milch. Auch sie sind in Mundarten vorwiegend nach dem erwähnten Modell gebildete Benennungen in Wortpaaren, deren erste Komponente sich des öfteren als eine durch semantische Verschiebung (aufgrund der Ähnlichkeit in der Art, Funktion, im Verlauf von Handlungen) gebildete Form des Partizips Prät. Pass. eines Verbs realisiert (z. B., *izgriezītais piens*, *nuomaltais piens*, *nuodzītāis piens*, *izjātāis piens*). Seltener kommen Benennungen in Wortpaaren mit einem Adjektiv in der abhängigen Komponente vor (z. B., *slimais piens*, *zīlais piens*). Im 20. Jh. ist die Benennung *vājpiens* (Lehnübersetzung < dt. *Magermilch*) in die Mundarten eingedrungen zugleich ein Wort der Literatursprache und nicht selten auch zur Bezeichnung von mittels ältere Gewinnungsarten enthaltener entrahmter Milch gebraucht. Semantisch nahe liegt die in Gaigalava fixierte Benennung *vājinis* – ein substantiviertes Adjektiv, abgeleitet durch den für einen Teil der hochlettischen Mundarten charakteristischen Auslaut *-inis*.

Eine kleinere Gruppe bilden zusammengesetzte Benennungen, deren 2. Teil das Substantiv *piens* trägt, 1. Teil hingegen einen Hinweis auf das Gerät, die Milchscheuler (z. B., *mašīnes piens*, *mašīnpiens*, *fūgas piens*).

Die Dynamik von Benennungen für entrahmte Milch wurde durch mehrere Faktoren gefördert (die sich zu verschiedenen Zeitperioden aktualisiert haben) – sowohl extralinguistische (z. B. den Austausch von Arten und Einrichtungen der Sahnegewinnung; die Stellung entrahmter Milch in der Nahrungsskala, ihre Einschätzung) als auch linguistische (z. B. die Verwendung der produktivsten Bildungsmodelle von Benennungen, ihren semantischen Strukturwechsel).

Benita LAUMANE

Dažas adjektīva *vecs* semantiski ekspresīvo funkciju īpatnības

Latviešu valodā adjektīvam *vecs* izveidojusies bagāta un plaši sazarota semantika gan literārajā valodā, gan arī izloksnēs. E. Kagaine "Ērgemes izloksnes vārdnīcā" līdzās vārda *vecs* pamatnozīmei (pretstatā – 'jauns') reģistrējusi vēl 12 nozīmes, no tām sešu nozīmju pamatā ir adjektīva *vecs* lietojums ar noteikto galotni (sk. ĒIV III 686 – 688). Līdzīgi vārda *vecs* pamatnozīmes un sekundārās nozīmes nošķirtas A. Reķēnas "Kalupes izloksnes vārdnīcā": autore šai augšzemnieku izloksnē adjektīvam *vecs* konstatējusi 12 nozīmes (sk. KIV II 549). Latviešu literārajā valodā adjektīva *vecs* semantiskā lauka spektru veido 11 nozīmes, no kurām sešas attiecas uz adjektīvu *vecais* (sk. LLVV VIII 337 – 339). Rakstā uzmanība tiek pievērsta dažiem tādiem adjektīva *vecs* lietojumiem, kas līdz šim latviešu valodniecībā nav plašāk aprakstīti.

Detaljās un niansēs savstarpēji nesastatot latviešu leksikogrāfiskajos avotos dotos adjektīva *vecs* nozīmju skaidrojumus un atšķirības sekundāro nozīmju secībā, jānorāda, ka ar adjektīvu *vecs* var raksturot gan dzīvas būtnes un lietas, kas sasniegušas ievērojamu vecumu, to, kas ir lietots, ir novecojis, bojāts (piem., produkti) vai saglabājies no iepriekšējā laika perioda (gada), gan arī sabiedriskas parādības (piemēram, ieražas, tradīcijas), kas pastāv ilgi, u. tml.

Saistījumā ar dabas parādībām adjektīvs *vecs* raksturo, piemēram, debess spīdekļa mēness fāzi: *vecs mēnes(is)* (ME IV 517; sal. 'tāds, kas pakāpeniski ieiet Zemes ēnā (par Mēnesi)' Ērgemē ĒIV III 687; 'dilstošs mēness' Kalupē KIV II 549).

No pamatnozīmes 'vecs' atvasinātā nozīme 'tāds, kas ilgu laiku pastāvējis (ir bijis, eksistējis)' (sk. adjektīva *vecs* 3. nozīmi ĒIV III 686, KIV II 549) izmantota, veidojot un tulkojot (no krievu valodas) vairākus hidrometeoroloģijas terminus, sal.,

piem.: *vecs ledus, vecledus* – лёд старый (НМТ 159, 464), *veca sniega sega* – снежный покров старый (НМТ 272, 587).

Iespējams, minēto nozīmi atspoguļo arī vārdkopa *vecs leđus* Popes izloksnē (Kurzemes ziemeļrietumos), sal. *tā .nuos·liēķes ·gar·šļouṗ us več leđ*, taču piemēra interpretācija bez plaāka konteksta nav īsti droša (par līdzīgiem piemēriem, bet ar citu nozīmi sk. tālāk).

Zvejniecības un jūrniecības leksikā ar vārdu savienojumiem *veca jūra, vecs vilnis* u. tml. parasti raksturo jūras viļņošanās pēc vētras.

Sal. Rīgas līča un Rietumkurzemes piekrastē reģistrēto valodas materiālu:

veca jūra 'rimstošais jūras bangojums pēc vētras' Kaltenē (*več jūr – jūr pēc stur̄m, kamēr izskrej višņ*), Ģipkā (*vecā jūrā vel i strāūm*).

veca dinuņa 'lieli, gari viļņi pēc vētras' Tūjā (*več dinuņg nāk cāūr – vētr rimusi, bet vel i gařš vilnis*), Rojā; *vecs dinuņgs* 't. p.' Salacgrīvā.

Sal. *dinuņa*, -s 'liels (neplīstošs) vilnis bezvēja laikā (pirms vai pēc vētras)', vārdu lieto plaši visā piekrastē; līdz ar līb. *dinung* 'Dünung' (sal. līb. piemērā: *dinung um vanà ļain̄t̄ toū(v)vē tagān* 'd. ist alter Wellengang nach einem Sturm' Ket. 38), poļu (kašubu) *dēnēga* aizgūts no jūrniecības terminoloģijas: sal. vācu *Dünung* '(jūras) viļņošanās'.

veca kolla 'pēc vētras rimstošs, bet vēl augsts vilnis' Mērsragā (*več koll – maktigs rullis nāk male*).

Sal. *kolla(s)* 'liels (neplīstošs) vilnis' Ziemeļkurzemes piekrastē, piem., Rojā (*iēt cāūr kollam več dinuņg*) un citur; *kollēt(ies)* 'viļņot(ies), cilāties (par jūru)' Mērsragā (*vēš kolle mā*), Upesgrīvā, Rojā (*jūr kolle ka balts*), Lielirbē (*jūr kollajs*); aizgūti no lībiešu vai igauņu valodas: sal. ig. apv. *kolama* 'celties; viļņoties (par jūru)' (ig. piemērs: *kui meri kolab ülese, sīs Sāremā paistab* 'wenn das Meer sicht hebt, so wird Oesel sichtbar' Wied. 329; līb. *ko'l* 'pacēlums, izcēlums..' ('Erhebung, Bucht nach oben;

fata morgana' Ket. 144); līb. *ko'ltīt* 'emporsteigen' *me'r um i'lzə ko'ltīt* 'das Meer ist gestiegen' (Ket. 144).

vecs rullis 'lieli, gludi viļņi pēc vētras' Salacgrīvā.

Sal. *rullis*, retāk *rulis* 'liels, garš vilnis (parasti nepļīstošs)' registrēts visā piekrastē; minēts arī rakstu avotos (sal., piem.: *ruļi* 'größere Wellen' Skultē, Bārtā U 1872, 229; v. Welle, die Brandungswelle – *rulis* U 1880, 761); aizgūts no jūrniecības terminoloģijas: v. *Roller* 'pļīstošs vilnis, banga', *rollen* 'velt(ies), ritēt, ripot', angļu *roll, rolling* 'šūpoties (par kuģi); šūpošanās'.

vecs vilnis 't. p.' Ģipkā (*vecs vilnis tik un jāūns vel nav, pērkuoņgaisā tā ir*), Pāvilostā.

Visus šos lietojumus resp. vārdu savienojumus ar adjektīvu *vecs* vieno kopīga nozīme 'tāds, kas ir pastāvējis (bijis) iepriekš un kam vēl ir sakars ar iepriekšējo stāvokli, bet jau mazākā pakāpē (intensitātē)'.

Formas un satura ziņā tiem tuvi var šķist arī tādi (ar meteoroloģiskām parādībām saistīti) vārdu savienojumi kā *vecs pērkons*, *vecs vējš* u. tml., kas reģistrēti Kurzemes ziemeļrietumos Popē, sal.:

vecs pērkens pa āūkš rīban ka traks;

viš diēn krīt tāt vec šlo:draks (sal. *šlodraks* 'slapjš sniegs, sniegs ar lietu, slapjdraņķis');

vec vēš tā savād sāk žiē:ī - bus kāt nejāūks laīks;

vec vēš griēš tuos smīlc pa gāis.

Taču Popes piemēros izpaliek kopīgā pazīme, norāde par parādības eksistēšanu iepriekš un tās intensitātes samazināšanos tagad; gluži otrādi: *pērkons* rūc stipri (*rīban ka traks*), *slapjdraņķis* nepārstāj, *vējš* sāk pieņemties.

Atšķirībā no vārdu savienojumiem *vecs sniegs*, *veca jūra*, *vecs vilnis* u. tml., kuriem daļēji piemīt termina raksturs, jo adjektīvs *vecs* būtiski papildina, diferencē pamatjēdziena 'sniegs', 'jūra', 'vilnis' saturu, Popē fiksētajos vārdu savienojumos *vecs pērkuons*, *vecs šlodraks*, *vecs vējš* nav ietverta kāda jauna leksiska nozīme vai nozīmes nianse (nozīmes precizējums); minētie piemēri bez adjektīva *vecs* saturā nemainās.

L. Krautmane-Lohmatkina, lieliska Popes un kaimiņizlokšņu pārzinātāja, valodas materiālu vācēja un pētniece, savā Popes izlokšnes aprakstā¹ norāda, ka "nedzīvu priekšmetu un parādību apzīmējumi ar adjektīvu *vecs* pauž runātāja nievīgumu, nepatiku pret to, ko apzīmē, piem.: *tā:ž slapš tie pagēls, un tas vec u:gens negrib ņemēš Popē.*"

Šāds L. Krautmanes-Lohmatkinas dotais adjektīva *vecs* lietojums latviešu dialektoloģijā līdz šim nebija aprakstīts. Iespējams, ka adjektīva *vecs*, *vecais* lietošana² dabas parādību un priekšmetu raksturošanai ekspresīvā funkcijā dažās Ziemeļrietumkurzemes izlokšnēs (sal. arī aprakstā doto Ances piemēru: *ja-vār kâpast vec pus diškat:als*) attīstījās paralēli tik parastam tā lietojumam ekspresīvā runā saistībā ar lamu vārdiem, personu un dzīvu būtnu nosaukumiem. Līdzās pejoratīvās nozīmes vārdiem adjektīvs *vecs* (*vecais*) p a s t i p r i n a tajos ietverto n e g a t ī v o v ē r t ē j u m u. Sal. Popes piemērus, kuros adjektīva *vecs* ekspresīvā funkcija ir nepārprotama:

ka [sievās] *kuõp, ta soũkjes: tu vec buêrš, tu vec sli jk mâit!*

vec ·blêiņ·kâ:peļ ('palaidņi') *tâ:d! nāk nuo skuõl un siĩ tuos poĩniņš* ('elektrības izolatorus')!

brũklens bi diẽzgan pulk, bet tuõs ju ta vec ·klož·kũ .pus-zãls nuolase.

[viņš] *viš mũ:ž bijs vec kni·pũ:žers un rãveis.*

¹ Popes izlokšnes aprakstu L. Lohmatkina izstrādājusi 80. gadu beigās, tajā ir iekļauti arī izlokšņu pieraksti no 30., 60. un 70. gadiem; pēc autores nāves manuskripts (ap 370 lpp. mašīnrakstā) glabājas LU Latviešu valodas institūtā un tiek gatavots publicēšanai.

² Blakus nosacījumiem par adjektīva noteikto un nenoteikto formu lietošanu latviešu valodā sastopami gadījumi, kur iespējami atšķirīgo formu paralēllietojami, piem., vokatīvā; mūsdienās šāds adjektīva nenoteikto formu lietojums ir arhaisks (sk. Lgr. 461. §). Lībiskā dialekta izlokšnēs adjektīva nenoteikto formu lietošana sastopama vēl plašāk (Latv. dial. 221), piem., arī aiz norādāmiem vietniekvārdiem (sk. *Putniņš E.* Svētcieņa izlokšnes apraksts. – R., 1985. – 124., 125. lpp.).

tas tik tâc vēc klâi:d i n^o puĥ:s̄ (sal. klâi:d 'tas, kas klaiņo'). tu vēc tošk tâc! ne viš kuo var iz-da:rit, ne iz-rūnt.

ka ziârks i tâz vâjš [tad saka]: tas tik tâ:d vēc krâb i n^o zirg.

kuo tu lo:ran, vēc lo:rikel, kuo tu lo:ran tik dou:z!

seîd stûre un tik po:ran, nu rit:iks vēc porikēls!

šuo-rei:z mîkal galig ta ka tâ:d vēc pļôr (sal. pļôr 'mîksta, pašķidra viela, masa').

kas tâ pa vēc zlôg, kuo jūs tur zêr iêkš? (sal. zlôg 'nebaudāms šķidrums').

Ekspresīvā funkcijā adjektīvu *vecs (vecais)* mēdz lietot arī saistījumā ar neitrālas nozīmes vārdiem – blakus dzīvu būtņu, augu u. c. nosaukumiem. Piemēram:

vēc kaķs ie-lîz zem patreĥ un .sa-bê:njes.

vēc suņs pie-ņos:kas viš grî:d a tiem koulem.

vēc tē:k:ls i .ne-gaņdēls – cil.vêk a bâ:d.

kuo tu plēišas, vēc .zuôš-tē:ven!

viš .maîk-iê:l a to vēc:cē lōum spļoūdikeļ (sal. lōum spļoūdikeļ 'kāda piepju suga').

viš diēzgan iņdiks ta vēc môrķļen (sal. môrķļen 'rumpuču dzimtas sēne').

Dažkārt bez plašāka konteksta (teikuma intonācijas, situācijas apraksta u. tml.) ir grūti noteikt, vai adjektīvs *vecs (vecais)* lietots leksiskās nozīmes izteikšanai vai arī ekspresīvā funkcijā, sal. piem.: *vēc ruņčs nu i palics tâc braĥgaks, pa vas:ar viš bi vâš ka kaūcens* (Popē). Analogā ekspresīvā funkcijā adjektīvu ar nozīmi 'vecs, vecais' lieto vācu valodas dialektos: sal. v. adj. *alt*, als Epitheton zu allen nur möglichen Schimpfwörtern (Frisch. I 21), *Alter Seehund*, Schimpfwort (Frisch. II 334).

Iespējams, ka adjektīva *vecs* funkciju paplašināšanos latviešu valodā resp. izloksnēs ietekmējuši arī kontakti ar lībiešu un igauņu valodu, kurās adjektīvam 'vecs' ir līdzīgi lietojumi. Piemēram, igauņu valodā ar adjektīvu *vana* raksturo ne tikai to, kas ir *vecs*, *sens*, bet arī *ko s l i k t u , n e v ē r t ī g u*, bieži šo adjektīvu lieto kopā ar lamuvārdiem (sk. ig. *wana* Wied. 1303);

vana 'alt'.. und in der Umgangsspr. als unbetontes Attrib. 'schlecht, nichtsnutzig (häufig vor Schimpfwörtern, aber auch zärtlich)' Mäg. XI 3699).

Saistījumā ar dabas parādībām minētiem adjektīviem ir atbilstmes arī leksiskajās nozīmēs, piem., līb. *vanà lājn* – burtiski 'vecs vilnis'; sal. arī ilustratīvo tekstu: līb. *vanà lājn k̄āb le'bb̄* 'alte Dünung rollt' (Ket. 182), līb. *lājn* 'Woge, Welle', *vanà* 'alt' (Ket. 182, 468).

Kā norāda E. Kagaine, ziemeļrietumu Vidzemes izloksnē Jeros sastop adjektīva *vecs* substantivējumu *vecais* ar nozīmi 'pērkonš'.³ Arī šajā gadījumā semantiskā paralēle ir gan igauņu, gan Salacas lībiešu valodā: sal. ig. *wana* 'alt; sbst. Donner, Gewitter..' (Wied. 1303) burtiski 'vecs'; subst. 'pērkonā negaisš'; Salacas līb. *vana iza* 'Donner' (Ket. 78) burtiski 'vecāis tēvs'.

Šķiet, ka daži pērkonā (negaisā) apzīmējumi latviešu izloksnēs veidojušies ne vien paralēli, bet arī tiešā igauņu un lībiešu valodas ietekmē: sal. *tēvainis* Ērgemē (ĒIV II 538, 539), Jeros, Jērcēnos, Kārķos u. c., *tēvainis rūc* Ērgemē, *tēvainis baras* 't. p.' Valmieras apkārtnē, *tēvainis barās* Kārķos, Rencēnos, *tēvainis ķīvējas* Jērcēnos u. c.,⁴ *vecais tēvs baras* Saldū (ar -r- ME IV 517), Koknesē, Zaļeniekos,⁵ *vecais tēvs rājas* (ME IV 178, 517) un ig. *wana-iza hūāb* 'es donnert', *wana-iza mūriseb* 't. p.' u. tml. (Wied. 130, 1278), Salacas līb. *vana-iza mūrzub* 'es donnert' (Ket. 26) – burtiski 'vecāis tēvs rūc'.

Latviešu valodā tiem blakus izveidojušās arī sinonīmas konstrukcijas, piem., *Dieviņš barās* Zvārtavā, *Dieviņš rājas*

³ Kagaine E. Semantiskie dialektismi Ziemeļrietumvidzemes izloksnēs. – R., 1992. – 235. lpp.

⁴ Turpat, 236. lpp.

⁵ Stafeca A. Jēdziena (pērkonš) *rūc* leksiski semantiskā realizācija // Vārds un tā pētīšanas aspekti, 2. sēj. – Liepājā, 1998. – (107.-122. lpp.), 110. lpp.

Nīgrandē, *Sīmanis rājas* Strutelē, kuras parasti lieto sarunās ar bērniem.⁶

Ar apvidvārdu *pirēt(ies)* 'bārt(ies), rāt(ies)' sastopami apzīmējumi *Dieveņš pirējas* 'pērkons rūc' Baltinavā un Nautrēnos, *veçais tēvs pīras* 't. p.' Jaunlaicēnē, Ziemerī⁷ *veçais tēvs pīris* 't. p.' Pildā⁸, *veçtēvs pīras* 'es donnert' Alūksnē (ME III 222). Arī šie pērkonu apzīmējumi tiek lietoti galvenokārt sarunās ar bērniem.

Cilmes ziņā apvidvārdu *pirēties* J. Endzelīns uzlūkojis par mantotu vārdu un saistījis to ar latv. *pērt*, kr. *nepémь* 'drücken, pressen' utt. (sk. ME III 222), taču tuvāks tam ir ig. *pōrutama* (*pōrutan*, *pōrutada*; somu *porista*, *porahtaa*) ar tiešo un pārnesto nozīmi: 'dunēt, dārdēt; bārt, rāt', sal. ig. *pōrutama* 'erschüttern; fig. schelten, scharf anfahren' (Wied. 868); somu *porista* un tam radniecīgie vārdi ir onomatopoētiskas izcelsmes, sk. SES II 398).

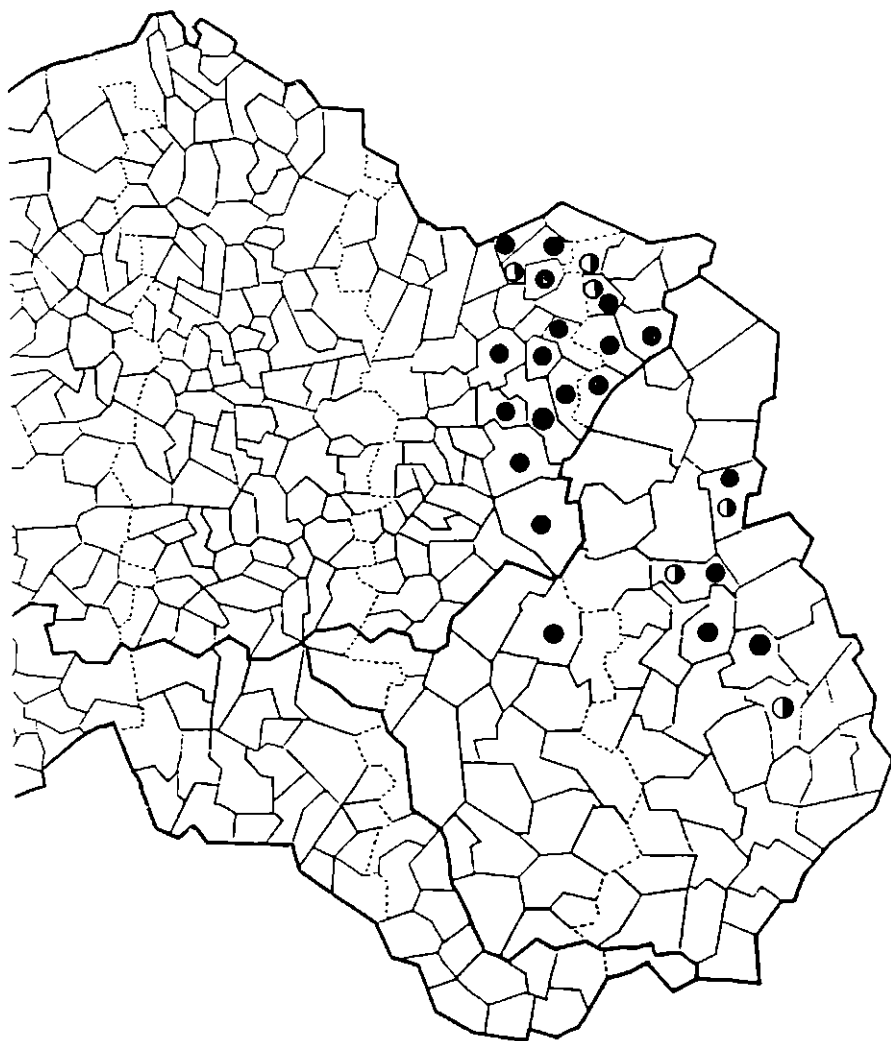
Latviešu izloksnēs vārds *pirēt(ies)* plašāk pazīstams ar nozīmi 'bārt, rāt; ķildoties, strīdēties', ar šo nozīmi tas reģistrēts Alūksnē, Beļavā, Galgauskā, Jaungulbenē, Jaunlaicēnē, Karvā, Lejasciemā, Lubānā, Nautrēnos, Stāmerienē, Varakļānos (ME III 222), Bērzgalē, Jaunrozē, Litenē, Mālpē (EH II 236), kā arī Annā, Baltinavā, Kalncempjos un Zvirgzdenē. Leksēmas *pirēt(ies)* semantika un izplatība kompaktā areālā Latvijas ziemeļaustrumos (sk. karti) liecina par labu vārda aizgūšanai no igauņu izloksnēm.

Tādējādi ar dabas parādībām saistītā leksika atspoguļo gan tiešus aizguvumus no kaimiņu Baltijas jūras somu valodām, gan arī to ietekmes vārdu semantiski ekspresīvo funkciju attīstībā latviešu izloksnēs.

⁶ Turpat, 110. lpp.

⁷ Turpat, 110. lpp.

⁸ *Breidaks A.* Augšzemnieku dialekta latgālisko izlokšņu dialektālā leksika un tās vēsturiskie sakari. Filoloģijas zinātņu kandidāta disertācija. – R., 1969. – 125.lpp.

Leksēmas *pirēt(ies)* semantika un izplatība

- *pirēt(ies)* 'bārt, rāt; ķildoties, strīdēties'
- *pirēt(ies)* 'rūkt (par pārkonu)'

Avotu un literatūras saīsinājumi

- EH *Endzelīns J. Hauzenberga E.* Papildinājumi un labojumi K. Mīlenbaha Latviešu valodas vārdnīcai. R., 1934
1946. –1., 2. sēj.
- ĒIV *Kagainē S. Rāģe S.* Ērgemes izloknes vārdnīca. – R., 1977-1983. 1.-3. sēj.
- Frisch. *Frischbier H.* Preussisches Wörterbuch. – Berlin, 1882.
Bd 1 (A-K); Berlin, 1883. – Bd 2 (L-Z).
- HMT Hidrometeoroloģijas terminu vārdnīca. Ūdeņu un atmosfēras parādības / Sast. autoru kolektīvs. R., izd. "Zinātne", 1976.
- Ket. *Kettunen L.* Livisches Wörterbuch mit grammatisches Einleitung. – Helsinki, 1938.
- KIV - *Reķēna A.* Kalupes izloknes vārdnīca. – R., 1998. – 1. sēj. (A-M), 2. sēj. (N-Ž).
- Latv. dial. - *Rudzīte M.* Latviešu dialektoloģija. – R., 1964.
- Lgr. - *Endzelīns J.* Latviešu valodas gramatika. – R., 1951.
- LLVV - Latviešu literārās valodas vārdnīca. – R., 1972-1996. – 1.-8. sēj.
- Māg. *Māgiste J.* Estnisches etymologisches Wörterbuch, XI. Helsinki, 1982.
- ME *Mīlenbaha K.* Latviešu valodas vārdnīca / Red., papild., turp. J. Endzelīns. – R., 1923-1932. – 1.-4. sēj.
- SES Suomen sanojen alkuperä. Etimologinen sanakirja. Helsinki, 1995. – II (L-P).
- U 1872 *Ulmann C.* Lettisch-deutsches Wörterbuch. – R., 1872.
T. 1.
- U 1880 *Ulmann C.* Deutsches-lettisches Wörterbuch / Bearb. G. Brasche. – Riga; Leipzig, 1880.
- Wied. *Wiedemann F. J.* Estnisch-deutsches Wörterbuch. St. Petersburg, 1867 (Tallinn, 1973).
- apv. - apvidvārds
ig. - igauņu
kr. - krievu
līb. - lībiešu
v. - vācu

Einige Besonderheiten semantisch-expressiver Funktionen des Adjektivs *vecs* 'alt'

Zusammenfassung

Im Beitrag wird die Aufmerksamkeit einigen in der lettischen Linguistik eingehender nicht beschriebenen Gebrauchsfällen des Adjektivs *vecs* 'alt' gewidmet.

In Bezug auf Naturerscheinungen charakterisiert *vecs* solche Erscheinungen, die eine längere Zeit existiert haben, z. B. *vecs ledus*, *veca sniega sega*. In der Lexik der Fischerei und Seefahrt wird mit den Wortpaaren *veca jūra* (eigtl. altes Meer), *vecs vilnis* (eigtl. alte Welle) u. dgl. die Dünung des Meeres nach dem Sturm charakterisiert. Diese Gebrauchsfälle weisen eine gemeinsame Bedeutung 'derartig, wie es vorher gegeben hat, immer noch mit einer Relation zum vorigen Zustand jedoch bereits in kleinerem Maße, auf niedrigerer Stufe (mit verringerter Intensität)' auf.

In der Mundart Pope aus Nordwestkurland sind solche Wortpaare wie *vecs pērkuons* (eigtl. alter Donner), *vecs vējš* (eigtl. alter Wind), *vecs uguns* (eigtl. altes Feuer) u. dgl. fixiert, bei denen sich das Adjektiv *vecs* vorwiegend nur in expressiv Funktion realisiert, indem es die negative Einstellung, das Missfallen des Sprechers ausdrückt.

Bei der Gegenüberstellung von thematisch ähnlichen (an Naturerscheinungen gebundenen) Gebrauchsfällen des Adjektivs *alt* im Lettischen, Livischen und Estnischen wird im Beitrag die Vermutung über Entwicklung einiger semantisch-expressiver Funktionen des Adjektivs *vecs* in lettischen Mundarten unter Einfluss der benachbarten ostseefinnischen Sprachen geäußert.

Andrejs BANKAVS

Jēkabs Dravnieks - leksikogrāfs

Jēkabs Dravnieks 40 gadus no savas dzīves ir veltījis latviešu leksikogrāfijai. Viņam apritēja tikai 28. gadskārta, kad grāmatveikalos parādījās viņa pirmā svešvārdu vārdnīca, bet pēdējās viņa vārdnīcas atkārtots izdevums iznāca 30 gadus pēc Jēkaba Dravnieka aiziešanas mūžībā. Latvijas leksikogrāfijā nav otra tik daudzpusīga un aktīva leksikogrāfa, kurš veiksmīgi prastu sarakstīt 10 oriģinālas pasaules standartiem atbilstoša vidēja apjoma vārdnīcas, bet Latvijas apstākļos tās nereti bija tā laika pašas plašākās un reizē arī populārākās. Tās bija gan vienvalodu (*Svešvārdu vārdnīcas 5 izdevumi* un latviešu valodas *Pareizrakstības vārdnīca*, kura izdota Pirmā pasaules kara laikā), kā arī divvalodu tulkojošās vārdnīcas. Līdz šim nav bijis cita Latvijas leksikogrāfa, kurš būtu sastādījis trīs dažādu valodu divvalodu tulkojošās vārdnīcas. Jēkabs Dravnieks spēja to, ko vairs nespēj mūsdienu leksikogrāfi, izmantojot pat modernas vārdnīcu veidošanas metodes. Kopš XX gs. sākuma gandrīz katru otro gadu iznāca jauns vai papildināts, vai stereotipisks vārdnīcas izdevums. Hronoloģiskā secībā parādītas XX gadsimtā izdotās J. Dravnieka sastādītās vārdnīcas (izcelti vārdnīcu pirmizdevumi):

- 1901 **Vācu tulks.** Mācību grāmatas tādiem, kas grib iemācīties vācu valodu bez skolotāja piepalīdzības. Rīga: Zihmans, 92 lpp;
- 1903 - **Krievu-latviešu vārdnīca.** Jelgava, 450 lpp;
- 1904 - Svešu vārdu grāmata. 3. papild. izd., Jelgava, 298 lpp;
- 1904 - Vācu tulks. 2. papild. izd., Rīga: Zihmans, 287 lpp;
- 1906 - Svešu vārdu grāmata. 4. izd., Jelgava, 298 lpp;
- 1907 - Krievu-latviešu vārdnīca 2. izd., Jelgava ;
- 1910 **Vācu-latviešu vārdnīca.** 1. izd. Rīga: Zihmans, VII+1351 lpp;
- 1913 **Krievu-latviešu vārdnīca.** 1. izd., Rīga: Brigaders, 992 lpp;

-
- 1914 - Svešu vārdu grāmata. 5. izlabotais izd., Jelgava, 362 lpp;
- 1915 - **Pareizrakstības vārdnīca**. Skolām un pašmācībai. Rīga: Zihmanis, 228 lpp;
- 1919 **Jaunais vācu tulks**. Palīgs pie ātras, pamatīgas un praktiskai dzīvei piemērotas vācu valodas iemācīšanās. Rīga: Valters un Rapa, 323 lpp.
- 1922 - Krievu-latviešu vārdnīca. 2. izd., Rīga: Valters un Rapa, 992 lpp.;
- 1923 - **Latvju-krievu vārdnīca**. 1. izd., Rīga: Valters un Rapa, 353 lpp.;
- 1924 - **Angļu-latviešu vārdnīca**. 1. izd., Rīga: Valters un Rapa, 606 lpp.;
- 1925 - Vācu-latviešu vārdnīca. 2. stereot. izd., Rīga: Valters un Rapa, 1352 lpp.;
- 1927 **Latvju-vācu vārdnīca**. 1. izd., Rīga: Valters un Rapa, 503 lpp.;
- 1929 - Vācu-latviešu vārdnīca. 3. izd., Rīga, VII+1346 lpp.;
-
- 1931 - Angļu-latviešu vārdnīca. 2. stereot. izd., Rīga: Valters un Rapa, 606 lpp.;
- 1931 - Krievu-latviešu vārdnīca. 3. pārstr. izd., Rīga, 528 lpp.
- 1933 - Vācu-latviešu vārdnīca. 4. pārstr. izd., 685 lpp.;
- 1933 - Angļu-latviešu vārdnīca. 3. stereot. izd., Rīga: Valters un Rapa, 606 lpp.;
- 1938 - Angļu-latviešu vārdnīca. 4. stereot. izd.; Rīga: Valters un Rapa, 606 lpp.;
- 1938 - Vācu-latviešu vārdnīca. 5. izd. (Z. Mauriņas pārstr.), 707 lpp.
- 1944 - Vācu-latviešu vārdnīca. 6. izd., Rīga: VAPP, 687 lpp.
- 1957 - Angļu-latviešu vārdnīca. Bruklina: Grāmatu draugs, 606 lpp.

Jēkabs Dravnieks apzinājās, ka *"ja tomēr šur tur vēl sastopamas nepilnības, tad tur neviens nav vainīgs, kas nav nodarbojies gar vārdnīcas sastādīšanu, tam nav ne jausmas, cik daudz mums vēl terminu trūkst! Izdomāt vārdus jau nebūtu grūti, bet vārdnīcas uzdevums ir dot tādus vārdus, kuri tautas mutē vai literatūrā lietoti, bet .. nevis dot iedomātus, vēl nekur nelietotus."*

[1, 54].

Kārlis Mīlenbahs, atbalstīdams J. Dravnieka centienus latviešu leksikogrāfijā, piebilst, ka viņš "*ar savu Krievu-latviešu vārdnīcu klajā nākdams, izpildījis bez šaubām sāpīgu sajūtamu robu mūsu grāmatniecībā un izpelņījies pateicību no tiem, kas vācu valodu neprazdami grib pašmācības ceļā vingrināties un papildināties krievu valodā*" [1, 56].

40 gadu laikā sarakstīt tik lielu skaitu dažāda tipa vārdnīcu ar latviešu valodu aktīvajā un pasīvajā daļā bija liels sasniegums vietējā leksikogrāfijā. Neviļus jādoma par skaitļa 40 maģisko lomu, jo daudzi pasaules leksikogrāfi veltījuši apmēram tikpat daudz gadu, lai sagatavotu vienu vārdnīcu (parasti – skaidrojošo vārdnīcu), piemēram, K. Mīlenbaha un J. Endzelīna vārdnīcai materiāli sākti vākt gadsimtu mijā [2,32], bet tā pabeigta četrdesmitajos gados; LLVV materiālu vākšanas sākums 50.g. vidū un pēdējā sējuma iznākšana 1997.g.; Emīlam Litrē, franču izcilākajam XIX gs. leksikogrāfam, arī vajadzēja apmēram 40 gadu, lai sagatavotu četrējumu un vienu papildsējumu plašu franču valodas vārdnīcu, arī A. Reķēna strādāja tikpat ilgi pie savas Kalupes vārdnīcas utt.).

Leksikogrāfijā Jēkabs Dravnieks ienāk ar savu *Svešu vārdu vārdnīcu*, kas izdota 1886. gadā, bet pirms tam – astoņus gadus ātrāk – 1878. gadā pirmo un reizē arī vienīgo svešvārdu vārdnīcu atsevišķā izdevumā bija jau izlaidis Frīdrihs Mekons. Ja 2 200 vārdu plašā F. Mekona vārdnīca šobrīd ir jau faktiski aizmirsta, tad citādi ir ar J. Dravnieka svešvārdu vārdnīcu. Tā iznāca 5. laidienos un tika regulāri papildināta (3. un 5. izdevums). Salīdzinot pirmo autoru (Mekona un Dravnieka) svešvārdu vārdnīcas, varam secināt, ka, neskatoties uz nelielo atstarpi laika ziņā, abās vārdnīcās ir daudz atšķirību, kas izpaužas šādā veidā:

1) šķirkļu morfoloģiskā raksturojuma ziņā:

a) piedēkļu mainā:

Mēkona vārdnīcā (1878)

amizierēties
amortizierēt
anonsierēt
avancierēt
marinierēt
maršierēt
patrulierēt

Dravnieka vārdnīcā (1886)

amizēties
amortizēt
anonsēt
avansēt
marinēt
maršot
patruljot utt.

b) lietvārdu dzimtes kategorijas maiņā:

	biskvite	biskvīts
	departemana	departments
bet:	tuša	tušs 'mūzika veselības uzdzerot vai laimes izsaucot'

c) lietvārdu galotņu maiņā:

afiše	afiša
intrige	intriga
mašīne	mašina

II) semantiskajā raksturojumā, kas Mekona vārdnīcā biežāk izpaužas kā valodnieciskais vārda nozīmes skaidrojums, bet Dravnieka vārdnīcā nereti kā enciklopēdiskais skaidrojums, piemēram, Mekona vārdnīcā vārds **inženiers** skaidrots šādi '*ceļumērītājs; cietokšņa būvētājs*', bet Dravnieka vārdnīcā '*būves darbu pratējs, it īpaši pie zemes darbiem, kā dzelzceļu būvējot u.c. un kas prot šādus darbus arī vadīt; oficiers, kas prot izstrādāt plānus pie stratēģiskiem būves darbiem, kā cietokšņiem u.c.*', bet vārda **parlaments** nozīme skaidrota šādi: '*visādu ļaužu kārtu sapulce Francijā, Anglijā* Mekona vārdnīcā un '*valsts dome, saeima, sapulce, dažādu kārtu vietnieku sapulce; valsts iestāde, kas ņem ievērojamu dalību valsts lietās vado'* Dravnieka vārdnīcā.

J. Dravnieka vārdnīca ir arī plašāka par F Mekona vārdnīcu. Tajā doti neasimilētie vārdi un vārdkopas, piemēram, **passé - partout** '*biļete jeb karta ar kuru katru reizi pēc patikšanas var*

apmeklēt kādu atstātu vietu, par piemēru, teātrī' (mūsdienās paspartū): **pour faire visite** 'vizīti taisot, vizītes vietā, apmeklējot', **pour prendre congé** 'šķīroties', **à quatre mains** 'četrrocīgi' utt. No mūsdienu viedokļa raugoties daudzi vārdi jau zaudējuši savas nozīmes un vairs netiek aktīvi lietoti. To skaitā ir gan historismi **postiljons** 'pasta puisis', **prīze** 'šņauciens (tabakas)', gan arī arhaismi **politese** 'smalkums, pieklājība uzvedoties', **pjesa** 'gabals; luga, muzikas gabals', **klaķers** 'salīgts piekritējs, plaušķinātājs' utt. Ar laiku izmainījies arī vārda semantiskais saturs. Tā, piemēram, vārdu **mašina** J. Dravnieks definē kā 'mākslīgs ierīkojums, darba rīks u.c.'

Visā visumā J. Dravnieka **Svešu vārdu vārdnīca** deva impulsu lasītājiem vairāk un veiksmīgāk apgūt internacionālo leksiku, kas strauji ieplūda latviešu valodā. Būdam veikalnieks, J. Dravnieks arī skaidri saprata vārdnīcu lomu: tām jāpalīdz tautai dot skaidrojuma par jaunām parādībām, kas ienāk sadzīvē, tām jāpalīdz rast leksiskos ekvivalentus latviešu valodas vārdiem.

Tiesi J. Dravnieka sastādītās vārdnīcas bija par pamatu tālākiem pētījumiem praktiskajā leksikogrāfijā, kas izvērsās 30. gados. Pēc pirmās J. Dravnieka **Angļu-latviešu vārdnīcas**, kas iznāca 1924. g. un kurā bija ap 20 000 vārdu, sekoja vārdnīcas atkārtoti izdevumi, arī pēc 1938. gada, kad tika izdots E. Turkinas **Angliski - latviskās vārdnīcas** pirmais izdevums, kam sekoja vesela virkne papildinātu izdevumu līdz pat 60. gadu vidum.

Lingvistiskajā literatūrā [1,57; 3,23] sastopamas ziņas, ka J. Dravnieks divdesmito gadu vidū sagatavojis arī plašu **Latvju-krievu-vācu vārdnīcu**, tomēr šobrīd nenoskaidrotu apstākļu dēļ tā nav iespiesta.

Jēkabs Dravnieks bija īsts celmlauzis latviešu praktiskajā leksikogrāfijā. Viņa sastādītās svešvalodu un divvalodu tulkojošās vārdnīcas bija pamatā vēlāk izdotajām vārdnīcām.

Atsauces

1. Citēts pēc: J. Dravnieka raksti I. Biogrāfija un valodnieciski raksti Līgotņu Jēkaba sakārtojumā. Rīga, 1926.
- 2 L. Roze. Latviešu leksikogrāfijas 350 gadi. // LVKJ, 24. laid. Rīga, 1988.
- 3 I. Druviete. Valodnieks leksikogrāfs Jēkabs Dravnieks // LVKJ, 25. laid., Rīga: Avots, 1989.

Lexicographe Jēkabs Dravnieks*Résumé*

Jēkabs Dravnieks, lexicographe letton, né en 1858 et disparu en 1927, a consacré 40 ans de sa vie à la confection de dictionnaires de mots étrangers (1886, 1899, 1904, 1906, 1914) et de dictionnaires bilingues (russe-letton et letton-russe, anglais-letton, letton-allemand et allemand-letton etc.). De tous les lexicographes lettons, il fut certainement le plus actif, et grâce à une dizaine de dictionnaires originaux, il a certainement marqué le développement ultérieur de la lexicographie lettonne.

Anitra TĪSIŅA**Salikto krāsu nosaukumu atveide latviešu
valodas skaidrojošajās vārdnīcās**

Šai rakstā ar vārdiem “skaidrojošās vārdnīcas” saprastas filoloģiska tipa skaidrojošās vārdnīcas.

“Atšķirībā no enciklopēdiskā skaidrojuma leksiskais jeb filoloģiskais skaidrojums īsi un koncentrēti raksturo pašu būtiskāko vārda nozīmē un parāda šī vārda vietu valodas leksiskajā sistēmā, dažkārt raksturojot arī to attieksmē pret citiem tās pašas valodas vārdiem. Trīs galvenie mezgla punkti skaidrojošo vārdnīcu izveidē ir vārda nozīmju dalījums, skaidrojums un ilustratīvais materiāls.”³ Skaidrojošā vārdnīca, atklādama vārda nozīmju sistēmu, dod visplašāko vārda raksturojumu.⁴ Citiem vārdiem sakot, skaidrojošās vārdnīcas vispilnīgāk un vissistemātiskāk atspoguļo valodas vārdu krājumu.⁵

Skaidrojošās vārdnīcas, tāpat, vispilnīgāk un vissistemātiskāk atspoguļo vārdnīcas vārdu krājumu. Pēc skaidrojošās vārdnīcas var spriest par leksiskā sastāva attīstības pakāpi.⁶ Kā atzīmējis V Gaks, skaidrojošās vārdnīcas radīšana ir valodas “pilngadības” un sabiedrības lingvistiskā brieduma lieciniece.⁷

Dažādi ir valodnieku uzskati par vārdnīcā ievietoto vārdu – šķirkļu skaidrošanas principiem. Valodnieks T. Kikineždi uzskata, ka daudzos gadījumos novērojama nepamatota motivējošās definīcijas aizstāšana ar aprakstošu vai sinonīmisku skaidrojumu, kas noved pie skaidrojuma neprecizitātes,

³ Roze L. Pasaule vārdnīcas skatījumā. Rīga, 1982., 96. lpp.

⁴ Laua A. Latviešu leksikoloģija. Rīga, 1981., 216. lpp.

⁵ Дубинский В. В. Принципы лексикографирования и типология словарей. - Современные проблемы лексикографии. Харьков, 1992, с. 139.

⁶ Turpat, 139. lpp.

⁷ Гак В. Г. О некоторых закономерностях развития лексикографии. - Актуальные проблемы учебной лексикографии. Москва, 1977, с. 13.

nepilnības, vai arī pretēji pie skaidrojumā izmantojamo pazīmju pārblīvētības.⁸ Turpretim L. Roze atzīst četrējādas šķirkļu skaidrojuma iespējas skaidrojošajā vārdnīcā: 1) skaidrojumu ar sinonīmu vai sinonīmu rindu, 2) skaidrojumu ar sinonīmisku izteiksmi, 3) aprakstošu skaidrojumu un 4) definitīvu skaidrojumu. Turklāt viņa atzīmē, ka skaidrojuma paņēmienus var arī kombinēt, papildināt ar antonīmiem⁹ (šis paņēmienš – skaidrojums ar antonīmiem – izmāntots balts/ melns skaidrojumā un iespējams arī krāsu nosaukumu salikteņu sniegbalts/ piķamelns, piķmelns skaidrojumā).

Jāatzīmē arī, ka, atveidojot saliktos krāsu nosaukumus vārdnīcās, to veidotāji šķirkļos ievietojuši principā salikteņtipa saliktos krāsu nosaukumus. (Vienīgais izņēmums ir vārdkopa *baltum balts* “Latviešu valodas vārdnīcā” (1993).) Vārdkopas netiek ievietotas vārdnīcās tā iemesla dēļ, ka, atšķirībā no salikteņiem tās veido nevis viens vārds, bet divi vārdi, kas tiek skaidroti katrs atsevišķi savā vārdnīcas šķirklī. Tātad turpmāk būs runa tieši par krāsu nosaukumu salikteņu atveidi latviešu valodas skaidrojošajās vārdnīcās.

Apskatot salikto krāsu nosaukumu atveidi latviešu valodas skaidrojošajās vārdnīcās, izvēlētas trīs latviešu valodā iznākušās skaidrojošās vārdnīcas:

- a) Latviešu literārās valodas vārdnīca 8 sējumos (10 grāmatās), kas iznākusi laikā no 1972. līdz 1996. gadam;¹⁰
- b) Latviešu valodas vārdnīca, kas iznākusi 1987. gadā;¹¹
- c) Latviešu valodas vārdnīca, kas iznākusi 1993. gadā.¹²

⁸ Кикинежди Т. Г. К вопросу о семантизации сложных существительных в толковом словаре. Современные проблемы лексикографии. Харьков, 1992, с. 15.

⁹ Roze L. Pasaule vārdnīcas skatījumā. Rīga, 1982., 98. lpp.

¹⁰ Latviešu literārās valodas vārdnīca. 8 sēj. Rīga, 1972. - 1996.

¹¹ Latviešu valodas vārdnīca. Rīga, 1987.

¹² Latviešu valodas vārdnīca. Amerikas Latviešu apvienība, 1993.

Piemēram daži šķirkļu skaidrojumu paraugi no šīm vārdnīcām. (Piemēros analizēti visu krāsu nosaukumu skaidrojumi, kas ievietoti “Latviešu valodas vārdnīcā” (1993), “Latviešu valodas vārdnīcā” (1987) un divi piemēri no katras iepriekš aplūkoto krāsu nosaukumu salikteņu grupas “Latviešu literārās valodas vārdnīcā”.)

“Latviešu valodas vārdnīca” (1993):

sarkanbrūns/s. *ruds, rūsgans*. (689.) skaidrojums sinonīmisks, aptuvens;

saliktenim sarkanbaltsarkans (689.) un salikteņiem ar tumš- (tumšbrūns, tumšpelēks, tumšzils) (811.) ir dots tikai šķirkļa vārds un gramatiskās norādes, bet nav šķirkļa semantiskā raksturojuma.

“Latviešu valodas vārdnīca” (1987):

asinsarkans *asins sarkanumā, spilgti sarkans* (78.) sinonīmisks, aptuvens skaidrojums; precīzāks, tiešāks skaidrojums skaidrots ar mazāk precīzu skaidrojumu;

cerīnkrāsa *gaiši violeta krāsa* (153.) aprakstošs skaidrojums;

debeszils *zils kā debess, debesu zilumā* (172.) – sinonīmisks skaidrojums;

kastanbrūns *tumši brūns ar iesārtu nokrāsu* (369.) aprakstošs skaidrojums;

krēmkrāsa *balta krāsa ar dzeltenīgi brūnganu nokrāsu* (406.) – aprakstošs skaidrojums;

purpursarkans *sarkans ar violetu nokrāsu* (657.) – aprakstošs skaidrojums;

sniegbalts *pilnīgi balts, ļoti balts; balts un ļoti tīrs* (751.) – sinonīmisks skaidrojums;

ugunssarkans *koši, spilgti sarkans* (822.) aprakstošs skaidrojums;

“Latviešu literārās valodas vārdnīca”

košzils *koši, spilgti zils* (4. sēj., 388. lpp.) sinonīmisks skaidrojums;

tumšbrūns *tumši brūns* (8. sēj., 21. lpp.) sinonīmisks skaidrojums;

dzeltenbrūns *brūns ar dzeltenu nokrāsu* (2. sēj., 437. lpp.) – aprakstošs skaidrojums;

oranžsārts *sārts ar oranžu nokrāsu* (6¹ sēj., 56. lpp.) – aprakstošs skaidrojums;

cerinkrāsa *zilgani violeta (ceriņu ziediem raksturīga) krāsa* (2. sēj., 176. lpp.) – aprakstošs skaidrojums;

vīnkrāsa *tumši sarkana krāsa ar violetu nokrāsu* (8. sēj., 498. lpp.) – aprakstošs skaidrojums;

kafijbrūns *brūns kā kafija; kafijas brūnumā: tumšbrūns* (4. sēj., 80. lpp.) – sinonīmisks skaidrojums;

ugunssarkans *spilgti, koši sarkans* (8. sēj., 76. lpp.) aprakstošs skaidrojums.

No piemēriem redzams, ka salikto krāsu nosaukumu atveidē latviešu valodas skaidrojošajās vārdnīcās dominē aprakstošais un sinonīmiskais skaidrojums, bet ne reizi nav sastopams definitīvais skaidrojums.

Iespējams diskutēt par jautājumu, vai salikteni vienmēr būtu iekļaujami vārdnīcās vai arī to darināšanas un semantikas likumības būtu atspoguļojams tikai gramatikās.¹³

Daļā gadījumu salikteni tiek iekļauti vārdnīcās, daļā gadījumu vārdnīcā tiek iekļauti salikteni veidojošie komponenti ar norādēm, ka tie var veidot salikteni ar noteiktu semantiku. Bieži vien vārdnīcās sastopami abi šie gadījumi. Nereti atsevišķu salikteņu eksistence nekādi neatspoguļojas vārdnīcā. Šeit jārunā par Amerikas Latviešu apvienības izdoto Latviešu valodas vārdnīcu, kurā konsekventi nav iekļauti daudzi latviešu valodā eksistējoši un produktīvi krāsu nosaukumu salikteni. Daļēji tas, iespējams, noticis vārdnīcas nelielā apjoma dēļ (1 sējums, 907 lpp.), daļēji tam par iemeslu bijusi vārdnīcas autoru – Latviešu valodas komisijas – nostāja pret svešā modeļa salikteņiem, kurus noraidīja J. Endzelīns. Par to vārdnīcas priekšvārdā teikts: “ “Latviešu valodas vārdnīcas” tapšanas laikā ņemtas vērā dažādas un dažādu valodu vārdnīcas, taču pamatavots šim

¹³ Городецкий Б. Ю. К теории сложного слова. Слово в грамматике и словаре. Москва, 1984, с. 117

darbam bijis J. Endzelīna valodnieciskie darbi un Mīlenbaha - Endzelīna Latviešu valodas vārdnīca, kā arī citas J. Endzelīna rediģētās vārdnīcas un valodnieciskie pētījumi.

Šī "Latviešu valodas vārdnīca" tad arī veltīta mūsu izcilā valodnieka piemiņai kā turpinājums viņa mūža darbam par latvisku, svešu ietekmju nesamistrotu, latviešu valodas likumos tvertu latviešu valodu."¹⁴

Nav stingra kritērija, kas noteiktu optimālo principu, pēc kura salikteņi būtu atspoguļojami vārdnīcās. Salikteņu veidošanas iespēja ir tik brīva, ka nav iespējams vārdnīcā ietvert visus valodā individuāli veidotos salikteņus. Nav iespējams radīt skaidrojuma veidu, kas dotu iespēju uzrādīt vārdnīcā visus valodā esošos salikteņus. Vārdnīcās doto salikteņu nozīmes skaidrojums bieži ir neprecīzs, nemotivēts un neviendabīgs. Saliktenis arī var būt veidots tik brīvi, ka izteiksme nesakrīt ar valodas lietotāja uztveri par šo salikteni. Tas var radīt problēmas vārdnīcas veidotājiem. Valodnieks B. Gorodeckis uzskata, ka lielākā daļa salikteņu varētu vispār netikt skaidrota vārdnīcā, jo tiek darināta no vārdnīcā jau skaidrotiem komponentiem vai arī komponentiem, kurus būtu iespējams skaidrot. Vārdnīcas atbrīvošana no liekiem vārdiem un savienojumiem, salikteņu skaidrojuma modeļa izveide valodā ne tikai atvieglotu darbu leksikogrāfiem un vārdnīcas izmantošanu lasītājiem, bet arī padarītu skaidrāku zinātnisko izpratni par valodu.¹⁵ Tas būtu sakāms par tāda tipa salikteņiem kā *sarkanrūtots*, *zilpunktots* u. tml., kuri šai darbā netiek aplūkoti, jo nav saliktie krāsu nosaukumi. Taču šie salikteņi atraduši vietu LLVV. Šo salikteņu problemātika minētajā vārdnīcā ir atlases nekonsekventumā. Piemēram, ir doti salikteņi *sarkanrūtais* (7¹, 250) un *sarkansvītrains* (7¹, 251), tiem pēc modeļa atbilstošie salikteņi *pelēkrūtais* (6¹, 597) un *pelēksvītrains* (6¹, 598), bet nav doti ne atbilstoša modeļa salikteņi ar *zils*, ne *zaļš*, ne arī kādām citām krāsām. Turklāt pie *pelēks* dots arī saliktenis *pelēkplankumains*

¹⁴ Latviešu valodas vārdnīca. 1993. Ievadā.

¹⁵ Городецкий Б. Ю. К теории сложного слова. Слово в грамматике и словаре. Москва, 1984, с. 119.

(6', 597), bet nav atbilstoša salikteņa ne ar *sarkans*, ne ar kādu citu krāsu.

Pirmajos vārdnīcas sējumos šāda tipa salikteņi nav ievietoti, taču tie parādās sākot no 6' sējuma (pie krāsas nosaukuma *pelēks*). Tas skaidrojams ar faktu, ka pēc leksikogrāfijas pamatprincipiem vārdnīcas šķirkļi nedrīkst būt neviens vārds, kas nav ievietots vārdnīcas šķirkļu ilustratīvajā materiālā. Iespējams (ja vārdnīcas tips tam atbilstu), pietiktu, ja pie vārdnīcā ievietotajiem šķirkļiem, piemēram, *svītrains*, *rūtais* u. tml. šķirkļu skaidrojumā pieminētu, ka iespējams veidot attiecīgā tipa salikteņus ar jebkuru krāsu (ilustratīvajā materiālā dodot dažus piemērus piemēram, pie *svītrains sarkanssvītrains*, *zilsvītrains*, *zaļsvītrains*).

Turpmākajā tekstā tiks aplūkoti iepriekšminēto grupu salikteņi analīzei izvēlētajās vārdnīcās.

“Latviešu literārās valodas vārdnīca”

Vispirms jāatzīmē, ka krāsu nosaukumu salikteņi, kas ievietoti “Latviešu literārās valodas vārdnīcā”, ir tikai neliela daļa no tiem salikteņiem, kas fiksēti “Latviešu literārās valodas vārdnīcas” leksikas kartotēkā. Tā, piemēram, O. Bušs raksta: “Starp kartotēkā reģistrētajiem, bet vārdnīcā neievietotajiem vārdiem skaitliski visapjomīgāko grupu veido relatīvi stabili, bet reti sastopami salikteņi.. Salikteņu veidošana mūsdienu latviešu valodā noris ļoti aktīvi, un jau tā lielais salikteņu skaits arvien pieaug. Šai sakarā vārdnīcā iespējams ievietot tikai plašāk pazīstamos un biežāk lietotos salikteņus, taču tas nenozīmē, ka pārējie būtu vienkārši ignorēti. Informāciju par salikteņu semantiku var netieši iegūt no to komponentiem atbilstošo pamatvārdu skaidrojuma..

Nelielu, bet specifisku tematisku apakšgrupu starp aplūkotajiem salikteņiem veido saliktie krāsu un to nianšu apzīmējumi ar lietvārda ģenitīvu pirmā komponenta pamatā.. Biežāk sastopamie salikteņi ir iekļauti vārdnīcā, bet to faktiskais

skaits ir krietni lielāks.”¹⁶ Kā piemērus no kartotēkā esošiem, bet “Latviešu literārās valodas vārdnīcā” neievietotiem krāsu nosaukumu salikteņiem O. Bušs min salikteņus *leduszilgans, līmpelēks, linuzils*.

Kopumā “Latviešu literārās valodas vārdnīcā” ievietoti **187** krāsu nosaukumu salikteņi. Tie iedalāmi šādi:

◆ salikteņi ar adverbu *tumš-*, *gaiš-* u. tml. bez galotnes pirmajā komponentā un krāsas nosaukumu adjektīvu otrajā komponentā. Šī tipa salikteņu īpatsvars vārdnīcā ir samērā neliels – kopā **19** salikteņi, no tiem

6 salikteņi ar *gaiš-*,

3 salikteņi ar *koš-*,

1 saliktenis ar *spilgt-*,

9 salikteņi ar *tumš-* pirmajā komponentā;

◆ salikteņi, kur adverbiālais komponents niansē pamatkomponenta krāsu, tuvinot to kādai citai krāsai, piešķirot tai citas krāsas niansi. Šī tipa salikteņu īpatsvars vārdnīcā ir vislielākais – kopā **96** salikteņi, no tiem

1 saliktenis ar *balt-*,

1 saliktenis ar *dūkan-*,

3 salikteņi ar *dzelten-*,

7 salikteņi ar *meln-*,

1 saliktenis ar *mēļ-*,

3 salikteņi ar *oranž-*,

18 salikteņi ar *pelēk-*,

8 salikteņi ar *rūsgan-*,

11 salikteņi ar *sarkan-*,

5 salikteņi ar *sārt-*,

2 salikteņi ar *sirm-*,

2 salikteņi ar *violet-*,

14 salikteņi ar *zaļ-*, *zaļgan-*, *zaļi-*,

1 saliktenis ar *zeltain-*,

19 salikteņi ar *zil-*, *zilgan-*, *zili-* pirmajā komponentā;

¹⁶ Bušs O. Latviešu literārās valodas vārdnīcā neiekļautā leksika. Latviešu valodas kultūras jautājumi. 14. laidieni. Rīga, 1978., 52. lpp.

◆ salikteni, kuru otrajā daļā ir substantīvs *krāsa*, bet pirmo daļu veido kāds attiecīgo krāsu tuvāk raksturojošs substantīvs. Šī tipa salikteņu vārdnīcā ir nedaudz – kopā 14, no tiem katrs veidots ar savu atšķirīgu pirmās daļas substantīvu:

1 saliktenis ar *aveņ-*,

1 saliktenis ar *ceriņ-*,

1 saliktenis ar *kapar-*,

1 saliktenis ar *kastaņ-*,

1 saliktenis ar *krējum-*,

1 saliktenis ar *krēm-*,

1 saliktenis ar *ķieģel-*,

1 saliktenis ar *ķirš-*,

1 saliktenis *miesas-*,

1 saliktenis ar *oranž-* (šis saliktenis neiekļaujas grupā, jo tā pirmo komponentu veido nevis substantīvs, bet krāsas nosaukums adjektīvs),

1 saliktenis ar *peln-*,

1 saliktenis *smilš-*,

1 saliktenis ar *tēraud-*,

1 saliktenis ar *vīn-*;

◆ salikteni, kuru pirmajā daļā ir substantīvs, kas nosaka otrajā salikteņa komponentā ietverto krāsu raksturojošo adjektīvu. Šī tipa salikteni ir 58, no tiem

1 saliktenis ar *asins-*,

1 saliktenis ar *balož-*,

1 saliktenis ar *bordo-*,

1 saliktenis ar *citron-*,

1 saliktenis ar *debes-*,

1 saliktenis ar *jūras-*,

1 saliktenis ar *kafij-*,

2 salikteni ar *kapar-*,

2 salikteni ar *karmīn-*,

1 saliktenis ar *kastaņ-*,

2 salikteni ar *krēm-*,

2 salikteni ar *ķieģel-*,

2 salikteni ar *ķirš-*,

1 saliktenis ar *lin-*,

-
- 1 saliktenis ar *malahūt-*,
 1 saliktenis ar *nakts-*,
 1 saliktenis ar *ogļ-*,
 1 saliktenis ar *oker-*,
 2 salikteņi ar *olīv-*,
 1 saliktenis ar *pien-*,
 2 salikteņi ar *piķ-*, *piķa-*,
 1 saliktenis ar *roz-*,
 2 salikteņi ar *rubīn-*,
 1 saliktenis ar *peļn-*,
 1 saliktenis ar *salāt-*,
 3 salikteņi ar *sidrab-*,
 1 saliktenis ar *smaragd-*,
 7 salikteņi ar *sudrab-*,
 1 saliktenis ar *sūn-*,
 1 saliktenis ar *tabak-*,
 1 saliktenis ar *tēraud-*,
 1 saliktenis ar *tirkīz-*,
 2 salikteņi ar *uguns-*,
 1 saliktenis ar *vara-*,
 1 saliktenis ar *vec-* (šis saliktenis neiekļaujas grupā, jo tā pirmajā daļā ir nevis substantīvs, bet adverbs),
 2 salikteņi ar *vīn-*,
 5 salikteņi ar *zelt-* pirmajā komponentā.

Otros komponentus šais salikteņos veido krāsu nosaukumi adjektīvi *balts*, *brūns*, *dzeltens*, *melns*, *oranžs*, *pelēks*, *rozā*, *sarkans*, *sārts*, *violets*, *zaļš*, *zils* un to atvasinājumi; senie krāsu nosaukumi *bērs*, *ruds*, *rūsgans*; metālisko krāsu nosaukumu tipa krāsas *sudrabains*, *zeltains*, *zelts*.

“Latviešu valodas vārdnīca” (1987)

“Latviešu valodas vārdnīcā” salikto krāsu nosaukumu atlase ievietošanai šķirkļu veidā bijusi stingrāka galvenokārt vārdnīcas nelielā apjoma dēļ (883 lpp., ~ 25 000 pamatvārdu). Vārdnīcas veidotāji ievērojuši principu, ka daudzu salikteņu semantiku iespējams noskaidrot, iepazīstoties ar to veidojošo komponentu

šķirkļu nozīmēm. Vārdnīcas priekšvārdā teikts: “Vārdnīcā nav ievietoti reti sastopami vārdi, šauri speciāli termini un tādi regulāri atvasinājumi un salikteni, kuru forma un nozīme viegli secināma no pamatvārda.”¹⁷ Tāpēc vārdnīcā nav sastopami salikteni ar adverbiālo komponentu ar vai bez galotnes pirmajā komponentā (resp., *tumšzils*, *zilzaļš* u. tml.). Salikto krāsu nosaukumu salikteņu īpatsvars šai vārdnīcā ir neliels – pavisam 8 krāsu nosaukumu salikteni. No tiem tikai divi salikteni ir tādi, kuru otrajā daļā ir substantīvs *krāsa*, bet pirmo daļu veido kāds attiecīgo krāsu tuvāk raksturojošs substantīvs:

◆ salikteni, kuru otrajā daļā ir substantīvs *krāsa*, bet pirmo daļu veido kāds attiecīgo krāsu tuvāk raksturojošs substantīvs *cerīnkrāsa*, *krēmkrāsa*.

Pārējie seši krāsu nosaukumu salikteni ir tādi, kuru pirmajā daļā ir substantīvs, kas nosaka otrajā salikteņa komponentā ietvertu krāsu raksturojošo adjektīvu:

◆ salikteni, kuru pirmajā daļā ir substantīvs, kas nosaka otrajā salikteņa komponentā ietvertu krāsu raksturojošo adjektīvu *asinssarkans*, *debeszils*, *kastaņbrūns*, *purpursarkans*, *sniegbalts*, *ugunssarkans*.

“Latviešu valodas vārdnīca” (1993)

Salikto krāsu nosaukumu īpatsvars šai vārdnīcā, kā jau minēts iepriekš, ir pavisam neliels – kopā 5 salikteni un 1 vārdkopa (*baltum balts*). No tiem trīs salikteni ietilpst krāsu nosaukumu salikteņu pirmās grupas pirmajā apakšgrupā:

◆ salikteni ar adverbiālo komponentu *tumš-*, *gaiš-* u. tml. bez galotnes pirmajā komponentā un krāsas nosaukumu adjektīvu otrajā komponentā – *tumšbrūns*, *tumšpelēks*, *tumšzils*.

Pārējie divi salikteni ietilpst krāsu nosaukumu salikteņu pirmās grupas otrajā apakšgrupā:

◆ viens saliktenis, kura adverbiālais komponents niānsē pamatkomponenta krāsu, tuvinot to kādai citai krāsai, piešķirot tai citas krāsas niānsi (*sarkanbrūns*) un otrs saliktenis *sarkanbaltsarkans*, kas pēc šķirklim pievienotā ilustratīvā

¹⁷ Latviešu valodas vārdnīca. Rīga, 1987., 7. lpp.

materiāla (*sarkanbaltsarkans karogs*) atšifrējams kā “ģeometriskais” krāsas nosaukums – respektīvi, krāsu nosaucošs saliktenis, kas raksturo nevis vienas krāsas niansi, bet gan vienā vārdā katru līdzās esošu krāsu atsevišķi.

Tā kā zināmi skaidrojošās vārdnīcas elementi ietverti arī K. Mīlenbaha un J. Endzelīna Latviešu valodas vārdnīcā¹⁸, nobeigumā salīdzinājumam pieminēšu, kādu grupu saliktie krāsu nosaukumi sastopami šai vārdnīcā. Secināts, ka K. Mīlenbaha un J. Endzelīna vārdnīcā minēti:

◆ salikteni ar adverbu *tumš-*, *gaiš-* u.tml. bez galotnes pirmajā un krāsas nosaukumu adjektīvu otrajā komponentā, piemēram, *gaišpelēks*, *gaišzaļgans*, *tumšsarkans*;

◆ salikteni, kur adverbiālais komponents niansē pamatkomponenta (krāsas nosaukuma adjektīva) krāsu, tuvinot to kādai citai krāsai, piešķirot tai citas krāsas niansi, piemēram, *dzeltenbalts*, *dzeltensarkans*, *melnbrūns*;

◆ salikteni, kuru pirmajā daļā ir substantīvs, kas nosaka otrajā saliktena komponentā ietvērto krāsu raksturojošo adjektīvu, piemēram, *sniegbalts*, *snieginbalts*, *sniegumbalts*.

¹⁸ *Mīlenbahs K.* Latviešu valodas vārdnīca. Rediģējis, papildinājis, turpinājis J. Endzelīns (Lettisch - deutsches Wörterbuch.) 1. sēj. Rīga, 1923 - 1925; 2. sēj. Rīga, 1925 - 1927; 3. sēj. Rīga, 1927 - 1929; 4. sēj. Rīga, 1929 - 1932; *Endzelīns J.*, *Hauzenberga E.* Papildinājumi un labojumi K. Mīlenbaha Latviešu valodas vārdnīcai. (Ergänzungen und Berichtigungen zu K. Mühlenbachs Lettisch - deutschem Wörterbuch.) 1. sēj. Rīga, 1934 - 1938; 2. sēj. Rīga, 1938 - 1946.

Compound Type Colour Names in Latvian Explanatory Dictionaries

Summary

The explanatory dictionaries represent the vocabulary of a language most systematically and fully. The compound type colour names are included in these dictionaries of the Latvian language.

The descriptive and synonymic explanations are dominant in the dictionaries of Latvian, while there is no definitive explanation to be found.

In this article the compounds found in three explanatory dictionaries are analysed. The dictionaries are: "Latviešu literārās valodas vārnīca" ("Latvian Literary Language Dictionary") with 187 compounds, "Latviešu valodas vārdnīca" ("Latvian Language Dictionary", published 1987) with 8 and "Latviešu valodas vārdnīca" ("Latvian Language Dictionary", published 1993) with 6 compound colour names.

Andrejs VEISBERGS

Dzimtes kategorija latviešu vārdnīcās

Dzimtes jautājums mūsdienu postmodernajā sabiedrībā ir kļuvis ļoti aktuāls un nereti tiek saistīts arī ar valodas jautājumu. Parasti tas tiek aplūkots kā seksisms valodā, un seksisms savukārt tiek definēts kā vārdi un darbība, kas apzināti raksturo vai piešķir lomas cilvēkiem, vadoties no to dzimuma (Nilsen 1977).

Seksisms tātad ir aplūkojams vienā kategorijā ar rasismu, etnismu, vecismu, izskatismu un citiem *-ismiem*, kas apzīmogo jeb stigmatizē kādu cilvēku grupu vai paveidu. Jau Lakofs (1976) pētījumā par valodu un sievietēm norāda, ka pretējo dzimumu cilvēki lieto valodu atšķirīgi, un arī valoda raksturo šos cilvēkus atšķirīgi.

Šeit būtu izdalāmi divi aspekti:

pirmais, kā valoda raksturo vīriešus un sievietes,

otrais, kā to lieto vīrieši atšķirībā no sievietēm.

Pirmais aspekts vairāk skar valodas parādības – leksikonu.

Otrais – atšķirības valodas lietojumā, tātad runu, kā arī tādus aspektus kā izrunu, vārdu un gramatikas izvēli, sarunas uzturēšanas stilu un neverbālo uzvedību.

Šajā rakstā runāšu galvenokārt par pirmo aspektu, bet vispirms daži vārdi par otro. Vārdu krājuma pētījumi rāda, ka arī vīriešu un sieviešu sarunu temati ir visai atšķirīgi, un tas nevar neietekmēt lietoto leksiku. Vīrieši runā galvenokārt par darbu, sportu, naudu un politiku. Sievietes par vīriešiem, citām sievietēm, sevi, apģērbu. To var izskaidrot ar dzimumu atšķirīgajām ekonomiskajām lomām, izglītību, sociālajām gaidām (Komarovsky 1967). Taču arī bez šiem tematiem ir ļoti izteikta vīriešu interese par informāciju un faktiem, sieviešu interese par cilvēkiem un attiecībām. To nenoliedz pat zvērinātas feministes, kas angļu valodā mēģina piešķirt pozitīvu konotāciju vārdam **gossip** 'tenkas', kas pasvīturo interesi par socializēšanos nevis vienkāršu informācijas apmaiņu (Jones 1980). Sievietes lieto daudz precīzākus krāsu vārdus nekā vīrieši. Vīrieši lieto

daudz vairāk pavēles izteiksmi, nestandarta gramatiskās formas (Goodwin 1988).

Atgriezīsimies no runas pie valodas (langue). Vairumā indoeiropiešu valodu pastāv dzimtes kategorija. Lai gan dzimte ir nomināla kategorija, tā var skart arī citas vārdu šķiras. Tā latviešu valodā dzimte ietekmē īpašības vārdu, lokāmo divdabju, skaitļa vārdu un vietniekvārdu lietojumu.

Latviešu valodā, kā zināms, ir divas dzimtes – vīriešu un sieviešu, nekatra dzimte ir zudusi. Citās valodās, piemēram, vācu un krievu, ir arī nekatra dzimte. Varbūt ir vērts piebilst, ka lībiskajās izloksnēs daļēji zudusi arī sieviešu dzimte (*Up ir dziļš*), kas reizēm izpaužas arī ikdienas runā latviešu valodā.

Latviešu valodā dzimtes kategorija ir gramatiska, to nosaka morfoloģiskas pazīmes – tādā forma (galotnes, deklinācijas). Bet vairumā gadījumu dzimte ir arī loģiska/dabiska (atbilstoša bioloģiskajai). Citās valodās gramatiskā dzimte ne vienmēr atbilst loģiskajai dzimtei: vācu **das Mädchen** 'jauna meitene' ir nekatrā dzimtē. Protams, arī latviešu valodā ir loģiski un gramatiski izņēmumi: **skuķis, lauva, puika, meitietis, sievišķis, meitēns**.

- Latviešu valodā dzimte ir visai universāla, tā aptver gandrīz visus vārdus, kuriem iespējama variēšanās dzimtēs ar galotnes, reizēm arī ar galotnes un sufiksa palīdzību. Vīriešu dzimtes nominatīva galotne **-s, -š, -is, -us**, sieviešu dzimtes **-a, -e, -s** ar noteiktām deklināciju paradigmām aptver, piemēram, gandrīz visas profesijas un tautības (divi atvasinājumi no vienas saknes): **latvietis - latviete, melis - mele, sekretārs - sekretāre, draugs - draudzene**.
- Dažiem lietvārdiem ir atšķirīgas sakņu formas vīriešu un sieviešu dzimtē: **tēvs - māte, puisēns - meitene, cūka vepris, vista - gailis, kaza - āzis, govs - vērsis, vīrs - sieva**.
- Ir arī vienas dzimtes zvēru grupa, kur dzimte parasti nav ļoti aktuāla: **zilonis, tīģeris, lācis, ēzelis, gulbis, lapsa, čūska, zoss, pīle, dzeguze, mērkaķis, menca, zalktis, čūska, odze**.
- Dažos gadījumos, ja tas ir aktuāli, iespējams veidot pretējās dzimtes vārdu, pievienojot dzimti apzīmējošu vārdu: **lācis -**

lāču māte (arī lācene), zoss - zostēviņš, ēzelis - ēzeļmāte, pīle - pīltēviņš.

- Ir arī grupa kopdzimtes vārdu, ko var attiecināt uz abiem dzimumiem, parasti ar sieviešu dzimtes sufiksālo galotni **-a** (vairumam šo vārdu ir sociāli negatīva vai nievājoša nozīme) **plikadīda, badmira, paziņa, bende, nejēga, slepkava, prostitūta, varmāka, plāpa, auša**. Šī grupa varētu kļūt par nīdējamo, ja dzimtes jautājumu mēģinātu risināt kā angļu valodā.
- Vēl vienu grupu veido vārdi, kuru dzimte ir svārstīga, nenoteikta vai nenostabilizējusies: **uguns, sāls, aizguvumi NATO, Gestapo, kontra/s, anekdots/e, filejs, procente, kalka**.
- Gramatiskā dzimtes kategorija nozīmē arī to, ka aizguvumi tiek iekļauti kādā dzimtē, piemēram, **revolūcija, fails**.
- Pastāv arī nelokāmie sugas vārdi. Vīriešu dzimtes dominācija izpaužas faktā, ka nelokāmie vārdi parasti tiek aizgūti vīriešu dzimtē: **kino, gestapo, ragū, metro, depo**, sieviešu – maz: **kanoe, mis, misis**. Taču īpašvārdi (pilsētas, upes, valstis, salas (tāpat kā latviešu īpašvārdi)) parasti kļūst par sieviešu dzimtes vārdiem: **Kongo, Turku, Kapri, Sanpaulu**.
- Vēl kādu grupu veido vārdi, kas, parasti būdami vīriešu dzimtē, apzīmē abām dzimtēm iespējami piederošas būtnes: **cilvēks, bērns, upuris, liķis, spoks**.
- Vēl viena grupa, parasti salikteni, kur vienai dzimtei raksturīgais elements neļauj viegli izveidot pretējā dzimuma nosaukumu: **karavīrs, vecmāte, runasvīrs**.
- Jāatzīmē arī nobīdes formālu vārdu pāru nozīmēs, kas var radīt zināmas problēmas mēģinot risināt dzimtes jautājumu: **manikīrs - manikīre, pedikīrs - pedikīre, zemessargs - zemessardze, sargs sardze, ausainis (zvērs ar garām ausīm) – ausaine (cepure)**. Šai grupai nosacīti var pieskaitīt arī **cilvēks - cilvēce**.

Latviešu valodai raksturīga nosliece lietot vīriešu dzimti arī tad, ja runa ir par jauktu grupu, piemēram, *visi iesim mājās; mēs visi domājam; vajadzīgi strādnieki*; diezgan izteikta tendence

veidot vairāk vīriešu dzimtes strupinājumus, pārejot no garākiem sieviešu dzimtes vārdiem: **faķis, kafūzis, autiņš**.

Sieviešu dzimtes vārdu diskrimināciju valodā var saskatīt šādās sfērās:

1. sieviešu dzimtes ignorēšanā: **direktors, doktors, reņģu ēdājs, mēs visi, vajadzīgi strādnieki**;
2. sieviešu dzimtes subordinācijā: **vīriešu un sieviešu, vīrs un sieva, zēnu un meiteņu, viņš vai viņa, Ādams un Ieva** (pirmais komponents vīriešu dzimtē)
3. sieviešu dzimtes vārdu negatīvākā semantikā paralēlajos vārdu pāros, jeb asimetriskā nekvivalencē: **suns kuce, patrons matrona, vazaņķis - vazaņķe**.

Un visbeidzot dzimtes stāvoklis vārdnīcās, kur arī dominē vīriešu dzimte. Šajā rakstā tiks skats tikai viens dzimtes aspekts dzimte šķirkļu pamatvārdos. Ārzemju leksikogrāfijā ir nopietnas diskusijas arī par citātu atlasī skaidrojošajās vārdnīcās, kas veicinātu dzimumu līdztiesību. Šeit saduras deskriptīvā pieeja, kas nosaka, ka vārdnīcai jāatbilst pastāvošajai valoda, un jaunais polikorektuma preskriptīvisms, kas pieļauj esošā leksikona apzinātas izmaiņas. Pēdējais paredz nopietnu statistisku analīzi par valodas materiālu no dzimtes viedokļa un izlīdzinošu mākslīgu piemēru ievietošanu, piemēram: *Kamēr vectēvs adīja zeķi mazbērniem, vecāmāte pabeidza saskaldīt malku*.

Latviešu leksikogrāfijā vēsturiski valdošais princips ir vīriešu dzimtes dominācija šķirkļu pamatformās (lietvārds, īpašības vārds, lokāmie divdabji, skaitļa vārds), pret ko iebilst nebūtu pamata, jo, pastāvot divām paralēlām un visai regulārām sistēmām, ir racionāli lietot vienu. Skaidrojošajās vārdnīcās vismaz lietvārdiem parasti ir dotas abas dzimtes, divvalodu vārdnīcās galvenokārt tikai vīriešu dzimte. Tomēr pastāv daudzas novirzes no valdošā principa, kuras tiks aplūkotas sīkāk.

Mīlenbaha Endzelīna vārdnīcā (Mülenbachs 1923) valda absolūts sistēmiskuma trūkums. Nav arī paskaidrojumu par dzimtes politiku. Nekonkvences šajā vārdnīcā izpaužas šādi:

- daži vārdi doti abās dzimtēs kā atsevišķi pamatšķirkļi:

kungs, kundze;

- daži šķirkļi doti tikai vīriešu dzimtē:
arājs, ienaidnieks, jūrnieks, mīlnieks, mīlītis, mīkstčaulis, libietis, līdzgājējs, lietvedis, pavēlnieks, pīpmanis, pīpnieks, sargs, smēķētājs, ugunsdzēsējs, vācietis, zvejnieks;
- daži šķirkļi doti tikai sievietes dzimtē:
aukle (auklis cita nozīme);
- dažiem šķirkļiem vīriešu dzimtē sievietes dzimte parādās piemēros:
mīlulis, līdzinieks, valudnieks (citā nozīmē), vājinieks;
- dažiem vārdiem sievietes dzimte dota iekavās tūlīt aiz šķirkļa:
pavārs (pavārene, pavāriene), leitī (leitiete), puolis (puoliete, puolene, puolietene);
- dažādi: **ārste** - skat. **ārsts** (vēsturiskā izmaiņa aizejot no vācu valodas),
- ļoti daudzi lietvārdi nav izdalīti, bet atrodami pie verba, parasti vīriešu dzimtē: **dejoj (dejojājs), slaukt (slaucējs), vadīt (vadītājs), virt (virējs, virēja)**; tā šuvēja dota norāde skat. **šūt** tur šuvēja un šuvējs.

Latviešu literārās valodas vārdnīca (1972 - 1996) un *Latviešu valodas vārdnīca* (1987) sniedz visai konsekventu abu dzimšu atainojumu vīriešu dzimtes šķirklim seko sievietes dzimtes vārds. Vārdnīcas ievadā teikts: "Vīriešu dzimtes personu nosaukuma šķirkļi ir ievietots atbilstošais sievietes dzimtes personu nosaukums **skolotājs, skolotāja**. Tāpat vienā un tai pašā šķirkļi ievietotas adjektīva vīriešu un sievietes dzimtas formas"

- Kā abu dzimšu vārdi atrodami: **antifasiests antifasieste, līdzīgi analfabēts, akušieris, agresors, agnostiķis, adventists, abonents, aculiecinieks, anatoms, algādzis, augstprātis, auglotājs, cilvēknīdējs, empīriķis, frēzētājs, kungs, visgribis, urbējs, urāpatriots, zvejnieks, prezidents, mācītājs; ir arī dubultās konversijas apcietinātais - apcietinātā, apgādājamais – apgādājamā.**

-
-
- Daži šķirkļi ir tikai sieviešu dzimtē **manikūre, pedikūre** ar skaidrojumu: *Cilvēks* (!!! A.V), *kura nodarbošanās ir pedikūrs*). Cilvēks – tāpat arī vīrietis.
 - Taču daži pamatšķirkļi ir sieviešu dzimtē: **aukle, auklis; virēja, virējs**.
 - Citi lietvārdi doti daudzskaitlī: **aziāti, aziāts, aziāte**; līdzīgi arī **azerbaidžāņi, argonauti**.
 - Daudziem šķirkļiem, kas acīmredzot vairāk asociējas ar vīriešiem, sieviešu dzimtē nav uzrādīta: **adjutants, admirālis, akmeņkalis, āksts, algotnis, akmeņkalējs, alkīmiķis, antagonists, apavnieks, arājs, arodnieks, kokainists, ķeceris, ķesteris, automehāniķis, bocmanis, bīskaps, cilvēkēdājs, dzirnavnieks, ģenerālis, jūrnieks, leģionārs, mežradznieks** (vienīgais no tradicionālā orķestra dalībniekiem!), **mīms, onānists, pigmejs, policists, ugunsdzēsējs**.

Pareizrakstības vārdnīcā (Latviešu 1995) ir līdz šim vislielākā dzimumu līdztiesība. Arī šeit pamatā dots šķirklis vīriešu dzimtē, tad seko norāde uz sieviešu dzimtes galotni:

- abas dzimtes ir daudziem vārdiem, kam citās vārdnīcās to trūkst:
smēkētājs, -a, pigmejs, -iete, onānists, -e, līdzīgi arī **treneris, ekspluatators, policists, šovinists, kurinātājs, komunisti, nacionālsociālists, nacists, fašists, feministi, antifāšists, liberālis, feminists, utopists, varonis, tumsonis, mācītājs, garīdznieks, prezidents, premjers, premjerministrs, cilvēkēdājs, zvejnieks, mācītājs, seržants, leitnants, virsleitnants, majors, pulkvežleitnants, apakšpulkvedis, pulkvedis, adjutants, ģenerālsēkretārs, ģenerāldirektors, ģenerālprokurors, ģenerālkonsuls**;
- tikai sieviešu dzimtē ir **virēja, manikūre, pedikūre**;
- sieviešu dzimtē ar norādi uz vīriešu dzimti: **aukle, -lis**;
- tikai vīriešu dzimtē:
kanibāls, bruņinieks, akmeņkalis, atašejs, akmeņlauzis, jenkijš, jeņķis, jūrnieks, bīskaps, arhibīskaps,

virsmācītājs, algotnis, āksts, argonauts, klauns, kučieris, smerdelis, jūrasbraucējs, virsnieks, ģenerālis, ģenerālleitnants, ģenerālmajors, ģenerālfeldmaršals, ģeneralisimuss, admirālis, bocmanis.

Kopumā var teikt, ka vienvalodas vārdnīcās vērojama tendence paplašināt sieviešu dzimtes lietojumu, dodot to pie vīriešu dzimtes šķirkļa.

Divvalodu vārdnīcās parādās liela principu atšķirība un neskaidriība. Pirmkārt, šeit vēl skaidrāk parādās ekonomijas princips, iespēja iekonomēt apjomu uz šķirkļu skaita, ja dzimtes kategorija ir regulāra. To zināmā mērā nosaka otrās valodas ietekme, tā vēlreiz pierādot tēzi, ka no jebkuras divvalodu vārdnīcas A daļas zinātais pateiks, kas ir B valoda. Pastāv tendence sieviešu dzimtes vārdus izdalīt atsevišķos šķirkļos, tomēr ne vienmēr.

Latviešu-vācu vārdnīca (1980)

- Ļoti daudz vārdu doti abās dzimtēs kā atsevišķi šķirkļi (dažreiz vācu valodā ir minimālas novirzes no visumā standartizētā divu veidu sieviešu dzimtes veidošanas): **latvietis, latviete; lietuvietis, lietuviete; francūziete, francūzis; vācietis, vāciete; gruzīns, gruzīniete; zviedrs, zviedriete; vadītājs, vadītāja; sekretārs, sekretāre; zinātnieks, zinātniece; pusbārenis, pusbārene; zaglis, zagle; tulkotājs, tulkotāja; komunists, komuniste; sāncensis, sāncense.**
- Ir arī daudz to vārdu, kas doti tikai vīriešu dzimtē: **indietis, indiānis, lezģīns, armēnis, pigmejs, islandietis, īrs, zirgkopis, kalnietis, kalnracis, otrgadnieks, sinologs, konkurents, fašists, antifāšists, nacists, reakcionārs, nacionālsociālists, nacionālists, humānists, utopists, komponists, filatēlists, filozofs, domātājs, sapņotājs, gulētājs, intrigants, grafiķis, puritānis, gleznotājs, idiots, gudrinieks, smēķētājs, mēnessērdzīgais, menedžeris, treneris, dzērājs, līderis, prezidents, premjerministrs,**

premjers, ministrs, sangviniķis, holēriķis, flegmatīķis, melanholiķis, cietumnieks, cietumsargs.

- Tikai daudzskaitlī: **libieši.**
- Tikai sieviešu dzimtē **aukle, virēja, manikīre, pedikīre,**
- Izņēmums **filologs, filoloģe,** kas ievietoti vienā šķirklī!

Krievu-latviešu vārdnīca (Krievu 97).

- Tā kā krievu valodā ir visai attīstīta dzimtes kategorija, tad tā šķirta atsevišķos šķirkļos un attiecīgi tulkota latviešu valodā: **mašīnistka mašīnrakstītāja; ļubovņica mīļākā; ļubovņik - mīļākais.**

Abās dzimtēs doti arī tautību nosaukumi.

- Gadījumos, kad vārds var būt abās dzimtēs, tas konsekventi tulkots abās:
doktor – ārsts, ārste; filolog - filologs, filoloģe; komissar komisārs, komisāre; mašīnist mašīnists, mašīniste; direktor direktors, direktore; dispečer dispečers, dispečere; delegat - delegāts, delegāte,
- Taču rinda vārdu doti tikai vīriešu dzimtē:
premjermīnistr - premjerministrs, šut - āksts, nerrs, fagotist fagotists, vrag ienaidnieks, kompozitor komponists, komsorg komsorgs, kolonist kolonists, kolonizator kolonizators, liberal liberālis, genij ģenijs.

Angļu-latviešu vārdnīcā (Angļu 1997) stāvoklis varētu būt visai vienkāršs, jo angļu valodā ir ļoti maz specifisku sieviešu dzimtes vārdu, kas būtu tulkojami sieviešu dzimtē. Pērējos gadījumos varētu lietot vīriešu dzimti vai abas. Vārdnīca neizskaidro nostāju dzimtes jautājumā.

- Daži tulkojumu doti abās dzimtēs: **knitter adītājs, adītāja; dancer dejotājs, dejotāja; Swede zviedrs, zviedriete; spinner vērpējs, vērpēja; milker slaucējs, slaucēja; student 1. students, studente, 2. skolnieks, skolniece; sewer šuvējs, šuvēja; German vācietis, vāciete; feminist feminists, feministe.**

-
- Angļu valodā sieviešu dzimtes iezīmētie vārdi tulkoti sieviešu dzimtē **policewoman** policiste; **lioness** lauvene; **sorceress** burve; **masseuse** masiere; **milkmaid** slaucēja; **saleswoman** pārdevēja; **bitch** 1. kuce 2. kuņa; **conductress** (*tramvaja, autobusa*) vadītāja.
 - Ir vārdi, kas doti tikai vīriešu dzimtē: **typographer** tipogrāfs; **mason** 1. mūrnieks, 2. brīvmūrnieks, masons; **kanibāls** kanibāls, cilvēkēdājs; **miller** 1. dzirnavnieks, 2. frēzētājs; **chauvinist** šovinists; **exploiter** ekspluatators; **transsexual** transseksuālis; **leader** vadītājs, vadonis, līderis; **lawyer** jurists, advokāts.
 - Citi vārdi acīmredzami liecina par sastādītāju pārliecību par dominējošo dzimumu, dažu šķirkļu izstrādājums šķiet visai rūpīgs: **manicurist** manikīre; **student nurse** medmāsa, praktikante; **dietician** 1. dietologs, 2. diēt māsa; **model** 1. modelis, 3. manekene; **hair stylist** dāmu frizieris; **stripper** dejojotājs; **learner** skolnieks; **secretary** sekretārs; **typist** mašīnrakstītāja; **touch-me-not** svētulis; **nurse** aukle, medmāsa, slimnieku kopēja; **nurse dietician** diētas māsa; **sitter** aukle, **sitter-in** aukle, **baby-sitter** aukle, **director** direktors, vadītājs, diriģents, **conductor** 1.vadītājs, 2. diriģents, 3. konduktors, 4. pavadonis, **drinker** 1. dzērājs, 2. dzērējs, **drunkard** dzērājs, **president** prezidents, rektors, **repeat** otrgadnieks.

Šāds vārdnīcu materiāla analītisks pētījums uzskatāmi rāda gan sieviešu dzimtes izvēršanos sakarā ar tradicionālo vīriešu profesiju apgūšanu, gan arī valodas neelastību atsevišķos gadījumos. Minētajās un citās vārdnīcās esošais valodas materiāls ļauj secināt, ka skaidrojošajās vārdnīcās sieviešu dzimte būtu jānorāda pat gadījumos, kur tā parasti netiek lietota. Tas ļautu lietotājam tomēr atrast nepieciešamo (parasti sieviešu dzimtes) vārdu, pat ja tas plaši netiek lietots un šķiet neierasts. Būtu vēlams arī izvairīties no nepamatotas/nekonsekventas daudzskaitļa lietošanas šķirkļos.

Divvalodu vārdnīcās ir iespējamas divas konsekventas nostājas – vai nu jāpieturas tikai pie vīriešu dzimtes (atzīmējot

izņēmumus), vai arī konsekventi jālieto abas, tā izslēdzot subjektīvismu. Paliek, protams, vēl atsevišķi jautājumi, kas būtu diskutējami.

Vai visiem salikteņiem ar dzimti norādošu otro komponentu varam dot paralēlo komponentu: **sniegavīrs, vecmāte, runasvīrs, godavīrs, karavīrs, mežabrālis?**

Kāpēc atsevišķi vārdi izrāda pretestību sieviešu dzimtes lietojumam: **mērs, āksts, mīms, medijs, prātvēders, klauns, ģēnijs, tulks, kareivis, zaldāts, arī pulkvedis, ja grāmatvedis/e** ir pilnīgi pieņemams?

Kā darināt paralēlo vārdu, ja vārdam otrā dzimtē jau ir cita nozīme: **zemessargs - zemessardze, manikīre - manikīrs?**

Šie neatrisinātie jautājumi laiku pa laikam parādās arī valodas praksē gadījumos, kad jūtama neveiklība sieviešu dzimtes vārda darināšanā, piemēram:

Taču pēc gadiem četriem pieciem Latvijas bruņotajos spēkos varētu būt arī savs pulkvedis - sieviete. varētu kļūt par pirmo sievieti pulkvedi.

Militārajā policijā savukārt ir pulkvežleitnante (Rīgas Balsis. 16.12.1998)

Ir arī neveikli gadījumi, kad neskaidrie vārdi lietoti blakus, piemēram, sekojošajā gadījumā līdzjūtības sludinājumā.

Izsakām visdziļāko līdzjūtību lauksaimniecības atašejai Latvijas pārstāvniecībā Eiropas savienībā

Izsakām visdziļāko līdzjūtību lauksaimniecības atašejam Dacei Ozolai (Diena 4. 2. 1999)

Bibliogrāfija

- Angļu - latviešu vārdnīca. Rīga: Jāņa sēta, 1997.
- Goodwin M. H. (1988) Cooperation and competition across girls' play activities. In: A. D. Todd and S. Fisher (eds) Gender and Discourse: The Power of Talk. Norwood, NJ: Ablex pp 55-94.
- Jones D. (1980) Gossip: notes on women's oral culture. // C. Kramarac C. (ed.) The Voices and Words of Women and Men. Oxford: Pergamon pp 193-198.
- Komarovsky M. Blue Collar Marriage. New York: Vintage, 1967.
- Krievu - latviešu vārdnīca. Rīga: Avots, 1997
- Lakoff R. (1976) Language and Woman's Place. New York: Harper and Row.
- Latviešu literārās valodas vārdnīca. Rīga: Zinātne, 1972-1996.
- Latviešu valodas vārdnīca. Rīga: Avots, 1987.
- Latviešu valodas pareizrakstības un pareizrūnas vārdnīca. Rīga: Avots, 1995.
- Latviešu - vācu vārdnīca. Rīga: Avots, 1980.
- Mulenbacha latviešu valodas vārdnīca. Rīga, 1923-1932.
- Nilsen A. P. (1977) Sexism as shown through the English vocabulary. // A. P Nilsen et al (eds). Sexism and language. Urbana: NCTE, pp 27-41.

Gender Category in Latvian Dictionaries

Summary

The gender issue is one of the features of our postmodern society on which there is at present a vast amount of interest. There is a widespread concern of many people, especially feminists, that language (especially English) should not be used in a sexist way.

There are aspects of language where gender issue is not balanced in Latvian, despite the widespread use of both genders for names of professions.

Ignoring can be seen in generic masculine – in reference to human beings in general by using masculine: **direktors, doktors, reņģu ēdājs, mēs visi, vajadzīgi strādnieki** and is quite widespread in Latvian. There is also an absence of some feminine names for professions often seen as masculine domain.

Subordination in Latvian can be seen in pairs of words where masculine always precedes feminine: **vīrs un sieva, viņš vai viņa, zēnu un meiteņu.**

Depreciation is seen in lower connotation of feminine word for some parallel word pairs: **suns - kuce, patrons - matrona, vazaņķis - vazaņķe.**

As the category of gender is a typological trait of Latvian, systematically enveloping practically the whole language system, we cannot certainly try to do away with it, just the opposite it can only be elaborated. Feminine is all pervading in the morphological system of Latvian and is conceived as a normal phenomenon in Latvian, lacking the rather incidental and accordingly subjectively interpretable character.

The author views various monolingual and bilingual dictionaries to show that the gender issue of entries in Latvian dictionaries has been approached very subjectively. Monolingual dictionaries show an increased use of feminine gender, thus gradually filling the vacuum, no doubt reflecting the changing social situation of women. Bilingual dictionaries usually use only masculine, but also here there are great deviations and very biased treatment of the entries.

The author considers use of masculine only in bilingual dictionaries acceptable, if exceptions are paid respective attention and subjectivism ruled out. Monolingual dictionaries should attempt introducing as many feminine forms as possible, in order to anticipate the future demand. There are, of course, separate words where semantics aggravates solution of gender problem.

Andra KALNAČA

Verba personas kategorija un darbības vispārinājums

Darbības konkrētības un vispārinājuma opozīcija un tās izpausme ir kompleksa parādība valodā. To iespējams aprakstīt no dažādiem aspektiem – gan kā filozofisku vai psiholoģisku problēmu, gan valodniecības ietvaros kā morfoloģijas, sintakses vai leksikoloģijas jautājumu. Tātad darbības konkrētības un vispārinājuma attieksmes ir tipiska starplīmeņu parādība valodā, kurai ir cieša saikne ar cilvēka pasaules uztveres un domāšanas īpatnībām¹

Darbības konkrētības un vispārinājuma izpausme vērojama katrā izteikumā, un tai ir cieša saikne ar predikatīvātāti. Var teikt, ka predikatīvātāte resp. predikātā ietvertā attieksme pret laiku un darbības realitāti ir viens no elementiem darbības konkrētības / vispārinājuma opozīcijā. Šīs opozīcijas izpausme ir teksta autora nosacīta un raksturo gan darbības subjektu, gan predikātu, gan visu runas / rakstu situāciju kopumā.

Valodniecībā konkrētības un vispārinājuma attieksmes ir aprakstītas verba un nomenu vārdšķiru semantikas un gramatisko kategoriju sakarā. Piemēram, lietvārdu dalījums sugas un īpašvārdos ir konkrētības un vispārinājuma izpausme – īpašvārdi nosauc konkrētus lietvārdus (*Rīga, Latvija, Latvijas Universitāte* utt.), sugas vārdi – jebkuru lietvārdu (*universitāte, pilsēta, valsts* utt.). Arī specifiskās adjektīvu gramatiskās kategorijas noteiktība / nenoteiktība un salīdzināmās pakāpes ir konkrētības un vispārinājuma opozīcijas izpausme. Adjektīvi ar noteikto galotni raksturo noteiktu, zināmu, īpašu priekšmetu – *lielais koks, skaistā meitene, Klusais okeāns* u. tml. pretstatā adjektīviem ar nenoteikto galotni, kas tikai konstatē faktu, ka

¹ Par šīm problēmām plašāk skat. *Peregrin J.* Words and Worlds. An Essay on Foundations of Logic, Semantics and Ontology. Praha, 1992, kā arī *Hajičová E.* Issues of Sentence Structure and Discourse Patterns. – Praha, 1993

priekšmetam piemīt kāda pazīme, piemēram, *liels koks, skaista meitene, kluss okeāns* u.c. Salīdzināmās pakāpes iespējamās tikai kādības īpašības vārdiem, jo šo adjektīvu leksiskā nozīme ir vispārīgāka. Tādēļ īpašība var variēties *liels, lielāks, vislielākais; skaists, skaistāks, visskaistākais*. Attieksmes īpašības vārdiem leksiskā nozīme ir ļoti konkrēta, tāpēc nav iespējams īpašības salīdzinājums, piemēram, *malējais, vakarējais, zilgans, tuvīns* u.c. Līdzīgi var analizēt arī skaitļa vārdu dalījumu pamata un kārtas skaitļa vārdos. Kārtas skaitļa vārdi *pirmais, otrais, trešais* utt. konkrētīzē priekšmeta vietu citu priekšmetu vidū. Verba gramatisko formu sistēmā darbības konkrētība un vispārinājums ir saistīts ar laika formu semantiku. Tam valodniecībā ir veltīta virkne nozīmīgu pētījumu – te var minēt, piemēram, E. Košmīdera, A. Bondarko u.c. izvirzīto laika lokalizācijas / nelokalizācijas teoriju²

Konkrētības un vispārinājuma opozīcijas izpausmes daudzveidība ir saistīta ar objektīvo realitāti, ar to, kā realitāte caur cilvēka subjektīvā skatījuma prizmu atainojas valodā. Ja valodā tiek atspoguļotas atsevišķas vienreizējas situācijas, parādības, procesi, tad tā ir laikā un telpā konkretizēta darbība. Ja valodā tiek atainoti periodiski vai ilgstoši notikumi, pastāvīgi eksistējošas parādības, tad visbiežāk šāda darbība izsaka vispārinājumu, tāpēc tai nav ciešas piesaistes ne laikam, ne telpai.

Darbības vispārinājums var būt saistīts ar laika abstrakciju, kā arī ar darbības subjekta abstrakciju. Abos gadījumos nozīmīga loma ir verba personas kategorijai. Šai rakstā tuvāk tiks analizēta

² Koschmieder E. Der Begriff des "Zeitstellenwerts" in der Lehre vom "Verbalaspekt" und "Tempus" // Die Welt der Slaven, V, 1-2, 33-34; Теория функциональной грамматики. Под ред. Бондарко А. В. Ленинград, 1987. E. Košmīders ir termina autors laika izpratnē. Pašu terminu *lokalizācija* vietas nozīmē lietojis jau J. Naida, aprakstot nomenu un verbu semantiskās kategorijas – Nida E. Morphology: the Descriptive Analysis of Words. – Ann Arbor, 1946. Laika lokalizācijas / nelokalizācijas jautājumi tuvāk analizēti arī Kalnača A. Darbības vārda laika formu funkcionālās sistēmas lokalizācijas / nelokalizācijas aspekts // LZA Vēstis (iespiešanā).

laika, subjekta un personas vispārinājuma mijiedarbība.

Verba personas kategoriju latviešu valodā veido sešas darbības vārda formas (trīs vienskaitlī un trīs daudzskaitlī), kuras atkarībā no komunikatīvās situācijas norāda uz darbības un darbības subjekta attieksmēm³ Verba pirmā un otrā persona (gan vienskaitlī, gan daudzskaitlī) kā komunikatīvā akta jeb dialoga personas veido semantisku un gramatisku opozīciju ar trešo personu, kura dialogā neietilpst. Opozīcija ir privatīva (1., 2. persona - 3. persona), jo šķirējpazīme ir saikne ar dialogu. Pirmā un otrā persona ir dialoga dalībnieces, tāpēc tās ir opozīcijā trešajai personai, kurai nav saiknes ar dialogu, jo trešā persona attēlo to, kas ir ārpus komunikatīvā akta. Verba pirmā un otrā persona savstarpēji veido ekvipolentu opozīciju, jo katrai ir sava semantiska un morfoloģiska šķirējpazīme. Pirmā persona ir teksta autors, otrā – teksta adresāts.

Verba persona latviešu valodā tiek izteikta gan morfoloģiski, gan sintaktiski.

Verba pirmā un otrā persona apzīmē tikai dzīvas būtnes veiktu darbību (izņēmums personifikācija). Morfoloģiski to parāda verba personu galotnes (-u, -am/-ām; -i/-Ø, -at/-āt), sintaktiski personu vietniekvārdi *es, tu, mēs, jūs* subjekta funkcijā teikumā. Šos personu vietniekvārdus nereti teikumā elidē, jo personu rāda verba galotnes, piemēram, "Biju iepirkties, teica Aleksandra (A. Eglītis O.); Smaržo pēc pankūkām, vai tad nejūti? (Viks); Vai neesat redzējušas vistas? (Viks) utt.

Verba trešajai personai nav ierobežota darbības subjekta, tas var būt jebkas dzīva būtne, nedzīvs priekšmets, abstrakts nojēgums, dabas parādība utt. Neierobežotu darbības subjektu netieši apliecina arī nomeni un verbu gramatisko kategoriju statistiskā analīze. Tā liecina, ka verba finīto formu pamatmasa

³ Verba skaitlis nav tipiska verba gramatiskā kategorija, jo verba skaitļa forma ir atkarīga no subjekta teikumā, t.i., gramatiskais subjekts nosaka finīto verba skaitli. Tātad var uzskatīt, ka skaitlis ir tilts, kas savieno subjektu un predikātu teikumā, skat. *Nida E. Morphonology: the Descriptive Analysis of Words*, 177

realizējas 3. personā⁴ Baltu valodās trešajai personai nav īpaša morfoloģiska rādītāja, to izsaka tikai sintaktiski⁵ - ar personu vietniekvārdu *viņš*, *viņa*, lietvārdu vai lietvārda funkcijā lietotu vārdu. Vēsturiski verba 3. personai galotnes nav, tas ir tīrs verba celms. Mūsdienu latviešu valodā par trešās personas galotni - a/ -Ø tiek uzskatīts saīsināts vai reducēts piedēklis -ā-, -a-, -ē-, -i-. Tā kā verba 3. persona latviešu (arī lietuviešu) valodā ir morfoloģiski nemarķēta forma, tad parasti darbības subjektu 3. personā teikumā neelidē – *Mārtiņš Locis vēl kavējās pie pašas kraujas malas (A. Eglītis O.)*; *Vairākas pazīmes rādīja, ka vaļošanās hospitālī drīz beigsies (Z. Skujiņš S.)*; *Pārdaugavu ar centru savienoja neredzēts koka tilts (Z. Skujiņš S.)* utt.

Konteksta ietekmē jebkuras gramatiskās formas, arī personas formu paradigmatiskās nozīmes var mainīties un iegūt citu semantiku. Sevišķi tas sakāms par verba trešo personu, kuras semantiskās un gramatiskās atšķirības nosaka arī īpašu funkcionālu lietojumu valodā. Verba personas formām nevar runāt par izvērstu nozīmes polisēmiju. Liekas, ka vienīgie gadījumi, kad personas formas lieto vēl kādā citā funkcijā, ir darbības vispārinājums vai nekonkrētība, turklāt saglabājoties katras personu formas semantikai.

Kā jau minēts, teikumā personas vispārinājums ir kopā ar **laika** vispārinājumu – tie ir saistīti. Analizējot laika formas ar vispārinātu nozīmi, vērojams, ka tās ne vienmēr izsaka vienādu abstrakcijas pakāpi – tā var būt atšķirīga. Tāpēc laika abstrakciju var dalīt divās pakāpēs:

- 1) zemākajā – ja laika forma izsaka kvalitatīvu pazīmi, ierastu jeb uzuālu darbību, kas pastāvīgi mēdz notikt; šajā pakāpē var fiksēt gandrīz visas laika formas,

⁴ Jakubaite T., Kristovska D., Ozola V u.c. Latviešu valodas biežuma vārdnīca. I sēj. 2. daļa. Rīga, 1968, 68; Kļaviņa S. Statistika valodniecībā. – Rīga, 1980, 67

⁵ Sintaktiski tiek izteiktas visas personu formas atstāstījuma, vēlējuma un vajadzības izteiksmē, piemēram, *es lasot, tu lasot, viņš lasot* utt., *es lasītu, tu lasītu, viņš lasītu* utt., *man ir jālasa, tev ir jālasa, viņam ir jālasa* utt. Pavēles izteiksmei personu formas ir veidotas morfoloģiski – *lasi! lasīsim! lasiet!*

piemēram, **VT** *Es dažreiz izliekos par rokenrola kritiķi un rakstu visādās avīzēs, kas labs un kas sliks (Mūsmājas Viesis); VP Viņš studēja baltu filoloģiju Latvijas Universitātē, bet aizvien arī šur tur strādāja (A. Johansons); VN Man visu mūžu patīks dzīvot Latvijā (Santa); ST Māja ir lieta, ko vienmēr esmu gribējis (Santa); SP Birkenbaums arvien cieti bij apzinājies, ka viņš sveiks izies caur dzīvi (R. Blaumanis);*

- 2) augstākajā ja laika forma izsaka visiem zināmas aksiomātiskas patiesības un spriedumus vai konstatē vispārzināmus faktus, dabas parādības; visbiežāk tā lietota vienkāršā tagadne, retāk vienkāršā nākotne, arī saliktā tagadne – **VT** *Ko acis neredz, to sirds aizmirst (Latviešu sakāmvārdi.); Labs nāk ar gaidīšanu, silts ar sildīšanu (Latviešu sakāmvārdi.); Mazs cinītis gāž lielu vezumu (Latviešu sakāmvārdi.); VN Sliktu darbu kabatā nenoslēpsi (Latviešu sakāmvārdi.); Kā jūgsi, tā brauksi (Latviešu sakāmvārdi.); **ST** *Amats nevienam nav pieaudzis (Latviešu sakāmvārdi.).**

Laika abstrakcijas divas pakāpes ir cieši saistītas arī ar personas vispārinājumu. Zemākajā abstrakcijas pakāpē predikāts var būt visu personu (un skaitļu) formās, piemēram, **vsk. 1. pers.** *Vispār [pirts] slotiņas griežu es (Santa); Es guļu vispār tikai ar miegazālēm (A. Eglītis O.); **vsk. 2. pers.** *Jo sliktāk tu jūties, jo labāk jāapgērbjas (Santa); Tu taču vienmēr esi skaisti ģērbusies (E. Zālīte); **vsk. 3. pers.** *Katram cilvēkam bija tiesība uz kādu untumu (A. Eglītis M.); [Pirti] lielākoties iekurina sieva (Santa); **dsk. 1. pers.** *Bieži sabaramies par sīkumiem (Santa); Ilgus gadus esam draudzējušies, strādājuši filmās, izbraukājuši mūsu zemi krustu šķērsu (K. Sebris); **dsk. 2. pers.** *Saimniec, kāpēc jūs arvien esat nobēdājusies? (A. Dziļums); **dsk. 3. pers.** *Piebaldzēni ir lepni, viņiem nepatīk ienācēji (Diena); Kivi [augļi] satūr ļoti daudz C vitamīna (Santa).******

Turpretī augstākajā abstrakcijas pakāpē dominē 3. personas

forma – gan vienskaitlī, gan daudzskaitlī, piemēram, **vs.** / **ds.** **3. pers.** *Kur parādās nauda, draugu vairs nav (Mūsmājas Viesis); Cilvēki jauc skatuvi ar dzīvi (K. Sebris); Laikam nekas tik ātri neie pazistina divus svešus cilvēkus kā kopējs darbs (I. Mellis). Dažkārt tomēr sastopama arī vienskaitļa 2. persona vai kāda cita, piemēram, **vs.** **2. pers.** *Jo mazāk gribēsi un darīsi, jo mazāk varēsi (I. Mellis); Kāds esi piezīmījis, tāds arī paliec (Diena).**

Verba personas vispārinājums nav nošķirams arī no darbības **subjekta** abstrakcijas. Ja teikumam ir konkrēts darītājs, tad teikumā kopumā var būt izteikta gan konkrēta darbība, gan arī vispārināta darbība, bet zemākajā pakāpē. Piemēram, teikumos *Puika aizskrēja pie avota lejā un iesmēla savā cepurē ūdeni (K. Skalbe); Olivers traucās uz priekšu, cik ātri vien vecais braucamais rīks spēja (A. Eglītis O.); Es nojaužu, kas jums padomā, Aleksandra (A. Eglītis O.)* ir konkrēts darbības subjekts un konkrēta darbība. Teikumos *Kā visi jauni cilvēki, Olivers mīlēja braukt ātri (A. Eglītis O.); Es visu mūžu esmu smagi strādājis (Diena); Es katru vasaru braucu uz Piebalgu (Santa)* ir konkrēts darbības subjekts, bet darbība ir vispārināta. Šādos teikumos konstatējamas visu personu formas.

Ja teikuma priekšmets ir abstrakts, tad teikums vienmēr izsaka vispārinājumu, turklāt augstākajā pakāpē. Teikuma subjektam ir trešās personas forma, piemēram, *Literatūra sagādā ne tikai skumjas, traģiskas izjūtas, bet arī gaišu pacilājumu (Z. Skujiņš S.); Cilvēks domā, Dievs dara (Latviešu sakāmvārdi.); Kas daudz grib, tam maz tiek (Latviešu sakāmvārdi.); Pilsētnieki domā, ka lauciniekiem viss par velti nāk (V. Lācis)* utt.

Kā redzams piemēros, darbības subjekts ir vai nu vārdi ar abstraktu leksisko nozīmi (*literatūra, cilvēks, kas* u.c.), vai nu vārdi daudzskaitlī (*pilsētnieki*). Var būt arī verba nenoteiksme – *Ar tukšu vēderu vieglāk lidot (Viks); Ņujorkas centrālajā daļā – Manhatanā – viegli orientēties (Z. Skujiņš J.)* u.c. Darbības subjekts var būt arī reducēts vispār. Piemēram, teikumos *Slikti rādās, labi ies (Latviešu sakāmvārdi.); Cāļus skaita rudenī (Latviešu sakāmvārdi.); Ko nevar celt, to nevar nest (Latviešu sakāmvārdi.)* u. tml. ir elidēts darbības subjekts 3. personā. Kā

jau minēts iepriekš, subjektu teikumā parasti neatmet, ja verbam ir trešās personas forma. Darbības subjekta elidācijai, arī verba skaitļa neitralizācijai ir semantisks mērķis – norādīt uz darbības vispārinājumu vai nekonkrētību. Jāpiezīmē, ka ne vienmēr teikumos subjekta elidācija ir saistīta ar darbības vispārinājumu. Tā var būt arī kāda fakta konstatācija, kur nav svarīgs darbības veicējs, piemēram, *Saules pārpludinātajā ielā nemanīja nekādas kustības* (A. Eglītis O.); *Ieradās bankas pārstāvis, kas visbiežāk finansēja Aleksandras transakcijas.. Viņam ienesa lieku krēslu, ko nolika galda galā* (A. Eglītis O.). Kā tekstveides paņēmieni subjekta atmetumu trešajā personā sastop arī atmiņu izklāstos, senāku notikumu aprakstos, piemēram, *No puikas gadiem vel atceros, kā ar spriguļiem kūla labību rijā* (K. Sebris); *Uznāca karš. Sniedzi iesauca*. [Arhitekta] *Biroju slēdza* (A. Eglītis O.). Vai arī teksta fragments no Z. Skujiņa atmiņu grāmatas “Sarunas ar jāntārpiņiem”:

Pēckara Rīgas privātajos veikalos varēja nopirkt, piemēram, medu, vāritus vēžus, žāvētu šķiņķi, pašceptus biskvītus. Citur tirgojās ar mājamatniecības izstrādājumiem un rokdarbiem.

Šādas bezpersoniskas konstrukcijas ar verbu 3. personā bieži fiksējamas laikrakstu virsrakstos, ēdienu receptēs, arī dažādos lietišķa satura tekstos – visur, kur svarīgi, ka teksts ir adresēts daudziem, piemēram, virsraksti 1999. g. 3. februāra “Dienā”: *Tautas skaitītājus uzņem atsaucīgi; Latviju saista ar krievu mafiju Šveicē; Aicina ātrāk izlemt par eksčekistiem; Narkokontrabandistus patur apcietinājumā; Privatizācijas Aģentūras padomē apstiprina arī Misis Šarms '98* utt.

Elidācija tieši 3. personā sastopama tādēļ, ka šai verba formai nav morfoloģiska formanta resp. savas marķētājpazīmes. Pirmajai un otrajai personai ir noteiktas verbu galotnes, kas vienmēr apzīmē dzīvas būtnes veiktu darbību. Tāpēc vienpersonas verbiem tiek lietota tikai trešās personas forma, jo semantiski tie ir verbi, kas nosauc nedzīva priekšmeta veiktu dar-

bību – *dīgt, līt, snigt, tumst, sāpēt, niezēt* utt.⁶

Subjekta elidācijai un darbības vispārinājumam 3. personā vērojama saikne ar verba transitivitāti un kārtu. Darbības subjekts netiek atmests, ja predikāts ir nepārejošs verbs, jo citādi nav saprotama teikuma jēga – *ziedēt, birt, mirkt, snigt* utt. Tas varētu būt tādēļ, ka nepārejošiem (nerefleksīviem) vārdiem darbības subjekts ir nedzīvs – *Milti birst; Puķes vīst; Rokas gurst* utt., un tie nereti ir vienpersonas verbi. Teikumus ar intransitīvu verbu nevar pārveidot ciešamajā kārtā.

Darbības subjekta elidācija 3. personā vērojama tad, ja predikāts ir pārejošs verbs, piemēram, *Z. Mauriņas grāmatas lasa un lasīs; Kartupeļu ražu ievāc rudenī* utt. Šādiem teikumiem iespējamas arī ciešamās kārtas formas *grāmatas tiek un tiks lasītas, raža tiek ievākta*. Tādējādi veidojas darāmās un ciešamās kārtas sinonīmija. Ciešamās kārtas nozīme šādos teikumos ir konteksta nosacīta – nav minēts darbības veicējs, un saturam nemainoties, iespējams pārveidojums ciešamajā kārtā. Ar šādām nekonkrētās nozīmes konstrukcijām iespējams panākt objektīvāku, bezpersoniskāku faktu konstatāciju, kāda laikmeta vai notikuma dokumentējumu, jo sinonīmiskajām ciešamās kārtas formām ir gramatiski marķēta persona un skaitlis⁷ Salīdzinājumam viens un tas pats teikums darāmajā un ciešamajā kārtā – *Pēc pāris gadiem atcēla [pārtikas] kartītes (Z. Skujiņš S.)* un *Pēc pāris gadiem tika atceltas pārtikas kartītes*. Pārejošiem vārdiem darbības subjekts ir dzīvs *bērt, mērkt, rūcināt, kausināt* utt., piemēram, *Es beru cukuru tasītē; Viņa mērc veļu; Zēns rūcina automašīnu* u. tml. Ja verba nozīmē implicēts dzīvs

⁶ Plašu vienpersonas verbu analīzi skat. *Freimane I.* Vienpersonas verbi, kas mūsdienu latviešu valodā biedrojas ar ģenitīvu // Latvijas PSR ZA Vēstis, 1963, Nr.11, 52-62; *Freimane I.* Vienpersonas verbi, kas mūsdienu latviešu valodā biedrojas ar nominatīvu un datīvu // Latvijas PSR ZA Vēstis, 1965, Nr.1, 51-60; *Freimane I.* Vienpersonas verbi, kas mūsdienu latviešu valodā apzīmē dabas parādības // Latviešu leksikas attīstība. – Rīga, 1968, 119-158

⁷ Par to plašāk skat. *Kalniņa A.* Verba darāmās un ciešamās kārtas sinonīmija // *Linguistica Lettica* 3. – Rīga, 1998, 155-162

darbības veicējs, šiem verbiem ir visu trīs personu formas, kā arī darāmās un ciešamās kārtas formas.

Tātad nepārejošiem verbiem finītā formā parasti teikumā ir darbības subjekts, un to nemēdz elidēt. Turpretī pārejošiem verbiem finītā formā darbības subjektu stilistiskos nolūkos var atņemt.

Šajā nepārejošu un pārejošu verbu opozīcijā neiekļaujas refleksīvie verbi un tie pārejošie verbi, kas ar piedēkļiem darināti no nepārejošiem (*brist pārbrist, sabrist; kliegt izkliegt, pārkliegt* u.c.). Refleksīva verba nozīmē jau ir ietverts darītājs, to nosaka atgriezeniskais vietniekvārds *si, kas latviešu valodā postpozitīvi saaudzis ar verba formām.

<i>birt, mirkt, lūzt</i>	<i>bērt, mērt, lauzt</i>	<i>mērties, lauzties</i>
subjekts ir nedzīvs	subjekts ir dzīvs	subjekts gan dzīvs, gan nedzīvs
Milti birst	Es beru miltus	Drānas mērcas ūdenī

Virknei refleksīvu verbu ir atbilstošs pārejošs tiešais verbs: *mazgāties, slaucīties, ķemmēties, posties mazgāt, slaucīt, ķemmēt, post.*

Nemot vērā iepriekšteikto, var secināt, ka verba personas kategorija ir saistīta ar *dzīvs / nedzīvs* opozīciju valodā. Kā uzskata J. Stepanovs⁸, slāvu valodās šī opozīcija koncentrēta nomenu sfērā, par to liecina triju dzimšu (vīriešu, sieviešu un nekatrās) sistēma šajās valodās. Verba formu sistēmai slāvu valodās atbrīvojoties no *dzīvs / nedzīvs* opozīcijas, gramatiski vāji ir attīstīta ciešamā kārtā. Turpretī baltu valodās *dzīvs / nedzīvs* opozīcija izteikti ir koncentrēta verba sfērā, par to liecina gan verba kārtas, gan personas kategorijas gramatiskā un semantiskā struktūra un šo kategoriju mijiedarbība. Nomenu, īpaši substantīva formu sistēma minētās opozīcija nozīmi ir zaudējusi.

Verba personas un kārtas kategorijas saikni ar *dzīvs / nedzīvs* opozīciju latviešu valodā shematiski varētu attēlot šādi:

⁸ Степанов Ю. С. Индоевропейское предложение. – Москва, 1989, 75-76

Personas kategorija:

1., 2. persona	3. persona	vienpersonas (3. personas) verbi
dzīvs subjekts	gan dzīvs, gan nedzīvs subjekts	nedzīvs subjekts

Kārtas kategorija:

darāmā kārtā	vidējā kārtā ⁹	ciešamā kārtā
gan dzīvs, gan nedzīvs subjekts	dzīvs subjekts	subjekts nav minēts

Tātad, kā jau minēts raksta ievaddaļā, verba personas kategorijas un darbības vispārinājuma mijiedarbība ir kompleksa parādība. Lai to pilnīgāk atklātu, noteikti jāanalizē arī izteikuma ārpusshēmas komponentu – objektu un apstākļu – loma darbības konkrētības un vispārinājuma opozīcijā, taču tas ir turpmāku pētījumu uzdevums.

⁹ Šajā pētījumā iekļauta arī verba vidējā kārtā, jo uz tās esamību latviešu valodas verba formu sistēmā norādā virkne tiešo un atgriezenisko verbu korelātu, piemēram, *mazgāt – mazgāties, slaucīt – slaucīties, celt – celties, velt – velties, raut – rauties* u.c.

Saisinājumi

dsk. – daudzskaitlis
pers. – persona
vsk. – vienskaitlis
SP – saliktā pagātne
ST – saliktā tagadne
VN – vienkāršā nākotne
VP – vienkāršā pagātne
VT – vienkāršā tagadne

Avoti

Blaumanis R. Kopoti raksti. 3. sēj. – Rīga, 1958
Diena (laikraksts)
Dzijums A. Saplēstā krūze. – Rīga, 1990
Eglītis A. Omartija kundze. – Rīga, 1991
Eglītis A. Misters Sorrijs. – Rīga, 1994
Johansons A. Rīgas svārki mugurā. – Grāmatu Draugs, 1966
Latviešu sakāmvārdi un parunas. – Rīga, 1955
Lācis V. Raksti. I sēj. – Rīga, 1959
Mūsmājas Viesis (žurnāls)
Santa (žurnāls)
Sebris K. Mīļā meļa memuāri. – Rīga, 1998
Skalbe K. Kopoti raksti. 5. sēj. – Rīga, 1938
Skujiņš Z. Sarunas ar jāptārpiņiem. – Rīga, 1992
Skujiņš Z. Jātnieks uz lodes. – Rīga, 1996
Viks. Sarežģītais zvirbulēns. – Rīga, 1982

Personal Category of the Verb and Generalization of Action

Summary

The expression of concreteness and generalization of action and objective reality are mutually interdependent. If separate and unique phenomena and processes are reflected in language, then action is concretized in time and space. If periodic events in human life or in nature are reflected in language, then action is non-concretized in time and space, because it includes generalization.

This generalization of action is closely linked with abstraction of time and subject as well. The personal category of the verb is involved strongly in the opposition of concreteness and generalization of action. The primary aim of this paper is the analysis of the role of personal category. Causes of mutual dependence of the meanings of personal and tense forms are also dealt with.

There is a possibility to omit the subject of utterance in Latvian, if the verb is in the 1st and 2nd person. It is due to specific personal endings of the verb in singular and plural. But the 3rd person of the verb does not have any personal ending in Latvian (characteristic feature of the Baltic languages in general). For this reason the elidation of the subject of utterance is not typical and widespread. There is a number of sentences with predicate in the 3rd person without subject. The aim of such untypical elidation of subject is semantic – it always expresses generalization of action.

Janina ŠVAMBARYTĖ

Neiginio objekto raiška: genityvas ir akuzatyvas

Lietuvių kalboje prie neigiamo tranzityvaus veiksmažodžio įprasta vartoti objekto kilmininką, pvz.: *neturi vilties, nesupranta žodžių, neskaito knygų, nepiešia saulės*. Su tokiu teigiamu veiksmažodžiu objekto linksnis kitas - galininkas, plg.: *turi viltį (ir vilties), supranta žodžius, skaito knygas, piešia saulę*. Dabartinės lietuvių kalbos vartotojai, ypač vakarų aukštaičiai ir žemaičiai, kurių tarmėse objekto linksnis prie neigiamo ir teigiamo tranzityvaus veiksmažodžio yra tik galininkas, šios normintojų pateiktos taisyklės labai griežtai nesilaiko. Norėdami išsaugoti šį kalbos ypatumą objekto galininko ir kilmininko linksnių opoziciją kalbos kultūros specialistai gana dažnai objekto galininką su neigiamu tranzityviu veiksmažodžiu taiso kilmininku.

Lietuvių kalboje minėtų linksnių opozicija prie neigiamo tranzityvaus veiksmažodžio pastebėta dar D. Kleino 1653 m.. Tiesa, "Grammatica Lituanica" autorius, nurodydamas šią kalbos ypatybę sako, kad "tai reikia gerai įsidėmėti", mat neigiamas veiksmažodis gali reikalauti ir galininko /17/. Vėlesni gramatikų autoriai (A. Schleicheris, F. Kuršaitis) /11, 21/ taip pat pamini galininko ir kilmininko vartojimą prie neigiamo tranzityvaus veiksmažodžio, bet akcentuoja ir tai (A. Schleicheris), kad naujojoje kalboje kilmininko prie neigiamo veiksmažodžio taisyklės vis mažiau besilaikoma. Lietuvių kalbos normintojas J. Jablonskis /18/ šios problemos taip pat negalėjo apeiti. Kilmininkui vartoti jis iškelia būtiną sąlygą: "Pats kilmininkas turi būti glaudžiai susijęs su neigiamąja veiksmažodžio lytim" Tokios linksnių kaitos vartojimo priežasčių pirmasis mėgimo ieškoti E. Fraenkelis. Studijoje "Syntax der Litauischen Kasus" autorius teigia, jog galininkas yra pasakomas tuomet, kai kalbama apie konkretų atskirą atvejį, o kilmininkas kai į veiksmažodį žiūrima abstrakčiai" E. Fraenkelis manė, kad labai svarbi objekto vieta: prieš neiginį esąs vartojamas tik galininkas

/6/. 20 a. pradžioje toks platus galininko su neiginiu vartojimas kėlė rūpestį kalbos normintojams. 1930–1940-aisiais metais didžiausią dalį "Gimtosios kalbos" žurnalo taisymų sudarė būtent neiginio galininkas.

Dvejopas požiūris į galininko ir kilmininko vartojimą prie neiginio neišnyko ir vėliau. Vieniems kėlė mintį, esą galininkas – tai vokiečių ir latvių kalbų įtaka (B. Kalinauskas), o kitus skatino daryti prielaidą, kad tarp neiginio ir bendraties kuo daugiau įsiterpiančių žodžių sudaro sąlygas galininkui vartoti (V. Labutis) /12/. Neigimą lietuvių kalboje tyrusi E. Oginskienė, aprašiusi bendraties su neigiamu veiksmažodžiu vartojimo atvejus, teigia, "jog negalima griežtai reikalauti kilmininką vartoti visuose junginiuose su neiginį turinčiais veiksmažodžiais" /16/.

Plintantis net dabar! galininko vartojimas reikalauja tolesnių tyrimų. Žinoma, čia šiek tiek talkintų panašių reiškinių tyrimas slavų, baltų bei kitose ide. kalbose.

Panašiai buvo reiškiamas neigimas rusų kalboje. Tik neiginio kilmininko vartojimo sfera čia labai siaura norma yra galininkas. Tačiau iki 16 a. rusų kalboje visų objektų linksnis prie neigiamo veiksmažodžio buvęs kilmininkas. Jis, kaip gramatinė norma, konstatuotas pirmojoje norminėje rusų kalbos gramatikoje, parašytoje 1757 m. Lomonosovo /14/. 18 a. pabaigoje – 20 a. pradžioje vis dažniau vietoj kilmininko yra sakomas galininkas, kurio įsigalėjimo priežastis, anot Nekrasovo, buvęs loginis kirtis (akcentas). Kiek kitaip šį rusų kalbos procesą suvokė ir vertino Tomsonas /22/. Jis įrodinėjo istorinį galininko konstrukcijos pagrįstumą bei senumą ir iškėlė mintį, kad linksnių pasirinkimą prie neiginio lemiaš veiksmo trukmės veiksnys. Apskritai rusų mokslininkai linkę manyti, kad neiginio galininko persvara kalboje įvykusi dėl morfologinių priežasčių – *-y* ir *-a* galūnių nykimo. Būtų pernelyg kategoriška teigti, kad 20 a. viduryje objektas prie neiginio rusų kalboje reiškiamas tik galininku. Mat kalbininkai (Gvozdev, Ickovič, Krasilnikova ir kt.) /7, 9, 10/ nuolat konstatuoja visišką normos išklėbimą, nestabilumą.

Vakarų slavų (lenkų) kalbininkai galininko ir kilmininko linksnių prie neigiamų tranzityvių veiksmažodžių problemą sprendžia panašiai kaip rusų mokslininkai. Manoma šiuos linksnius priklausius nuo veiksmažodžio valdymo bei dalies raiškos. Kilmininko radimąsi prie neiginio lenkų mokslininkai kildina iš semantinio partityvus suvokimo, nes ide. kalbose esąs sustiprėjęs neigimas (Heinz, Szober) /3, 8, 20/.

Galininką prie neiginio kaip normą yra apibendrinę ir latviai, tačiau amžių sandūros darbuose galima rasti svarstymų dėl kilmininko ir galininko prie neiginio vartojimo (Bielenstein, Stêrstê) /19, 2/. Antai Stêrstês vadovėlyje kilmininkas prie neiginio apibūdinamas net kaip norma. Apie nesibaigiančią šių linksnių kaitą prie neiginio rašė K. Miülenbachas ir prognozavo **galininko** persvarą /4, 5, 15/. Nesibaigiančius galininko ir kilmininko svyravimus plačiai tyrė Lepika. Latvių kalbininkai mano, kad neiginio kilmininko vartojimą yra lėmę rusų, lenkų, lietuvių kalbos, o vokiečių kalba – galininką /13/.

Vokiečių kalboje, kurios įtaką įžiūri lietuvių, latvių, lenkų kalbininkai, neiginio objekto linksnis yra galininkas. Tačiau vokiečių kalbos istorijos tyrimai rodo, kad iki 18 – 19 a., kol susiformavo nacionalinė kalba, būta nemenkų kitimų. Vokiečių aukštaičių tarmėje, kurios pagrindu formavosi nacionalinė kalba, net iki pat viduramžių prie neiginio vartotas objekto kilmininkas. Jis nėra išnykęs ir dabar likę sustabarėjusių junginių su kilmininku /1/.

Galima būtų manyti, kad minėtose kalbose 17 – 18 a. būta kokybinių kalbos sistemos permainų. Kaip buvo reiškiamas neiginio objektas 19 a. pabaigos 20 a. pradžios lietuvių kalboje? Ar tuomet kalbininkams, norminantiems besiformuojančią bendrinę kalbą, spausdintinė lietuvių kalba rodė neiginio kilmininko nykimą ir galininko įsigalėjimą? Atsakymo į šiuos klausimus autorė ieškojo J. Basanavičiaus publikuotuose pasakojamosios tautosakos rinkiniuose. Septyniose J. Basana-vičiaus rūpesčiu išleistose knygose yra tekstų iš visos Lietuvos, mat J. Basanavičius turėjo pagalbininkų ir Mažojoje, ir Didžiojoje Lietuvoje. Leidėjas labai brangino užrašyto teksto autentiškumą, dėl to šiose knygose esama

nemažai tarmės leksikos, morfologijos, sintaksės, net fonetikos bruožų. Pasakojamosios tautosakos rinkiniuose rasta per tūkstantį neiginio pavyzdžių. Neigimo objektas sakomas po ar prieš neigiamą tranzityvų veiksmažodį (ar veiksmažodį su bendratimi). Yra pavyzdžių, kurie rodo, kad tarp neiginio ir objekto gali būti įsiterpę savarankiškų žodžių

Tautosakos rinkiniuose po neigiamo tranzityvaus veiksmažodžio vyrauja objekto galininkas, pvz.: *Ar tu negavai žinią iš Karaliaučiaus* IGV 43; *Jonukui liepė daboti žąsis, kad neužšaldytų kiaušinius* LPY III 64; *Jisai bijo eit kur tolyn, kad kas neužmuštų vilką* LP I 139; *Jūs turite daug vaikų, ar jūs man neparduotumėt viengą* LPY IV 119; *Nuo to laiko jau nebeapsėdo ją velnias ir dorai ilgus metus juodu gyveno* LP II 97. Kategoriškai teikti esant tik galininką negalima, nes yra vienas pavyzdys su objekto kilmininku: *Ji nei pirm to, nei po to daugiau nematė dvasių* IGV 125. Galininkas vyrauja ir tuomet, kai objektas turi vieną ar kelis pažyminius, pvz.: *Aš tau sakiau, kad neimk tą plunksną, nes bus tau bėda* LPY III 201; *Nemušk tą gyvatę, tegul ji būna gyva* LPY IV 206; *Žirgeliai juodberėliai, ko neėdat žalią žolę* LP I 82. Yra keli neiginio kilmininko pavyzdžiai: *Talai tu nepaimsi šitų pinigų, kalai neatsivesi su savim ta, kas tau yra vierniausias* LPY II 200; *Bet medžė miški budėję ir neprisilaidė takio bjaurybės unt savęs pasikarti* LPY II 156; *Neturi tokių gražių kamany* LPY I 247.

Inversiškai reiškiant neigimą objekto galininkas turėtų būti dažnesnis. Tiesa, galininko pavyzdžių esama tikrai nemažai, pvz.: *Giria tokia tanki, kad vuodas nosį neįkištų* LP I 98; *To bildėsio priežastį nematėm* IGV 154; *Ponas atsiminė, kad reik pasiziūrėt, ar jis pinigų nepametė* LPY III 291; *Kodėl tu mano vaiką netildai* LPY IV 133. Pažymėtina, kad būtent inversiškai vartojamų kilmininkų yra dvigubai daugiau nei kilmininkų po neiginio, pvz.: *Lietuvinėm tabako nekenčia* LPY I 134; *Tas žmogus dar nei šiandien brangvyno neger* IGV 342; *Mergu nepriima į vaiską* LP I 230; *Šunes stojo į tarpą ir tėvo neprileido* LP II 228; *Buvo tokia merga labai gero apsiėjimo, kad ant jos jokių šnektų nepramanė* LPY IV 33. Tai leistų daryti prielaidą, kad objekto kilmininkui vartoti įtaką turi ne tik neigiamas

veiksmazodis. Matyt, esama ir kitų priežasčių. Žinoma, inversiškai sakomo galininko persvara analizuojamuose tekstuose gana ryški: iš 270 sakinių su galininku prie neiginio tik 18 su kilmininku.

Lietuvių kalbos laisva žodžių tvarka tarp neiginio ir objekto leidžia įterpti sakinio dalių, išreikštų savarankiškais ar nesavarankiškais žodžiais. Ir tuomet, kai po neiginio yra įsiterpę įvairių žodžių, objektas dažniausiai reiškiamas galininku: *Sako, "ar negeri da vieną"* LPY IV 46; *Nelaukdama jėnerolienė vyrą, važiuoja ieškoti tuo pačiu keliu* LP II 173; (*Vaidulis*) *bėga, bijodams, kad nesudraskytum ir nepagadytum jam odą* IGV 238; *Pažiūrėk tuos liežuvius, bau jie smako būtų ir norim vieną į nasrus įkišt, ar jis nepritiks ir ar nerasim nasruos gomurio gale liežuvį išpjautą* LPY I 51. Vos keli atvejai rasti su neiginio kilmininku, pvz.: *O galia, išeit norėdama, niatsiminė kalna varda* LPY I 146; *Žmogau, ar nematei čion meškų, stirnu, vilkų, šernų* LPY I 217; *Ponas sako, "ar neradai, seni, pinigų krepšį skūrinį"* LPY III 233.

Prieš neiginį pasakytas objektas taip pat gali būti atskirtas savarankiškų žodžių. Pavyzdžiai rodo, jog čia visur vyrauja galininkas: *Tie artojai vejasi visi in girių ir vis tą vilką ką tik nepasiekia* LPY IV 179; *Jiedu (broliai) sėdi toj aglėj, kad juos žvėrys nesuvėstų* LPY III 198; *Potam an nykštuka prikalbejima į jo tėvo kelnorę lino mėsos prisikirsi, ir per daug godžiai ėsdams pilvą pro langelį nepratalpina* LPY I 123; *Dargelis tuoj atsikėlęs ir visą klėtį peržiūrėjęs, vaikina daugiaus nematė* IGV 149; *Atsiliepė vasaris: "da tu šitą prastą žmogų apdriksusi, ką ana kur važiuoja in girių, nesušaldysi"* LP II 217; *Tas jaunikis, nieko neprisidingėdams, apsivedė su jay ir padarė tokią prisiegą, kad jis ją laukan neišleis visą amžių* LP I 155.

Neiginio objekto, reiškiamo įvardžiu *niekas*, linksnių opozicija, labai ryški, akivaizdi. Pasakojamosios tautosakos rinkiniuose tokių pavyzdžių rasta per pusšimtį. Pusė jų prie neiginio vartojama su įvardžio *niekas* galininku, o pusė su kilmininku, pvz.: *Tėvs, išėjęs žiūrėt, nieką nematydams, ir į sodą atėjo* IGV 45 // *"Mielasis, kas čia buvo, kad aš, nieko nematydams, taip skaudžiai virst turėjau"* IGV 122; *Tas kūdikis*

nieka dvasišką nebmatęs IGV 74 // Kai ataidava patsai nuo darbo, tai jam nieka daugiau neduodava, kai tik šaltus batvinius su duonu LPY II 271 - 272. Apie labai ryškią įvardžiu reiškiamo objekto kilmininko ir galininko konkurenciją rusų kalboje dar amžiaus pradžioje yra rašęs A. Tomsonas.

Lietuvių kalboje prie neiginio, sudaryto iš teigiamos (ar neigiamos) bendratis bei neigiamo (ar teigiamo) veiksmazodžio leidžiama vartoti objekto galininką. Šis linksnis nelaikomas klaida, nes jo vartojimą lemianti tranzityvi bendratis. Pasakojamosios tautosakos pavyzdžiai paremia kalbininkų teiginius: ir prieš, ir po neiginio vyrauja objekto galininkas, pvz.: *Ale Perkūns velnią užmušti negali* LP II 5; *Karalius karalių kirst negali, tur pakart* LPY III 168; *Kožnas žmogus vėles matyt negal* IGV 73; *Gaidys užgiedojo ir velnias savo darbą negalėjo užbaigti* LP II 11; *Aš tavo skūrą negaliu imti* LPY IV 54; *Dabar jis tą kiaušinį išimti negali* LPY III 219; *Visus gerai išmokino, o vieną dukterį negali išmokyti* LPY IV 212; *Saulei nusileidus, sako, nereikią mėšlus iš buto nešti, nes laumės iš jų vaikus dirbą* LP I 106; *Kadangi šioki darbą vienas žmogus negali atlikti, tai susirinko visi vyrai* IGV 40; *Tas vaikas mažas, negali tėvą prižiūrėti* LPY IV 1; *Senas žmogus jam (vaikui) negalėjo duoną užpelnyt - vedasi ubagaut* LP I 94; *Ar neturi koki arkliapalaiki parduot?* IGV 301.

Prie tokio neiginio buvęs pasakomas ir objekto kilmininkas, bet pavyzdžių esama vos vienas kitas: *Jurgis su Jurgiene blogai verčias; neturi ir gan kuo žyvyti savo vaikėlių* LPY II 330; *Nesisekė jam (sūnui) mokyti rašto* LPY IV 7; *Velnias negalėjo įkvepti ožkai gyvasties* LP II 10 - 11; (Kunigas) *sakė, jog čia jau nieko daryt negalįs* IGV 324; *Tu pinigų nieks jau negali išimti* LP II 126; *Senelis ėmė bėgt, bet niekaip negalėjo ratelių pavyt* LP II 195; *Tu nesigėdi prašyti, o ar da bileko, pvrago bei pečenkos* LPY I 112.

Pavyzdžiai rodo, kad J. Basanavičiaus publikuotuose pasakojamosios tautosakos rinkiniuose 19a. pab. 20a. pr. vyrauja neiginio objekto galininkas. Galininko ir kilmininko santykis prie neiginio yra 100 : 1. Galima teigti, kad galininko skverbimasis buvęs gana akivaizdus (plg. vokiečių, latvių, rusų,

lenkų kalbose vykusių panašius procesus). Šių linksnių priešpriešą ypač parodo įvardžiu *niekas* reiškiamas neigimo objektas. Atrodo, kad bendrinės kalbos normintojai ir kūrėjai (ypač J. Jablonskis) buvo labai įžvalgūs ir užkirto kelią šiam subtiliam kalbos reiškiniui išnyti. Dėl nemenkų kalbininkų ir mokytojų pastangų lietuvių kalboje išliko objekto prie neiginio raiška ir galininku, ir kilmininku. Tik jai išlaikyti reikia nemažai pastangų, nes norma nuolat yra klabinama: objekto galininkas prie neiginio kur kas dažniau kalbėtojų vartojamas. Toks galininko paplitimas kelia mintį, jog esama veiksnių, skatinančių tokį vartojimą, ir pačioje lietuvių kalboje. Apie vokiečių ar kitų kalbų įtaką dėl tokio galininko vartojimo reiktų kalbėti kuo atsargiau. Šį reiškinį dar vertėtų plačiau patyrinėti.

Nuorodos

1. Admoni B. Исторический синтаксис немецкого языка. Москва, 1963
2. Bielenstein A. Handbuch der Lettischen Sprache. 1863.
3. Bystron J. O użyciu genetivu w języku polskim. Przyczynek do historycznej skladni polskiej. Kraków, 1893
4. Druviete I. Kārlis Mīlenbahs. Rīga, 1990
5. Endzeliņš J. Latviešu valodas gramatika. Rīga, 1951
6. Fraenkel E. Syntax der Litauischen Kasus. Kaunas, 1928
7. Гвоздев А. Современный русский литературный язык. Москва, 1958
8. Heinz A. Genetivus w indoeuropejskim systemie przypadkowym. Warszawa, 1955
9. Ицкович В. Очерки синтаксической нормы. Москва, 1982
10. Красильникова Е. Имя существительное в русской разговорной речи. Москва, 1990
11. Kurschat F. Grammatik der Litauischen Sprache. Halle, 1876.
12. Labutis V. Tiesioginio objekto, tikslo ir kiekio kilmininkų valdymas // Mūsų kalba. Nr. 4. 1976. P. 4 - 9.
13. Lepika M. Par objektu pie noliegta transitīva verba latviešu literārajā valodā // Latvijas PSR Zinatņu akadēmija, Valodas un literatūras institūta raksti. T. 3. 1954. P.5-45

-
14. Ломоносов В. Полное собрание сочинений. Т.7. Москва Ленинград, 1952.
 15. Мюленбах К. Об употреблении родительного падежа вместо винительного в славянских языках // Известия Отделения русского языка и словестности Императорской Академии Наук СПб. 1899. Т. 4. К. 4, С.1192-1217
 16. Oginskienė E. Galininko vartojimas vietoj neiginio kilmininko // Kalbos kultūra. Nr. 35.1979. P.25-31
 17. Pirmoji lietuvių kalbos gramatika. 1653.V., 1957.
 18. Rygiškių Jonas Linksniai ir prielinksniai. Jų vartojimas kalboje. K., 1928
 19. Stērste A. Latviešu valodas mācība, sistematisks kurss. Rīga un Tērbata, 1880
 20. Szober S. Gramatyka języka polskiego. Warszawa, 1953
 21. Schleicher A. Handbuch der Litauischen Sprache. Prag, 1856
 22. Томсон А. Винительный падеж прямого дополнения в отрицательных предложениях в русском языке // Русский филологический вестник. Т. XLIX Варшава. 1903, с. 193 - 207

Sutrupinimai

- IGV - Iš gyvenimo vėlių bei velnių. - Kaunas, 1928
LP - Lietuviškos pasakos. - Shenandoah, Pa. 1892 - 1902 - D. 1 - 2
LPY - Lietuviškos pasakos yvairios. - Chicago III., 1903 - 1905.
D. 1 - 4

Expression of Object in Negative Constructions (Genitive and Accusative)

Summary

The article deals with the use of nouns in Genitive and Accusative cases with negative words of finite and non finite forms of transitive verbs in Standard Lithuanian and Lithuanian language at the end of the 19th and the beginning of the 20th centuries.

The article is based on examples from the collections of folklore by Jonas Basanavičius. There are about one thousand examples of this kind with the Accusative and about one hundred with the Genitive cases in the collections of folklore by Jonas Basanavičius. The ratio of the Accusative case to the Genitive case in the collections of folklore is 100
1.

The choice of the case (the Genitive or the Accusative) is analysed in such constructions:

1. Negative Verb + Noun

e. g. *negavai žinią, neužmuštų vilką // nematė dvasių.*

2. Attribute + Noun + Negative Verb

e. g.: *neimk tą plunksną, neėdat žalią žolę // nepaimsi šitų pinigų, neprisilaidė tokio bjaurybės.*

3. Noun + Negative Verb

e. g.: *pinigus nepametė, vaiką netildai // tabako nekenčia, brangvyno neger.*

4. Noun (Phrase or clause) + Negative Verb

e. g.: *pilvą pro langelį nepratalpina; šitą prastą žmogų apdriskusį, ką ana kur važiuoja in girių, nesušaldysi*

The examples from the collections of folklore by J. Basanavičius display, that the Accusative prevails in these constructions. The opposition between the Accusative and the Genitive is evident, when the object of the negative verb is expressed by the pronoun "niekas". The ratio of the Accusative to the Genitive in the collections is 100
1.

The use of the constructions with the Accusative or the Genitive with a negative verb infinitive is discussed in the article too. Scholars are not unanimous about the use of the cases in such combinations in Standard Lithuanian. Jonas Jablonskis and his successors insisted upon the use of the Genitive with a negative compound verbal predicate and transitive infinitive. "Kalbos praktikos patarimai" (2nd ed., p. 78), taking into account the opinion of different linguists, states that both variants are possible in such a construction.

The examples of such constructions analysed in the article are as follows:

1. Noun (with an attribute or an independent word) + Negative Verb + Infinitive

e. g.: *darbą negalėjo užbaigti, tvorą negalėjo sulaužyti // tą kiaušinį išimti negali // šioją darbą vienas žmogus negali atlikti.*

2. Negative Verb + Noun (with an attribute) Infinitive

e. g.: *negali tėvą prižiūrėti // neturi kokį arkliapalaikį parduot.*

The use of the Accusative case is very typical and prevails in these sentences. A much wider spread of the construction Accusative case + Negative Verb in the collections of folklore by J. Basanavičius leads to the idea, that the conditions of the more frequent use of this construction in Lithuanian has a native character. The problem of the supposed German influence on this usage has to be discussed much wider.

Nolieguma objekta izteikšana: ģenitīvs un akuzatīvs

Kopsavilkums

Rakstā aplūkota objekta ģenitīva un akuzatīva lietošana ar noliegtajiem darbības vārdiem mūsdienu un XIX gs. beigu, kā arī XX gs. sākuma lietuviešu valodā, izmantojot piemērus no Jona Basanaviča publicētajiem vēstītājfolkloras krājumiem. No tiem savākts apmēram tūkstošis piemēru ar objekta akuzatīvu un apmēram simts piemēru ar objekta ģenitīvu, kas lietoti kopā ar transitīvajiem un intransitīvajiem noliegtajiem darbības vārdiem. Tātad ģenitīva un akuzatīva attiecība folkloras krājumos ir 100:1.

Sīkāk rakstā analizētas šādas konstrukcijas:

1. Noliegtais darbības vārds + nomens, piem.: *negavai žinių, neužmuštų vilką // nematė dvasių.*

2. Noliegtais darbības vārds + atribūts (apzīmētājs) + nomens, piem.: *neimk tą plunksnų, neēdat žalią žolę // nepaimsi šitų pinigų, neprisilaidė takio bjaurybės.*

3. Nomens + noliegtais darbības vārds, piem.: *pinigus nepametė, vaiką netildai // tabako nekenčia, brangvyno neger.*

4. Nomens + iesprausti vārdi (frāze) vai teikumi + noliegtais darbības vārds, piem.: *pilvą pro langelį nepratalpina, šitą prastą žmogų apdriskusį, ką ana kur važtuoja in girią nesušaldysi.*

J. Basanaviča vēstītājfolkloras krājumu piemēri liecina, ka dominē objekta akuzatīvs ar noliegumu. Tikai tad, kad objekts tiek izteikts ar vietniekvārdu *niekas* (*neviens*), opozīcija starp objekta akuzatīvu un ģenitīvu ir diezgan acīmredzama. To varētu raksturot attiecība 1:1.

Rakstā aplūkoti arī tie piemēri, kuros noliegtais darbības vārds ir kopā ar infinitīvu. Lietuviešu valodas pētnieki nav vienojušies par objekta izteikšanu šādās konstrukcijās. J. Jablonskis un viņa sekotāji piedāvāja lietot objekta ģenitīvu ar noliegto darbības vārdu un infinitīvu. Rokasgrāmatā “Kalbos praktikos patarimai” (2.izd., 78.lpp.) var atrast norādi, ka minētajā konstrukcijā var lietot gan objekta akuzatīvu, gan ģenitīvu.

Rakstā analizēti piemēri, kurus veido:

1. Nomens (ar atribūtu) + noliegtais darbības vārds + infinitīvs, piem.: *darbą negalėjo užbaigti, tvorą negalėjo sulaužyti // tą kiaušinių išimti negali // šioki darbą vienas žmogus negali atlikti.*

2. Noliegtais darbības vārds + nomens (ar atribūtu) + infinitīvs, piem.: *negali tėvą prižiūrėti // neturi kokį arkliapalaikį parduot.*

Šajās konstrukcijās pārsvarā tiek lietots objekta akuzatīvs. Tik plašs konstrukcijas “akuzatīvs + noliegums” J. Basanaviča vēstītājfolkloras krājumos liek domāt, ka lietuviešu valodā ir iekšēji cēloņi, lai ar noliegumu lietotu akuzatīvu. Tāpēc apgalvojums, ka šādas nolieguma konstrukcija izplatījusies vācu valodas ietekmē, ir diskutējams un vēl plašāk pētāms.

Алоизас ГУДАВИЧЮС

Лингвистический компонент смысла высказывания

Проблема смысла является предметом философии, однако и в лингвистике этот термин встречается довольно часто в одном ряду с терминами значение и значимость. Это и понятно, так как содержанием одной из функций языка коммуникативной является оперирование смыслом в акте речи. Не углубляясь в логико-философские рассуждения, смысл будем понимать как некоторое знание и его взаимосвязи в концептуальной системе - сознании человека. Таким образом, смысл высказывания предстанет как понимание, интерпретация языковых знаков (см. Pavilionis 1991, 44). Определение смысла это установление отношения верификации между предложением и миром (Pavilionis 1981, 48). Смысл может быть закодирован в тексте и декодирован, но поскольку интерпретация зависима от индивидуального сознания человека, то сам смысл не является строго определенной, объективной величиной. В логико-философском анализе языка смысл понимается как ингредиент непрерывной невербальной концептуальной системы, но не как часть семантической системы естественного языка (Pavilionis 1981, 7).

Из сказанного следуют две предпосылки нашего дальнейшего рассуждения: 1) о смысле можно говорить только в отношении предложения и текста и 2) языковые значения составляют только один из компонентов смысла.

Считаем, что для терминологического наименования содержательной стороны единиц языка вполне достаточен термин "значение". Так, мы говорим о значении слова, морфемы, о значении предложения как способе представления элементов ситуации и даже о фонетическом (звуковом) значении. Ср. у Г.В.Колшанского: "Если "понятие" отнести только к обозначению предметов, их свойств и явлений, то "смысл" можно было бы считать

отражением различного рода совокупностей явлений и их взаимосвязей, таких, как событие, ситуация, положение дел и т.д. В этом случае категория “смысл” могла бы соответствовать семантике высказываний и текста, а категория “понятие” – словам и словосочетаниям” (Г.В.Колшанский 1990, 44).

Значение языковой единицы социально, это закрепленный за языковой формой уровень знания, более или менее совпадающий у всех владеющих системой данного языка, отражающий минимальный уровень возбуждения когнитивного сознания относительно называемого предмета, явления, ситуации или впечатления. В реальной речевой ситуации речи этот минимальный уровень актуализируется (и может актуализировать более глубокие слои когнитивного сознания), результат этой актуализации - порождение смысла. То, что дополнительно возникает в речи и многими авторами называется актуальным значением (актуальным смыслом) и считается вариантом значения, подобно тому, как реальные морфы являются вариантами абстрактной морфемы, в действительности имеет не лингвистическую природу. Реплики участников речевого акта типа “Не понимаю, о чем вы говорите”, “Что вы имеете в виду” свидетельствуют о том, что причиной невосприятия смысла является неадекватность знаний, предварительного опыта говорящего и слушающего, так как сам словесный текст в данном случае вполне понятен, т.е. языковые значения в сознании адресата актуализируются. О возникающем смысле в сознании адресата речи можно судить по его ответным репликам. Рассмотрим несколько примеров.

1. На высказывание “Уже скоро зима” возможны разные ответы: а) ”- Да-а, кончается осень... Куда теперь идешь?” на улице разговор между знакомыми при случайной встрече; б) ”- Тогда я целый день буду кататься на санках” - разговор между матерью и ее 7-летним сынишкой; в) ”-Ой, ой, как надо будет жить?” - разговор между бедными

пенсионерками. Различия в понимании исходной реплики у адресатов (о чем можно судить по их ответам) обусловлены их индивидуальным жизненным опытом светлыми надеждами у ребенка, озабоченностью у пенсионерки; значение слова “зима” не получает от этого дополнительных “речевых” сем ‘радость’ во втором случае и ‘тяжелая жизнь’ в третьем. По поводу первого случая можно сказать, что возбуждение сознания у адресата осталось на уровне языковых значений и не было вызвано дополнительного движения мысли. Но у нас нет оснований утверждать, что значение слова “зима” в каждом случае разное, разным в каждом случае (для каждого собеседника) была сама зима.

2. Услышав или прочитав предложение “Вытащенный из воды мальчик только стучал зубами”, понимаем, что мальчик был сильно замерзшим, хотя семы ‘холод’ нет ни в одном из актуализованных значений. Это понимание является результатом знания, что от холода стучат зубами и что вода часто бывает холодной.

3. Кем-то высказанное предположение “Кажется, скоро пойдет дождь” будет по-разному осознано в шумной компании на берегу моря, работниками на сенокосе и измученными жарой стариками в раскаленном городе.

4. Воспользуемся одним примером И.А.Стернина, в котором, по мнению автора, значение слова “животновод” получает в контексте сему ‘пьющий’: “Наконец, к ночи определили в поездку по обмену опытом животноводов Кукушкина Л.Д. и Кулешова А.В. При Кукушкине и Кулешове послали непьющего агронома Василькову” (Стернин 1985, 118). Однако, по нашему мнению, понимание, что Кукушкин и Кулешов пьяницы, обусловлено или тем, что действующие лица этой ситуации - прямые адресаты речи знали, что они действительно пьют, или уточняющим описанием этой ситуации (для непосвященных, т.е. читателей) что с ними была послана *непьющая* агроном, а также знанием того, что в поездке и на официальной встрече пьяная делегация была бы нарушением принятых норм.

То, что содержание высказывания богаче, чем сумма значений языковых единиц, его составляющих, часто повторяется, но редко объясняется, за счет чего осуществляется этот прирост содержания. В работах, так или иначе касающихся проблемы смысла, в последний включается общезначимое, социальное знание (как в 1а, 2 и частично 4 примерах), “уникальные моменты, порождаемые своеобразием индивидуального опыта каждой личности” (Васильев 1988, 87) (как в 1б и 1в примерах), знание ситуации (3 и частично 4 примеры). Таким образом, получаем три составных смысла высказывания: 1) совокупность значений языковых единиц, 2) содержание сознания адресата или говорящего и 3) ситуативный контекст. Правда, различие того, что в акте коммуникации передается при помощи языка, и что обуславливается знаниями о действительности, убеждениями говорящих, участием в актуальной ситуации акта речи, является проблемой сложной (см.: Grzegorzczukowa 1988, 121).

Обычно о смысле говорится с точки зрения слушателя/читателя, т.е. адресата речи. Порождение смысла в таком случае называется интерпретацией. Интерпретация предполагает активность адресата в акте речи. Согласно герменевтическому направлению феноменологической философии “невозможно и нежелательно смотреть на текст как на объективную данность, а на читателя как на независимый субъект. Цель интерпретации охватывает диалектический процесс, заключающий в себе интересы читателя и самостоятельность текста. Пожертвовать каким-либо из полюсов этого континуума значит не понять текст./.../ Однако задача интерпретации не пробовать реконструировать мир текста, а позволить говорить тексту согласно интересам читателя” (Mickūnas 1994, 173). Однако смысл одинакого характеризует деятельность сознания как слушающего, так и говорящего. Говорящий пытается “передать” определенный смысл слушающему, а слушающий воспринять этот смысл у говорящего. Поэтому нельзя согласиться с мнением, когда роль текста в создании

смысла фактически отрицается, ср.: “Смысл текста суть идеальная конструкция, создаваемая индивидом в процессе восприятия текста и имплицитно в нем (тексте) не содержащаяся” (Шукуров 1982, 96). Правда, идентичность смыслов говорящего и слушающего в действительности часто отсутствует. Несмотря на совпадение двух ингредиентов смысла - знания языка и общности ситуации речевого акта (общность ситуации может и отсутствовать - в случаях, когда говорящий/пишущий и слушающий/читающий разделены в пространстве или времени), разница между смыслами говорящего и слушающего может быть обусловлена третьей составной смысла индивидуальным опытом и всем содержанием когнитивного сознания. Даже при условии, что говорящие, например, знают, что готы одна из древнегерманских народностей, выражение “семинар готского языка” будет по-разному понято студентом математиком, литуанистом и германистом, которому пришлось изучать этот язык современников Вульфилы, уже не говоря о человеке, который в университете вообще не учился. В литературоведении хорошо известно об особенностях интерпретации художественных текстов, ср. отнюдь не новое высказывание В.В.Виноградова: “Содержание художественного текста неоднозначно... То содержание, которое вкладывает в него сам автор, обычно существует недолго /.../ первый же читатель по-своему перетолковал “замысел поэта”, к великому негодованию этого последнего, а последующие поколения читателей перекладывали на свой лад мысли и нормы, смутно мерцающие в исторически данном произведении” (Виноградов 1971, 7). Однако имея в виду то, что большая часть когнитивного сознания говорящих является общей (в результате образования и сходного жизненного опыта), интерпретация текста имеет определенные пределы и главным образом все-таки определяется самим текстом.

Наконец, говоря о смысле, надо отчетливо осознать, что в речевом акте дело идет не о *передаче* информации,

=====

значений, мыслей и т.п. но об их *возбуждении* в сознании адресата речи. Все это: информация, значения, мысли, смыслы ментальные феномены, они не могут быть переданы в буквальном смысле слова (ср.: Солнцев 1974, 5; Стернин 1985, 101). Единственно реально передаваемая вещь языковая форма, связанная в сознании говорящих с языковыми значениями - лексическими и грамматическими со всеми их разновидностями или составными частями, представляющими собой наиболее низкий, или поверхностный, уровень когнитивного сознания, поэтому социально закрепленный, общий для всех членов говорящего коллектива. Согласно билатеральной концепции, впервые наиболее четко представленной Ф. де Соссюром, как понятие, так и акустический образ является психическим отпечатком, а обе стороны языкового знака связываются в нашем мозгу ассоциативной связью (Соссюр 1977, 99).

Языковые значения с точки зрения их роли в образовании смысла можно делить на две группы: 1) отражающие определенные элементы действительности и 2) отражающие ситуации и их признаки, т.е. взаимодействия между элементами и условия этого взаимодействия. Это деление не совпадает с общепринятым делением значений на лексические и грамматические. Лексические значения именных частей речи обычно отражают элементы действительности или их признаки, однако значения предикатных слов, прежде всего глаголов, следует считать отражением ситуаций, которые, правда, понимаются нерасчлененно. Например, в значении глагола *строить* имплицитно присутствует субъект действия и объект, на который оно направлено, в значении *весить* - связь между некоторым материальным предметом и эталоном веса и т.д. Многие лексические значения отражают пространственные, временные и другие характеристики ситуации или самого акта коммуникации, ср. *здесь, далеко, вчера, скоро, долго, причина, следствие*. В грамматических значениях, как правило, отражаются признаки ситуации, например, в категории падежа - отношения между элементами ситуации,

в категории времени - локализация ситуации во времени, в категории наклонения - отношение ситуации к реальной или мнимой действительности, в категории лица характеристика самого акта коммуникации. Однако значения категории рода, числа, определенности/неопределенности (англ. *the table a table*) характеризуют элементы ситуации, но не сами ситуации.

Другие обычно различаемые языковые значения словообразовательное, стилистическое, прагматическое, даже фонетическое также сводимы к вышеупомянутым типам.

Возбуждение в сознании адресата лексических и грамматических значений, сигнализирующих об элементах действительности и конструируемой из них ситуации, а также о помещении этой ситуации в локальном, темпоральном, модальном и другом пространстве, является минимальной задачей говорящего и отвечает информативной функции речи. Глубина возбуждения когнитивного сознания, resp. порождение смысла, в этом случае зависит от осознания слушающим ситуации речи, его знаний, интенций, эмоционального состояния, ср. минимальный уровень актуализации сознания в 1а примере и большее смысловое богатство в 1б и 1в случаях.

Условием удачной коммуникации, т.е. возбуждения сходного смысла в сознании участников акта речи является коммуникативная согласованность (конгруэнция), т.е. нахождение адресанта и адресата в той же самой системе координат (Малинович 1998, 50). В противном случае смысл, вкладываемый в текст говорящим, не будет полностью актуализован в сознании адресата или будет актуализован другой смысл. Это часто бывает основой разных каламбуров и анекдотов. Воспользуемся одним примером Ю.М.Малиновича: Эрна 10 лет замужем, но у нее нет детей. Подруга советует ей обратиться к врачу: *Der hört sich das mit'n ganz ernsten Gesicht an und sagt: "10 Jahre? Schwieriger Fall, aber woll'n mal sehen, was sich machen läßt; ziehen Sie sich mal aus!"* - "Ooch, Herr Dokta, das erste Kind

=====

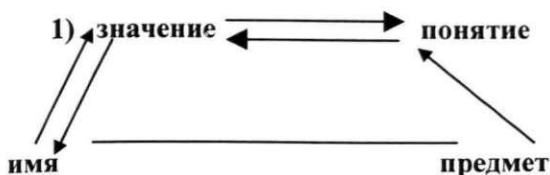
wollt ich ja zu gern von mein Mann haben!" (Klein Erna. Ganz dumme Hamburger Geschichten).

Очень часто интенцией говорящего является не только так называемая передача информации, но и оказание влияния на адресата речи более глубокое возбуждение мыслительной деятельности, внушение ему определенных мыслей, возбуждение определенных эмоциональных состояний, оценок, побуждение к определенным действиям. Этой цели служат, пользуясь современной терминологией, специальные эффекты речи, создающие ее экспрессивный компонент. Это прежде всего различные вариации фонетической стороны речи интонация, включающая ударения, паузы, темп, мелодию. Во-вторых, нестандартные наименования, включая окказионализмы, переносы наименований и другие стилистически релевантные способы использования языковых средств. Механизм воздействия этого типа специальных эффектов особое выделение элементов описываемой ситуации путем подчеркивания отдельных их признаков (например, величины, количества, издаваемых звуков), выражение эмоциональной оценки или сравнения с другими, хорошо известными адресату объектами, часто связанными с положительными или отрицательными эмоциями (метафора). В-третьих, актуализация значимостей. Значимость как совокупность взаимосвязей языковой единицы со всеми другими единицами в некоторой подсистеме сама по себе никакой семантической информации не имеет, однако ее актуализация в тексте, экспозиция этих взаимосвязей возбуждает в сознании адресата речи дополнительные ассоциации, активизирует содержание сознания, создает предпосылки для порождения более богатого смысла высказывания. Например, в тексте могут быть актуализированы синонимические, антонимические и другие связи семемы, связи семемы с другими семемами в пределах семантической структуры слова (одновременная реализация двух или более значений слова), словообразовательные

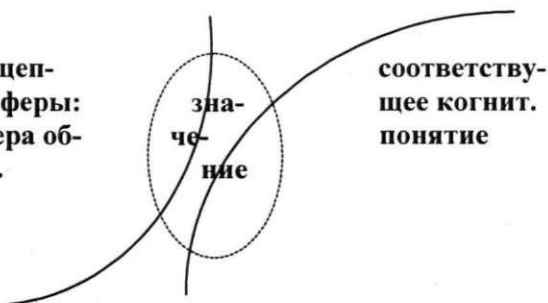
связи, столкновение омонимов или паронимов (случай паронимазии, игры слов) и др.

“Специальные эффекты” направлены на более глубокое возбуждение сознания при конструировании смысла высказывания. Но эффективность этих приемов часто зависит от “чувствительности” адресата речи, от согласованности в языковых способностях говорящего и слушающего.

Сказанное выше схематически можно изобразить следующим образом:

2) другие концептуальные сферы: оценка, сфера общения и др.

Литература

- Васильев 1988 - Васильев С.А. Синтез смысла при создании и понимании текста. Киев.
- Виноградов 1971 - Виноградов В.В. О теории художественной речи. Москва.
- Колшанский 1990 - Колшанский Г.В. Объективная картина мира в познании и языке. Москва.
- Малинович 1998 - Малинович Ю.М. Онтология языковых форм и онтология смысла коммуникативно значимых единиц.- Проблемы семантического описания единиц языка и речи. Ч.1. Минск.

-
- Солнцев 1974 - Солнцев В.М. К вопросу о семантике или языковом значении.- Проблемы семантики. Москва.
- Соссюр 1977 Соссюр Ф. Труды по языкознанию. Москва.
- Стернин 1985 Стернин И.А. Лексическое значение слова в речи. Воронеж.
- Шукуров 1982 Шукуров Э.Д., Нишанов В.К. Семасиогенезис и проблема понимания.- Философско-методологические проблемы теории общения. Фрунзе.
- Grzegorzczkova 1988 - Grzegorzczkova R. Władanie językiem a wiedza o świecie.- Konotacja/pod red. J.Bartmińskiego. Lublin.
- Mickūnas 1994 Mickūnas A., Steward D. Fenomenologinė filosofija. Vilnius.
- Pavilionis 1981 Pavilionis R. Kalba. Logika. Filosofija. Vilnius.
- Pavilionis 1991 - Pavilionis R. Nuo kalbos į pasaulį: prasmė, vertė ir supratimas.- Mokslas ir Lietuva, 91/1.

Linguistic Component of Utterance Sense

Summary

The sense can be defined as interpretation of the text. However, these language elements form the text and its sense is something more than the sum of meanings of these elements. This can be proved by everyday speech replies: "I do not understand what you are talking about", "What do you mean?" In such cases the meanings of words and grammatical forms are perfectly understandable, and the reason for not grasping the sense is inadequacy of cognitive consciousness content, differences of life experience, different perception of the situation, different regulations and intentions. Understanding of meanings as special phenomena of reality, admitted by the society, and reflection in the consciousness minimal level, is more or less common for all speakers. We have to admit, that to a great extent sense has an individual character. Bearing in mind this point of view, it is not quite right to state, that during the act of speaking we exchange words or transfer our thoughts to one another. To be more exact, we do not

transfer our thoughts, but stimulate them in the consciousness of the addressee. So, the condition of a successful communication is communicative agreement, that is, speakers' common system of coordinates.

According to the role of language elements for sense of the text, two groups of meanings can be pointed out: 1) reflecting special elements of the reality, and 2) reflecting situations and their features, that is, interaction of the elements and the conditions of that interaction. Meanings of the second type determine foundation of sense as determination of verification relationship between utterance and world.

The additional component of the sense forms speaker's attempt to make stronger influence on the addressee to stimulate not only his consciousness, but the sphere of his/her feelings as well. All expressive measures, which can be referred to as special effects of the language, serve for this function. First of all, variations of the phonetic side of the speech (intonation), non-standard nominations, including occasionalisms, figurative meanings, usage of stylistically relevant elements. It also includes value actualisation of language elements; their different relations with other elements (synonyms, antonyms, and similar) that stimulate cognitive consciousness of the addressee in a more extensive way.

Izteikuma jēgas lingvistiskais komponents

Kopsavilkums

Interese par kognitīvajiem aspektiem mūsdienu valodniecībā aktualizē valodas elementu nozīmes un teksta jēgas attieksmju problēma. Jēgu var definēt kā teksta interpretāciju. Tekstu veido valodas elementi, taču acīmredzams, ka tā jēga ir kaut kas vairāk nekā šo elementu nozīmju summa. To apliecina pieradums runas aktos lietot replikas: "Nesaprotu, par ko jūs runājat", "Kā jūs domājat?" Šajos gadījumos vārdu un gramatisko formu nozīmes parasti ir lieliski saprotamas, bet jēgas nesaprašanas iemesls – runas akta dalībnieku kognitīvās apziņas satura neadekvātums, dzīves pieredzes atšķirības, atšķirīga situācijas izpratne, nevienādi viedokļi un nolūki. Ja uzskatām valodas nozīmes par noteiktu sabiedrības atzītu īstenības parādību un attieksmju atspoguļojumu apziņā minimālo līmeni, tātad vairāk vai mazāk kopīgu visiem runātājiem, jāatzīst, ka jēgai lielā mērā ir individuāls raksturs. No šī viedokļa nebūtu precīzi apgalvot, ka runas

akta laikā notiek domu apmaiņa vai domu nodošana citiem; precīzi runājot mēs nevis *apmaināmies* ar domām, bet gan tās *atraisām* adresāta apziņā. Tāpēc veiksmīgas komunikācijas priekšnoteikums ir komunikatīvā saskaņa, resp. akta dalībnieku koordināšu sistēmas kopība.

Pēc valodas elementu nozīmju lomas teksta jēgā var izdalīt divas nozīmju grupas: 1) kas atspoguļo noteiktus īstenības elementus un 2) kas atspoguļo situācijas un to pazīmes, resp. elementu mijiedarbību un šīs mijiedarbības nosacījumus. Otrā tipa nozīmes veido jēgas kā verifikācijas attieksmju starp izteikumu un pasauli noteikšanas pamatu.

Jēgas papildkomponentu veido runātāja mērķis pēc iespējas vairāk ietekmēt adresātu atraisīt gan viņa apziņu, gan jūtu sfēru. Šim nolūkam kalpo visi valodas ekspresijas līdzekļi, ko varētu nosaukt par speciālajiem efektiem. Pirmām kārtām var minēt runas fonētiskās puses variācijas (intonāciju), nestandarta nominācijas, ieskaitot okazionālismus, pārnestās nozīmes, stilistiski relevantu elementu lietošanu. Šeit pieskaitāma arī valodas elementu vērtības aktualizēšana – eksplicējot to dažādos sakarus (sinonīmiskos, antonīmiskos u.c.) ar citiem elementiem un tādējādi vairāk atraisot runas adresāta kognitīvo apziņu.

Kersti BOIKO

**Igauņu valodas savienojuma verbi ar
prefiksāladverbiem alla un alt
(II DAĻA)**

Raksta mērķis ir turpināt sniegt leksikogrāfisko materiālu par virsrakstā minēto tēmu. Ar savienojuma verbiem saistītie teorētiskie aspekti īsumā apskatīti raksta pirmajā daļā (skat. Boiko 1999, 144-147).

Līdzīgi kā raksta pirmajā daļā, izanalizējot igauņu valodas materiālu un tā atbildes latviešu valodā, var secināt, ka

● igauņu valodas savienojuma verbos ar prefiksāladverbu *alla* verba nozīme lielākoties tiek konkretizēta, nozīmes pārnese veidojas retāk,

● latviešu valodā afiksāladverbs *alla* galvenokārt tiek aizstāts ar piedēkli *no-* un adverbiem *lejā*, *leju*, *uz leju*, atsevišķos gadījumos semantisku iemeslu dēļ iespējami arī citi prefiksi un adverbi *apakšā*, *nost*, *zemē*,
piem.

PREFIKSI (*aiz-* : 2 gadījumos, *ap-* 3, *ie-* 1, *iz-* : 2, *pa-* : 10, *pie-* : 8, *uz-* : 1)

aiz-

Palgid parvetati jõge mööda alla. (EKS IV 187)

'Balķus **aizpludināja leju** pa upi.'

siis nägi ta Aeta, oma naist, kepi najal lookas sihti mööda alla sirkavat (Ekbaum 1993, 257)

' tad viņš redzēja Aetu, savu sievu, salīkušu un pret spieķi atbalstījušos, pa stigu **leju aizcilpojam**

ap-

Paar päeva pärast seda, kui Saksamaa oli Austria alla neelanud (EKS III 648)

'Dažas dienas pēc tam, kad Vācija bija **aprijusi** Austriju ...'

Piiüidis põlastustunnet alla rusuda. (EKS V 189)

'Centās **apspiest** nicinājuma sajūtu.'

Ari-Pekka [ei] targutanud teemal, kuidas naised mehi alla suruvad või vastupidi. (Valton 1995, 13)

'Ari-Pekka neprātoja par tēmu, kā sievietes **apspiež** vīriešus vai otrādi.'

ie-

Ülevallt pahmas alla laeva pōhja lābi restide mitu toobritāit vett. (EKS IV 113)

'No augšas caur restēm kuģa dibenā **iešļācās** vairāki toveri ūdens.'

iz-

Küünlad pōlesid alla, süütasin uued küünlajupid. (EKS IV 648)

'Sveces **izdega**, aizdedzināju jaunus sveču galus.'

Valasin vee kraanikausist alla.

'**Izlēju** ūdeni izlietnē.'

pa-

Nihutab end nūhkamisi kaldast alla. (EKS III 798)

'Velkoties **pavirzās lejā** pa krastu.'

Kõik puud nii täis, et okstele tuleb alla panna toed (Krusten 1992 II 1992, 86)

'Visi koki tik pilni, ka zariem **jāpaliek apakšā** balsti

Kuid tüdruk tuli talle küll paar sammu vastu, pöördu siis aga pruunide käsipuudega trepist alla. (Uibopuu 1993, 199)

'Taču meitene panāca gan viņam dažus soļus pretī, bet tad **pagriezās lejup** pa kāpnēm ar brūnajām margām.'

Eks te raputanud mulle siis õlgi alla, kui te kartsite, et ma haiget saan. (Luts 1965, 154)

'Tad jau jūs varējāt man salmus **apakšā pakaisīt**, ja baidījāties, ka es sasitšos.'

Ta lūkkab mõlemad aknapooled lahti ja sirutab kae alla. (Berg 1991, 25)

'Viņš atgrūž abas loga puses vaļā un **pastiepj** roku lejup.'

Tüdruk tiris seelikut alla.

'Meitene **pavilka** brunčus uz leju.'

Näidetele tōmmake alla loogiline joon. (EKS III 183)

'**Pavelciet** zem piemēriem viļņotu līniju.'

=====

[Elsbet] tundis, kuidas teda Sumscheini sõnadega otsekuu järsu trepi astmetest alla tõugati. (Kross 1989, 98)

[Elzbeta] juta, kā viņu ar Sanšeina vārdiem gluži vai **pagrūda lejump** pa stāvo trepju pakāpieniem.'

Nōjatub rinnatisele ning vaatab alla. (EKS III 744)

'Atspiežas pret barjeru un **paraugās lejump**.'

Pikeerimine on ihe riidetūki teisele riidele alla õmblemine. (EKS IV 337)

'Piķēšana ir viena auduma **pašūšana** otram apakšā.'

pie-

Sepp neetis kelgule rauad alla.

'Kalējs **piekniedēja** ragavām slieces.'

Marjapõdsastele pandi toed alla. (EKS IV 158)

'Ogu krūmiem tika **pielikti** balsti.'

Pole tōōriistu, muidu pōrutaksin ise kasvōi rupsikud alla. (EKS IV 678)

'Nav darbarīku, citādi pats **piesistu** kaut vai pazoles.'

Passitas kontsaplekke alla. (EKS IV 191)

'**Piemērīja** papēdim dzelžus.'

Praegu seisīs [sepi]koja ees kōrb hobunē ja sepp passis talle tulist rauda alla. (Tuglas 1989, 61)

'Patlaban smēdes priekšā stāvēja bērs zirgs un kalējs **piemērīja** viņam nokaitētu pakavu.'

Rihmas suusad alla. (EKS V 93)

'**Piesprādzēja** slēpes.'

Hobusele tuleks uued rauad alla taguda.

'Zirgam vajadzētu **piekalt** jaunus pakavus.'

Õmbleja hakkas mantlile voodrit alla õmblema.

'Šuvēja sāka **piešūt** mētelim oderi.'

uz-

ta pisut tagasi vajuvalē kivile oma pāevavarju toeks alla seab. (Luts 1965, 216)

mazliet atpakaļ slīdošajam akmenim par balstu viņa **uzstāda** savu saulesargu.'

ADVERBI
apakšā

Kõik puud nii täis, et okstele tuleb alla panna toed (Krusten 1992 II 1992, 86)

'Visi koki tik pilni, ka zariem **jāpaliek apakšā** balsti
Loomadele pōhku, turvast alla panema. (EKS IV 158)

'**Pamest** lapiem **apakšā** pakaišus, küdru.'
*kui Villem veidi tōrkša kāega oma pookstavid alla pani, oli
lepingul ametlik lõhn juures.* (EKS IV 158)

' kad Villems ar mazliet spītīgu roku savus burtus **apakšā**
parakstīja, līgumam radās oficiāla pieskaņa.'

Pistis (oma) nime alla. (EKS IV 398)

'**Parakstīja apakšā** (savu) vārdu.'

*Eks te raputanud mulle siis ōlgi alla, kui te kartsite, et ma huiget
saan.* (Luts 1965, 154)

'Tad jau jūs varējāt man salmus **apakšā** pakaisīt, ja
baidījāties, ka es sasitšos.'

u.c.

nost

Krohv on lahmakatena alla varisenud. (EKS III 28)

'Apmetums ir **kritis nost** milzu gabaliem.'

Māe küljelt varises alla kiviprahti. (EKS II 324)

'No kalna nogāzes **drupa nost** akmens gruži.'

zemē

Martin läheb teise [pihlakakobara] kallale ja alla potsatab seegi.
(Krusten III 1992, 168)

'Mārtiņš ķeras pie otra [pilādžu ķekara], un arī tas **noblaukšķ**
zemē.'

*Lōpuks oligi ta kōhuli ōigel oksal, valmis kasvōi alla
prantsatama.* (Pöder 1993, 134)

'Beidzot viņš bija guļus uz pareizā zara, gatavs kaut vai
zemē nokrist.'

Saali keskmīne hiigellūhter prantsatas alla (Beekman
1994, 43)

'Zāles vidējā milzu lustra **nobūkšķēja zemē** ...

=====

Kuidas ta küll vallavanema puu otsast [oma lauluga] alla pōrutas. (Biin 1997, 81)

'Kā gan viņa pagasta vecāko [ar savu dziesmu] no koka **zemē notricināja.**'

katterie sajab kohinal alla (Vetemaa 1996, 26)
pārklājs šalkdams **nokrīt zemē**

u.c.

Izanalizētais materiāls sniedz šādu informāciju par igauņu valodas savienojuma verbu (ar prefiksāladverbu *alla*, N-Ō) nozīmēm (tulkojumiem) latviešu valodā:

VERBS	VERBA PAMATNOZĪMES IGAUNU LITERĀRAJĀ VALODĀ	SAVIENOJUMA VERBA TULKOJUMS LATVIEŠU VALODĀ
<u>neelama</u>	rīt	norīt; apspiest; aprīt;
<u>neelatama</u>	norīt (vienu reizi)	norīt
<u>neetima</u>	kniedēt	piekniedēt
<u>nihkuma</u>	izkustēties, iekustēties; pavirzīties	virzīties leļup
<u>nihutama</u>	izkustināt, iekustināt; pavirzīt	pavirzīties leļā
<u>nirisema</u>	tecēt, sūkties, lāsot	tecēt leļā, leļup, sūkties leļā, plūst leļā
<u>nookama</u>	pamāt	noliekties uz leļu
<u>noolima</u>	laizīt; glūnēt; šauties	gāzties leļā
<u>nōrguma</u>	pilēt, lāsot; sūkties	tecēt leļā, plūst leļā, sūkties leļā
<u>nōrisema</u>	tecēt, sūkties, lāsot	sūkties leļā, plūst leļā, birt leļā
<u>pahisema</u>	šalkt; šņākt (par ūdeni)	nošalkt leļā
<u>pahmama</u>	brist, bradāt; mīdīt; (iz)šļākt	iešļākties
<u>paigutama</u>	novietot, ievietot	novietot

<u>painduma</u>	(sa)liekties; (sa)līkt; locīties	noliekties uz leju; padoties
<u>painutama</u>	locīt, liekt, saliekt	nolocīt uz leju, noliekt uz leju
<u>paiskama</u>	mest, sviest	nosviest lejā
<u>paiskuma</u>	gāzties, mesties	nogāzties lejā; drāzties lejā; plūst lejā
<u>panema</u>	likt, novietot	likt; uzlikt (ielāpu); pielikt; palikt apakšā; piesist (pakavu); pamest apakšā; uzvilkt; ielikt (pamatus); parakstīt, parakstīt apakšā
<u>partsatama</u>	nokrist (ar būkšķi)	nogāzties
<u>parvetama</u>	(aiz)pludināt	aizpludināt leju
<u>passima</u>	būt laikā, derēt; uzlaikot, pielaikot	piemērit
<u>passitama</u>	piemērit	piemērit
<u>peksma</u>	sist, pērt; kult (labību); dauzīties (par sirdi)	nodauzīt lejā
<u>pilduma</u>	mētāt, svaidīt	nomest, nosviest lejā
<u>pistma</u>	(ie)durt; (ie)bāzt	drāzties lejā, skriet lejā; pabāzt; pielikt (piestiprināt); parakstīt apakšā
<u>pladisema</u>	plīkšķēt (par lietus lāsēm)	plīkšķēt leju
<u>planeerima</u>	planēt	planēt lejā
<u>poetama</u>	(slepus)likt, bāzt, mest, birdināt; bērt; (ie)zagties; zagšus (slepus) iekļūt	birdināt lejā
<u>potsatama</u>	nokrist, nogāzties (ar blaukšķi)	noblaukšķēt zemē
<u>prantsata- ma</u>	nokrist, nogāzties (ar troksni)	nogāzties lejā, nokrist zemē, nobūkšķēt zemē,

			nobrīkšķēt zemē
<u>puđenema</u>	(sa)drupt;	(no)birt,	birt leajā, nokrist leajā
	nokrist		
<u>pugema</u>	līst;	pielīst,	nolīst leajā
	pieglaimoties		
<u>puhuma</u>	pūst		pūst leajā
<u>pōikama</u>	nogriezties		nogriezties leju
<u>pōlema</u>	degt		izdegt
<u>pōmmutama</u>	šaut; rībināt (ar šauteni)		nošaut leajā
<u>pōntsima</u>	(viegli) būkšķināt; kāpt (ar smagu soli)		nobūkšķināt leajā
<u>pōmitsema</u>	bolīt, valbīt (acis);		blenzt leju
	blenzt		
<u>pōrutama</u>	kratīt, (sa)tricināt;		notricināt zemē; piesist;
	(stipri) sist, gāzt		brāzties leajā
<u>pāāsema</u>	(iz)glābties; tikt		tikt leajā
<u>pōōrama</u>	(pa)griezt		nolocīt; nogriezties
<u>pōōrduma</u>	(pa)griezties;		nogriezties; pagriezties
	(pa)vērsties		leju
<u>pūhkima</u>	(no)slaucīt		nodrāzties leajā
<u>rabama</u>	kampt, grābt; pārsteigt,		pavilk uz leju
	satriekt		
<u>rabisema</u>	čaukstēt, čabēt		nočabēt leajā
<u>rabistama</u>	grabināt, rībināt;		nočabināt leajā;
	čabināt		nograbināt leajā
<u>raputama</u>	kratīt, purināt, tricināt;		pakaisīt apakšā;
	kaisīt, bērt, bārstīt		nopurināt
<u>rebima</u>	plēst, raut		novilk leajā, noraut
<u>rihmama</u>	sist ar siksnu;		piesprādzēt
	piesprādzēt ar siksnu		
<u>ripendama</u>	(no)karāties; kūļāties		nokarāties
<u>riplema</u>	virzīties pa horizontālu		nokarāties leju
	stieni, mainot rokas		
<u>ripnema</u>	karāties		nokarāties
<u>rippuma</u>	karāties		nokarāties
<u>riputama</u>	(pa)kārt; bērt, kaisīt;		nokarināt

<u>ronima</u>	birdināt rāpties; līst	(no)rāpties lejā
<u>roomama</u>	rāpot; līst, pielīst	skriet (par drebuļiem), vilkties lejā
<u>rulluma</u>	rullēties	noripot lejā
<u>rusuma</u>	nomākt, nospiest	apspiest
<u>ruttama</u>	steigties	(no)steigties lejā
<u>rōhuma</u>	spiest, izdarīt spiedienu; apspiest; (no)mākt; nospiest	spiest leju, nospiest uz leju
<u>saama</u>	dabūt, (ie)gūt; kļūt, tikt, tapt; varēt, spēt	dabūt (klāt); dabūt zemē; tikt; norīt
<u>saatma</u>	sūtīt; pavadīt	raidīt lejā
<u>sadama</u>	(no)krist	nokrist zemē; nogāzties lejā, zemē; birt lejā; snigt (par sniegu), nākt (par sniegu, lietu)
<u>sakutama</u>	(no)raut; plūkt; raustīt	dabūt lejā
<u>sammuma</u>	soļot	soļot lejā; nokāpt
<u>seadma</u>	uzstādīt, nostādīt, iestādīt, ierīkot	uzstādīt; pielikt; palikt apakšā
<u>sehkendama</u>	arh. zīmēt; rosīties, noņemties	parakstīt
<u>siirduma</u>	pārcelties, pāriet (uz citu vietu)	virzīties lejā
<u>sirkama</u>	skriet, cilpot	aizcilpot leju
<u>sirutama</u>	(iz)stiept	pastiept leju
<u>suruma</u>	spiest	nospiest; apspiest, apvaldīt; nosist (cenu); nomākt
<u>suuņama</u>	virzīt, raidīt; nosūtīt, aizsūtīt	raidīt lejā
<u>suunduma</u>	doties, virzīties	doties lejā
<u>suusklema</u>	slidināties ar slēpēm	nosludināties lejā
<u>sōitma</u>	braukt	nobraukt lejā, braukt leju; nošļūkt lejā;

		laisties leajā
<u>sōudma</u>	airēt, irties, airēties	airēties lejuļ, leajā
<u>sōōstma</u>	brāzties, traukties,	mesties leajā; traukties
	mesties	lejuļ
<u>sūlitama</u>	spļaut, spļaudīt,	nospļauties leajā
	nospļauties	
<u>taguma</u>	(iz)kalt, kaldināt;	piekalt (pakavu)
	dauzīt, sist	
<u>tantsima</u>	dejoj, dancot	dejoj lejuļ
<u>tassima</u>	stiept, nest; vilkt	nostiept leajā
<u>tegeṃa</u>	darīt, izdarīt, padarīt	iekurt (uguni); pakurt
		apakšā
<u>tellima</u>	pasūtīt	nokaulēt uz leju
<u>tilkuma</u>	pilēt	pilēt leajā; skanēt lejuļ
<u>tilpama</u>	skraidīt apkārt drēbēm	noskriet leajā
	blivinoties	
<u>tingima</u>	kaulēties;	nokaulēt uz leju
	nosacīt, noteikt	
<u>tirima</u>	stiept, vilkt	(no)vilkt leajā; pavilkt
		uz leju; nokaulēt leajā;
		paspiest uz leju
<u>toimetama</u>	redigēt; izpildīt, veikt,	nogādāt leajā
	rīkoties	
<u>tooma</u>	atnest, atvest	nonest leajā
<u>torkama</u>	iedurt, iebakstīt, iebāzt	parakstīt apakšā
<u>tormama</u>	joņot, traukties,	joņot leajā, lejuļ;
	brāzties	brāzties leajā; traukties
		leajā; drāzties leajā
<u>tuhisema</u>	šalkt, brāzties	nobrāzties leajā
<u>tuiskama</u>	puteņot	nobrāzties leajā
<u>tulema</u>	nākt, atnākt, pienākt;	(no)nākt leajā; nokāpt,
	ierasties	kāpt leajā; gāzties leajā,
		nogāzties; krist zemē;
		snigt leajā (par sniegu)
<u>tulistama</u>	šaut	notriekt leajā
<u>tōmbama</u>	vilkt	ievilkt (dūmu); nolaist
		leajā; pavilkt, pavilkt

		apakšā; ieraut
<u>tōstrma</u>	(pa)celt	nocelt
<u>tōukama</u>	(pa)grūst	nogrūst leajā; pagrūst leju
<u>tūmpsima</u>	bikstīt, dunkāt; sist, daudz	nostampāt leajā
<u>uhtuma</u>	skalot	noskalot leajā
<u>ujuma</u>	peldēt	peldēt leju
<u>ukerdama</u>	kūņoties	kūņoties leajā
<u>ulatuma</u>	sniegties	sniegties iekšā; vilkties leju
<u>vaatama</u>	(pa)skatīties;	noraudzīties;
	(pa)raudzīties	paraudzīties leju
<u>vahtima</u>	blenzt	blenzt, blenzt leju
<u>vajuma</u>	(ie)grimt; (no)sēsties	nokārties leju, uz leju; noslīdēt, slīdēt leju, uz leju; nākt leajā; nolaisties; brukt leajā, nobrukt
<u>vajutama</u>	spiest (uz leju), iespiest	nospiest; paspiest uz leju; nosvērt uz leju; nosvērt (<i>kam par labu</i>)
<u>valama</u>	(iz)liet	izliet; gāzt
<u>valguma</u>	sūkties	sūkties leju; plūst leajā; tecēt leajā
<u>vanduma</u>	zvērēt; lādēties, lamāties	pakļauties; padoties
<u>vankuma</u>	ļodzīties, grīļoties; (par kuģi) zvalstīties	nogrīļoties leajā
<u>varisema</u>	(no)birt; (no)krist; drupt, sadrupt, nodrupt (par zemi, mūri)	(no)birt leajā; krist nost; drupt nost, nodrupt; nobrukt
<u>veerema</u>	(aiz)ripot; aizritēt; velties	(no)ripot leajā; velties leajā; ritēt leajā
<u>veeretama</u>	(aiz)ripināt; velt	ripināt
<u>venima</u>	stiepties; (ie)vilkties, ieilgt	tecēt; nokārties

<u>vihisema</u>	švīkstēt	nošvīkstēt lejup
<u>viima</u>	(aiz)nest; (aiz)vest; <i>pārn. novest</i>	vest lejā; nonest lejā; nosist (garastāvokli); nolaist
<u>viirama</u>	(pa)celt (kravu)	nocelt
<u>virutama</u>	(ie)zvelt; (ie)gāzt	nomest, nosviest lejā; nolidināt lejā
<u>viskama</u>	sviest, mest	nosviest lejā; nomest; mesties lejup; nolidināt lejā; parakstīt
<u>volksama</u>	lēkt	nolēkt
<u>voolama</u>	tecēt, plūst	tecēt lejā; plūst lejā
<u>vuhisema</u>	(no)švīkstēt	nošvīkstēt lejā
<u>vorisema</u>	rībēt (par ratiem); dūkt, rūkt	noklabēt lejup
<u>vōtma</u>	ņemt, paņemt	nocelt; samazināt; nodzīt (svaru)
<u>ōmblema</u>	šūt	piešūt; pašūt apakšā

Raksta šķirkļu uzbūve:

1. savienojuma verbs;

iekavās sniegtas verba pamatnozīmes, kas dotas galvenokārt pēc K.Abena "Igauņu-latviešu vārdnīcas" (Rīga, 1967), tomēr ļoti bieži verbu nozīmes papildinātas vai meklētas pilnīgi no jauna šādos avotos:

- "Eesti kirjakeele sõnaraamat" (I-V, Tallinn 1988-1997),
P.Saagpakk "Estonian-English Dictionary"

(Tallinn, 1992).

2. teikumu piemēri, kuros fiksēts savienojuma verbs

(ikviena savienojuma verba nozīme raksturota ar ne vairāk kā trīs teikumiem, taču bieži vien izanalizētajā materiālā atrasts tikai viens teikuma piemērs)

SAVIENOJUMA VERBU PIEMĒRI TEIKUMOS

ALLA 'leju, uz leju, lejā' II (N-Ō)

● **alla neelama** (neelama 'rīt')1. *Rijot ievirzīt barības vadā.*

Vāga mehkad heeringad, ma ütlen, neelad keele alla. (EKS III 394)

'Ļoti jaukas reņģes, es saku, mēli var **norīt**.'

"Aga mis sina arvasid? Et ma kamalutāie unetablette alla neelasin?" (Promet 1992, 158)

"Bet ko tu domāji? Ka es **noriju** riekšavu miega tablešu?"

2. *pārn. Atklāti nereaģēt (uz ko), neizpaust (negatīvu emocionālu stāvokli).*

Tuleb etteheited, mārķused, nāāgutused, solvangud alla neelata. (EKS III 648)

'Pārmetumi, piezīmes, ķircināšana, apvainojumi **jānorij**.'

3. *Apvaidīt (jūtas); aizturēt, mazināt (piem. jūtu izpaušmi).*

Nutu, pisaraid alla neelama. (EKS III 648)

'**Apspiest** raudienu, asaras.'

ja mulle tahtis muiatus peale tulla, aga ma neelasin selle alla. (EKS III 648)

' un man gribējās pasmīnēt, bet es **apspiedu** smīnu.'

4. *Strauji iznīcināt.*

Paar pāeva pārast seda, kui Saksamaa oli Austria alla neelanud (EKS III 648)

'Dažas dienas pēc tam, kad Vācija bija **aprijusi** Austriju

● **alla neelatama** (neelatama 'norīt (vienu reizi)')1. *pārn. Neizrunāt, neskaidri izrunāt.*

neelatades sellegi lūhikese lause lōpu erutusest alla. (Pōder 1993, 26)

' aiz uztraukuma **norijot** arī šīs īsās teikuma beigās.'

2. *Atklāti nereaģēt (uz ko), neizpaust (negatīvu emocionālu stāvokli).*

=====

Neelatan esimese pettumuse alla. (EKS III 648)

'Noriju pirmo vilšanasos.'

● **alla neetima** (neetima 'kniedēt')

Kniedējot piestiprināt (kam apakšā).

Sepp neetis kelgule rauad alla.

'Kalējs **piekniedēja** ragavām slieces.'

● **alla nihkuma** (nihkuma 'izkustēties; pavirzīties, iekustēties')

Pārvietoties (uz leju).

Lumelaviin hakkas alla nihkuma.

'Sniega lavīna sāka **virzīties lejup.**'

● **alla nihutama** (nihutama 'izkustināt, pavirzīt, iekustināt')

Mazliet pārvietoties.

Nihutab end nühkamisi kaldast alla. (EKS III 798)

'Velkoties **pavirzās lejā** pa krastu.'

● **alla nirisema** (nirisema 'tecēt, sūkties, lāsot')

1. *Virzīties, plūst lejā.*

Higi nirisēb selga mööda alla. (EKS III 587)

'Sviedri **tek** pa muguru.'

Vihmapiisad nirisēvad aknaklaase mööda alla. (EKS III 683)

'Lietus lāses **tek lejup** pa logu stikliem.'

Siin oli pōōsaste varjus veel alles jääkeltsa ja vettki nirisēs alla.
(Kangro 1996, 151)

'Te krūmu paēnā vēl bija ledus kārta un arī ūdens **tecēja lejā.**'

2. *Lēni, pa pilienam tecēt, spiesties lejā.*

Vesi nirisēs mööda seinu alla. (EKS III 587)

'Ūdens **sūcās lejā** pa sienām.'

Ta pōrnitsēs auku, mille āärtest aeglaselt vett alla nirisēs.
(Remargue 1959, 11)

'Viņš blenza uz caurumu, no kura malām lēni **sūcās lejā** ūdens.'

3. *Tecēt lejā (piem., par šķidrumiem).*

kuulasime, kuidas vihm vastu laevakeret rabises, sealt alla nirisēs ja sorises. (Kangro 1996, 58)

klausījāmiēs, kā lietūs čabēja pret kuģa korpusu, **plūda** pa to **lejā** un čurkstēja.'

● **alla nookama** (nookama 'pamāt (ar galvu)')

Liecoties stipri pavirzīties uz leju.

veost sirgete hobuste pead nookavad alla igal sammul. (EKS III 697)

vilkšanas dēļ taisnās zirgu galvas pie katra soļa **noliecās uz leju.**'

● **alla noolima** (noolima '1.laizīt; glūnēt; 2.šauties')

Strauji, spēcīgi plūst lejā.

Kuid nüüd hakkas nagu luukide avanedes jamedat vihma alla noolima. (EKS III 699)

'Bet nu, gluži kā slūžām atveroties, sāka **gāzties lejā** smags lietus.'

● **alla nōrguma** (nōrguma 'pilēt, lāsot; sūkties; tecēt, urdzēt')

1. *Virzīties, plūst lejā (par šķidrumu).*

Freyja tundis silmavett mööda pōski alla nōrgumas (Laipaik 1996, 43)

Freija sajuta pa vaigiem **tekam lejā** asaras *Mees tundis, kuidas külmad piisad ta selgroogu mööda alla nōrgusid.* (Biin 1997, 97)

'Vīrs juta, kā aukstas lāses **tecēja lejā** pa viņa mugurkaulu.'

2. *Tecēt lejā (piem., par šķidrumiem).*

Tāpselt sama järjekindlalt nōrgusid välisklaasi pidi alla jamedad vihmanired. (Pajula 1995, 7)

'Tikpat nepārtraukti pa ārējo stiklu **plūda lejā** lielas lietus straumes.'

3. *Lēni, pa pilienam tecēt, spiesties lejā.*

mööda kiviseina nōrguvad alla veetilgad (Waltari I 1994, 131)

pa akmens sienu **sūcas lejā** ūdens lāses

● **alla nōriseema** (nōriseema 'tecēt, sūkties, lāsot')

1. *Lēni, pa pilienam tecēt, spiesties lejā.*

Veenired nōrisevad aknaklaase mööda alla. (EKS III 750)

'Ūdens strūklas **sūcās lejā** pa logu rūtīm.'

2. *Tecēt lejā* (piem., par šķidrumiem).

Ainult suured rasked veepisarad nōrisesid alla mōōda klaase.
(Uibopuu 1993, 59)

'Tikai lielas, smagas ūdens asaras **plūda lejā** pa stikliem.

3. *Krist vienlaidus citam aiz cita* (par sīkām daļiņām, sikiem priekšmetiem).

Pruun rauamulla tolm vallandus ja nōrises mōōda valgeid seinu alla. (Uibopuu 1993, 38)

'Brūni dzelzs putekļi atraisījās un **bira lejā** pa baltajām sienām.'

● **alla pahisema** (pahisema 'šalkt; šņākt (par ūdeni)')

Strauji, spēcīgi plūstot atskanēt troksnim, kāds rodas, ja viļņojas ūdens.

Vesi pahiseb alla kividete. (EKS IV 113)

'Ūdens **nošalc lejā** uz akmeņiem.'

● **alla pahmama** (pahmama 'brist, bradāt; mīdīt; (iz)šļākt')

Šļācoties, ar šalti iešķīst, ieplūst.

Ūlevalt pahmas alla laeva pōhja lābi restide mitu toobritāit vett.
(EKS IV 113)

'No augšas caur restēm kuģa dibenā **iešļacās** vairāki toveri ūdens.'

● **alla paigutama** (paigutama 'novietot, ievietot')

Ierādīt, paredzēt atrašanās vietu.

Kirjanurk paigutatakse joonisel alla paremasse nurka. (EKS IV 119)

'Teksta stūrītis tiek **novietots** rasējuma apakšējā labējā stūrī.'

● **alla painduma** (painduma '(sa)liekties; (sa)līkt; locīties')

1. *Liecoties stipri pavirzīties uz leju.*

Paindus lōōgi eest alla. (EKS IV 126)

'Izvairoties no sitiena, **noliecās uz leju.**'

2. *Pakļauties.*

Ta seletas, et Hongal on pruitidele ikka kuld sōrme ostetud, ning Freyja paindus alla. (Laipaik 1996, 28)

'Viņš skaidroja, ka Hongas mājās brūtēm arvien ir pirktis zelts, ko pirkstā likt, un Freija **padevās**.'

● **alla painutama** (painutama 'locīt, liekt, saliekt')

1. *Lokot pavērst uz leju.*

Kaabu ūār on eest alla painutatud. (EKS IV 127)

'Platmales mala priekšpusē ir **uz leju nolocīta**.'

2. *Liecot pavirzīt uz leju.*

Lumekoorem painutas oksad alla. (EKS IV 127)

'Sniega nasta **nolieca** zarus **uz leju**.'

● **alla paiskama** (paiskama 'mest, sviest')

Sviežot, ar sviedienu pārvietot; nomest.

siis kuidagi oli liikuv rihm ta riiete külge hakanud, ta lakke lingutanud ja sāālt alla paisanud. (EKS III 146)

tad kustīgā siksna nez kā bija pieķērusies viņa drēbēm, aizlingojusi viņu pret griestiem un **nosviedusi** no turienes **lejā**.'

Laine tōstis kāila kōrgele ūles ja paiskas siis sūgavale alla
(Uibopuu 1993, 60)

'Vilnis pacēla kuģa priekšgalu augstu gaisā un tad **svieda** dziļi **lejā**

● **alla paiskuma** (paiskuma 'gāzties, mesties')

1. *Gāžoties nokļūt zemāk; nokrist.*

Auto paiskus nōlvast alla jāārakusse. (EKS I 709)

'Auto **nogāzās** pa nogāzi **lejā** gravā.'

Metsiku mōlluna paiskub vesi astangust alla. (EKS III 585)

'Mežonīgi plosīdamies ūdens **gāzās** **lejā** pa pakāpienveidīgo nogāzi.'

Auto paiskus teetammist alla. (EKS IV 129)

'Mašīna **nogāzās** no ceļa, kas veda pāri dambim.'

2. *Ļoti ātri pārvietoties lejā.*

Trobikond kūlalisi paiskus treppidest alla. (EKS IV 130)

'Ciemiņu bars **drāzās** **lejā** pa kāpnēm.'

3. *Tecēt (piem., par šķidrumiem) lejā.*

Vihmajoad paiskusid alla (Remargue 1959, 418)

'Ūdens strūklas **plūda** **lejā**

● **alla panema** (panema 'likt, novietot')

1. *Piešūt (ielāpu).*

Püksipõlvele tuleks paik alla panna. (EKS IV 122)

'Bikšu ceļgalam būtu jāuzliek ielāps.'

2. Pieliekot (balstu), atbalstīt.

Marjapõdsastele pandi toed alla. (EKS IV 158)

'Ogu krūmiem tika pielikti balsti.'

Kõik puud nii täis, et okstele tuleb alla panna toed (Krusten 1992 II 1992, 86)

'Visi koki tik pilni, ka zariem jāpaliek apakšā balsti

maja āhvardas īga herk kaela kukkuda, kaua sellele ikka sai tugesid alla panna. (Valton 1989, 537)

'māja draudēja jebkurā mirklī uzgāzties virsū, cik tad ilgi varēja balstus likt.'

3. Likt, piestiprināt (slidas, slēpes).

Paneb uisud, suusad alla. (EKS IV 158)

'Pieliek (piestiprina) slidas, slēpes.'

Lund on tulnud piisavalt, vōib suusad alla panna. (EKS IV 329)

'Sniegs ir sasnidzis pietiekamā daudzumā, var likt klāt slēpes.'

4. Pienaglot (pakavu).

Hobusele raudu alla panema. (EKS IV 158)

'Piesist zirgam pakavus.'

5. Izkaisīt (pakaišus, kūdru).

Loomadele pōhku, turvast alla panema. (EKS IV 158)

'Pamest lopiem apakšā pakaišus, kūdru.'

6. Uzvilkt (kurpes).

Seepārast ma kāskisin tal ūheksa sentimeetri kõrgused kontsad alla panna (Mutt 1995, 12)

'Tāpēc es liku viņai uzvilkt deviņus centimetrus augstus papēžus'

7. Ielikt (pamatus).

Pani oma majapidamīsele kōva pōhja alla. (EKS IV 158)

'Telika savai saimniecībai stiprus pamatus.'

Pani oma varandusele juba noorpōlves pōhja alla. (EKS IV 626)

'Telika savai bagātībai pamatus jau jaunībā.'

Sirvilauad nāitāsīd juba ristikalendri nigulapāēvī, mil talvele pōhi alla pannakse. (EKS III 661)

'Koka kalendāri jau rādīja kristīgā kalendāra Niklāva dienas, kad ziemai tiek **ielikts** pamats.'

8. *Iesaistoties darbā, veicināt attīstību.*

Kui ka teie oleksite ūla alla pannud, oleksime teinud suure sammu Eesti tagasitoomisel eurooplaste südamesse (Mutt 1994, 185)

'Ja arī jūs būtu savu plecu **pielikuši**, mēs būtu spēruši lielu soli [uz priekšu], lai Igaunija iekļūtu atpakaļ eiropiešu sirdīs

9. *Uzrakstīt (apakšā, zem kā).*

Seal oligi Aiaste peremees ühele vekslile käsinikuna käe alla pannud. (EKS II 791)

'Tur arī Aiastes saimnieks kā galvotājs bija **parakstījis** vienu vekseli.'

kui Villem veidi tōrkša käega oma pookstavid alla pani, oli lepingul ametlik lõhn juures. (EKS IV 158)

kad Villems ar mazliet spītīgu roku savus burtus **apakšā parakstīja**, līgumam radās oficiāla pieskaņa.'

● **alla partsatama** (partsatama 'nokrist (ar būkšķi)')

Nokrist.

Mine aga küllitsi, mine küllitsi, nii on linnavurlel palju parem alla partsatada (Park 1992, 198)

'Ej tik sāniski, ej sāniski, tā pilsētniecei būs daudz vieglāk **nogāzties**

● **alla parvetama** (parvetama '(aiz)pludināt')

Pārviētot, transportēt (pa upi), ļaujot peldēt pa straumi.

Palgid parvetati jõge mööda alla. (EKS IV 187)

'Balķus **aizpludināja lejup** pa upi.'

● **alla passima** (passima 'būt laikā, derēt; uzlaikot, pielaiķot')

Pielieķot klāt, pārbaudīt (kā) lieluma, formas atbilstību.

Praegu seisis [sepi]koja ees kõrb hobune ja sepp passis talle tulist rauda alla. (Tuglas 1989, 61)

'Patlaban smēdes priekšā stāvēja bērs zirgs un kalējs **piemērija** viņam nokaitētu pakavu.'

● **alla passitama** (passitama 'piemērit')

Pielieķot klāt, pārbaudīt (kā) lieluma, formas atbilstību.

=====

Passitas kontsaplekke *alla*. (EKS IV 191)

'Piemērija papēdim dzelžus.'

● **alla peksma** (peksma 'sist, pērt; kult (labību); daudzies (par sirdi)')

Ar sitieniem, triecieniem atdalīt, nokratīt, panākt, ka nokrīt.

Poisid *peksid* keppidega kastaneid *alla*. (EKS IV 250)

'Zēni ar nūjām **nodauzija lejā** kastaņus.'

● **alla pilduma** (pilduma 'mētāt, svaidīt')

1. *Sviežot, ar sviedienu pārvietot, novirzīt (lejā, zemē); nomest.*

Pildusime padjad ja tekid lakast *alla*. (EKS IV 348)

'**Nosviedām** spilvenus un segas **lejā** no kūtsaugšas.'

2. *Pieļaut, ka nokrīt, atlaižot vaļā.*

võib-olla on kuskil läheduses alla pillutud saksa dessant.
(EKS IV 348)

varbūt kaut kur tuvumā ir **nomests** vācu desants.'

Lennukid otsekui rippusid majade kohal, pildudes alla hävingut ja surma. (Laiपाik 1993, 155)

'Lidmašīnas gluži vai karājās virs mājām, **mesdamas lejā** iznīcību un nāvi.'

● **alla pistma** (pistma '(ie)durt; (ie)bāzt')

1. *Ļoti ātri pārvietoties (lejā).*

Pistab ülepeakaela trepist *alla*. (EKS IV 398)

'Pa kaklu pa galvu **drāžas lejā** pa kāpnēm.'

Pistis tulise hooga nōlvakut mōōda *alla*. (EKS IV 398)

'Pilnā sparā **skrēja lejā** pa nogāzi.'

2. *Likt, virzīt (zem kā).*

Pistis õunapuoksale toe *alla*. (EKS IV 398)

'**Pabāza** zem ābeles zara balstu.'

3. *Iesaistīties darbā, pasākumā.*

*Tule, pista ka oļg *alla*!* (EKS IV 398)

'Nāc, **pieliec arī plecu!**

4. *Panākt, ka (kas) ir stingri piesaistīts (pie kā); bāzot ielikt, ievirzīt (kur).*

Pistab uisud, saapad *alla*. (EKS IV 398)

'**Pieliek (piestiprina)** slidas, **iebāž** kājas zābakos.'

5. *Uzrakstīt (apakšā, zem kā).*

Pistis (oma) nime alla. (EKS IV 398)

'**Parakstīja apakšā** (savu) vārdu.'

● **alla pladisema** (pladisema 'plīkšķēt (par lietus lāsēm); šļakstīties'

Lietus lāsēm krītot (lejā), radīt plīkšķošu troksni.

Vihma pladises ūhtesoodu alla. (EKS IV 409)

'Lietus vienā laidā **plīkšķēja lejump**.'

● **alla planeerima** (planeerima 'planēt')

Laisties lejump bez vilkmes pa slīpu trajektoriju (par lidaparātiem).

Lennuk kaotas kogu aeg kõrgust ja planeeris alla. (EKS IV 413)

'Lidmašīna visu laiku zaudēja augstumu un **planēja lejā**.'

● **alla poetama** (poetama '(slepus) likt, bāzt, mest, birdināt; bērt; (ie)zagties; zagšus (slepus) iekļūt')

Kaisīt (piem., par kokiem, mākoņiem).

Külmi piisku kukkus krae vahele, nagu poetanuks taevas jāiseid vihmausse alla. (Joenpelto 1982, 7)

'Aukstas lāses krita aiz apkakles, it kā debesis **birdinātu lejā** ledainas slietas.'

● **alla potsatama** (potsatama 'nokrist, nogāzties (ar blaukšķi)')

Nokrist (ar blaukšķi).

Martin läheb teise [pīhlakakobara] kallale ja alla potsatab seegi. (Krusten III 1992, 168)

'Mārtiņš ķeras pie otra [pīlādžu ķekara], un arī tas **noblaukšķ zemē**.'

● **alla prantsatama** (prantsatama 'nokrist, nogāzties (ar troksni)')

1. *Nokrist, novelties ar (dobju) troksni.*

Ta prantsatas trepist alla. (EKS IV 480)

'Viņš **nogāzās lejā** pa kāpnēm.'

Lõpuks oligi ta kõhuli õigel oksal, valmis kasvõi alla prantsatama. (Pöder 1993, 134)

'Beidzot viņš bija guļus uz pareizā zara, gatavs kaut vai ... **zemē nokrist**.'

=====

Saali keskmine hiigellühter prantsatas alla (Beekman 1994, 43)

'Zāles vidējā milzu lustra **nobūkšķēja zemē**

2. *Radīt īsu, paskaļu troksni; atskanēt šādam troksnim.*

[norskamine] *paigus vilistamiseks ja vuhisemiseks ning prantsatas siis suure raginaga alla nagu puuriit* (Tuglas 1989, 36)

[krākšana] pārauga svilpšanā un žvīkstoņā un tad ar lielu brakšķēšanu **nobrīkšķēja zemē** kā malkas grēda

● **alla pudenema** (pudenema '(sa)drupt; (no)birt, nokrist')

1. *Ar kritienu nokļūt zemē.*

ōhust pudenes midagi raginal alla kuhugi metsa. (Kivikas 1991, 218)

no gaisa kaut kas brīkšķēdams **nokrita lejā** kaut kur mežā.'

2. *Ritēt (par asarām).*

Suured pisarad pudenesid mööda põski alla. (EKS IV 524)

'Lielas asaras **bira lejā** pa vaigiem.'

● **alla pugema** (pugema 'līst; pielīst, pieglaimoties')

Lēni virzīties, spraukties (kam cauri) lejā.

Pugenu alla kitsast raudluugist, vabanes ta pingutatud rüht (Uibopuu 1993, 233)

'**Nolīdis** caur šauro dzelzs lūku **lejā**, viņa saspringtais augums atbrīvojās'

● **alla puhuma** (puhuma 'pūst')

Būt kustībā, plūsmā (par vēju).

māgedelt puhus alla vingē tuul. (Laipaik 1991, 76)

no kalniem **pūta lejā** griezīgs vējš.'

● **alla pōikama** (pōikama 'nogriezties')

Mazliet mainīt virzienu.

Jalgrada pōikab alla jōe āārde. (EKS IV 639)

'Taka **nogriežas lejup** uz upmalu.'

● **alla pōlema** (pōlema 'degt')

Pabeigt degt.

Kūūnlad pōlesid alla, sūūtasin uued kūūnlajupid. (EKS IV 648)

'Sveces **izdega**, aizdedzināju jaunus sveču galus.'

küünlad olid alla põlenud ja jõulupuu-rõõmud lõpule jõudnud
(Tuglas 1989, 193)

sveces bija **izdegušas** un Ziemassvētku prieki galā

● **alla põmmutama** (põmmutama 'šaut; rībināt (ar šauteni)')

Ar šāvienu notriekt.

[Igo] põmmutas esimese lasuga pardi alla (Mänd 1993, 60)

[Igo] ar pirmo šāvienu **nošāva pīli lejā**

● **alla pōntsima** (pōntsima '(viegli) бүкšķināt; kāpt (ar smagu soli)')

Ar dobju troksni kāpt lejā.

Eit pōntsib trepist alla. (EKS IV 666)

'Vecene **nobūkšķina lejā** pa kāpnēm.'

● **alla pōrnitsema** (pōrnitsema 'bolīt, valbīt (acis); blenzt')

Ilgi un nekustīgi raudzīties lejup.

Kūlmade aknaridadega pōrnitseš see [=hoone] tema peale alla.
(Kangro 1996, 133)

'Ar aukstām logu rindām tā [=ēka] **blenza lejup** uz viņu.'

● **alla pōrutama** (pōrutama 'kratīt, (sa)tricināt; (stipri) sist, gāzt')

1. *Tricinot panākt, ka nokrīt.*

Kuidas ta küll vallavanema puu otsast [oma lauluga] alla pōrutas. (Biin 1997, 81)

'Kā gan viņa pagasta vecāko [ar savu dziesmu] no koka **zemē notricināja**.'

2. *Sitot piestiprināt; pienaglot.*

Pole tōōriistu, muidu pōrutaksin ise kasvōi rupsikud alla. (EKS IV 678)

'Nav darbarīku, citādi pats **piesistu** kaut vai pazoles.'

3. *Traukties lejā ar lielu sparū.*

Siit māest pōrutasin kord suuskadel alla. (EKS IV 678)

'No šī kalna reiz **brāzos lejā** ar slēpēm.'

● **alla pääsema** (pääsema '(iz)glābties; tikt')

Nokļūt lejā.

Pidin kuidagi alla pääsema (Ristikivi 1991, 77)

'Man kaut kā bija **jātiek lejā**

● **alla pöörama** (pöörama '(pa)griezť')

1. *Lokot pavērst uz leju.*

Pööras sārgikrae alla. (EKS IV 723)

'**Nolocīja** krekla krāgu.'

2. *Pārvietojoties mainīt virzienu; novirzīties.*

Veski juurest pöörake alla. (EKS IV 723)

'**Nogriezieties** pie dzimavām.'

Maanteelt pööras alla kitsuke külavahetee. (EKS IV 723)

'No šosejas **nogriezās** šaurs ciema ceļš.'

● **alla pöörduma** (pöörduma '(pa)griezťties; (pa)vērsties')

1. *Pārvietojoties mainīt virzienu; novirzīties.*

Olen sinna kohta jõudnud, kust mul tuleks alla pöörduda mööda Tolstoi tänavat (Kangro 1996, 87)

'Esmu nokļuvusi tajā vietā, kur man vajadzētu **nogriezťties** pa Tolstoja ielu

varjuline teerada pöördus alla paremale. (Tuglas 1989, 46)
ēnaina taka **nogriezās** pa labi.'

2. *Griezťoties pavirzīties lejup.*

Kuid tüdruk tuli talle küll paar sammu vastu, pöördus siis aga pruumide käsipuudega trepist alla. (Uibopuu 1993, 199)

'Taču meitene panāca gan viņam dažus soļus pretī, bet tad **pagriezās lejup** pa kāpnēm ar brūnajām margām.'

● **alla pūhkima** (pūhkima '(no)slaucīt')

Ļoti ātri pārvietoties lejup.

Pööras kannalt ūmber ja pūhkis trepist alla. (EKS IV 737)

'Apgriezās uz papēža un **nodrāzās lejā** pa trepēm.'

● **alla rabama** (rabama 'kampt, grābt; pārsteigt, satriekt')

Velkot pavirzīt uz leju.

ta oli kaheraudse otsa suhu võtnud ja siis varbaga mõlemad triklid alla rabanud. (Gardner 1986, 333)

'viņš bija ieņēmis mutē divstobrenes galu un tad ar kāju pirkstu abus sprūdus **pavilcis uz leju.**'

● **alla rabisema** (rabisema 'čaukstēt, čabēt')

Nokrist ar čabošu troksni.

Raputas puud ja õunad rabisesid alla. (EKS IV 776)

'Purināja koku, un āboli **nočabēja lejā**.'

● **alla rabistama** (rabistama 'grabināt, ribināt; čabināt, čaukstināt')

1. *Ar čabošu troksni notriekt lejā.*

Vihaselt siutsusid kuulid, plaksisid leppades ja rabistasid alla peenikesi oksi. (EKS IV 412)

'Nikni džinkstēja lodes, plakšķināja alkšņos un **nočabināja lejā** smalkos zarus.'

2. *Nolaisties lejā ar čabošu troksni.*

Kanad rabistasid õrrelt alla. (EKS IV 776)

'Vistas **nočabināja lejā** no laktas.'

3. *Ar grabošu troksni ļoti ātri pārvietoties lejā.*

Verandaus paiskus klirinal lahti ja Rutt rabistas mööda treppi alla. (Park 1992, 28)

'Verandas durvis šķindēdamas atsprāga vajā, un Ruta **nograbināja lejā** pa trepēm.'

ronis kruusa ning kive alla rabistades kallakut mööda oma tavalisele vaatluspostile. (EKS IV 776)

grantī un akmeņus **lejā nograbinot**, pa nogāzi rāpās uz savu parasto novērošanas posteni.'

● **alla raputama** (raputama 'kratīt, purināt, tricināt; kaisīt, bērt, bārstīt')

1. *Izklaidus pabērt (apakšā).*

Eks te raputanud mulle siis õlgi alla, kui te kartsite, et ma haiget saan. (Luts 1965, 154)

'Tad jau jūs varējāt man salmus **apakšā pakaisīt**, ja baidījāties, ka es sasitīšos.'

2. *Purinot panākt, ka nokrīt, nobirst.*

Tuul raputas kõik ploomid alla.

'Vējš **nopurināja** visas plūmes.'

● **alla rebima** (rebima 'plēst, raut')

1. *Velkot novirzīt (nost, zemē no kā, kur).*

Kuid ema tōsis redelile ja rebis nad mõlemad käsipidi alla (Tuglas 1989, 78)

'Taču māte uzkāpa uz trepēm un **novilka** viņus abus aiz rokas **lejā**

2. *Ar rāvienu atdalīt (no kā).*

*Purjed **rebīti alla**. (EKS V 44)*

'Buras **tika norautas**.'

● **alla rihmama** (rihmama 'sist ar siksnu; piesprādzēt ar siksnu')

Piestiprināt ar sprādzēm un siksnu.

***Rihmas** suusad **alla**. (EKS V 93)*

'**Piesprādzēja** slēpes.'

● **alla ripendama** (ripendama '(no)karāties; kūļāties')

Atrasties virzienā uz leju ar atbalstu augšējā daļā.

*Kapīpealsest kolist **ei ripendanud** enam midagi üle ääre **alla**. (EKS V 131)*

'No skapjaugšas krāmiem nekas vairs **nenokarājās** pāri malai.

● **alla riplema** (riplema 'karāties')

Atrasties virzienā uz leju no atbalsta, piestiprinājuma vietas.

*Ronige köiel kõrgemale, laskuge rippesse ja **ripelge alla**!' (EKS IV 131)*

'Parāpieties pa virvi augstāk, nolaidieties iekārienā un **nokarieties lejup**!'

● **alla ripnema** (ripnema 'karāties')

Atrasties virzienā uz leju no atbalsta, piestiprinājuma vietas.

*Okstelt **ripnevad alla** marjakobarad. (EKS V 131)*

'No zariem **nokarājas** ogu ķekari.'

*Laest **ripneb (alla)** ämblikuvörke. (EKS V 131)*

'No griestiem **nokarājas** zīrnokļu tīkli.'

● **alla rippuma** (rippuma 'karāties')

Atrasties virzienā uz leju no atbalsta, piestiprinājuma vietas.

*Paksud kohvikarva juuksed **rippusid** kahes palmikus ta õlgadelt **alla**. (EKS II 382)*

'Bieži, kafijas brūni mati **nokarājās** divās bizēs pār viņas pleciem.'

See oli suur ruum võlvitud laega, kust rippus alla raske kroonlühter. (Ristikivi 1991, 132)

'Tā bija liela telpa ar velvju griestiem, no kuriem nokarājās smaga lustra.'

[kotka] tiivad rippusid jõuetult alla. (Menzel 1982, 9)

' [ɛrgja] spārni bezspēcīgi nokarājās.'

● **alla riputama** (riputama '(pa)kärt; bērt, kaisīt; birdināt')

Uz ilgāku laiku kārt; likt, novietot tā, lai karājas.

alles hiljuti riputasid nad [=viinapuud] sealt alla raskeid marjakobaraid. (Krusten II 1992, 194)

' vēl pavisam nesen tie [=vīnogulāji] nokarināja tur smagus ogu ķekarus.'

● **alla ronima** (ronima 'rāpties; līst')

Rāpjoties novirzīties zemē, nost (no kā, kur).

Ronis lakast alla, puhastas riideid pahnadest ja õlgedest. (EKS IV 114)

'Norāpās lejā no kūtsaugšas, notīrīja no drēbēm pabiras un salmus.'

Arvate, et mõistust sundis inimest puu otsast alla ronima (Gardner 1986, 78)

'Domājat, ka saprāts piespieda cilvēku norāpties no koka

Ronib ettevaatlikult redelit mööda alla. (EKS IV 549)

'Uzmanīgi rāpjas lejā pa trepēm.'

Järgmine [vang] hakkas [autost] alla ronima. (Laipaik 1991, 197)

'Nākamais [cietumnieks] sāka rāpties lejā [no mašīnas].'

Nemad poleks isegi raha eest julgenud sealt alla ronima hakata. (Waltari II 1996, 181)

'Viņi pat par naudu nebūtu uzdrošinājušies sākt tur lejā rāpties.'

● **alla roomama** (roomama 'rāpot; līst, pielīst')

1. *Krampjaini sarauties muskuļiem.*

kūlmajudin roomas selga mööda alla (EKS IV 591)

' drebuļi skrēja pār muguru ...'

2. *Stiepties (lejā).*

[tuletõrjevoolik] roomas mööda treppi alla ning kadus keldriruumi ukse vahelt sisse. (Pöder 1995, 132)

[ugunsdzēšības šļūtene] **vilkās lejā** pa trepēm un nozuda pagrabtelpas durvis.'

● **alla rulluma** (rulluma 'rullēties')

Griežoties, veļoties virzīties lejā.

Tasakaalu kaotanud poiss rullus trepist alla. (EKS V 184)

'Zaudējis līdzsvaru, zēns **noripoja lejā** pa trepēm.'

● **alla rusuma** (rusuma 'nomākt, nospiest')

Apvaldīt (jūtas); aizturēt, mazināt (piem., jūtu izpausmi).

Pūiudis pōlastustunnet alla rusuda. (EKS V 189)

'Centās **apspiest** nicinājuma sajūtu.'

● **alla ruttama** (ruttama 'steigties')

Ātri kustēties lejā.

Trepist ruttah alla emand, tōttah sakste kāele suud andma. (Krusten 1992 I, 62)

'Pa trepēm **lejā nosteidzas** saimniece, steidzas dot mutes kungu rokām.'

Freja ruttas alla ust avama. (Laipaik 1996, 224)

'Freija **steidzās lejā** atvērt durvis.'

Lugenuud veel kord kirja läbi, ruttas ta alla. (Laipaik 1996, 276)

'Vēlreiz izlasījusi vēstuli, viņa **steidzās lejā.**'

● **alla rōhuma** (rōhuma 'spiest, izdarīt spiedienu; apspiest; (no)mākt; nospiest')

Spiežot pavirzīt uz leju.

See korjub kui jāätuv rānts meie taglase külge ja rōhub meid saatuslikult alla. (Kross 1993, 101)

'Tas kā apledojis slapjdraņķis sakrājas ap mūsu takelāžu un liktenīgi **spiež** mūs **leju.**'

Lumi on oksad alla rōhumud. (EKS V 197)

'Sniegs ir **nospiedis** zarus **uz leju.**'

● **alla saama** (saama 'dabūt, (ie)gūt; kļūt, tikt, tapt; varēt, spēt')

1. *Piestiprināt, piemontēt (riteni).*

Proovisime igatekanti, aga ratast alla ei saanud. (EKS I 542)

'Izmēģinājāmies visādi, bet riteni **klāt nedabūjām.**'

Sõmerik ei jäänud ootama, millal autole ratta alla saab
(Luik 1989, 196)

'Semerikis nepalika gaidot, kamēr **dabūs** mašīnu uz riteņiem

2. *Nokļūt (kur).*

Ei ole laeva, tee maal tööd ja oota, kuni õige aluse alla saad.
(EKS II 587)

'Nav kuģa, dari darbu uz sauszemes un gaidi, kamēr **tiksi** uz īstā kuģa.'

3. *Iegūt (ko).*

Jeerend tahtis selle [=dūna] sealt [=dūnapuult] kindlasti alla saada. (Pöder 1993, 134)

'Jērends gribēja to [=ābolu] no turienes [=no koka] noteikti **zemē dabūt**.'

4. *Rijot ievirzīt barības vadā.*

Ma ei saanud suutāitki alla.

'Nevarēju **norīt** ne kumosa.'

● **alla saatma** (saatma 'sūtīt; pavadīt')

Virzīt, vērst.

[*kallas*] saadab need [=kivimūrakad] raginal alla - kārnerit vanatestamentlikult tapma. (Krusten 1992 I, 56)

[*krasts*] **raida** tos [=akmens blūkus] brakšķot **lejā** - dārznieku pēc Vecās Derības (likumiem) nokaut.'

Ja päike saatis alla oma pimestavaid õnnistavaid kiiri. (Roht 1985, 19)

'Un saule **raidīja lejā** savus apžilbinoši svētošos starus.'

● **alla sadama** (sadama '(no)krist')

1. *Ar kritienu nokļūt zemē (zemākā vietā).*

Jah, otsekui oleks taevast alla sadanud. (Vetemaa 1996, 50)

'Jā, it kā būtu no debesīm **nokritis**.'

Ūks tema poegadest oli lauda katuselt alla sadanud ja surma saanud (Gardner 1986, 14)

'Viens no viņa dēliem bija **nokritis** no kūtsaugšas un dabūjis galu

katterīe sajab kohinal alla ... (Vetemaa 1996, 26)

... pārklājs šalkdams **nokrīt zemē** ...

2. *Gāzoties (no kā), nokļūt zemāk; nokrist.*

auto rullus mitu korda üle katuse ning pārast seda sadas jārsust

paekaldast alla merepiirile (Vetemaa 1996, 66)

mašīna vairākas reizes pārvēlās pāri jumtam un pēc tam nogāzās no stāvā dolomīta krasta lejā līdz jūras malai

Mis juhtunuks, kui lühter sadanuks alla banketi ajal? (Beekman 1994, 43)

'Kas notiktu, ja lustra banketa laikā nogāztos zemē?'

3. *Krist vienlaidus citam aiz cita (par sīkām daļiņām, sīkiem priekšmetiem).*

Mulda ja kive sadas alla, killud vingusid (Vanapa 1992, 16)

'Zeme un akmeņi bira lejā, šķembas gaudoja ...

Nüüd võiks taevast pussnuge või väikesi poisse alla sadada. (EKS IV 591)

'Tagad no debesīm varētu birt lejā dunči vai mazi puikas.'

4. *Krist no gaisa (par nokrišņiem).*

Talvel sadas alla lund ja lörtsi.

'Ziemā snīga sniegs un nāca slapjdraņķis.'

● *alla sakutama (sakutama '(no)raut; plūkāt; raustīt')*

Purinot panākt, ka nokrīt; nokratīt.

ülesronija on juba nü kõrgel, et võiks raputamisega ta [=orava] alla sakutada. (Krusten 1992 II, 69)

augšā kāpējs ir jau tik augstu, ka to [=vāveri] varētu dabūt lejā ar purināšanu.'

● *alla sammuma (sammuma 'so|ot')*

1. *Virzīties, iet (lejā).*

Nad sammusid alla. (Kirsimägi 1997, 35)

'Viņi soļoja lejā.'

Ta sammus trepist alla Olevi juurde. (Laiपाik 1993, 56)

'Viņa soļoja lejā pa trepēm pie Oleva.'

2. *Kāpjot uz leju, nokļūt (kur, līdz kurienei).*

Laulja sammus poodiumilt alla. (EKS IV 446)

'Dziedātāja nokāpa no paaugstinājuma.'

● **alla seadma** (seadma 'uzstādīt, nostādīt, iestādīt, ierīkot')

1. *Novietot un nostiprināt.*

ta pisut tagasi vajuvalē kivile oma pāvēvarju toeks alla seab.
(Luts 1965, 216)

mazliet atpakaļ slīdošajam akmenim par balstu viņa
uzstāda savu saulesargu.'

2. *Piestiprināt, pierīkot (pie kā, kam klāt).*

Peab midagi tegema [hoonetega], minupārast kas vōi toed alla seadma
(Luts 1965, 178)

'Kaut kas jādara [ar ēkā], manis pēc kaut vai balsti
jāpieliek

Isal oli tāna plaanis ūnapuudele toed alla seada.

'Tēvs šodien bija ieplānojis **pielikt** ābelēm balstus.'

Vagunile seati uued rattapaarid alla. (EKS V 26)

'Vagonam **pielika** jaunu riteņu pāri.'

3. *Liekot novietot (zem kā, kam apakšā).*

mehegi kōverad koivad on sinna [leierkasti] alla seatud.
(Krusten 1992 II, 103)

'arī vīra līkās kājas ir **paliktas** tur [zem leijerkastes]
apakšā.

● **alla sehkendama** (sehkendama 'arh. zīmēt; rosīties, noņemties')

Uzrakstīt (apakšā, zem kā).

Sehkenda oma pookstavid ka kirjale alla. (EKS IV 447)

'**Paraksti** zem vēstules arī savus burtus.'

● **alla siirduma** (siirduma 'pārcelties, pāriet (uz citu vietu); doties, virzīties')

Pārvietoties lejā.

*Ūlal on tants lōppenud, rahvast siirdub alla suitsetama ja
jalutama* (Kangro 1991, 57)

'Augšā dejas ir beigušās, ļaudis **virzās lejā** uzsmēķēt un
pastaigāties

● **alla sirkama** (sirkama 'skriet, cilpot')

Ātri, viegli iet.

siis nāgi ta Aeta, oma naist, kepi najal lookas sihti mōōda alla sirkavat
(Ekbaum 1993, 257)

tað viņš redzēja Aetu, savu sievu, salīkušu un pret spieķi atbalstījušos, pa stīgu **lejud** aizcilpojam

● **alla sirutama** (sirutama 'iz)stiept')

Mazliet izstiept lejud.

Ta lūkkab mōlemad aknapooled lahti ja sirutab kae alla. (Berg 1991, 25)

'Viņš atgrūž abas loga puses vaļā un **pastiepj** roku **lejud**.'

● **alla suruma** (suruma 'spiest')

1. *Spiežot pavirzīt uz leju.*

[mees] laskus alla lingi kohale ja surus selle alla. (Kangro 1996, 127)

[vīrs] noliecās pār kliņķi un **nospieda** to.'

2. *Neļaut brīvi dzīvot, attīstīties; nomākt.*

Ari-Pekka [ei] targutanud teemal, kuidas naised mehi alla suruvad vōi vastupidi. (Valton 1995, 13)

'Ari-Pekka neprātoja par tēmu, kā sievietes **apspiež** vīriešus vai otrādi.'

3. *Aizturēt, mazināt (jūtu izpausmi).*

Helma surus muiģe alla (Laipaik 1993, 99)

'Helma **apspieda** smīnu '

Siški ei saanud ta alla suruda teatavat vōidurōōmu (Ekbaum 1993, 180)

'Tomēr viņa nespēja **apvaldīt** zināmu uzvaras prieku

4. *Ievērojami pazemināt (cenu).*

Ta aitas alla suruda tūkitōōde hinda.

'Viņš palīdzēja **nosist** gabaldarbu cenu.'

5. *Ilgāku laiku mākt (kādu) - par nevēlamu psihisku vai fizioloģisku stāvokli, domām u.tml.*

Valekoorem surub mind alla.

'Mani **nomāc** melu nasta.'

● **alla suunama** (suunama 'virzīt, raidīt; nosūtīt, aizsūtīt')

Virzīt, vērst lejā.

Aga niipea kui ta pilgu ūlevalt alla suunas, oli tal tunne, et haigutav tūhjus pūiūab teda kaasa vedada. (Kross 1987, 18)

'Bet līdzko viņš **raidīja** skatienu no augšas **lejā**, viņam radās sajūta, ka dvesošais tukšums cenšas vilkt viņu līdzi.'

● **alla suunduma** (suunduma 'doties, virzīties')

Iet lejā.

kuulsin Brunot lohiseval sammul väikesest trepist alla vannituppa suundumas ... (Waltari I 1996, 142)

' dzirdēju, ka Bruno ar šļūcošu soli pa mazajām trepītēm **devās lejā** uz vannas istabu

● **alla suusklema** (suusklema 'slidināties ar slēpēm')

Nobraukt lejā.

suuskles kallakut pidi alla. (EKS II 72)

' **noslidinājās** ar slēpēm **lejā** pa nogāzi.'

● **alla sōitma** (sōitma 'braukt')

1. *Braucot nokļūt:*

a. no augstākas vietas zemākā:

Uks sulgus, kuulsin, kuidas lift alla sōitis (Donner 1996, 41)

'Durvis aizvērās, dzirdēju, kā lifts **nobrauca lejā**

b. no upes augšteces lejtecē.

ikka ma istuksin veel nagu paadis ja me sōidaksime Emajõge mööda volupäri alla. (Kangro 1996, 50)

es it kā joprojām vēl sēdētu laivā, un mēs it kā **brauktu** pa straumei **lejup** pa Mētras upi.'

2. *Šļūcot noslīdēt, nobraukt lejā.*

[Jeerend] murdis paemurru servast, kust ta ennist tagumikul alla oli sōitnud, kuivi oksi (Pöder 1993, 138)

' dolomīta raktuvju malā, kur viņš pirmīt uz dibena bija **lejā nošļūcis**, [Jērends] lauza sausus zarus

3. *Braukt (ar ragaviņām, slēpēm).*

Mäest on tore kelguga alla sōita.

'Ir jauki ar ragaviņām **laisties lejā** no kalna.'

● **alla sōudma** (sōudma 'airēt, irties, airēties')

Airējot virzīties lejā.

Sōudsime jõge mööda alla. (EKS III 587)

'**Airējāmieš** **lejup** pa upi.'

Tal meenus, kuidas nad alles möödunud maiööl olid siit rōömsalt alla sōudnud (Kangro 1996, 144)

'Viņš atcerējās, kā viņi nupat iepriekšējā maija naktī bija šeit priecīgi **airējušies lejā**

● **alla sōostma** (sōostma 'brāzties, traukties, mesties')

Strauji virzīties, doties lejā.

Pōlevad lenukid sōostsid alla. (Remargue 1959, 419)

'Degošās lidmašīnas **metās lejā.**'

Äkki inimene kummardus, pingestus, sōostis meeletult ohlike hüpetega kaljult alla ja kadus. (Roerich 1990, 18)

'Pēkšņi cilvēks pieliecās, saspringa, **metās** ar izmisīgi bīstamiem lēcieniem no klints **lejā** un pazuda.'

Vāgevate hüpetega sōostis ta peaaegu püstloodsest nōlvakust alla (Roerich 1990, 299)

'Ar vareniem lēcieniem viņš **traucās leju** pa gandrīz taisno nogāzi'

● **alla sūlitama** (sūlitama 'spļaut, spļaudīt, nospļauties')

Izdarīt spļavienu.

Agā tule lähme minu tōōkoha peale, sealt on paras kōrge alla sūlitada. (Kross 1987, 170)

'Bet aiziesim uz manu darbavietu, tā ir pietiekami augstu, lai **lejā nospļautos.**'

● **alla taguma** (taguma '(iz)kalt, kaldināt; daudzīt, sist; (pie)dauzīt')

Kaļot piestiprināt (pie kā).

Hobusele tuleks uued rauad alla taguda.

'Zīrgam vajadzētu **piekalt** jaunus pakavus.'

● **alla tantsima** (tantsima 'dejojot, dancot')

Dejojot virzīties leju.

tantsis alla laiu lōbusaid [lume]helbeid (Promet 1992, 69)

'**leju dejoja** lielas, jautras [sniega]pārslas'

● **alla tassima** (tassima 'stiept, nest; vilkt')

sar. Nest ar grūtibām (ko smagu).

Liitīgi olid mul veel puukotad jalas, mäletad? Sina tassisid need veel alla. (Pajula 1995, 73)

'Jo vairāk tāpēc, ka man vēl bija koka tupeles kājās, atceries? Tu vēl **nostiepi** tās **lejā.**'

Kasakas praegu ütles, sa olevat vallamaja lakast hulga vanu kohtupabereid alla tassinud (Luts 1982, 126)

'Kazaks patlaban pateica, ka tu esot no pagastnama bēniņiem lielu daudzumu vecu tiesas papīru **lejā nostiepis**

● **alla tegema** (tegema 'darīt, izdarīt, padarīt')

Panākt, ka sāk kurēties, degt.

Tuli tehti tares alla juba varaōhtul. (Pöder 1993, 53)

'Uguni istabā **iekūra** jau agrā novakarē.'

Ta valis kivi, millele ta jaksas tule alla teha. (Tammsaare 1964, 17)

'Viņš izvēlējās akmeni, kuram viņš spēja **pakurt apakšā** uguni.'

● **alla tellima** (tellima 'pasūtīt')

Kaulējoties panākt, ka cena, maksa tiek samazināta.

Pūdsin iga hinna eest kasukahinda alla tellida.

'Par katru cenu centos **nokaulēt uz leju** kažoka cenu.'

● **alla tilkuma** (tilkuma 'pilēt')

1. *Krist pilieniem lejā.*

mārg adru, mōōda selga alla tilkudes, ei tee mulle muret ega vaeva (Gailit 1990, 192)

slapji jūras mēsli, kas **pil lejā** pa muguru, nesagādā man nekādas raizes

2. *Būt ar dzirdi uztveramam.*

Ūtal pōles kordinate taga tuli ning avatud aknast tilkus alla jutukatkeid. (Park 1992, 236)

'Augšā aiz aizkariem dega uguns, un caur atvērto logu **lejud skanēja** sarunas fragmenti.'

● **alla tilpama** (tilpama 'skraidīt apkārt vienās skrandās')

Skrienot, strauji pārvietojoties, novirzīties lejā.

Noruspāi tilpasid nad trepist alla. (Luik 1989, 45)

'Nokārtām galvām viņi **noskrēja lejā** pa kāpnēm.'

● **alla tingima** (tingima 'kaulēties; nosacīt, noteikt')

Kaulējoties panākt, ka cena, maksa tiek samazināta.

Katsun hinda natuke alla tingida ... (Krusten I 1992, 200)

'Mēģināšu cenu drusciņ **nokaulēt uz leju**'

● **alla tirima** (tirima 'stiept, vilkt')

1. *Censties pārvietot (ko) lejup.*

Adele hakkas parasjagu ühte kohvrit vankrilt alla tirima
(Laipaik 1991, 213)

'Tieši tobrīd Adele sāka no ratiem **vilk**t **lejā** vienu koferi

*Ja tal oli Sylvist kahju, Kaisulgi oli, kui üks suur poisikolakas
tūdruku viimaks saunalakast alla tiris.* (Joenpelto 1982, 156)

'Un viņai bija Silvijas žēl, arī Kaisai tāpat, ka viens milzu
puisietis meiteni beidzot **novilka lejā** no pirtsaugšas.'

2. *Vilkt (ko) lejā, cenšoties iztainsnot, pagarināt.*

Tūdruk tiris seelikut alla.

'Meitene **pavilka** brunčus **uz leju**.'

3. *Kaulējoties panākt, ka cena, maksa tiek samazināta.*

*kui ma komisjonimehe käest kümmet protsenti alla ei tiri, siis
viis kõnelen ma tingimata maha* (Luts 1965, 283)

' ja es komisijas vīram desmit procentus **lejā
nenokaulēšu**, tad piecus es noteikti notirgošu

Turul proovin alati hindu alla tirida.

'Tirgū vienmēr cenšos **nokaulēt** cenu **uz leju**.'

4. *Ar spiedienu virzīt uz leju.*

*Aga nüüd pidi ta kikivarvule tōusma vōi Maila pea alla
tirima?* (Luik 1989, 90)

'Bet tagad viņam nācās uz pirkstgaliem pacelties vai
Mailas galvu **uz leju paspiest**?'

● **alla toimetama** (toimetama 'redīgēt; izpildīt, veikt,
rīkoties')

Aizvest, aiznest lejā.

seal toimetati koolnud mägikuurortidest alla erilistel kelkudel.
(Vetemaa 1996, 6)

' tur mirušos no kalnu kūrortiem **nogādāja lejā** ar
speciālām ragavām.'

● **alla tooma** (tooma 'atnest, atvest')

Nesot nogādāt lejā.

Vanaisa, too see vāndaga gramofon pōoningult alla! (Luik
1989, 36)

'Vectēv, **nones** no bēniņiem **lejā** to uzvelkamo
gramofonu!'

Vokk on nagunii pōoningult alla toodud (Gailit 1990, 205)

'Ratiņš tik un tā ir no bēniņiem **lejā nonests ...**'

● **alla torkama** (torkama 'iedurt, iebakstīt, iebāzt')

Uzrakstīt apakšā.

Torkas oma nime alla. (EKS III 674)

'Parakstīja **apakšā** savu vārdu.'

● **alla tormama** (tormama 'joņot, traukties, brāzties')

Ļoti ātri skriet, ātri virzīties, triekties lejā.

Sest jārgmisel hetkel olin ma pūsti ja tormasin nōlvast alla
(Pöder 1996, 69)

'Jo nākošajā brīdī es biju stāvus un **joņoju** **lejā** pa
nogāzi'

Auto tormab metsiku kilina-kolinaga jāarakust alla. (EKS II 270)

'Mašīna ar mežonīgu graboņu **joņoja lejup** pa gravu.'

*Kohutav mōelda, mis juhtuks ōige siis, kui laseks neil
[=hobustel] oma tahtmise jārgi māest alla tormata.* (Krusten
1992 I, 60)

'Briesmīgi iedomāties, kas notiktu tad, ja [autu tiem
[=zirgiem] pašiem savā vaļā no kalna **lejā brāzties**.'

Māgedest tormasid alla vahutavad veed. (Laipaik 1990, 41)

'No kalniem **traucās lejā** putojoši ūdeņi.'

Vesi tormas kobrutades kārestikust alla. (EKS II 349)

'Ūdens mutuļodams **traucās lejā** pa krācēm.'

*Nad jōudsid vaevalt paar minutit ūleval olla, kui insener Vaara
trepist alla tormas.* (Waltari I 1996, 76)

'Viņi tik tikko bija paguvuši pāris minūtes uzturēties
augšā, kad inženieris Vāra **drāzās lejā** pa trepēm.'

● **alla tuhisema** (tuhisema 'šalkt, brāzties')

Ar lielu sparū, ātrumu triekties lejā.

[noorhārta] tuhises trepist alla keldrisse (Waltari I 1996,
36)

[jaunskungs] **nobrāzās** pa trepēm **lejā** pagrabā

● **alla tuiskama** (tuiskama 'puteņot')

Ar lielu sparū, ātrumu triekties lejā.

Poisikesena vōis ta sealt [=trepilt] tāie hooga alla tuisata
(Vanapa 1992, 110)

'Zēna gados viņš varēja pa tām [=pa kāpnēm] pilnā sparā
nobrāzties

lejā

● **alla tulema** (tulema 'nākt, atnākt, pienākt; ierasties')

1. *Nākot uz leju, nokļūt, ierasties.*

Ja on ūldse eksitus, et ma siia alla tulin (Kangro 1996, 187)

'Un tas vispār ir pārpratums, ka es **nonācu** te **lejā**

2. *Nolaisties.*

kõrgelt ja hooga alla tulles lōi tuul silmadesse väikesed veepiisad. (Park 1992, 14)

no augšas ar sparū **lejā nākot**, vējš iesita sejā mazas ūdens lāsītes.'

3. *Kāpjot virzīties uz leju un nokļūt (kur).*

Ta hakkas tornist alla tulema. (Pöder 1993, 142)

'Viņš sāka **kāpt lejā** no torņa.'

inimkogu hakkas tiidsal sammul mäest alla tulema. (Luik 1989, 20)

'cilvēka stāvs sāka ātrā solī **kāpt lejā** no kalna.'

Orsekui pilve veerelt alla tulnud inglīt. (Laipaik 1993, 20)

'Gluži kā no mākoņa malas **nokāpušu** engeli.'

4. *Gāžoties nokļūt zemāk, nokrist.*

Ta tuli robinal puu otsast alla.

'Blaušķēdams **nogāzās** no koka.'

5. *Strauji, spēcīgi plūst.*

Nāgin, et Uppemäest tulevad sihukesed tumedad tulvaveed alla (Laipaik 1991, 84)

'Redzēju, ka no Upemegi **gāžas lejā** tādi tumši palu ūdeņi

6. *Ar kritienu nokļūt zemē.*

Õunu tuleb alla nagu robiseb. (EKS III 618)

'Āboli **krit** zemē paušķēdami.'

7. *Virzīties, krist lejup (par sniegu).*

Alla tulles nad [=lumeräitsakad] tantsivad rōõmu pārast (Krusten 1992 II 86)

'**Lejā sniegot**, tās [=sniega pārslas] dejo aiz prieka

● **alla tulistama** (tulistama 'šaut')

Sašaujot (lidaparātu), panākt, ka (tas) nokrīt.

Vaenlase lennuk tulistati alla.

'Ienaidnieka lidmašīna tika **notriekta lejā**.'

● **alla tōmbama** (tōmbama 'vilkt')

1. *Uzsmēķēt.*

Sūūtab sigareti, kuid ainult pahvib, ei tōmba alla. (EKS IV 117)
'Aizdedzina cigareti, bet tikai kūpina, neievelk [dūmu].'

2. *Panākt, ka (kas) noslid lejā, zemē par ko iekārtu, piekārtu.*

Igatahes seda mitte [ei ole meeles], kas ma selle [=lipu] päeva vōi paari pārast ka alla pidin tōmbama vōi mitte. (Pöder 1995, 131)

'Katrā ziņā nekādi [neatceros], vai man tas [=karogs] pēc kādas dienas vai vairākām bija arī lejā jānolaiž vai ne.'

3. *Novilkt zem kā, apakšā (svītru).*

Nāidetele tōmmake alla loogiline joon. (EKS III 183)

'Pavelciet zem piemēriem viļņotu līniju.'

ta oligi ju otsustanud lehekūljele joone lōplikult alla tōmmata.
(Kangro 1996, 79)

'viņa taču bija nolēmusi beidzot **pavilkt** lappusei **apakšā** svītru.'

Varem tavatses Urban pārast puhkust uuesti tōole asudes tehtule kriipsu alla tōmmata ... (Luik 1989, 40)

'Senāk Urbanam bija paradums, pēc atvaļinājuma no jauna darbu atsākot, zem padarītā **pavilkt** svītru ...'

4. *Strauji ievilkt.*

nākk pidi alaealised alla [kaevu] tōmbama. (Ekbaum 1993, 33)

nāra ieraujot nepilngadīgos [akā].'

● **alla tōstma** (tōstma '(pa)celt')

Ceļot noņemt (no kā).

Tōsttime kohvrid pakiriuli pealt alla. (EKS IV 222)

'Nocēlām koferus no bagāžas plaukta.'

● **alla tōukama** (tōukama '(pa)grūst')

Grūžot panākt, ka nokrūt, nogāžas lejā, zemē.

Ja need, kes olid olnud valmis tōukama teda alla kōnniteekividele, olid jāānud kuulama (Kross 1993, 241)

'Un tie, kas bijuši gatavi **nogrūst** viņu lejā uz ietves akmeņiem, bija palikuši klausāmies ...'

Me kõik ootasime kuni silmapilguni, mil sõjameeste toored käed hallis rüüs naise sillalt alla tõukasid. (Ristikivi 1994, 206)

'Mēs visi gaidījām līdz brīdim, kad karavīru rupjās rokas **nogrūda** pelēki tērpto sievu **lejā** no tilta.'

[Elsbet] *tundis, kuidas teda Sunscheini sōnadega otsekui jārsu trepi astmetest alla tõugati.* (Kross 1989, 98)

' [Elzbeta] juta, kā viņu ar Sanšeina vārdiem gluži vai **pagrūda leju** pa stāvo trepju pakāpieniem.'

● **alla tūmpsima** (tūmpsima 'bikstīt, dunkāt; sist, dauzīt')

sar. Smagi, neveikli kāpjot uz leju, nokūt (kur).

Eerik tōusis ja tūmpsis trepist alla. (Luik 1989, 96)

' Ēriks piecēlās un **nostampāja leju** pa kāpnēm.'

● **alla uhtuma** (uhtuma 'skalot')

Plūstot aizvirzīt leju.

Judd vōttis kapist kaks kapslit ja uhtus need klaasi veega alla. (Sheldon, 49)

'Džūds izņēma no skapja divas kapsulas un **noskaloja** tās **lejā** ar glāzi ūdens.'

● **alla ujuma** (ujuma 'peldēt')

Pārvietoties, virzīties pa ūdens virsmu vai ūdenī.

Palgiparved ujuvad pārijōge alla. (EKS IV 145)

'Baļķu plosti **peldēja leju** pa straumi.'

Igasugust prahti ujus pārivett alla. (EKS IV 708)

'Visādas drizas **peldēja leju** pa straumi.'

● **alla ukerdama** (ukerdama 'kūņoties')

Neveikli, gāzelējoties virzīties leju.

Siis hakkas ta tagurpidi trepist alla ukerdama (Pöder 1995, 55)

'Tad viņš sāka pa kāpnēm atmuguriski **lejā kūņoties**

● **alla ulatuma** (ulatuma 'sniegties')

1. *Atrasties, būt novietotam (līdz kādai vietai).*

Kaarded ulatuvad kaugele alla, varjates linaajamismasina hammasratast. (Kangro 1996, 156)

'Kūlīši **sniedzas** dziļi **iekšā**, aizsedzot līnu kuļamās mašīnas zobratu.'

2. *Stiepties, pārvietoties pa kādu virsmu.*

[naise] huulenurgast ulatub alla peen tumepruun nire.
(Kangro 1996, 25)

no [sievietes] mutes kaktiņa **velkas leju** smalka,
tumši brūna strūkliņa '

● **alla vaatama** (vaatama '(pa)skatīties; (pa)raudzīties')

1. *(Ilgāku laiku) raudzīties, noskatīties.*

Taevast vaatab alla pronnakas tāiskuu. (EKS IV 502)

'No debesīm **noraugās** brangs pilnmēness.'

Keldrikorruse noobli baari laest vaatas alla hulk väikesi
tulesilmi. (Promet 1992, 166)

'No pagrabstāva smalkā bāra griestiem **noraudzījās** bars
mazu uguns actiņu.'

2. *Paskatīties, palūkoties leju.*

Nōjatub rinnatisele ning vaatab alla. (EKS III 744)

'Atspiežas pret barjeru un **paraugās leju**.'

Kiusna sillal peatuvad teekāijad ja vaatavad alla, ojasse.
(Luts 1965, 26)

'Uz Kiusnas tilta gājēji apstājas un **palūkojas leju**
strautā.'

● **alla vahtima** (vahtima 'blenzt')

sar. *Ilgi un nekustīgi raudzīties leju.*

Viimaks seisab Martin lumekaevu äärel ja vahib ahnelt alla.
(Krusten I 1992, 40)

'Beidzot Mārtiņš stāv uz sniega bedres malas un kāri
blenž leju.'

Rinnutasin tsemendist sillaäärisel ja vahtisin alla. (Kangro 1996,
45)

'Biju atspiedies pret tilta cementa malu un **blenzu leju**.'

luugist vahib kellamees Lible alla kirikurahva peale. (Luts
1965, 78)

'zvanīķis Lible **blenž** pa lūku uz baznīcēniem.'

● **alla vajuma** (vajuma '(ie)grimt; (no)sēsties')

1. *Karājoties būt brīvi vērstam, stiepties uz leju.*

[põrnikas] oli rohulible latva jõudnud ja koos sellega alla
vajunud. (Traat 1987, 282)

'[vabole] bija tikusi līdz zāles stiebra galam un
nokārusies kopā ar to **leju**.'

2. *Būt bez nepieciešamā sprieguma un noslīdēt uz leju* (par ķermeņa daļām, parasti par ādu, muskuļiem).

Vanainimese pea vajus lōnksti alla (EKS III 239)

'Vecā cilvēka galva ar brakšķi **nokārās leju**

Ta silmad pīlkusid, ta tōmbas paar korda ōhku, rasked pōsed vajusid veelgi enam alla. (Park 1992, 10)

'Viņas acis samirkšķinājās, viņa pāris reizes ievilka gaisu, smagie vaigi vēl vairāk **nokārās uz leju**.'

3. *Pakāpeniski, lēni novietoties zemāk par normālo līmeni.*

Kella pommid on alla vajunud. (EKS IV 444)

'Zvanu mēles ir **noslīdējušas**.'

4. *Lēni nolaisties, tikt lēni nolaistam par ķermeņa daļām.*

Tiinal olid vāga pikad [kāed], ja sellepārast, et need alla vajudes pōlvini ei ulatuks, hoidis ta neid pisut kōveras (Mutt 1995, 58)

'Tīnai bija [oti garas [rokas], un tādē], lai tās **leju** **slīdot** nesniegtos līdz ceļiem, viņa turēja tās nedaudz saliektas.'

Laskis kāed alla vajuda.

'Ļāva rokām **noslīdēt uz leju**.'

5. *Krist leju.*

Ja lund tuli sel talvel rohkesti, vajus alla nagu valget villa (Ekbaum 1993, 243)

'Un sniegs šoziem sniga lielos daudzumos, **nāca leajā** kā balta vilna

mūrgipilvena vajus rōdult alla vārske krohvi ja vārvide lehk. (Beekman 1994, 5)

'kā indes mākonis no balkona **nāca leajā** svaigā apmetuma un krāsu smaka.'

6. *Šķietamā kustībā lēni virzīties leajā par debess spīdekļiem.*

Pāike vajub alla (EKS III 94)

'Saule **nolaižas**

7. *Noslīdēt (par ko pietiekami nenostiprinātu, piem., par apgērba gabalu).*

Seelik kippus üle puusade alla vajuma. (EKS IV 613)

'Svärki **bruka lejā** pāri gurniem.'

Lapse pōlvikud olid alla vajunud.

'Bērna pusgarās zeķes bija **nobrukušas**.'

● **alla vajutama** (vajutama 'spiest [uz leju], iespiest')

1. *Spiežot virzīt (ierīces, mehānisma u.tml. sviru, pogu), parasti līdz galam.*

Vajutasin magnetofoni klahvi alla. (EKS II 329)

'**Nospiedu** magnetofona taustiņu.'

kui ma olin juba lingi alla vajutanud, kutsus ta mu tagasi. (Ristikivi 1994, 48)

*kad es jau biju **nospiedis** rokturi, viņš sauca mani atpakaļ.'*

Vajutas jalaga pedaali alla. (EKS IV 232)

'**Nospieda** ar kāju pedāli.'

2. *Spiežot mazliet pavirzīt uz leju.*

kerged lained kōigutasid palke, kord ūht, kord teist palki tōstes vōi alla vajutades (Menzel 1982, 145)

' viegli viņi šūpoja baļķus, reizēm vienu, reizēm otru baļķi paceļot vai **paspiežot uz leju**

3. *Novirzīt no kāda stāvokļa uz leju, noliekt.*

Oma raskusega katuseserva alla vajutanud, sikutas Jaan Martini katusele. (Uustulnd 1995, 28)

'Ar savu smagumu jumta malu **uz leju nosvēris**, Jānis vilka Mārtiņu uz jumta.'

4. *pārn. Noteikt (kā) vērtību.*

... just see mehine loobumisakt oligi kaalukausi tema kasuks alla vajutanud. (Luik 1989, 88)

' tieši šis virišķīgais atteikšanās pasākums bija **nosvēris** svaru kausus viņam par labu.'

● **alla valama** (valama '(iz)liet')

1. *Lejot panākt, ka (šķidrums) aizplūst.*

Valasin vee kraanikausist alla.

'**Izlēju** ūdeni izlietnē.'

2. *Strauji dzert.*

Nōnda valas ta klaasi klaasi jārel endal kurgust alla. (EKS II 327)

'Tā viņš **gāza** sev rīklē glāzīti pēc glāzītes.'

● **alla valguma** (valguma 'sūkties')

Tecēt lēni tievā strūklā vai pa pilieniem.

Must vedelik valgub alla mōoda ta lōuga (Waltari I 1994, 101)

'Melnš šķidrums **sūcas leļup** pa viņa zodu

Vesi valgus külgepidi alla. (EKS II 763)

'Ūdens **sūcās leļā** pa sāniem.'

Vārv valgus mōoda seina alla.

'Krāsa **plūda leļā** pa sienu.'

Aknaklaasilt valgub alla kastevelt. (EKS II 146)

'Pa loga stiklu **leļā plūst** rasa.'

Pōlv veritseb, nire valgub sāart mōoda alla. (EKS III 682)

'Celis asiņo, strūkliņa **tek leļā** pa stilbu.'

Vesi valgub mōoda seinu alla. (EKS III 587)

'Ūdens **tek leļā** pa sienu.'

● **alla vanduma** (vanduma 'zvērēt; lādēties, lamāties')

1. *Nepretoties, bez ierunām pildīt cita gribu, prasības; padoties (kāda) iedarbībai, ietekmei.*

Vahel peab ininjōud loodusele alla vanduma. (EKS I 576)

'Dažkārt cilvēka spēkam **jāpakļaujas** dabai.'

Helma tahtis uude majja telefoni sisse, aga pidi selles tūkis Augustile alla vanduma. (Laipaik 1993, 59)

'Helma gribēja jaunajā mājā ievilkt telefonu, taču šajā lietā viņai nācās **pakļauties** Augustam.'

2. *Atzīt sevi par uzvarētu, pārtraukt pretoties.*

Au ei lubanud alla vanduda. (Ekbaum 1993, 93)

'Gods neļāva **padoties**.'

ta ei tahtnud mingil tingimusel alla vanduda. (Kirsimāgi 1997, 47)

viņš nekādā gadījumā negribēja **padoties**.'

● **alla vankuma** (vankuma 'ļodzīties, grīloties; (par kuģi) zvalstīties')

Šūpojoties no vienas puses uz otru, kāpt uz leju.

Ta vankus kāsīpuust kinni hoides trepist alla. (EKS II 710)

'Turoties pie margām, viņš **nogrīļojās leļā** pa trepēm.'

● **alla varisema** (varisema '(no)birt; (no)krist; drupt, sadrupt, nodrupt (par zemi, mūri)')

1. *Krist vienlaidus citam aiz cita (par sīkām daļiņām, sīkiem priekšmetiem).*

Jāb meil kōigil nāgemata, kuidas siin seal oksalt tuhkjat lund sorinal alla variseb. (Krusten 1992 III, 9)

'Mums visiēm paliks neredzēts, kā šur tur no zara čurkstēdams **nobirs lejā** irdens sniegs.'

vaid pisemat oksapuru ning lehti varises alla. (Pöder 1993, 134)

tikai sīkākas zaru drizas un lapas **bira lejā**.'

2. *Virzīties (pa gaisu) lejup smaguma spēka ietekmē.*

Krohv on lahmakatena alla varisenud. (EKS III 28)

'Apmetums ir **kritis nost** milzu gabaliem.'

3. *Dalīties nost sīkās daļiņās, drupatās.*

Māe küljelt varises alla kiviprahti. (EKS II 324)

'No kalna nogāzes **drupa nost** akmens gruži.'

Ta nōjatus vastu kaevuseina, tundes samas, kuidas sealt latakas mulda alla varises. (Pöder 1993, 74)

'Viņš atspiedās pret akas malu, tajā pašā laikā jūtot, kā no tās **nodrupa** zemes plēksne.'

4. *Brūkot nogāzties, atdalīties (no kā).*

Jārsku varises hulk pinnast kahinal alla. (Traat 1987, 60)

'Pēkšņi šalkdams **nobruka** liels zemes daudzums.'

Māelt alla varisenud kaljurahn. (EKS II 71)

'No kalna **nobrucis** klints bluķis.'

● **alla veerema** (veerema '(aiz)ripot; aizritēt; velties')

Griežoties, veļoties virzīties, krist lejā.

neid [=kivikesi] hakkab jārjest suureneval hulgal ta kannul rabinal alla veerema. (Krusten 1992 I, 56)

'tie [=akmentiņi], viņam pa pēdām grabēdami, sāk arvien lielākā daudzumā **ripot lejā**.'

Talle tuli meelde kunagi virnast alla veerenud palk (Laiपाik 1993, 18)

'Viņai ienāca prātā kādreiz no kaudzes **lejā noripojušais** balķis '

Talu on suur kivi, mida veeretatakse vastu māge. Niipea kui vāheneb kāteramm ja jalgade jaks, hakkab ta māest alla veerema. (Traat 1987, 254)

'Lauku sēta ir liels akmens, ko veļ pret kalnu. Līdzko rokās un kājās sarūk spēks, tas sāk **velties lejā** no kalna.'

Oli kuulda, kuidas miski astmeid pidi alla veeres. (Biin 1997, 18)

'Bija dzirdams, kā kaut kas **vēlās lejā** pa pakāpieniem.'

Vihmapiisad veeresid mööda vanamehe habemetuusti alla. (EKS I 385)

'Pa veča bārdu **ritēja lejā** lietus lāses.'

● **alla veeretama** (veeretama '(aiz)ripināt; velt')

Panākt, būt par cēloni, ka (kas) ripo.

Sotsiaalkindlustus on sama kui veeretaks dollareid rotiaugust alla. (Gardner 1986, 110)

'Sociālā apdrošināšana nozīmē to pašu, ko **ripināt** dolārus žurkas midzenī.'

● **alla venima** (venima 'stiepties; (ie)vilkties, ieilgt')

1. *Plūst, veidojot strūklu.*

Koeral venis ila mööda lōuga alla. (EKS I 551)

'Sunim pa zodu **tecēja** slienas.'

2. *Nokarāties.*

[naise] kogu näonahk rippus, oli läikiva nina küljest otsekui alla veninud. (Gardner 1986, 324)

'visa [sievietes] sejas āda nokarājās, no spīdīgā deguna tā bija gluži vai **nokārusies**.'

● **alla vihisema** (vihisema 'švīkstēt')

Ar švīkstošu troksni laisties, krist lejā.

Pōiki üle vihkulehe laskus must katkendlik kaarjoon leegitsedes alla vihiseva lennuki suitsusaba. (Luik 1989, 104)

'Šķērsām pāri burtnīcas lapai nolaidās melna, raustīta un izliekta svītra degot **lejup nošvīkstošās** lidmašīnas dūmu aste.'

● **alla viima** (viima '(aiz)nest; (aiz)vest; pārn. novest')

1. *Stiepties, būt virzītam uz leju.*

Tee viib nōlvakust alla. (EKS III 745)

'Ceļš **ved lejā** no kalna.'

2. *Nesot nogādāt lejā.*

Siis pole muud kunsti kui see punase värvi purk alla viia
(Vetemaa 1996, 43)

'Tad nav nekā gudrāka, kā **nonest** to sarkanās krāsas burku **lejā**

3. *Panākt, ka psihisks stāvoklis kļūst negatīvs, nepatīkams.*

Esialgne lepitamīsjant viinud ta tuju alla (Ekbaum 1993, 117)

'Sākotnējais samierināšanas farss esot **nosītis** viņa garastāvokli

4. *Pavērst skatienu uz leju.*

siis leidis Freyja targema olevat pilk alla viia. (Laipaik 1996, 26)

tad Freija par gudrāku atzina **nolaist** skatienu.'

● **alla viirama** (viirama '(pa)celt [kravu]')

Ceļot virzīt un pabeigt virzīt lejā, zemē.

Konteinerid viirati laevalt alla.

'Konteinerus **nocēla** no kuģa.'

● **alla virutama** (virutama '(ie)zvelt; (ie)gāzt')

Metot, ar metienu pārvietot lejā, zemē no kā.

valge pink on virutatud kaldast alla. (Krusten III 1992, 148)

'baltais sols ir **nomests (nosviests) lejā** no krasta.'

virutasin ūhe kaldast alla (Krusten III 1992, 126)

'**nolidināju** vienu **lejā** no krasta

● **alla viskama** (viskama 'sviest, mest')

1. *Sviežot, ar sviedienu pārvietot, novirzīt lejā; nomest.*

Laevalt visatakse alla kōisredel ja nuhid ronivad seda mōōda paadist laevale. (EKS II 748)

'No kuģa tiek **nosviestas** virvju trepes, un okškeri no laivas pa tām uzrāpjas kuģī.'

Eks oleks hirmus küll, kui vaenulik lennuk kusagile ūhe paki nakatatud puuke alla viskaks. (Vetemaa 1996, 140)

'Būtu taču briesmīgi gan, ja naidīga lidmašīna **nosviestu** kaut kur **lejā** vienu paku inficētu ērcū.'

Aga pommī viskas alla ja otse Nārnofi maja peale. (Laipaik 1993, 156)

'Bet bumbu **nometa** un tieši uz Nernofa mājas.'

=====
 andsid ooberile viis krooni ja see viskas ütleja trepist alla
 (Kirsimägi 1997, 33)

' iedevi viesmīlim piecas kronas, un viņš **nolidināja**
 runātāju **lejā** pa trepēm '

2. *Strauji virzīties, doties lejā.*

Viskan siit otse alla. Olen neetult palju hilineanud (Kangro
 1996, 242)

'**Metišos** šeit pa taisno **leju**p. Esmu nolādēti daudz
 nokavējies '

3. *Uzrakstīt apakšā, zem kā.*

Viska oma pookstavid ka kirjale alla! (EKS IV 447)

'**Paraksti** arī savus burtus zem vēstules!

● **alla volksama** (volksama 'lēkt')

Lecot uz leju, nokļūt zemākā vietā.

Valge kass volksas ahjult alla... (Joenpelto 1982, 113)

'Balts kaķis **nolēca** no krāsns

● **alla voolama** (voolama 'tecēt, plūst')

Virzīties, plūst lejā.

Pipranaps voolas kui jumalate nektar kōrist alla. (Laipaik 1996,
 121)

'**Piparu** šņabis kā dievu nektārs **tecēja** **lejā** pa rīkli.'

mööda ta kaela ja hamet voolas alla veenire (Pöder 1993,
 98)

pa viņas kaklu un kreklu **tecēja** **lejā** ūdens strūkļiņa

Liustikukeeled voolavad mägedest alla. (EKS III 163)

'Ledāju mēles **plūst** **lejā** no kalniem.'

Laava voolab mööda vulkaani nōlvu alla. (EKS III 745)

'Lava **plūst** **lejā** pa vulkāna nogāzēm.'

● **alla vuhisema** (vuhisema '(no)švīkstēt')

Ar švīkstošu troksni nolaisties lejā.

karglesin isa ees mäeseljakul edasi-tagasi: "Vaata, isa, kohe
vuhisen ma alla." (Becher 1958, 119)

' lēkāju tēva priekšā pa kalna virsotni šurpu turpu:

"Skat, tēti, tūlīt es **nošvīkstēšu** **lejā**.'

● **alla vurisema** (vurisema 'rībēt (par ratiem); dūkt,
 rūkt')

Ar klabošu troksni noslīdēt lejā.

Rull-luuk [aknal] virises alla. (Becher 1958, 221)

'Rullējamaais aizvirtnis [pie loga] **noklabēja lejup**.'

● **alla vōtma** (vōtma 'ņemt, paņemt')

1. *Ceļot noņemt (no kā).*

Siin vōtavad itaallased koormast alla oma muusikariistu (Waltari I 1994, 6).

'Šeit itāji **noceļ** savus mūzikas instrumentus no vezuma

naine on paja konksu otsast alla vōtnud. (Waltari I 1994, 193)
sieviete ir **nocēlusi** katlu no āķa.'

2. *Samazināt.*

Selle teo eest lubati mul kāitumishinne alla vōtta.

'Par šo nedarbu man solīja **samazināt** atzīmi uzvedībā.'

3. *Atbrīvoties no kā.*

Tahan dieediga paarkümmend kilo alla vōtta.

'Gribu ar diētu **nodzīt** pāris desmitus kilogramu

● **alla õmblema** (õmblema 'šūt')

1. *Šujot piestiprināt.*

Õmbleja hakkas mantlile voodrit alla õmblema.

'Šuvēja sāka **piešūt** mētelim oderi.'

2. *Pašūt apakšā.*

Pikeerimine on ühe riidetüki teisele riidele alla õmblemine. (EKS IV 337)

'Piķēšana nozīmē **pašūt** vienu audumu zem otra.'

ALT 'adv. no apakšas, no lejas; *postp.* (*ar ģen.*) no apakšas'

Savienojuma verbi ar afiksāladverbu *alt* sastopami daudz retāk nekā savienojuma verbi ar afiksāladverbu *alla* (turpmākajā materiālā sniegti piemēri 15 savienojuma vārdiem; dažos gadījumos verbs un adverbs varbūt tomēr drīzāk būtu uzskatāmi par sintaktiski patstāvīgām teikuma vienībām).

Tā kā savāktais materiāls ir neliels un igauņu valodas savienojuma verbos dominē nozīmes pārnesums, grūti izdarīt

vispārīgus secinājumus par aplūkojamo savienojuma verbu atbilstēm latviešu valodā, piem., priedēkļu ziņā.

Izanalizētajā materiālā konstatējami šādi verbu priedēkļi:

at-

Ta sōrmed jooksid kujutlevatel klappidēl, pōidlad toetasid pilli alt. (Biin 1997, 47)

'Viņa pirksti slīdēja pa iedomājamiem taustiņiem, īkšķi **atbalstīja** mūzikas instrumentu **no apakšas**.'

iz-

Tule punane ōhetus valgustas neid alt ... (Tuglas 1989, 165)

'Uguns sarkanā atblāzma **no apakšas izgaismoja** viņus '

no-

Ta pōōrdus nūūd jōelt kōrvale, vōttis padinad (=naeltega puutallad) alt ja asus uuesti suuskadele. (EKS IV 100)

'Tagad viņš nogriezās no upes, **noņēma** naglotās koka pazoles un no jauna uzkāpa uz slēpēm.'

pa-

Mirjamil olid suusad viltide otsas, vahel kadusid need tal alt ja ta kukkus (Park 1992, 50)

'Mirjamai uz filca zābakiem bija [uzmauktas] slēpes, dažkārt tās **pazuda**, un viņa nokrita '

sa-

Ka teise laeva lasid alt sakslased (Vanapa 1992, 76)

'Arī otru laivu **sašāva** vācieši '

Aplūkojamo savienojuma verbu atbilstēm latviešu valodā konstatēti divi adverbji - *no lejas*, *no apakšas*:

no lejas

Ning nagu hilinevad vastus kandus alt rōkatus, mōire, mida Māgi mitmeid kordi vōimendas. (Pōder 1996, 19)

'Un kā nokavējusies atbilde **no lejas atskanēja** gaviles, rēcieni, kurus kalns vairākas reizes pastiprināja.'

Alt vaadates paistis ta pisikesena ja ūhemōōtmelisena nagu inimesed kinolinal. (Uibopuu 1993, 71)

'**No lejas skatoties**, viņš likās mazs un viendimensionāls kā cilvēki kinolentē.'

no apakšas

Ta sörmed jooksid kujutlevatel klappidel, pöidlad toetasid pilli alt. (Biin 1997, 47)

'Viņa pirksti slīdēja pa iedomātajiem taustiņiem, īkšķi **atbalstīja** mūzikas instrumentu **no apakšas**.'

Tule punane õhetus valgustas neid alt ... (Tuglas 1989, 165)

'Uguns sarkanā atblāzma **no apakšas izgaismoja** viņus

Vairākos gadījumos igauņu valodas savienojuma verbam latviešu valodā atbilst frazeoloģisms; igauņu valodā savienojuma verbs var būt vai nebūt frazeoloģisma sastāvdaļa:

A. Igauņu valodas frazeoloģisms latviešu valodas frazeoloģisms
*"Mamps on ainuke, kes vanamehel on kunagi jalad alt löönud
 "naeris Avo tögavalt.* (Park 1992, 209)

"Mammucis ir vienīgais, kas vecim kādreiz **ir izsitis pamatu zem kājām** ...," zobodamies smējās Avo.

B. Igauņu valodas savienojuma verbs latviešu valodas frazeoloģisms

Jalad kadusid alt ja ma matsatasin täies pikkuses jääle. (EKS I 620)

'Zaudēju pamatu zem kājām un visā garumā nogāzos uz ledus.'

Jalad läksid alt ja ma matsatasin täies pikkuses jääle. (EKS I 620)

'Zaudeju pamatu zem kājām un nokritu visā garumā uz ledus.'

Libe jää nagu niitis jalad alt. (EKS I 90)

'Slidenais ledus gluži kā **izsita pamatu zem kājām**.'

Alkohol rabas mehel jalad alt. (EKS IV 772)

'Alkohols **gāza vīru no kājām**.'

aga lumetul jääle on nii libe, et vägisi kipub tõmbama meestel jalgu alt. (Kross 1993, 152)

bet uz sniega neapklātā ledus bija tik slidens, ka vīriem par varītēm zūd pamats zem kājām.'

Izanalizētais materiāls sniedz šādu informāciju par igauņu valodas savienojuma verbu (ar prefiksāladverbu *alt*) nozīmēm (tulkojumiem) latviešu valodā:

VERBS	VERBA PAMATNOZĪMES IGAUNU LITERĀRAJĀ VALODĀ	SAVIENOJUMA VERBA TULKOJUMS LATVIEŠU VALODĀ
<u>kaduma</u>	zust, pazust, izzust, nozust	pazust; zaudēt pamatu zem kājām
<u>kanduma</u>	tikt pārnestam; pāriet	atskanēt no lejas
<u>kargama</u>	lēkt	nokrist
<u>laskma</u>	(pa)laist; (at)ļaut; šaut	sašaut
<u>lendama</u>	lidot, laisties; joņot, auļot; drāzties, brāzties	iekrīst, tikt piekrāptam
<u>lööma</u>	(ie)sist	izsist pamatu (zem kājām)
<u>minema</u>	iet, doties; kļūt, tapt	iekrīst, tikt piekrāptam; uzķerties; zaudēt pamatu zem kājām
<u>niitma</u>	pļaut (sienu); (ap)cirpt (aitas)	izsist pamatu zem kājām
<u>rabama</u>	kampt, grābt; pārsteigt, satriekt; <i>em.</i> kult labību	gāzt no kājām
<u>toetama</u>	(at)balstīt	atbalstīt no apakšas
<u>tõmbama</u>	vilk	piemānīt, piekrāpt; zaudēt pamatu zem kājām
<u>vaatama</u>	(pa)skatīties	raudzīties, skatīties no lejas
<u>valgustama</u>	apgaismot; izglīt, apgaismot	izgaismot no apakšas
<u>vedama</u>	vest, vadāt; stiept, vilkt	piekrāpt, pievilt

võtma

(pa)ņemt

noņemt

- **alt kaduma** (kaduma 'zust, pazust, izzust, nozust')

Nomaukties nost.

Mirjamil olid suusad viltide otsas, vahel kadusid need tal alt ja ta kukkus (Park 1992, 50)

'Mirjamai uz filca zābakiem bija [uzmauktas] slēpes, dažkārt tās **pazuda**, un viņa nokrita

✧ *Zaudēt pamatu zem kājām.*

Jalad kadusid alt ja ma matsatasin tāies pikkuses jääle. (EKS I 620)

'**Zaudēju pamatu zem kājām** un visā garumā nogāzos uz ledus.'

Pōhi on neil alt kadunud, vool kannab neid teineteisele lähemale (Waltari 1994 I, 114)

'**Pamats bija zudis**, straume nes viņus vienu otram tuvāk

- **alt kanduma** (kanduma 'tikt pārnestam; pāriet')

Sākti skanēt; kļūt dzirdamam.

Ning nagu hilineņud vastus kandus alt rōkatus, mōire, mida Māgi mitmeid kordi vōimendas. (Pōder 1996, 19)

'Un kā nokavējusies atbilde **no lejas atskanēja** gaviles, rēcieni, kurus kalns vairākas reizes pastiprināja.'

- **alt kargama** (kargama 'lēkt')

Atdalīties un strauji nokrist.

Vankri rattad ei karga tal alt ega veere laiali. (Krusten II 1992, 101)

'Ratu riteņi viņam **nenokrīt** un neaizripo kur kurais.'

- **alt laskma** (laskma '(pa)laist; (at)ļaut; šaut')

Ar lodi, šāviņu sabojāt, sadragāt.

Ka teise laeva lasid alt sakslased (Vanapa 1992, 76)

'Arī otru laivu **sašāva** vācieši

● **alt lendama** (lendama 'lidot, laisties; joņot, auļot; drāzties, brāzties')

sar. Tikt ar nolūku maldinātam, piekrāptam.

Korterivahetamisega vōib kergesti alt lennata. (EKS III 102)

'Ar dzīvokļa maiņu var viegli **iekrist**.'

Selle lepinguga oleksin alt lennanud.

'Ar šo līgumu mani varēja **piekrāpt**.'

● **alt lōōma** (lōōma 'ie)sist')

◇ *Izsist pamatu (zem kājām).*

"Mamps on ainuke, kes vanamehel on kunagi jalad alt lōōnud

" naeris Avo tōgavalt. (Park 1992, 209)

*"Mammucis ir vienīgais, kas vecim kādreiz ir izsitis **pamatu zem kājām ...**," zobodamies smējās Avo.*

Eneskriitikat tehes lōi ta sūūdistusel pinna alt. (EKS IV 372)

'Ar paškritiku viņš **izsita pamatu** apsūdzībai.'

Tema elul ei lōōnud tuge alt mitte niivōrd see, et ta ei saanud enam kodust sūūa-juua, vaid et tal polnud kuhugi rakendada oma jõudu. (Valton 1989, 557)

'Viņa dzīvei **pamatu izsita** ne tik ļoti tas, ka viņš no mājām vairs nesaņēma ēdamo un dzeramo, bet gan tas, ka viņam nebija kur likt lietā savus spēkus.'

● **alt minema** (minema 'iet, doties; kļūt, tapt')

1. *Tikt ar nolūku maldinātam.*

Laadalt hobust ostes vōisid kergesti alt minna. (EKS III 438)

'Pērkot tirgū zirgu, varēja viegli **tikt piekrāps**.'

Mitmed suusatajad lāksid vōistlustel mārdega alt. (EKS III 438)

'Daudzi slēpotāji sacensībās **iekrita** ar slēpju smēri.'

Kord ma lāksin ūhe mehega alt. (Mutt 1995, 7)

'Reiz es **iekritu** ar vienu vīru.'

2. *pām., sar. Nonākt kļūmīgā situācijā aiz lētticības, nezināšanas.*

Ikka peaks ōnn olema justkui millegi kāttesaamine. Küll lāhevad paljud sellega alt. (EKS III 438)

'Tomēr laimei it kā vajadzētu nozīmēt kaut kā iegūšanu. Daudzi **uzķeras** uz tā.'

◇ *Zaudēt pamatu zem kājām.*

Jalad lāksid alt ja ma matsatasin tāies pikkuses jāale. (EKS I 620)

'**Zaudēju pamatu zem kājām** un nokritu visā garumā uz ledus.'

● **alt niitma** (niitma 'pļaut (sienu); (ap)cirpt (aitas)')

◇ *Izsist pamatu zem kājām.*

Libe jāā nagu niitis jalad alt. (EKS I 90)

'Slidenais ledus gluži kā **izsita pamatu zem kājām.**'

● **alt rabama** (rabama 'kampt, grābt; pārsteigt, satriekt; etn. kult labību')

◇ *Gāzt no kājām.*

Alkohol rabas mehel jalad alt. (EKS IV 772)

'Alkohols **gāza vīru no kājām.**'

● **alt toetama** (toetama '(at)balstīt')

Pieturēt no apakšas.

Ta sōrmed jooksid kujutlevatel klappidēl, pōidlad toetasid pilli alt. (Biin 1997, 47)

'Viņa pirksti slīdēja pa iedomājajiem taustiņiem, īkšķi **atbalstīja** mūzikas instrumentu **no apakšas.**'

● **alt tōmbama** (tōmbama 'vilkt')

Piekrāpt, pievilt; ar nolūku maldināt kādu.

Niisugust nupumeest juba alt ei tōmba. (EKS III 724)

'Tādu gudrinieku jau nu **nepiemānīsi.**'

Ta olī aga kūllalt kogenud, et mitte lasta end peremehel alt tōmmata ... (Menzel 1982, 165)

'Viņš bija pietiekami pieredzējis, lai neļautu saimniekam sevi **piemānīt**

Sind on osavalt alt tōmmatud. (EKS IV 68)

'Tu esi veikli **piekrāpts.**'

Ja tōmbas teid otsustaval heikel alt nagu lolli. (Kross 1989, 116)

'Un izšķirošā brīdī **piekrāpa** jūs kā muļķi.'

◇ *Zaudēt pamatu zem kājām.*

aga lumetul jāāl on nū libe, et vāgisi kipub tōmbama meestel jalgu alt. (Kross 1993, 152)

'bet uz sniega neapklātā ledus bija tik slidens, ka vīriem par varītēm **zūd pamats zem kājām.**'

● **alt vaatama** (vaatama '(pa)skatīties')

No lejas vērst acis augšup, lai redzētu, uztvertu ar redzi.

Alt vaadates paists ahter kōrgena. (Kangro 1996, 57)

'**No lejas raugoties**, kuģa pakalģals izskatījās augsts.'

Alt vaadates paistis ta pisikesena ja ühemõõtmelisena nagu inimesed kinolinal. (Uibopuu 1993, 71)

'No lejas skatoties, viņš likās mazs un viendimensionāls kā cilvēki kinolentē.'

● **alt valgustama** (valgustma 'apgaismot; izglītot, apgaismot')

Apgaismot no apakšas.

Tule punane õhetus valgustas neid alt (Tuglas 1989, 165)

'Uguns sarkanā atblāzma **no apakšas izgaismoja** viņus

● **alt vedama** (vedama 'vest, vadāt; stiept, vilkt')

Būt par cēloni, ka nepiepildās (kāda) cerības, nodoms; piemānīt, piekrāpt.

Aga ekspeditsioonikaaslasi ei tohtinud alt vedada. (Luik 1989, 88)

'Bet ekspedīcijas biedrus nedrīkstēja **pievilt**.'

Mālu veab alt. (EKS III 560)

'Atmiņa **pievij**.'

see maur oli olnud osav noormees, kes nii hästi oskas teisi alt vedada. (Kross 1987, 104)

'tas maurs bija bijis prasmīgs jauniešs, kas tik lieliski prata citus **piekrāpt**.'

Mind on peenelt alt veetud. (EKS IV 238)

'Esmu smalki **piekrāpts**.'

● **alt vōtma** (vōtma '(pa)ņemt')

Ņemot dabūt nost.

Ta pōördus nūūd jōelt kōrvale, vōttis padinad (=naeltega puutallad) alt ja asus uuesti suuskadele. (EKS IV 100)

'Tagad viņš nogriezās no upes, **noņēma** naglotās koka pazole un no jauna uzkāpa uz slēpēm.'

Tu aitas ratast alt vōtta. (Luik 1989, 193)

'Viņš **palīdzēja noņemt** riteni.'

Izmantotā literatūra

- Boiko 1999 = Boiko, K. Igaunju valodas savienojuma verbi ar
 prefiksāladverbiem *alla* un *alt*. I daļa. Linguistica
 Lettica IV Rīga, 1999. 144.-193.lpp.
 EKS I-V = Eesti kirjakeele seletussõnaraamat. I-V Tallinn, 1988-1997.

Literārie avoti

- Becher, J.H. "Hüvastijätt" Tallinn, 1958.
 Beekman, A. "Hundimurdja" Tallinn, 1994.
 Berg, M. "On läinud" Tallinn, 1991.
 Biin, A. "Voorus ja patt" Tallinn, 1997.
 Donner, J. "President" Tallinn, 1996.
 Ekbaum, S. "Õigusenõudja" Tallinn, 1993.
 Gailit, A. "Leegitsev süda" Tallinn, 1990.
 Gardner, J. "Sügisvalgus" Tallinn, 1986.
 Joenpelto, E. "Otsekui tulest tõmmatud tukk." Tallinn, 1982.
 Kangro, B. "Emajõgi" I. Tallinn, 1991.
 Kangro, B. "Tartu" Tallinn, 1996.
 Kirsimägi, A. "Puhastustuli" Tallinn, 1997.
 Kivikas, A. "Nimed marmortahvliil." Tallinn, 1991.
 Kross, J. "Kolme katku vahel I" Teosed I. Tallinn, 1987.
 Kross, J. "Kolme katku vahel II" Teosed II. Tallinn, 1989.
 Kross, J. "Tabamatus" Tallinn, 1993.
 Krusten, P. I. "Torn üle metsa" Tallinn, 1992.
 Krusten, P. II. "Laul kõrgel kaldal" Tallinn, 1992.
 Krusten, P. III. "Neiuke läks roosiaeda" Tallinn, 1992.
 Laipaik, H. "Angara ääres. Anno 1950" Tallinn, 1991.
 Laipaik, H. "Pelg" Tallinn, 1993.
 Laipaik, H. "Musta opaali rada" Tallinn, 1996.
 Laipaik, H. "Pipratoosi tondid" Tallinn, 1990.
 Luik, H. "Keelatud vili" Tallinn, 1989.
 Luts, O. "Suvi" Tallinn, 1965.
 Luts, O. "Mälestusi" Tallinn, 1982.
 Menzel, G. W. "Veidrik Pieter." Tallinn, 1982.
 Mutt, M. "Rahvusvaheline mees." Tallinn, 1994.
 Mutt, M. "Üleminekuage" Tallinn, 1995.
 Mänd, H. "Metsseanahk." Tallinn, 1993.

-
- Pajula, M. "Ruunimärgid" Tallinn, 1995.
Park, E. "Tolm ja tuul" Tallinn, 1992.
Promet, L. "Iisabel" Tallinn, 1992.
Põder, R. "Imelik vang" Tallinn, 1995.
Põder, R. "Külmnäpp" Tallinn, 1993.
Põder, R. "Armastusehäääl." Tallinn, 1996.
Remarque, E.M. "Aeg antud elada, aeg antud surra." Tallinn, 1959.
Ristikivi, K. "Hingede öö" Tallinn, 1991.
Ristikivi, K. "Nõiduse õpilane" Tallinn, 1994.
Roerich, N. "Altai-Himaalaja." Tallinn, 1990.
Roht, R. "Elutee" Tallinn, 1985.
Sheldon, S. "Alasti nägu" Tallinn.
Tammsaare, A.H. "Tõde ja õigus" I. Tallinn, 1964.
Traat, M. "Minge üles mägedele" Tallinn, 1987.
Tuglas, F. "Väike Illimar" Kogutud teosed IV Tallinn, 1989.
Uibopuu, V. "Neli tuld." Tallinn, 1993.
Uustulnd, A. "Kui jumalad nutsid" Tallinn, 1995.
Valton, A. "Masendus ja lootus" Tallinn, 1989.
Valton, A. "Unehäired" Tallinn, 1995.
Vanapa, A. "Surnutele on ladu avatud." Tallinn, 1992.
Vetemaa, E. "Väegade noobel kooljas" Tallinn, 1996.
Waltari, M. "Karina Månsdotter" I. Tallinn, 1994.
Waltari, M. I. "Komissar Palmu eksitus" Tallinn, 1996.
Waltari, M. II. "Tähtede seis on selline, komissar Palmu". Tallinn, 1996.

Estonian phrasal Verbs with the prefixal Adverbs alla and alt (Part II)

Summary

The second part of the article deals with the phrasal verbs including the prefixal adverb alla 'down, downward, downwards; under, below' (126 verbs from N-Ö) and the prefixal adverb alt 'from under (or below)' (15 verbs).

Many examples of the sentences with the Estonian phrasal verbs are given in the article. The tables giving the original meanings of the verbs and the meanings of the phrasal verbs are also added.

On the basis of the data analysed the following conclusions can be made:

- the meaning of the verb in the phrasal verbs is expressed figuratively in Estonian more rarely than it is specified;
- the Estonian adverb alla is mostly substituted with the prefix no- and adverbs lejā, leju, uz leju 'down, downwards' in Latvian;
 - the adverb alla can be substituted with the prefixes aiž- (in 2 examples), ap- (3), ie- (1), iz- (2), pa- (10), pie- (8), uz- (1) also;
 - the adverb alla can be substituted with the adverbs apakšā 'down, below, beneath', nost 'away, off; aside', zemē 'down, downwards' also;
- the Estonian adverb alt is not as common in the phrasal verbs as the adverb alla, thus it is difficult to make as broad conclusions about the substitution of this adverb as it is in the case of adverb alla;
- the adverb alt is substituted with the Latvian prefixes at-, iz-, no-, pa-, sa- (with one example in each case) and adverbs no apakšas 'from below/under', no lejas 'from below';
- some Estonian phrasal verbs with the adverb alt can be translated into Latvian with idioms.

Maija BRĒDE**Aizpildītās pauzes publiskās runas stilā**

Jebkura diskursa situācija ietver zināmu autora un klausītāju attiecību kopumu. Kaut gan šīs attiecības ir mainīgas, runātāja interesēs ir panākt, lai konkrētā interpretācija un kontekstuālie pieņēmumi klausītājam ir adekvāti uztverami.

Katrs izteikums rada kontekstu nākamajam, un tas lielā mērā sarežģī klausītāja uzdevumu atšķirt pārdomātas diskursa struktūras no nejaušām. Taču ikvienam izteikumam ir vismaz viena interpretācija, kas atbilst būtiskākās nozīmes jeb relevances principam, un komunikācijas un izziņas procesā tam ir izšķiroša loma. Protams, verbālais izteiksmes veids ir galvenais paņēmieni, kas vieno runātāju ar klausītāju. Taču tas nav vienīgais veids, kā panākt saprašanos.

Līdzās verbālai izteiksmei pastāv paralingvistiskie līdzekļi, kas attiecas gan uz balsis īpašībām, gan runas skaļuma pakāpi, tempu u.c.

Pauzes ir jūtīgas pret dažādiem verbāliem uzdevumiem. Tās kļūst biežākas līdz ar semantiskās slodzes pieaugumu, turpretim retākas, ja teksts ir iemācīts vai izmēģināts iepriekš.

Paužu garums un to skaits tieši ietekmē runas vispārējo tempu, savukārt temps spēj atspoguļot arī runātāja emocionālo stāvokli.

Lasot tekstu, ar paužu palīdzību var radīt spontānas runas efektu. Parasti pauzi lieto pirms zilbes, ko izrunā ar kādu no kinētiskajiem toņiem. Pauzes uzdevums ir it kā piešķirt lielāku nozīmību kādam vārdam tekstā. Taču klausītājam tas var likties kā kaitinošs stilistisks paņēmieni (Brown, 1984). Tātad bez sintaktiskās un limitējošās funkcijas pauzei piekrīt arī *stilistiska* loma.

Par klusuma pauzēm un to stilistisko funkciju diez vai kāds būs labāk pateicis par Džeinu Teitbautu, kad viņa mācīja Džūliju (Mōms, 1939:21):

“Nepauzē nekad bez iemesla”, – viņa kļiedza pārkonģimdošā balsī, sizdama ar dūri uz galda, pie kura tā sēdēja, – “bet ja pauzē, tad cik ilgi vien var.”

Pauze tiek aplūkota gan saistībā ar runas intonāciju kopumā, gan kā runas temporāls komponents. Pauzes var iedalīt *aizpildītās* un *ne aizpildītās*. Šis dalījums atbilst *balsīgām* un *klusuma* jeb nulles pauzēm.

Klusuma pauzes raksturo tikai to garums. Kad tiek lasīts uzrakstīts teksts, klusuma pauzes nosaka teksta sintaktiskā struktūra, kā arī tā grafiskais iekārtojums, pirmām kārtām interpunkcija (Stenström, 1990).

Spontānā runā runātājs dažkārt lieto nepilnus teikumus, un pauzes ir saistītas ar runas procesa īpatnībām, piemēram, attiecīga vārda meklēšanu un visa izteikuma plānošanu. Lai arī pauzes spontānā runā signalizē par vilcināšanos un parāda runātāja emocijas un attieksmi daudz lielākā mērā nekā pauzes, lasot tekstu, tās tomēr ietekmē izteikuma sintaktiskā struktūra.

Brīvā runā pauzes bieži tiek realizētas kā *aizpildītās* jeb *balsīgās* pauzes. Ir pētījumi, kas rāda, ka aizpildītās pauzes pirms leksiskas nozīmes vārdiem sastopamas biežāk nekā pirms funkcionālajiem vārdiem. Citi pētījumi liecina, ka balsīgās pauzes var tikpat labi atrasties arī pirms funkcionālajiem vārdiem. Ir vērojumi, ka it sevišķi hezitācijas pauzes iezīmē strukturālās vienības un ne tik daudz runātāja leksisko izvēli (Leontyeva, 1988). Balsīgās pauzes veic arī attieksmes funkciju; tās signalizē par runātāja vilcināšanos, šaubām, neziņu; tās var piešķirt kādam vārdam īpašu nozīmi.

Diskursa formu nosaka komunikācijas mērķis. Intonācijas sistēmas stilistisks pielietojums dažādos diskursa veidos ir atšķirīgs. Plašākā skatījumā intonācijas sistēmā iekļaujas arī pauzes, un tās līdzās citiem lingvistiskiem un paralingvistiskiem faktoriem palīdz atšķirt vienu fonostīlu no otra.

Publiskas runas galvenais motīvs ir viedokļa veidošana un informācijas sniegšana. Viena no publiskās runas stila raksturīgākajām īpašībām ir *dinamiskas* un *brīvas* autora un klausītāju attiecības. Autors tās dibina un attīsta kā pārliecināšanas stratēģiju. Otrs šā diskursa rādītājs ir valodas

piemērošana auditorijai. Tāpēc arī pastāv ievērojamas prosodisko īpašību stilistiskās modifikācijas (Beall, 1987).

Vairumā gadījumu pauzes publiskās runas stilā ir loģiskas. Tās ne tikai sadala izteikumu toņā jeb intonācijas vienībās, bet izceļ arī atsevišķas šo vienību daļas. Dažkārt vērojams fonācijas pārtraukums pirms izteikuma emfātiskā centra. Nebalsīgās hezitācijas pauzes rada spontānas runas efektu; tur ir tā sauktais "retoriskais klusums", ko runātāji lieto, lai efektīvāk iedarbotos uz klausītāju.

Konkrētās analīzes mērķis ir aplūkot aizpildīto paužu veidus un to saistību ar prosodiskiem, lingvistiskiem un pragmatiskiem faktoriem. Šajā materiālā ietverti izteikumi no diviem diskursu veidiem, kas kvalificējami kā publiskās runas formas:

1) uzstāšanās konferencē, 2) radio intervijas.

Analīzes materiāls sastāv no izteikumu kopuma (vairumā gadījumu tie atbilst teikumam) ar 7 dažāda veida balsīgajām pauzēm (minētais nebūt nav uzskatāms par robežskaitli).

Pie pirmās grupas pieder pauzes, kuras atbilst atsevišķu patskaņu vai līdzskaņu artikulācijai, vai arī to savienojumam.

1) *Es gribēju piebilst, l ka / e: /, ll neskatoties uz zināmām grūtībām, l aizsardzības budžets palielināsies.ll*

2) *Esošā forma / e: / l galvenokārt finansē iestādes, ll bet individuāli / e: / l jaunradei l atbalsta formas nekādas nav. ll*

Pēc funkcijas šīs pauzes atbilst hezitācijas pauzēm. Par to liecina arī papildus klusuma pauzes otrajā piemērā.

Patskanis / e: / latviešu valodā, liekas, ir visbiežāk lietotā skaņa balsīgajā pauzē. To sastopam atzīmētu arī klasiskajā literatūrā; šī pauze var būt dažāda garuma, piemēram, nākamajā izteikumā tā atbilst 4-5 patskaņa garumiem.

3) *Es gribēju teikt, / e: e: e: e: e: /, ll ka lobisms nav korupcija. ll*

/ e: / sastopams arī savienojumā ar līdzskani / m /.

4) *Jūs, / e:m / l uzklausiāt Ministru prezidentu, ll un kā / e: / jūs vērtējat ostu iespējas? ll*

Aizpildītās pauzes lietojumu šeit grūti vērtēt kā runātāja vilcināšanos, jo pieminētais Ministru prezidents ir pietiekami

svarīga persona. Dažkārt, īpaši vīriešu runā dzirdama skaņa, kas varētu atbilst vidējās rindas vidēja mēles pacēluma patskanim / 3: /, kas neietilpst latviešu valodas patskaņu sistēmā. Konkrētajā izteikumā tas parādās kopā ar / m /.

5) *Tas sastāda 1/4 no / 3:m / || visa Unibankas kapitāla. ||*

Runātājs pauzi, iespējams, lieto, lai vairāk izceltu aiz tās esošos vārdus.

Pēdējos gados, galvenokārt jaunu cilvēku runā, vērojama patskaņa / e: / nomaiņa ar / a: /, ko varētu vērtēt kā aizguvumu jeb pakal darinājumu.

6) *Viena no, | nešaubīgi, lietām | a: | | ir pieredzes trūkums. || Ja tu cilvēks | a: | esi prasīgs, | lai neeksistētu divi, trīs standarti, || tad tu saduries ar nopietnu pretestību. ||*

Dažkārt patskani / a: / papildina līdzskanis / m /.

7) *Partijas frakcija, | ilgtermiņā | a:m / || iegūs no tā, | ka tā pozīcija ir bijusi nesvārstīga. ||*

Līdzskanis / m /, parasti gari artikulēts, aizpilda gan hezitācijas pauzi, gan pauzi, kas paredzēta izcēlumam.

8) *Kā tas var būt, | ka Latvijā pēdējā laikā | mmmm / || nav ienācis neviens jauns politiķis? ||*

Nākamajā piemērā pauze vēl vairāk pasvīturo izteikuma negatīvo saturu:

9) *Viņi izdarīja spiedienu uz | mmm / || Ministru kabinetu, | lai tas pieņemtu lēmumu. ||*

Tāpat funkcionē arī līdzskanīm līdzīgas kvalitātes pauze, ko rakstveidā apzīmē ar “hm”

Pie otras grupas pieder pauzes, kuras aizpilda viena vai otra veida rīkles skaņas, tādējādi nepārtraucot fonāciju. Tas arī ir diezgan iecienīts vīriešu runas paņēmieni. Šādas pauzes veic hezitācijas funkciju un arī piesaista klausītāju uzmanību, jo pauzējot, runātājs it kā mudina klausītājus domāt līdzī, kamēr pats sniedz atbildi uz savu varbūtējo jautājumu.

Īpatnējās rīkles skaņas var apvienoties arī ar patskani:

10) *Tas nekādā gadījumā nelīdzinās tai summai, || / e: / | ko firma ziedoja šai partijai. ||*

Ja runātājs ar šādu pauzi iesāk atbildi uz intervētāja jautājumu, iespaids ir nevīžīga attieksme pret runas situāciju.

11) | skaidrs, ka mums bija labas interjerbūves. ||

Pauzi var aizpildīt kāds vārds, visbiežāk viens no funkcionālo vārdu grupas ar tām pievienotu patskani, parasti / e: /, kas runātājam paldzina apdomāšanas brīdi, lai formulētu tālāksakāmo, piemēram, / une:, bete: /.

12) *Īpaši aizsardzības jomā ir laba sadarbība | un /e:/ pat ja mēs nevaram katru reizi saskaņot nostāju, | tas tomēr | palīdz Latvijai. ||*

13) *Ja cilvēks | kurš/e:/ | nav saņēmis no kultūrkapitāla fonda savu daļu, || izsaka pretenzijas | utt.*

Sastopams arī īsa patskaņa pievienojums, piem.,

14) *Uz /ə/ to, | protams, | ļoti sarežģīti atbildēt. ||*

Šajā gadījumā patskanim visvairāk atbilst ə kvalitāte. Vārdu izvēle nepārprotami rāda, ka pauze lietota domas izcēlumam.

15) *Pa šiem gadiem tiesu sistēmā | irtal/ izdarīts ļoti daudz. ||*

Šis ir vēl viens piemērs nevīžīgai runai. Tāpat arī nākošais izteikums, kurā attiecīgās pauzes, acīmredzot, kļuvušas par runātāja paradumu.

16) *Es/e:/ konferencē minēju | ko es/e/ izlasīju aptaujā, || ka šis/e:/ personu skaits bija kādi 12-15%. ||*

Cits aizpildīto paužu veids ir jau vārdā esošā patskaņa pagarinājums. Pēc garuma šīs pauzes var būt ļoti dažādas.

17) *Tas, lūk, jāņem vērā | /u:/n || arī tas, ka mazākas bankas laužas iekšā Latvijā. ||*

18) *Protams, /k/a:a:a:/l pēc tiesas lēmumiem Latvijas Bankai nekas nav jāmaksā. ||*

19) *Sabiedriskais viedoklis, ka tiesu | sistēma nedarbojas pietiekoši i:/ lefektīvi, | ir pamatots. ||*

Visos gadījumos pauzes norāda uz runātāja vilcināšanos. Pauze tiek izmantota, lai koncentrētos, lai sameklētu vajadzīgo vārdu. Vienā izteikumā reģistrēts arī līdzskaņa pagarinājums kā hezitācijas zīme.

20) | unnn | deputāti būtībā nav tiesīgi lemt par valsts budžetu. ||

Arī pragmatiskie izteicieni, piem., *nu, teiksim, sacīsim* lieti noder, lai runātāji iegūtu mazliet laika vai arī izceltu kādu izteikuma daļu. Tikai jāpiezīmē, ka dažā labā runā to biežums stipri vien pārsniedz attiecīgā stila robežas.

21) *Premjers Krištopāns | nu | pie tādas atziņas ir nonācis.* ||

22) *Kā, teiksim / e: /, | to labāk izdarīt, || lai šie projekti saņemtu naudu?* ||

Vēl sastopami gadījumi, kad runātājs, veidojot izteikuma formu, atkārtoti kādu vārdu, parasti divas reizes, ja tas ir vairākzīlbu vārds.

23) *Kā lai uz to atbild?* || *Varbūt, varbūt, | bet vismaz lozungu veidā tas bija populārs.* ||

Visbiežāk paūzi aizpilda vienzilbīga funkcionālā vārda atkārtojums, īpaši saikļa “un” atkārtojums.

24) *Nepieciešamība abās tautās sajūst šo iekšējo kopību | un | un un un un un, | neskatoties uz iekšējiem kariņiem | utt.*

Nereti pirmais “un” veido atsevišķu toņa vienību, un tiek realizēts aptuveni tikpat ilgā laika sprīdī kā tam sekojošais, šajā reizē, pieckārtīgais atkārtojums. Runātājs te neapzināti demonstrē valodas ritma izjūtu.

Vēl divi piemēri:

25) *Mana vēlme ir lai | lai lai lai | izbraucot no Rīgas, | arī varētu redzēt kādu attīstību.* ||

26) *Gads būs grūts šinī ziņā | jo jo jo | arī citā jomās parādās problēmas.* ||

Tātad, pamatojoties uz šo ieskatu dažāda veida aizpildīto paužu lietojumā, var izdarīt vairākus secinājumus.

- Loģisko paužu izvietošanu nosaka sintaktiskie un semantiskie faktori. Hezitācijas pauzes var atrasties praktiski jebkurā izteikuma vietā.
- Vairumā gadījumu aizpildītās pauzes pašas veido savu toņa vienību, ko raksturo zināms uzsvars, balss augstums, kā arī atsevišķos gadījumos kinētiskie toņi. Taču visbiežāk, ja pauze atrodas izteikuma vidū, tā iekļaujas kopējā intonācijas kontūrā ar vienu vai otru augstuma statisko toni.

-
-
- Analizētais materiāls liecina, ka aizpildītās pauzes, galvenokārt, funkcionē kā norāde uz vilcināšanos, minstināšanos; tās arī palīdz izcelt kādu izteikuma daļu kā īpaši svarīgu.
 - Atsevišķos gadījumos var saklausīt runātāja emocionālu attieksmi pret izteikuma saturu un arī paša runātāja emocionālo stāvokli, pārsvarā uztraukumu.
 - Ne visas pauzes, kas tika reģistrētas dažādu sabiedrisku darbinieku uzstāšanās reizēs vai intervijās, atbilst publiskās runas stilam, kaut gan šis stils pieļauj ievērojamas modifikācijas. Pārlietu brīva situācijas izpratne rada nevajadzīgas familiaritātes iespaidu, ko nevar attaisnot tikai ar runātāja individuālajām īpatnībām.

Literatūra

- Beall W.H. (1987) *A Pragmatic Theory of Rhetoric*. Southern Illinois Univ.Press.
- Brown G. (1984) *Listening to Spoken English*. Moscow: Prosveshcheniye.
- Leotyeva S.F. (1988) *A Theoretical Course of English Phonetics*. Moscow: Vishaya shkola.
- Mōms S. (1939) *Teātris* (tulk.V.Kārkliņš). Rīga: Grāmatu Draugs.
- Stenström A.B. (1990) *Pauses in Monologue and Dialogue // The London-Lund Corpus of Spoken English*. Ed. J.Svartvik. Lund Univ.Press, pp. 211-255.

Filled Pauses in public Speech

Summary

Pausing is considered part of the prosody of language. Pauses may perform a linguistic function, and they can also be used to produce a paralinguistic effect, e.g. emphasis. The number and length of pauses affect the general tempo of speech.

The position of logical pauses is determined by the syntactic and semantic factors. For the position of hesitation pauses in the utterance there is no restriction.

The grouping of pauses into *filled* and *unfilled* corresponds to their division into *voiced* and *silent*.

The present analysis introduces various types of filled pauses in public speech in Latvian (conference reports and radio interviews).

In most cases filled pauses form a separate tone unit with certain stress and pitch characteristics. In the middle of the utterance pauses may also merge with the common intonation contour. Some of the pauses tend to occur within rather than at grammatical boundaries.

Filled pauses are mostly used to signal hesitation and doubt. They are also used for emphasis to attach special importance to some part of the utterance. Besides, pausation can be interpreted as an additional means of expressing the speaker's emotions.

Filled pauses in Latvian correspond to a speech sound (/e:/, /ɜ:/, /a:/, /m/) or sound combination (/e:m/, /ɜ:m/), or some pragmatic expression (*nu*, *teiksim*, *sacīsim*). There are cases when pauses are filled with the repetition of some word.

Regina PETKEVIČIENĖ

**Lietuvių kalbos dviskiemenių nesandūrinių
žodžių pradiniai atvirieji fonologiniai
#CVC_R-tipo skiemenys**

1.1. Lietuvių kalbos dviskiemeniai nesandūriniai žodžiai ir formos neretai prasideda tokiais atviraisiais skiemenimis¹, kurių galinės R klasės priebalsių fonemos glaudžiai susijusios balsių fonemomis ir drauge su jomis sudaro dvifoneminį (išplėstinį) skiemens branduolį² [plg. Girdenis 1981, 75; Haugen 1956, 218; Moulton 1956, 380; Trubeckoj 1960, 213-214]: /a₁/, /a_m/ /a_n/, /a_r/, /e₁/, /e_m/, /e_n/, /e_r/, /i₁/, /i_m/, /i_n/, /i_r/, /u₁/, /u_m/, /u_n/, /u_r/; /a_j/, /a_v/, /e_j/, /u_j/ ³

1.2. Išplėstinio centro skiemenų struktūra, realizacija, gausumas ir dažnumas parodytas 1-ojoje lentelėje⁴

Nors apskritai dvifonemį centrą turintys atvirieji pradiniai skiemenys realizuoti menčiau (38,43% iš 1577 galimų) ir retesni (aptinkami 46,78% visų atviraisiais skiemenimis prasidedančių dviskiemenių nesandūrinių žodžių ir formų) negu vienafonemio

¹ Apie dvejetainius atviruosius pradinius fonologinius skiemenis, taip pat skiemens ribų skyrimo bei darbo metodiką apskritai žr. Petkevičienė, 1990, p. 49, 50 ir 51 išnašas.

² Pradiniai #CVC_R-tipo skiemenys, kurių branduolio ilgosios įtemptosios balsių fonemos [ė-], [i-], [o-], [u-] su galiniais sonantais nesusietos prozodiškai, čia nenagrinėjami.

³ Balsingąsias R klasės priebalsių fonemas skiemens centrai leidžia priskirti jų nepriebalsiškumas ir distribucinės ypatybės [plg. Girdenis 1981, 159; Jakobson R., Fant T.M., Halle M. 1962, 178-179]. Dvibalsių antrieji dėmenys /u/, /i/ traktuojami kaip balsingųjų R klasės fonemų /j/ /v/ alofonai [plg. Girdenis 1981, 79-80; Moulton 1956, 380].

⁴ 1-osios lentelės paskutinėje grafoje nurodyti 40.088 žodžiai apima visus dvifonemio centro skiemenimis prasidedančius nesandūrinius dviskiemenius žodžius ir formas: #VC_R-tipo skiemenys pradeda 2129, #CVC_R- – 24.788, #CCVC_R-12.200, #CCCVC_R-tipo skiemenys – 981 žodį ir formą. Pastaruosius 2 skiemenų tipus autorė yūra išnaginėjusi ankstesnėse publikacijose (Petkevičienė 1996, 23-37; 1998, 48-53).

centro skiemenys⁵, tačiau jų gana gausu (51,66% visų atvirųjų pradinių skiemenų).

1-oji lentelė

**Dvifonemio (išplėstinio) centro atvirųjų pradinių skiemenų
struktūra, realizacija ir dažnumas**

Skiemenų modeliai	Galimi skiemenys	Kiek yra skiemenų	Realizacija (%)	Skiemenų % nuo bendrosios šios struktūros skiemenų sumos (606)	Dažnumas (%) nuo bendrosios žodžių sumos (40.088)
#VC _R -	20	18	90	2,97	5,3
#CVC _R -	485	277	57,11	45,71	61,81
#CCVC _R -	910	281	30,88	46,37	30,43
#CCCVC _R -	162	30	18,52	4,95	2,45

Iš lentelės matyti, jog geriau realizuojami tie galimi skiemenys, kurių struktūra paprastesnė⁶, jie daugiausia ir dažnesni⁷. Sudėtingesnės struktūros skiemenys implikuoja paprastesnius: #CCCVC_R – o#CCVC_R – o#CVC_R – o#VC_R –, bet ne atvirkščiai [plg. Girdenis 1981, p. 77 apie STR-, ST-, TR-tipo junginius]. Taigi jei yra skienuo #Sp₁rav₁- (**spr**ąusti), tai aptinkamas ir #p₁rav₁- (**pra**ūsti), #rav₁- (**ra**ūsti), #av₁- (**á**usti) ir kt.

2.1. Šiame straipsnyje nagrinėjami išplėstinio branduolio #CVC_R-tipo atvirieji pradiniai skiemenys, kurie sudaro 57,95% visų rastų #CVC- struktūros skiemenų ir aptinkami 81,25% žodžių ir formų, prasidedančių šios struktūros skiemenimis⁸

⁵ Šių skiemenų duomenis žr. Petkevičienė 1990, 50.

⁶ Plg. Gulakian 1972, 360.

⁷ Patvirtinamas Cipfo dėsnis [plg. Abazbajev 1986, 21, 27, 42].

⁸ #CVC- struktūros skiemenų rasta 478, jais prasidedančių dviskiemenių nesandūrinių žodžių ir formų - 30.496. Iš jų 40,59% yra #CVC_i- tipo uždaryjū skiemenų, kurie aptinkami 18,39% visų #CVC- struktūros skiemenimis prasidedančių žodžių ir formų, ir 1,46% #CVC_R- tipo skiemenų, kurių branduolys neišplėstinis (tai 7 skiemenys: #m₁ĉ·l₁-, #š₁ĉ·l₁-, #mo·r₁-, #no·r₁-, #ko·r₁-, #to·l₁-, #su·r₁-).

2.2. Pirmosios lentelės duomenys rodo, kad #CVC_R- tipo skiemenys realizacijos atžvilgiu nusileidžia tik paprastesniems #VC_R- tipo skiemenims, o gausumu #CCVC_R- tipo skiemenims, bet yra dažniausi.

3.1. Palyginti produktyvią dvifoneminio branduolio #CVC_R- tipo skiemenų realizaciją lemia vienafonemė pradinė dalis, mažiau varžoma fonotaktikos taisyklių negu dvinarė ar trinarė dalis. Pavienių priebalsių fonemų jungimas prie išplėstinio branduolio atitinka distribucijos prieš vokalines fonemas apribojimus: jei kuri nors pavienė priebalsių fonema negali būti prijungta prie vienafonemio balsinio branduolio, tai nejungiamo ir prie išplėstinio centro, prasidedančio ta balsine fonema.

3.2. #CVC_R- tipo išplėstinio centro skiemenų pradinėje dalyje randamos visų sintagminių priebalsių klasių⁹ fonemos ir archifonemos. Pagal tai skiriami skiemenų potipiai: #C_iVC_R-, #C_sVC_R-, #C_RVC_R-. Jų realizacijos, gausumo ir dažnumo duomenys tokie:

	Realizacija	Gausumas	Dažnumas
#C _i VC _R -	58,47%	138 skiemenys	50,79%
#C _s VC _R -	62,5%	65 skiemenys	15,79%
#C _R VC _R -	51,03%	74 skiemenys	33,42%

Ne tokia gausi S priebalsių klasė realizuota geriau, bet skiemenų, prie kurių prijungiamos šios klasės priebalsių fonemos ir archifonemos, mažiau ir jie palyginti retesni. Gausios T klasės priebalsių fonemos ir archifonemos realizuotos menkliau, bet skiemenų su jomis daugiau ir jie dažnesni. Tik apie pusę galimų skiemenų pradeda R klasės fonemos ir archifonemos, tačiau pagal gausumą ir dažnumą šie skiemenys antri.

3.3. Palatališkumo ir nepalatališkumo atžvilgiu #CVC_R tipo skiemenų pradinėje dalyje geriausiai realizuotos archifonemos tokių skiemenų yra 122, arba 71,34% iš 171 galimo. Su tokia pradine dalimi randami net 62 #C_iVC_R - potipio skiemenys, pavyzdžiui: #b_ie_i- (bėldžia), #g_ie_r- (gėrvė), #t_ie_m- (tėmsta), #k_ie_n- (keñčia), #p_ii_l- (pilkas), #k_ii_r-

⁹ Remiamasi Girdenio priebalsių skirstymu [žr. Girdenis 1970, 11-17; 1981, 73-81].

(**ki̯rvis**), #d₁im₁- (**dímba**), #g₁in₁- (**gi̯nklas**). 32 #C_RVC_R- potipio skiemenys: #m₁el₁ (**me̯lsvas**), #l₁er₁- (**le̯rvins**), #l₁em₁- (**lemt̩s**), #m₁en₁- (**me̯nkas**), #n₁in₁- (**ni̯nka**), #r₁im₁- (**rimti**), #v₁ej- (**veikl̩à**). 28 #C_SVC_R- potipio skiemenys: #š₁el₁- (**šelp̩è**), #s₁er₁- (**se̯rga**), #s₁em₁- (**sémti**), #s₁en₁- (**se̯nka**), #ž₁il₁- (**žilti**), #z₁ir₁- (**z̩irza**), #s₁ej₁- (**séik̩és**). Tokie archifonemomis prasidedantys skiemenys vidutinio dažnumo (aptinkami 35,66% visų #CVC_R-tipo skiemenimis prasidedančių žodžių ar formų). Kietosios fonemos galėtų pradėti 209 skiemenis, tačiau yra tik 126. Čia taip pat daugiausia (67) yra #C₁VC_R- potipio skiemenų, pavyzdžiui: #pal₁ (**páltis**), #bur₁- (**bùrti**), #tam₁- (**tamsà**), #dun₁- (**dũnda**), #kaj (**kaĩštis**), #tav₁- (**taus̩ós**), guj- (**gùiti**). 32 #C_RVC_R- potipio skiemenys: #lam₁- (**lámdo**), #ran₁- (**rankà**), #val₁- (**valdo**), #mar₁- (**marti**), #laj- (**laĩkas**), #rav₁- (**raũsè**), #muj- (**mùisto**). 27 #C_SVC_R- potipio skiemenys: #sal₁ (**saldùs**), #šar₁- (**šarvúok**), #sam₁- (**sámsto**), #žan₁- (**žándas**), #zum₁- (**zum̩so**), #šun₁- (**šun̩ta**), #saj- (**sáisto**), #šav₁- (**šáusiu**), #zuj- (**zũisiu**). Kietosiomis priebalsių fonemomis prasidedantys skiemenys patys dažniausi, randami net 56,26% žodžių ir formų.

Visai menkai (tik 29, arba 27,61%, iš 105 galimų) realizuoti #CVC_R- tipo skiemenys, kurių pradžioje minkštosios fonemos; jų dažnumas 8,08%. Po 10 skiemenų randama #C_SVC_R- ir #C_RVC_R- potipio, pavyzdžiui: #s'ul₁- (**siul̩pia**), #š'ur₁- (**šiu̯r̩pas**), #š'um₁- (**šium̩pa**), #s'un₁- (**siu̯nt̩è**), #ž'av₁- (**žia̯una**)¹⁰; #n'ur- (**niur̩zgl̩ys**), #l'um₁- (**liũmpa**), #jun₁- (**ju̯nt̩a**), #l'av₁- (**liáunas**), #m'av₁- (**miaũzg̩è**), #n'av₁- (**niaur̩s**), #jav₁- (**jaũsmas**). 9 skiemenys iš #C₁VC_R- potipio: č'ul₁- (**č̩iul̩p̩è**), #k'ur₁- (**kiũrti**), #č'um₁- (**č̩iump̩ù**), #k'av₁- (**kiáutas**), #D'av₁- (**dž̩iauna**).

¹⁰ Pagal balsių fonemų /a/ /e/ neutralizacijos dėsnį po minkštųjų priebalsių atsiranda archifonema A (plg. Girdenis 1981, 34, 43, 128), tačiau straipsnyje naudojamosi paprastesne transkripcija. Kaip ir /aj/, /a/ supriešakėjimo atvejais, čia galėtų būti žymima ir /e/ taip būtų nuosekliai atsižvelgiama į regresyvinį fonetinių procesų pobūdį [plg. Baranauskas 1898, 37], bet dvigarsis /eu/ yra tik svetimų žodžių garsų junginys.

3.4. Artikuliacijos vietos atžvilgiu #CVC_R- tipo skiemenų pradinėje dalyje galėtų būti šios fonemos ir archifonemos:

lūpinės /p p₁/, /b b₁¹¹/, /m m₁/, /v v₁/;

liežuvinės nelūpinės /n n₁/;

dantinės /t t₁/, /d d₁/, /c c₁/, /ʒ ʒ₁/, /s s₁/, /z z₁/, /l l₁/;

l₁/;

alveolinės /č č₁/, /ʒ ʒ₁/, /š š₁/, /ž ž₁/, /r r₁/;

gomurinės /k k₁/, /g g₁¹²/;

palatalinė /j/.

Jų realizacija, skiemenų skaičius ir dažnumas yra toks:

	Realizacija (%)	Gausumas	Dažnumas (%)
lūpinės	77,17	71 skienuo	28,31
liežuvinės nelūpinės	42,31	11 skiemenų	3,7
dantinės	52,35	89 skiemenys	25,73
alveolinės	46,92	61 skienuo	17,88
gomurinės	82,69	43 skiemenys	22,69
palatalinė /j/	13,33	2 skiemenys	1,69

Kaip matyti, geriausiai realizuotomis gomurinėmis priebalsių fonemomis ir archifonemomis pradedami skiemenys nėra nei patys gausiausi, nei dažniausi. Už juos gerokai dažnesni (nors ir menkiausiai realizuoti) ir gausesni lūpinėmis priebalsių fonemomis¹² ir archifonemomis prasidedantys skiemenys. Treti pagal realizaciją dantinėmis fonemomis ir archifonemomis pradedami skiemenys, kurie yra gana gausūs, bet dažnumu gerokai nusileidžia lūpinėmis fonemomis ir archifonemomis

¹¹ Minkštųjų lūpinių priebalsių /p/, /b/, taip pat dantinių /t/, /d/ nėra vienafonemio centro #CV-, #CCV-, #CCCV- tipo skiemenų pradžioje, tad jie traktuojami kaip negalimi ir prieš išplėstinį skiemens centrą.

¹² Lūpinių fonemų menkesnę realizaciją lemia tai, kad žodžio pradžioje balsingosios fonemos /v v₁/ nesti prieš lūpine fonema /u/ prasidedančius išplėstinius skiemens centrus; šios fonemos toje pozicijoje nerealizuojamos ir paprastesnės struktūros skiemenyse [plg. Petkevičienė 1977, 60; 1990, 54].

prasidedantiems skiemenims. Tik palatalinės /j/ ir liežuvinių nelūpinių /n n' n₁/ menkesnė realizacija atitinka ir jais pradėdamų skiemenų nedidelį skaičių ir retumą.

3.5. Iš trankiųjų (T ir S klasės) priebalsių fonemų ir archifonemų #CVC_R- tipo skiemenų pradinėje dalyje daugiausia dusliosios: realizuota 112 skiemenų, arba 65,88, iš 170 galimų; jų dažnumas – 40,08%. Skardžiosios fonemos ir archifonemos pradeda 91 skiemenį (53,52% iš 170 galimų), jų dažnumas 26,51% visų #CVC_R- tipo skiemenimis prasidedančių žodžių ir formų.

3.6.1. Atskirų priebalsių fonemų ir archifonemų realizacija #CVC_R- tipo skiemenų pradinėje dalyje, jais pradėdamų skiemenų gausumas ir dažnumas parodytas 2-ojoje lentelėje.

Kiekviena kietoji priebalsių fonema galėtų pradėti po 11 skiemenų; 100% realizuotos 5 T klasės kietosios fonemos: lūpinės /p/, /b/, dantinė /d/, gomurinės /k/, /g/; 90,0% - duslioji dantinė /t/; 81,82% – R klasės C_n poklasio lūpinė fonema /m/, 72,73% – S klasės kietosios fonemos /s/, /š/.

Kiekviena minkštoji fonema gali pradėti po 6 skiemenis. Geriausiai realizuota (83,33%) T klasės duslioji alveolinė /č'/, kiek menčiau (66,67%) – dusliosios S klasės fonemos: dantinė /s'/ ir alveolinė /š'/.

Kiekviena archifonema gali jungtis prie 9 skiemens centrų: 100% prijungiamos T klasės archifonemos /b₁/, /t₁/, /d₁/, /g₁/ ir R klasės C_v poklasio lūpinė archifonema (v₁/; 88,89% – S klasės alveolinės /š₁/ ir /ž₁/.

Tarp menkiausiai realizuotų – kietosios T klasės afrikatos – dusliosios: dantinė /c/ ir alveolinė /č/; skardžiosios alveolinės: minkštoji /ʒ'/ ir archifonema /ʒ₁'/; R klasės C_r poklasio minkštoji alveolinė /r'/ ir C_n poklasio minkštoji lūpinė /m'/ - jos pradeda tik po 1 skiemenį.

Kai kurių pradinių fonemų ir archifonemų, retų ir prieš vienafonemį skiemens centrą, #CVC_R- tipo dvifonemiai branduoliai iš viso neprijungia: T klasės kietųjų skardžiųjų afrikatų alveolinės /ʒ'/ ir dantinės /ʒ/, minkštųjų dantinių afrikatų /c/, /č'/, T klasės gomurinės skardžiosios minkštosios

/g'/, iš S klasės fonemų – minkštosios skardžiosios dantinės /z'/; o iš R klasės – minkštosios lūpinės /v'/.

3.6.2. Geriausiai (100%) realizuotomis priebalsių fonemomis ir archifonemomis prasidedantys skiemenys yra dažnesni. Pavyzdžiui, R klasės lūpinė archifonema /v₁/ pradedamų skiemenų dažnumas – 5,04%, T klasės kietąja gomurine /g/ – 5,01%, kietąja lūpine /b/ – 4,95%.

Menkai realizuotomis pradinėmis dalimis pradedamų skiemenų dažnumas – nuo 0,04% iki 0,13% žodžių ir formų.

3.6.3. Daugeliu atvejų pradinių priebalsių fonemų ir archifonemų realizaciją lemia išplėstinio branduolio sonantų artikuliacijos ypatybės.

Atsižvelgiant į dvifonemio branduolio R klasės fonemų poklasius¹³, #CVC_R- tipo skiemenys yra #CVC_r-, #CVC_n- ir #CVC_v- potipio. Pastebėta, kad prie #CVC_r- potipio skiemenų išplėstinių branduolių /a₁/, /a_r/, /u₁/, /u_r/, /e₁/, /e_r/, /i₁/, /i_r/ neprijungiamos tos pačios ar panašios artikuliacijos R klasės C_r poklasio pradinės fonemos ar archifonemos /l' l₁/, /r' r₁/¹⁴, taigi nėra skiemenų #l₁l₁-, #l₁l_r-, #l₁u₁-, #l₁e₁l₁-. #l₁i₁l₁ arba #r₁r₁-, #r₁u₁l₁-, #r₁u₁r₁-, #r₁e₁r₁-, #r₁i₁r₁-. Nors ir realizuoti, bet gana reti ir tokie skiemenys, kur prie šių išplėstinių centrų jungiamos kiek skirtingos, bet artimos artikuliacijos vietos C_r poklasio fonemos ir archifonemos: #l₁e₁r₁- (leřvink) 0,06%, #l₁u₁r₁- (liùrbis) 0,16% žodžių ir formų. Tai menkinamosios, ekspresyvosios reikšmės žodžiai.¹⁵ Kiti tokios sandaros skiemenys (#l₁a₁l₁-, #l₁u₁r₁l₁-, #l₁i₁r₁l₁-, #r₁a₁l₁l₁-, #r₁u₁l₁l₁-, #r₁e₁l₁l₁-, #r₁i₁l₁l₁-) taip pat neaptinkami.

Prie #CVC_n- potipio skiemenų išplėstinių centrų /a_m/, /a_n/, /u_m/, /u_n/, /e_m/, /e_n/, /i_m/, /i_n/ beveik nejungiamos pradinės R klasės C_n poklasio fonemos ir archifonemos, kurių artikuliacijos vieta ta pati kaip išplėstinio centro sonantų: nėra skiemenų: #m₁a₁m₁-, #m₁u₁m₁-, #m₁'u₁m₁-, #m₁e₁m₁-, #m₁i₁m₁-, #n₁a₁n₁-, #n₁u₁n₁-. Išimtis skiemenys #n₁i₁n₁- (niñka), #n₁'u₁n₁-

¹³ Plg. Girdenis 1981, 78; Kurilovič 1962, 295-298.

¹⁴ Plg. taip pat Karosienė 1985, 27-28; Sigurd 1958, 28.

¹⁵ Plg. Grinaveckienė 1980, 82, 85.

(niuñka) – jų dažnumas vos 0,02% – ir # n₁en₁- (néndrè)¹⁶ – dažnumas 0,04% žodžių ir formų.

Net ir skirtingos artikuliacijos C_n poklasio priebalsių fonemos ir archifonemos prie #CVC_n- potipio skiemenų išplėstinio centro prijungiamos ne visos: nėra skiemenų #nam₁-, #num₁-, #n'um₁-, #nem₁- #nim₁-, #m'un₁-.

#CVC_v- potipio skiemenų dvifonemio branduolio /av₁/ lūpinė sonanto artikuliacija, matyt lemia, kad yra tik vienas skienuo, kurio pradžioje tos pačios artikuliacijos lūpinė fonema: -#vav₁- (vaurà).

T ir S klasės priebalsių fonemų ir archifonemų jungimasis prie išplėstinių centrų su sonantų artikuliacijos vieta nėra susijęs.

4.1. Trys skiemenų potipiai #CVC_r-, #CVC_n-, ir #CVC_v- realizuoti labai panašiai (žr. 2-osios lentelės 1, 2, 3 skiltis).

4.1.1. Geriausiai (109, arba 57,97%, iš 188 galimų) realizuoti #CVC_n- potipio skiemenys, pusės iš jų pradinė dalis – T klasės fonemos ir archifonemos (#C_tVC_n-), pavyzdžiui: # bam₁ (bamblyš), #kan₁ (kánda), #dum₁- (dùmti), #gun₁- (gùndo), #p₁em₁- (pémpè), #t₁en₁- (ténkins), #g₁im₁- (gìmti), #d₁in₁- (diñgo). 23 skiemenų pradinėje dalyje S klasės fonemos ir archifonemos (#C_sVC_n-): #sam₁- (sámntis), šan₁- (šankùs), #š'um₁- (šiumpa), #s'un₁- (siuñtè), #ž₁em₁- (žemñbè), #s₁en₁- (sénsta), #z₁im₁- (zimñbia), #ž₁in₁- (žìndo). Net 33 skiemenys pradkami R klasės fonemomis ir archifonemomis (#C_rVC_n-, #C_nVC_n-, #C_vVC_n-), pavyzdžiui: #lam₁- (lámdo), #ran₁- (rañda), #l'um₁- (liùmpins), #run₁- (ruñda), #l₁em₁- (lemñti), #r₁en₁- (renkù), #r₁im₁- (rimtis), #l₁in₁- (liñdo), #man₁- (mantà), #mun₁- (muñka), #m₁en₁- (meñkas), #jun₁- (juñta), #v₁em₁- (vémti), #v₁en₁- (véngia), #v₁in₁- (vingrùs).

4.1.2. Antri pagal produktyvumą – #CVC_v- potipio skiemenys (lentelės 3-ioji skiltis). Jų yra 63 (arba 57,79% iš 109 galimų). Daugiau (net 27) #C_tVC_v- struktūros skiemenų, nors jų realizuota

¹⁶ Apie dviejų vienodų nosinių dantinių priebalsių vengimą ir disimiliaciją žr. Zinkevičius 1966, 173.

tik pusė, pavyzdžiui: #paj- (paikas), #tav₁- (tausos), #kuj- (kuistis), #d₁ej- (deivė).

Nemažai (23, o galėtų būti 33) #C_rVC_v-, #C_nVC_v-, #C_vVC_v- struktūros skiemenų: #laj- (laida), #rav₁- (rausė), #luj- (luitas), #r₁ej- (reiklūs), #l₁ej- (léisti), #maj- (máigo), #nav₁- (naudók), #muj- (mùisto), #n₁ej- (neigė); #vaj- (váiskus), #jav₁- (jaukūs), #v₁ej- (veikà).

Iš #C_vVC_v- struktūros skiemenų tik 13: #saj- (saikas), #šau₁- (šaukia), #ž'av₁- (žiaurūs), #ž₁ej- (žeisti), #zuj- (zùiti) ir kt.

4.1.3. Gana daug, nors kiek menkiausiai realizuotų (105, arba 56,45% iš 186 galimų) #CVC_r- potipio skiemenų (žr. 1-ąją lentelės skiltį), kur taip pat vyrauja (net 56 skiemenys) pradinėje dalyje turintys T klasės fonemas ir archifonemas (#C_rVC_r-), pavyzdžiui: #bal₁- (bašsas), #tar₁- (taršys), #kul₁- (kùlti), #gur₁- (gušnas), tel₁- (télzia), #d₁er₁- (dervà), #p₁il₁- (pílvas), #b₁ir₁- (birti); #C_vVC_r- struktūros skiemenų yra 29, pavyzdžiui: #sal₁- (saldūs), #žar₁- (žaršto), #sul₁- (sùltys), #š'ur₁- (š'urpūs), #zel₁- (zelniūs), #š₁er₁- (šerti), #ž₁il₁- (žilti), #z₁ir₁- (zírza), #ž₁ir₁- (žirgas).

Tik 20 skiemenų #C_RVC_r- potipio (t. y. #C_rVC_r-, #C_nVC_r- ir #C_vVC_r- struktūros), pavyzdžiui: #l'ur₁- (liurbis), #l₁er₁- (lešvins); #mal₁- (maldà); #mar₁- (maršūs), #nar₁- (naršos), #mul₁- (mùlkis), #mur₁- (muškė), #n'ur₁- (niurti), #m₁el₁- (mešvas), #n₁er₁- (nėrsiu), #m₁il₁- (miltai), #n₁ir₁- (ništa); #val₁- (váltis), #var₁- (važžo), #v₁el₁- (véltui), #v₁er₁- (vešpė), #v₁il₁- (vilnis), #v₁ir₁- (višto).

4.2. Dažnumo atžvilgiu pranašesni #CVC_r- potipio skiemenys (48,29% #CVC_R- tipo skiemenimis prasidedančių žodžių ir formų); antri palyginti negausūs #CVC_v- potipio skiemenys (32,94%), o gausūs #CVC_n- potipio skiemenys - tik 18,77%.

5.1. 2-ojoje lentelėje matyti labai nevienodas atskirų dvifonemių branduolių junglumas, jų sudarytų skiemenų gausa ir dažnumas.

5.1.1. Daugiausia skiemenų (po 35) galėtų sudaryti žemąja (užpakalinės eilės) balsine fonema /u/ prasidedantys skiemenų branduoliai, tačiau realizuojami ne visi galimi skiemenys: /ur₁/,

/un₁/ – po 45,71%, */ul₁/* – 40%, */um₁/* – 34,28%, */uj/* tik 25,71% galimų skiemenų. Tiek pat skiemenų galįs sudaryti dvifonemis centras */av₁/* yra gana produktyvus – jis realizuoja 71,43% galimų skiemenų. Kiti žemąja fonema */a/* prasidedantys skiemenų branduoliai – gali prijungti tik kietąsias pradines priebalsių fonemas ir sudaryti po 19 skiemenų, o realizuojama daugiau negu pusė. Didžiausio junglumo išplėstinis centras */aj/* – 78,95% galimų skiemenų; */an₁/* – 68,42%; */am₁/* */ar₁/* – po 68,16%, */al₁/* – 57,89%.

5.1.2. Skiemenų dvifonemiai centrai, praddami aukštųjų (priešakinės eilės) balsių fonemų */e/*, */i/*, prijungia pradines priebalsių archifonemas ir galėtų sudaryti po 20 skiemenų. Net 80% jų realizuoja dvifonemis branduolys */in₁/*; po 75% – */er₁/*, */ir₁/*; po 70% – */em₁/*, */en₁/*, */ej/*; 60% – */im₁/*, po 55% – */el₁/*, */il₁/*.

5.1.3. Dažniausi skiemenys, kurių dvifonemis branduolys */av₁/* – 15,52% visų #CVC_R- skiemenimis prasidedančių žodžių ir fonemų, antri pagal dažnumą skiemenys su centru */aj/* 12,04%, treči – su centru */ar₁/* – 9,77%. Rečiausi skiemenys, kurių išplėstinis centras */um₁/* – 1,65%, */uj/* – 1,67%, */im₁/* – 1,68% žodžių ir formų.

5.2.1. Kiekviena dvifonemio centro R klasės C_r ir C_n poklasio archifonema galėtų pasikartoti 94-uose skiemenyse. o C_v poklasio */v₁/* – tik 35 skiemenyse, palatalinė */j/* – 74 skiemenyse. Iš tikrųjų jos realizuojamos ne visuose galimuose skiemenyse:

- lūpinė */v₁/* – 71,43% (yra 25 skiemenys),
- liežuvinė nelūpinė */n₁/* – 62,77% (59 skiemenys),
- alveolinė */r₁/* – 61,70% (58 skiemenys),
- lūpinė */m₁/* – 53,19% (50 skiemenų),
- palatalinė */j/* – 51,35% (37 skiemenys),
- dantinė */l₁/* – 50% (47 skiemenys).

5.2.2. Geresnė išplėstinio centro sonantų realizacija ne visada reiškia, kad tų skiemenų daugiau ar jie dažnesni. Pavyzdžiui, gana daug skiemenų, kurių išplėstiniame centre liežuvinė nelūpinė archifonema */n₁/*, bet jie palyginti reti – randami vos 10,87% visų #CVC_R- tipo skiemenimis prasidedančių žodžių ir formų. Antri pagal gausumą skiemenys, kurių branduolio sonantas alveolinė archifonema */r₁/*, yra patys dažniausi

31,34%. Palyginti nedaug skiemenų, kurių išplėstinio centro palatalinė fonema /j/ pagal dažnumą antri (17,42%). Treti dažnumo atžvilgiu skiemenys, kurių branduolio sonantas dantinė archifonema /l₁/ – 16,95%, o geriausiai realizuotų, bet visai negausių skiemenų, kurių išplėstinio centro balsingoji archifonema /v₁/ 15,52%. Patys rečiausi (tik 7,9%) – gana gausūs skiemenys, kurių dvifonemio centro sonantas – lūpinė archifonema /m₁/

5.3.1. #CVC_R- tipo skiemenų išplėstinio centro aukštosios (priešakinės eilės) balsinės fonemos /e/, /i/ realizuotos 67,78% (yra 122 skiemenys iš 180 galimų). Žemosios (užpakalinės eilės fonemos /a/, /u/ galėtų būti net 305 skiemenų branduoliuose, bet yra tik 155 (arba 50,82% galimų). Nors ir menkiausiai realizuoti, šie skiemenys yra gana gausūs ir dažni – pasitaiko 64,34% visų #CVC_R- tipo skiemenimis prasidedančių žodžių ir formų.

5.3.2. Spektro sklaidos (liežuvio pakilimo) atžvilgiu geriausiai realizuoti, gausesni ir dažnesni skiemenys, kurių dvifonemio centro balsių fonemos yra kompaktinės (žemutinio pakilimo /a/, /e/: 156 skiemenys (arba 67,83% iš 230 galimų); jų dažnumas - 67,67% žodžių ir formų. Difuzinių (aukštutinio pakilimo) fonemų /i/, /u/ realizacija tik 47,45% – yra 121 skiemuo iš 255 galimų; jų dažnumas – 32,35%.

5.3.3. Atskiros dvifonemių branduolių balsinės fonemos galėtų būti ir yra realizuotos taip:

žemoji kompaktinė /a/ – 67,69%, arba 88 skiemenys iš 130 galimų,

aukštoji difuzinė /i/ – 67,5%, arba 54 skiemenys iš 80 galimų,

aukštoji kompaktinė /e/ – 66%, arba 66 skiemenys iš 100 galimų,

žemoji difuzinė /u/ – 38,29%, arba 66 skiemenys iš 175 galimų.

Geriausiai realizuoti, gausiausi #C/a/C_R- struktūros skiemenys yra ir patys dažniausi, aptinkami 50,0% visų #CVC_R- tipo skiemenimis prasidedančių dviskiemenių nesandūrinių žodžių ir formų. Antri pagal dažnumą negausiausi – #C/i/C_R- struktūros skiemenys 18,02%; treti gana gausūs #C/e/C_R-

struktūros skiemenys – 17,64%; patys rečiausi – tik 14,33% – #C/u/C_R- struktūros skiemenys. Šie skiemenys tik iš dalies (#C/a/C_R- atveju) patvirtina teiginį, kad paprasčiausios artikuliacijos balsiai yra dažnesni¹⁷

6. Atskirų skiemenų dažnumas matyti 2-ojoje lentelėje. Patys dažniausi skiemenys aptinkami apie 2% ar kiek mažiau visų #CVC_R- tipo skiemenimis prasidedančių žodžių ir formų. Pavyzdžiui: #raj- (**raĩko**) – 2,08%, #kar₁- (**karpaũ**) 2,07%, #rav₁- (**raũdo**) - 1,73%, #v₁er₁- (**versmė**) – 1,64%.

Gana daug retų skiemenų; jų dažnumas neprašoka 0,09%, bet rečiausi skiemenys¹⁸ pradeda vos po 0,01% žodžių ir formų, pavyzdžiui: #b₁em₁- (**bėmbės**), #cam₁- (**cāmpins**), #z₁im₁- (**dziĩbink**), #k1- (**kiuĩdins**), #š₁in₁- (**šĩntis**), #z₁el₁- (**zeliĩs**), #š1- (**šiuĩvink**). Akivaizdu, jog tai ekspresyvios leksikos žodžiai.

Svarbesnės išvados

1. Dviskiemenių nesandūrinių žodžių dvifonemio (išplėstinio) centro skiemenys realizuoti menkliau ir yra retesni negu vienafonemio centro skiemenys, tačiau sudaro daugiau nei pusę visų atvirųjų skiemenų.

2. Sudėtingesnės struktūros dvifonemio branduolio #CCCVC_R- tipo skiemenys implikuoja paprastesnės sudėties #CCVC_R-, #CVC_R-, #VC_R- tipo skiemenis (bet ne atvirkščiai).

¹⁷ Plg. Širokov 1964, 53-54. Panašius duomenis autorė yra gavusi ir nagrinėdama #CV- tipo skiemenis [žr. Petkevičienė 1977, 65]. Ištyrusi visas pirminių vardažodžių šaknis, Karosienė pateikė kitokius duomenis (žr. Karosienė 1987, 44-55).

¹⁸ Tarp šių skiemenų įrašytas skiemuo #bej- pradeda tik formas **beicus**, **beicuok**; tai svetimo žodžio lietuviški dariniai (plg. Jakaitienė 1980, 65); šis skiemuo nebūdingas, bet yra pavardžių: **Beinoras**, **Beinorius**, **Beinoravičius**, **Beinartas** ir kt., yra vienaskiemenis žodis **bei**, o LKŽ I (1968) 734-735 pateikiama nemažai tarminių žodžių: **beig**, **beigelėtis**, **beĩgeliuotis**, **beĩzas**, **beĩzinti** ir kt.

3. Paprastesnės sudėties #VC_R- tipo skiemenys yra realizuoti geriau nei #CVC_R- tipo skiemenys, bet šie yra dažnesni.

4. Palyginti produktyvią #CVC_R- tipo skiemenų realizaciją lemia vienafonemė pradinė dalis, kurios jungimasis prie išplėstinio branduolio priklauso nuo priebalsių fonemų skiriamųjų požymių ir distribucijos prieš vokalines fonemas apribojimų (plg. 3.1, 3.3, 3.4, 3.6.1, 3.62).

5. Priebalsių T ir S klasių pradinės fonemos ir archifonemos prie išplėstinių skiemens branduolių jungiamos laisviau, o R klasės balsingųjų fonemų ir archifonemų nelinkstama jungti prie tų išplėstinių centrų, kurių sonanto artikuliacijos pobūdis toks pat ar panašus į pradinės dalies sonanto (plg. 3.6.3).

6. Pagal išplėstinių centrų sonantus skiriamų #CVC_R- tipo skiemenų potipių realizacija, gausumas ir dažnumas paprastai nėra tiesiog susiję: menčiau realizuoti ir ne patys gausiausi #CVC_r- potipio skiemenys yra patys dažniausi, o produktyviai realizuoti #CVC_n- potipio skiemenys patys rečiausi (plg. 4.1.1, 4.1.2, 4.1.3, 4.2).

7. Iš #CVC_R- tipo skiemenų branduolių geriausiai realizuoti tie, kurie prasideda aukštosiomis (priešakinės eilės) balsių fonemomis, tačiau dažnesni skiemenys, kurių išplėstinis centrus pradeda žemosios (užpakalinės eilės) fonemos (plg. 5.3.1). Kompaktines (žemutinio pakilimo) išplėstinio centro fonemas turintys skiemenys yra ir geriau realizuoti, ir gausesni, ir dažnesni negu turintys difuzines (aukštutinio pakilimo) balsines išplėstinio centro fonemas.

Lietuvių kalbos dviskiemių nesandūrinių žodžių
pradiniai foneminiai # CVC_R- tipo skiemenys

Pradinės priešbalsių fonemos ir archifonemos	Dvifoneminiai skiemenų branduoliai																			Kiek yra skiemenų	Dažnumas %		
	1								2						3								
	/a ₁ /	/ar ₁ /	/au ₁ /	/ai ₁ /	/e ₁ /	/er ₁ /	/i ₁ /	/ir ₁ /	/au ₁ /	/ar ₁ /	/au ₁ /	/ai ₁ /	/e ₁ /	/er ₁ /	/i ₁ /	/ir ₁ /	/av ₁ /	/aj ₁ /	/uj ₁ /			/ej ₁ /	
/b/	1,26	0,69	0,18	0,64	x	x	x	x	0,16	0,37	0,03	0,05	x	x	x	x	0,76	0,69	0,11	x	11	4,95	
/b'/	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	—	—	
/b ₁ /	x	x	x	x	0,1	0,24	0,12	0,33	x	x	x	x	0,01	0,2	0,06	0,11	x	x	x	x	0,01	9	1,18
/p/	0,7	0,26	0,19	0,96	x	x	x	x	0,22	0,13	0,04	0,08	x	x	x	x	0,09	0,78	0,22	x	11	3,67	
/p'/	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	—	—	
/p ₁ /	x	x	x	x	0,14	0,29	0,79	0,74	x	x	x	x	0,05	0,09		0,33	x	x	x	0,1	8	2,52	
/d/	0,23	0,64	0,46	0,31	x	x	x	x	0,05	0,3	0,35	0,1	x	x	x	x	0,52	0,64	0,04	x	11	3,47	
/d'/	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	—	—	
/d ₁ /	x	x	x	x	0,33	0,52	0,41	0,62	x	x	x	x	0,05	0,13	0,05	0,07	x	x	x	0,04	9	2,22	
/t/	0,31	1	0,24	0,75	x	x	x	x	0,55	0,25	0,09	0,08	x	x	x	x	1,04	0,31		x	10	4,63	
/t'/	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	—	—	
/t ₁ /	x	x	x	x	0,26	0,67	0,35	0,58	x	x	x	x	0,2	0,03	0,08	0,52	x	x	x	0,56	9	3,24	
/g/	0,05	0,76	0,29	0,4	x	x	x	x	0,02	0,25	0,18	0,22	x	x	x	x	1,19	1,46	0,17	x	11	5,01	
/g'/	x	x			x	x	x	x	x	x			x	x	x	x				x	—	—	
/g ₁ /	x	x	x	x	0,91	0,35	0,18	0,66	x	x	x	x	0,04	0,06	0,27	0,41	x	x	x	0,47	9	3,39	
/k/	1,08	2,07	0,41	1,03	x	x	x	x	0,54	0,48	0,44	0,05	x	x	x	x	1,43	1,25	0,4	x	11	9,18	
/k'/	x	x	0,01	0,15	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	0,52	x		x	3	0,68	
/k ₁ /	x	x	x	x	0,41	0,86	0,45	1,15	x	x	x	x	0,4	0,9	0,44	0,16	x	x	x	0,35	9	4,42	
/Z//					x	x	x	x					x	x	x	x					—	—	
//Z'/	x	x			x	x	x	x	x	x			x	x	x	x				x	—	—	
//Z ₁ /	x	x	x	x					x	x	x	x			0,01	0,04	x	x	x		2	0,05	
/c/					x	x	x	x	0,01				x	x	x	x				x	1	0,01	

/c'/	x	x			x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	—	—
/c ₁ /	x	x	x	x				0,1	x	x	x	x			0,02		x	x	x		2	0,11
/D/					x	x	x						x	x	x	x				x	—	—
/D'/	x	x			x	x	x	x	x	x			x	x	x	x	0,22	x		x	1	0,22
/D ₁ /	x	x	x	x		0,04			x	x	x	x					x	x	x		1	0,04
/ē/					x	x	x						x	x	x	x			0,13	x	1	0,13
/ē'/	x	x	0,28	0,24	x	x	x	x	x	x	0,02	0,02	x	x	x	x	0,49	x		x	5	1,05
/ē ₁ /	x	x	x	x		0,13		0,4	x	x	x	x	0,06			0,03	x	x	x		4	0,62
/s/	0,55	0,52	0,1		x	x	x	x	0,19	0,05		0,26	x	x	x	x	0,7	0,51		x	8	2,89
/s'/	x	x	0,05	0,1	x	x	x	x	x	x		0,18	x	x	x	x	0,73	x		x	4	1,06
/s ₁ /	x	x	x	x		0,06	0,31	0,06	x	x	x	x	0,14	0,1			x	x	x	0,21	6	0,88
/z/				0,37	x	x	x	x			0,03	0,04	x	x	x	x	0,24		0,23	x	5	0,91
/z'/	x	x			x	x	x	x	x	x			x	x	x	x			x		—	—
/z ₁ /	x	x	x	x	0,01			0,46	x	x	x	x	0,05	0,05	0,05	0,09	x	x	x		6	0,71
/š/	0,5	0,32	0,12	0,04	x	x	x	x		0,09		0,02	x	x	x	x	0,49	0,22		x	8	1,82
/š'/	x	x	0,01	0,5	x	x	x	x	x	x	0,02		x	x	x	x	0,48	x		x	4	1,01
/š ₁ /	x	x	x	x	0,2	0,43	0,29	0,76	x	x	x	x	0,02		0,15	0,01	x	x	x	0,28	8	2,17
/ž/	0,35	0,43	0,08		x	x	x	x	0,15	0,16			x	x	x	x	0,75			x	6	1,93
/ž'/	x	x		0,1	x	x	x	x	x	x			x	x	x	x	0,4	x		x	2	0,50
/ž ₁ /	x	x	x	x	0,37	0,21	0,37	0,29	x	x	x	x	0,08	0,25		0,25	x	x	x	0,09	8	1,92
/ll/					x	x	x	x	0,35	0,62	0,06	0,05	x	x	x	x	0,87	1,32	0,19	x	7	3,46
/l'/	x	x		0,16	x	x	x	x	x	x	0,09		x	x	x	x	0,29	x		x	3	0,54
/l ₁ /	x	x	x	x		0,06			x	x	x	x	0,3	0,33	0,17	0,36	x	x	x	0,33	6	1,55
/r/					x	x	x	x	0,37	0,57	0,14	0,15	x	x	x	x	1,73	2,08	0,05	x	7	4,86
/r'/	x	x			x	x	x	x	x	x			x	x	x	x	0,04	x		x	1	0,04
/r ₁ /	x	x	x	x					x	x	x	x	0,35	0,13	0,31	0,35	x	x	x	0,21	5	1,35
/m/	0,59	0,66	0,14	0,56	x	x	x	x		0,09		0,02	x	x	x	x	0,91	0,78	0,27	x	9	4,04

	/al/	/ar/	/ul/	/ur/	/el/	/er/	/il/	/ir/	/am/	/an/	/um/	/un/	/em/	/en/	/im/	/in/	/av/	/aj/	/uj/	/ej/		
/m'/	x	x			x	x	x	x	x	x			x	x	x	x	0,1	x		x	1	0,1
/m ₁ /	x	x	x	x	0,57	0,32	0,31	0,39	x	x	x	x		0,27		0,72	x	x	x	0,33	7	2,93
/n/		0,87			x	x	x	x					x	x	x	x	0,29	0,11		x	3	1,27
/n'/	x	x		0,61	x	x	x	x	x	x		0,02	x	x	x	x	0,56	x		x	3	1,19
/n ₁ /	x	x	x	x		0,61		0,52	x	x	x	x		0,04		0,02	x	x	x	0,05	5	1,24
/j/	x	x							x	x		0,31				1,38	x			2	1,69	
/v/	0,77	1,53			x	x	x	x	0,29	0,15			x	x	x	x	0,06	0,99		x	6	3,79
/v'/	x	x			x	x	x	x	x	x			x	x	x	x			x		—	—
/v ₁ /	x	x	x	x	0,41	1,61	0,63	1,15	x	x	x	x	0,05	0,06	0,08	0,41	x	x	x	0,67	9	5,11
Kiekvieno branduolio skiemenu skaičius	11	12	14	16	11	15	11	15	12	13	12	16	14	14	12	16	25	15	9	14	277	
Realizacija %	57,89	63,16	40	45,71	55	75	55	75	63,16	68,42	34,28	45,71	70	70	60	80	71,43	78,95	25,71	65	57,11	
Dažnumas %	6,4	9,77	2,57	6,93	3,76	6,43	4,22	8,21	2,9	3,37	1,51	1,65	1,81	1,95	1,68	5,77	15,52	12,04	1,67	3,7		

Procentai skaičiuoti nuo visų #CVC_n- tipo skiemenimis prasidedančių dviskiemenių nesandūrinių žodžių ir formų (24.778). Ženklas x rodo, kad tokių skiemenų negali būti dėl fonemų distribucijos ribojimų, tušti langeliai – kad skiemenys nerealizuoti, nors ir įmanomi.

Literatūra

Abazbajev N. 1986 Абазбаев Н. Структура слога в языках различных типов. Ташкент: ФАН, 106 с.

Baranauskas A. 1898 - Баранаский А. Заметки о литовском языке и словаре. - СПб, 83 с.

Girdenis A. 1970 Girdenis A. Kaip skirstyti lietuvių kalbos priebalsius. Kalbos garsai ir intonacija. Vilnius, Eksperimentinės fonetikos ir kalbos psichologijos kolokviumo medžiaga, t. 4, 8-21.

Girdenis A. 1981 - Girdenis A. Fonologija. Vilnius: Mokslas.

Grinaveckienė E. 1980 - Grinaveckienė E. Menkinamosios reikšmės *nomina agentis* daryba ir vartojimas pietinėje vakarų aukštaičių šnekteje. - Baltistika, t. 16 (1), 79-93.

Gulakian B. 1972 – Гулакян Б.С. О соотношении фонетического и фонологического слогов в армянском языке. Проблемы структурной лингвистики. Москва: Наука, 354-366.

Haugen E. 1956 Haugen E. Tge Syllable in Linguistic Descriptions. - For Roman Jakobson. The Hague, 213-221.

Jakaitienė E. 1980 Jakaitienė E. Lietuvių kalbos leksikologija. Vilnius: Mokslas.

Jakobson R., Fant T.M., Halle M. 1962 - Якобсон Р., Фант Т.М. Халле М. Введение в анализ речи. – Новое в лингвистике. Москва, 173-230.

Karosienė V 1985 Karosienė V Pradinių ir galinių priebalsių derinimas viensikiemenėse žodžio šaknyse. - Kalbotyra, t. 36 (1), 18-31.

Karosienė V. 1987 Karosienė V. Pirminių vardažodžių šaknų statistinės charakteristikos. - Kalbotyra, t. 38 (1), 44-55.

Kurilovič J. 1962 – Курилович Е. Очерки по лингвистике: Сб. статей, Москва.

Petkevičienė R. 1977 - Petkevičienė R. Lietuvių kalbos priebalsinių ir balsinių fonemų pradiniai junginiai. - Kalbotyra, t. 28 (1), 58-66.

Petkevičienė R. 1990 Petkevičienė R. Lietuvių kalbos dviskiemenių nesandūrinių žodžių fonologiniai #CCC_V- tipo skiemenys. - Kalbotyra, t. 41 (1), 49-59.

Petkevičienė R. 1996 Petkevičienė R. Lietuvių kalbos dviskiemenių nesandūrinių žodžių pradiniai atvirieji fonologiniai #CCVC_R- tipo skiemenys. - Filologija ir metodika, t. 3,23-37.

Petkevičienė R. 1998 Petkevičienė R. Lietuvių kalbos dviskiemenių nesandūrinių žodžių pradiniai #CCCVC_R- tipo skiemenys. - Filologija, t. 1 (4), 48-54.

=====

Sigurd B. 1958 Sigurd B. Tendencies in the Prevocal and Postvocal Consonants in Swedish Monosyllables. *Studia Linguistica*, vol 1, 27-52.

Širokov O. 1964 Широков О.С. О соотношении фонологической системы и частотности фонем. - ВЯ, № 1, 53-60.

Trubeckoj N. 1960 Трубецкой Н.С. Основы фонологии. Москва.

Zinkevičius Z. 1966 Zinkevičius Z. Lietuvių dialektologija. Vilnius: Mintis.

Initial Open Phonologic Syllables of #CVC_R- type in the Lithuanian Disyllable Non-junctured Words

Summary

The article deals with initial open phonologic syllables of #CVC_R-type in disyllable non-junctured words and forms of the Lithuanian language, their structure and realization in accordance with differential characteristics of consonantal phonemes in the initial part and limitation of their distribution before the vowel phonemes of the extended centre as well as their frequency.

Lietuviešu valodas divzīlbīgo bezsaduras vārdu vaļējās fonoloģiskās #CVC_R- tipa pamatzilbes

Kopsavilkums

Rakstā aplūkoti lietuviešu valodas divzīlbīgo bezsaduras vārdu un formu vaļējās fonoloģiskās #CVC_R- tipa pamatzilbēs: to struktūra, realizācija, ņemot vērā pamatdaļas līdzskaņu fonēmu diferencētājpazīmes un distribūcijas ierobežojumus pirms paplašinātā centra patskaņu fonēmām, kā arī to biežums.

Jānis VALDMANIS

Tonis valodas lietojuma reģistrā

Aplūkojot valodas variācijas, parasti, kā zināms, šķir divu tipu variācijas. Pirmkārt, tās, kas saistās ar paša valodas lietotāja personīgajām īpašībām, ar indivīda identitāti. Šī tipa variācijas ietekmē tādi faktori kā reģionālā piederība, piederība kādai sociālai klasei, dzimums, vecums, un šo valodas lietotāja īpašību apzīmēšanai bieži lieto terminu *dialekts* (šī vārda plašākajā izpratnē). Otrkārt, tās variācijas, kas ir pretstatā dialektālajām un kas, kā zināms, saistās ar valodas lietojumu. Šo, sociāli nozīmīgāko, valodas variāciju apzīmēšanai piemērots šķiet termins REĢISTRS. Tradicionāli, runājot par variācijām, kas saistās ar valodas lietojumu, tiek lietots termins *stils*.

Manuprāt, terminam *reģistrs* dodama priekšroka vismaz divu iemeslu dēļ

Viens iemesls ir vispārzināmais fakts, ka pēdējo desmit gadu laikā valodas lietojumā ir konstatējamas būtiskas izmaiņas, vērtējot no tradicionālo stilistisko normu viedokļa. Pārmaiņas īpaši skārušas periodisko izdevumu valodu, un vienlaikus tieši periodisko izdevumu valoda ir tā, kas ietekmējusi citu publicēto izdevumu valodu. Tekstā, pat nelielā teksta fragmentā, piemēram, rindkopā bieži vien vienkopus sablīvēts un līdzās parādās gandrīz viss raksturīgais rakstu valodai (gan publicētajai, gan arī nepublicētajai) un arī mutvārdu runā sastopamais. Izskaidrojums tam, manuprāt, ir vienkāršs – lai kāpinātu teksta iedarbīgumu. Tiek meklēti jauni/ citi/ netradicionāli izteiksmes līdzekļi (cik veiksmīgi katrā konkrētajā gadījumā tas izdevies, ir cits jautājums). Šīs būtiskās izmaiņas ir grūti izskaidrot no tradicionālo stilistisko normu viedokļa.

Otrs iemesls ir tas, ka valodas lietojuma reģistra jēdziens tiek veidots atšķirīgi no stila jēdziena. Trīs parametri, kuriem ir vislielākā ietekme uz valodas lietojumu un kurus varētu apzīmēt ar terminiem VEIDS, NOZARE, TONIS, veido REĢISTRU. Ar *veidu* saprotamas valodas lietojuma īpatnības, kas rodas no informācijas sniegšanas sistēmu atšķirīguma, proti, skaņu viļņu

vai burtu un citu zīmju kombināciju veidā, ar *nozari* – valodas lietojuma atšķirības atbilstoši funkcijām, ko tā izpilda.

Trešais parametrs ir *tonis*, kas šajā rakstā tiks aplūkots detalizētāk.

Uzskatāmības dēļ ir lietderīgi sākt ar pāris piemēriem, kādus man ir izdevies novērot juristu ikdienā (starp citu, līdzīgas situācijas bieži vien var redzēt pēdējos gados populārājās ārzemju televīzijas filmās, kurās galveno notikumu arēna ir tiesas zāle).

1.situācija. Avokāts savā birojā vai ceļā uz tiesu dod dažus padomus savam klientam, kā pareizāk būtu izturēties tiesas sēdes laikā.

Šāda tipa sarunā ir pietiekami daudz ikdienas runas¹⁹ iezīmju, taču gan vārdu izvēles, gan gramatisko konstrukciju ziņā tā tomēr diezgan ievērojami atšķiras no *tipiskas* ikdienas runas. Šī ir drīzāk līdzīga runai seminārā ar kādiem raksturīgiem terminiem, ar noteiktākām (ne tik amorfām) sintaktiskās konstrukcijas robežām, sintaktiski sarežģītākas uzbūves konstrukcijām. Šī saruna ir lielā mērā monolōģiska.

2.situācija. Tiesas sēdes laikā tiesājamais atbild uz sava advokāta jautājumiem. Samērā daudz ir adverbīālo jautājumu ar *kāpēc?* (cēloņa nozīmē), *kādēļ?* (nolūka nozīmē), jautāts tiek par pamatojumu, biežāki ir jautājumi ar *kā?* (veida nozīmē), arī ar *ko?* (papildinātāja, precizētāja nozīmē). Biežāk sastopami juridiskās jomas termini, standartfrāzes: *Kāpēc jūs, prasītāj/cietušais/ atbildētāj... Ar kādu nolūku jūs, atbildētāj/ apsūdzētais*

Kā tieši jūs tam cilvēkam teicāt? u.tml. Šajā situācijā salīdzinājumā ar 1.situāciju jautājuma un atbildes dialogs ir kļuvis oficiālāks, tas ir aptuveni līdzīgs darba intervijai. Varētu rasties jautājums – kāpēc? Jo sarunas dalībnieki ir tie paši. Lieta (juridiskā izpratnē), par ko norit saruna, ir tā pati. Taču mainījusies ir vieta, apstākļi, kādos norisinās saruna, un arī attiecības starp šiem cilvēkiem. Attiecības starp sarunas adresantu un adresātu ir kļuvušas distancētākas (kaut vai

¹⁹ Sal. ar O.Buša ieteikto *ikdienas runa* jeb *kolokvioletks* rakstā Ikdienas runas specifika un tās pētīšana.// Latviešu valodas kultūras jautājumi. Rīga, 1984, 22.– 34.lpp.

uzspēlēti, tēloti) un zināmā mērā arī pastarpinātas, jo runāts tiek "caur tiesu", tiesai.

3. *situācija*. Tiesas sēde. Advokāta runa, vēršoties pie tiesas sastāva, sākas ar: "*Augsti godātā tiesa...*" Turpinājums nav iepriekš sagatavots vārds vārdā no viena gala līdz otram (protams, gadās arī izņēmumi), un tomēr tā vairāk vai mazāk ir sagatavota, tā ir līdzīga lekcijai. Būtībā šāda runa robežojas ar rakstu valodas tekstu, tātad ievērojami atšķiras no tipiskas ikdienas runas un tomēr atšķiras arī no rakstveida teksta. Kas ir mainījies salīdzinājumā ar 2. situāciju? Būtiskākais ir tas, ka sazināšanās procesa dalībnieku sociālās lomas ir mainījušās, proti, attiecības sociālā ziņā ir atšķirīgas.

Salīdzinot valodas lietojumu situācijās, kas līdzīgas minētajām, apstiprinās zināmais, ka atšķirības valodas lietojumā ir atkarīgas

(1) no sazināšanās situācijas (vietas un laika), t.i., valoda tiek lietota krogā vai baznīcā, ceļā uz tiesu vai tiesas sēdes laikā utt. u.tml.

(2) no attiecībām starp sazināšanās procesa dalībniekiem, t.i.:

(2a) vai tās ir attiecības starp teksta adresantu un adresātu kā tiešajiem sazināšanās procesa dalībniekiem,

(2b) vai tās ir attiecības starp sazināšanās procesa dalībniekiem un kādu trešo personu kā "cilvēku no malas",

(2c) vai attiecības ir tuvas vai distancētas,

(2d) vai attiecības ir tiešas vai pastarpinātas,

(2e) vai attiecības ir sociālā ziņā līdzīgas vai atšķirīgas.

Šeit minēto faktoru – sazināšanās situācijas un attiecību – ietekmē veidojas tonis.

Toni raksturojošā kategorija ir **oficiālums**. Uz iedomātas skalas starp pretējiem poliem "oficiāls tonis" un "neoficiāls tonis" būtu šķiramas gradācijas "samērā oficiāls tonis", "samērā neoficiāls tonis" Oficiālajam tonim raksturīgs biežāks svešvārdu, internacionālismu lietojums (teksti to apliecina nepārprotami). Pretstatā oficiālā tonī ieturētam tekstam neoficiālajā valodā biežāk lieto frazeoloģismus, idiomas, frazeoloģizētus izteicienus. Oficiālā toņa tekstos vērojamas sintaktiski sarežģītākas teikuma konstrukcijas (gan

“horizontālās”, gan “vertikālās” sarežģītības ziņā), skaidrākas teikuma robežas salīdzinājumā ar neoficiālā toņa tekstiem. Oficiālā tonī ieturētā arī runātās valodas tekstā ir rakstu valodas iezīmes.

Turpinot aplūkot oficiāluma kategoriju, varētu minēt šādu elementāru piemēru. Ja Jūs referētu starptautiskā konferencē un ielas trokšņi, kas ieplūstu pa atvērto logu, sāktu radīt diskomfortu un Jūs lūgtu kādam no klausītājiem to aizvērt, tad lūgums, droši vien, (vienā variantā) skanētu apmēram tā: *Vai Jūs būtu tik laipns un aizvērtu logu?/ Vai es varētu Jums palūgt aizvērt logu?/ Vai Jūs, lūdzu, nebūtu tik laipns un neaizvērtu logu?*

Ģadījumā ja kāds no klausītājiem būtu Jūsu labs draugs vai sirdsraudzene, kas sēdētu pirmajā rindā un pirmajā krēslā, Jūs savā jautājumā, acīmredzot, nelietosit daudzskaitļa 2.personas, bet gan 1.personas formu un izteikumu, visticamāk, veidosit kā pamudinājumu (Joti iespējams arī, klusinātākā balsī) – *Aizver, lūdzu, logu!* – vai kā tiešo jautājumu – *Vai tu, lūdzu, neaizvērtu logu?* atšķirībā no t.s. netiešajiem jautājumiem pirmajā variantā. Reizēm lieto arī t.s. netiešo pamudinājumu: *Lūdzu, esi tik laipns un aizver logu!*

Tas nozīmē, ka pat vienā un tajā pašā oficiālajā situācijā jo oficiālākas (t.i. distancētākas, pastarpinātākas, sociālā ziņā atšķirīgākas) ir attiecības starp teksta adresantu un adresātu, jo izteiktāka tendence (bet tikai kā tendence!) veidot izteiksmē pieklājīgāku tekstu ar goddevīgākām, cieņpilnām uzrunas formām (*Cienījamās dāmas un godājamie kungi! Augsti godājamie sēdes dalībnieki! Ekselences!*), daudzskaitļa 2.personas formām, netiešajiem jautājumiem, parasti vēlējuma izteiksmē vai vēlējuma paveidā, reizēm turklāt nolieguma formā. Tātad toņa aspektā ar oficiāluma kategoriju saistīts ir atribūts pieklājīgs / familiārs.

Vēl saistībā ar oficiāluma kategoriju parādās īpašība personas/ bezpersonas (proti, tāds, kam nav gramatiskas personas vai kas ir ierobežots personu formu ziņā). Jo oficiālākas attiecības starp sazināšanās dalībniekiem un/vai oficiālāka situācija, jo raksturīgāka tendence biežāk izvēlēties

bezpersoniskāku izteiksmi. Biežāk parādās pasīva konstrukcijas, piemēram, izteikums no Latvijas Radio 1. programmas:

Pēc vairāku stundu nesekmīgām sarunām un īsas apšaudes nakī ķīlniekus beidzot tomēr izdevās atbrīvot.

Salīdzinājumam izteikums no tās pašas dienas ziņām Radio Skonto:

Pēc īsas apšaudes milicijas specvienība ķīlniekus atbrīvoja.
Biežāk tiek lietotas bezpersonas konstrukcijas, darītāju “atstājot fonā” un tādējādi vēršot uzmanību uz pašu faktu vai darbības rezultātu, piemēram,

Darbiniekus mazajās firmās nereti tomēr izvēlas caur paziņām vai no paziņu loka nevis liekot sludinājumu avīzē.

Parasti tiek lietoti 3. personas vietniekvārdi un lietvārdi, piemēram:

Mūsu avīzes lasītāji sākuši biežāk mums rakstīt un izteikt savas domas un priekšlikumus. (Uzrunā saviem lasītājiem ir iespējams tekstu veidot arī šādi – *Jūs esat sākuši biežāk mums rakstīt..*).

Nobeigumā būtu jāuzsver, ka pat pēc tikai atsevišķu valodas lietojumu pētījuma rodas pārlicība, ka valodas lietojuma *tonis* ir viens no būtiskiem parametriem, kas veido *reģistru*.

Toni tātad raksturo kategorija **oficiālums** ar diviem atribūtiem. **Oficiālums** ir saprotams kā iedomāta skala ar (vismaz) četrām gradācijām: oficiāls – samērā oficiāls – samērā neoficiāls – neoficiāls. Šāda *toņa* un rezultātā arī visa *reģistra* interpretācija, manuprāt, var palīdzēt, skaidrojot mūsdienu visai dažādos valodas lietojumus.

Tone in Register of Language Use

Summary

The paper deals with TONE (or the so-called TENOR) in REGISTER of language use. *Register* means variations pertaining to language use (in contrast to variations pertaining to language user).

The author of the paper chooses a different conception – *register* in preference to the traditional – *style* due to two reasons. First, it is stated that essential changes have occurred in use of the Latvian language from the standpoint of the norms of traditional stylistics.

The changes in particular concern the language of newspapers and magazines. It is exactly the language of newspapers and magazines which influences the language of other publications. The second reason is that the concept *register* is formed differently from the concept *style*. There are three parameters of the most important influences on language use: MODE, DOMAIN, TONE.

Several speeches and speech settings have been examined and it can be stated that two factors – setting of communication and relations between communicating people – form *tone*.

Tone is characterised by category *formal/ informal* in which two attributes are inherent: polite/ impolite, personal/ impersonal. Four gradations of category *formal/ informal* may be differentiated: *formal tone, quite formal tone, quite informal tone, informal tone*.

**Regīna KVAŠĪTE, Giedre ČEPAITIENE,
Kazimiers ŽUPERKA**

Metalingvistiskie valodas etiķetes komentāri

Tekstu metavalodas resp. metateksta (7) pētījumi palīdz labāk saprast teksta uzbūvi, valodas lietotāju attieksmes ar valodu, viņu viedokli par valodas izteiksmes līdzekļiem un valodas apziņu kopumā (5).

Rakstā tiek pētīta viena metavalodas izpausmes forma metalingvistiskie komentāri līdzās valodas etiķetes formulām, kā arī ar valodas etiķeti saistītiem izteicieniem. Par metalingvistisko komentāru tradicionāli (sk. 6; 8) sauc dažādas formas un apjoma frāzi, teicienu vai lielāku teksta daļu, kas raksturo valodu, tās vienības vai valodas izteiksmi – tiek precizēts valodas (runas) avots, motivēta un vērtēta tās lietošana u.tml. Lietuviešu valodas etiķete ir aplūkota no valodas funkciju viedokļa, speciāli pētīta tās faktiskā un poētiskā funkcija (2; 3; 4). Savukārt speciālu latviešu valodas etiķetes pētījumu, cik zināms, nav.

Runātāji ne vien lieto valodas etiķetes formulas, izvēlas vienu vai otru runas toni un tam atbilstošu valodisko izteiksmi, bet nereti vienlaikus arī raksturo pašu runāšanu, to vērtē. Pētījumu dati varētu būt noderīgi ar sociolingvistiku un psiholingvistiku saistītām valodniecības nozarēm, kā arī tām, kas pēta valodas funkcionēšanu, sabiedrības valodisko apziņu u.tml.

Šajā rakstā šķiet lietderīgi valodas etiķetes metalingvistiskos komentārus aplūkot, salīdzinot abu radniecīgo baltu valodu piemērus. Materiāls - dažādi lietuviešu un latviešu valodas stilu runātie un rakstītie teksti, kuros konstatētas tipiskas valodas etiķetes situācijas un/vai to valodiskās izteiksmes raksturojumi (metalingvistiskā informācija nav ņemta no speciāliem valodas etiķetes aprakstiem vai pētījumiem). Jāatzīst, ka galvenokārt tie ir no daiļliterāras un publicistikas stila tekstiem. Arī ilustratīvā materiāla apjoms nav līdzvērtīgs ne visu iespējamo metalingvistisko komentāru piemērus ir izdevies atrast gan vienā, gan otrā valodā, tāpat citur to ir vairāk, citur mazāk. Labi saprotot, ka pilnīgi atšķirīgi ir komunikatīvo un māksliniecisko

tekstu piemēri, šobrīd šī starpība netiek ņemta vērā. Svarīgākais mērķis – noteikt raksturīgākās valodas etiķetes metalingvistisko komentāru grupas.

Aplūkojot savākto materiālu, var izdalīt trīs valodas etiķetes metalingvistisko komentāru (tālāk MK) pamatgrupas, kuras savukārt var tikt iedalītas atsevišķās apakšgrupās. Katra no MK grupām ilustrēta ar latviešu (*) un lietuviešu (**) piemēriem.

1. Dažkārt ar kādu īpašu izteicienu tiek vērtēta gaidāma, bet nerealizēta valodas etiķetes situācija (pateicība, sasveicināšanās u.tml.): * *Bille nosarkst līdz matu galiem un aiz kauna nevar ne paldies pateikt* (VBT 168); * *Jau šorīt pie skolotāju istabas durvīm satiku viņu un samulsumā aizmirsu pateikt labrītu* (DZ 86); * *Bet melnā [tantīņa] kā nāca, tā pirmo ieraudzīja Billi. Labdienu padot nemāki? // Atradusies! Labdienu jādod tam, kas nāk iekšā* (VB 51); * *Nejauši uz ielas satiekamies, es būtu gatavs viņu [Māri Medni] sveicināt, bet viņš kaut kā izliekas, ka neievēro* (S 1999/3, 31); * - *Kā tevi sauc? – Rūdolfs uzrumāja zēnu, taču tas neathildēja* (LLVV 8, 187); ** *Mama! Ar aš jau didelis? // Mama neatsisuko. Reikētu ištarti žodj "atsiprašau", ir viskas būtu gerai* (VRI 4).

1.1. Šai grupai daļēji tuvi ir tādi MK, kas norāda, ka izveidojusies situācija tiek realizēta nevis ar gaidītu, bet gan citu teicienu, piemēram: * *Viņš teica: "Uz redzēšanos!" – pārējie divi arī – viens – blonds un spēcīgs kā Zigfrīds – to pašu, otrs: "Laimīgi!" Jā – es biju laimīga, tik laimīga, ka mani par to varētu apskaust* (DZ 74).

Ja šis cits, negaidītais etiķetes teiciens metalingvistiski tiek raksturots, vērtēts, tādā gadījumā šo MK var uzlūkot gan kā šīs, gan kā trešās MK grupas piemēru: ** *Ne, viršininke // Kodēl taip oficialiai mane vadinat, aš turiu vardą.* (ŽLV 262).

2. Citi MK sniedz informāciju par valodas etiķetes lietošanas apstākļiem, avotu, personu u.c.: * *Nu, Juknais! – lietodams studiju laika uzrunu, Alens tagad apkampa Daumanta plecus tik atraisīti, itin kā viņu sirdsdraudzība pastāvējusi gadiem, bet paši redzējušies vēl vakar* (MZ 1999/3, 35); * - *Būs labi, dārgumiņ, viņa teica – man žēl, ka nācās viņu [cūku] zaudēt, bet tur neko nevarēja darīt. Tādas lietas notiek. // Dārgumiņ! Tik sen mani*

neviens nebija saucis šajā vārdā (AN 124); * - *Bet, mammiņ, - es saku, lietodama šo pamazināmo mīlvārdu, tajā es viņu saucu tikai Latvijā, bet, mammiņ, es domāju, ka tu esi mirusi* (AN 306); * *Uzruna "bērniņ!" no vecākās paaudzes radnieku puses kaitina tikai līdz pilngadībai, pēc tam tā liekas kaut kas smeldzīgs un ļoti mīļš* (S 1998/12, 113); * *Bet, šķiroties no cilvēka, mēs nesakām – ardievu – bet gan – uz redzēšanos* (DZ 56); ** *Atleiskite, kad ī Jus kreipiuosi kaip ī sūny, žemaičiams įprastu įvardžiu Tu, nes esu žemaitė, turinti nemažai metų, o Tu dar jaunas* [no atklātās vēstules R. Granauskam] (ŠA 02.05.1990.); ** *Labas dienas, arba palangiškai tariant "geras dienas", prašau atiduoti mano buvusiems geradėjams ir kaimynams* (JJ 383); ** *Mano draugas A. Liutkus sakydavo apie sergantį: "Umžius pasibaigė"* (AG 2).

3. Ne mazums MK raksturo un vērtē valodas etiķetes formulas un vārdus: to emocionālo nokrāsu, runāšanas toni u.tml. Galvenie vārdi, kas izsaka vērtējumu, parasti mēdz būt apstākļa vārds, īpašības vārds vai adjektīvējies divdabīs. Aplūkojot šo vārdu nozīmes gan lietuviešu, gan latviešu valodā, var izdalīt vairākas semantiskās MK grupiņas, kuru nozīmes apkopojoši varētu raksturot ar apstākļa vārdiem vai to ekvivalentiem *skaisti/grāžiai, svinīgi/išķilmingai, jautri/linksmi* un *neglīti/negražiai*. Samērā plaši izplatīta MK grupa *skaisti* (arī attiecīgie sinonīmi *mīli, maigi ...*) / *grāžiai* (*maloniai, meiliai, švelniai ...*): * *Istenībā es mīli saku – labdien, labrīt, skolotāj, ļoti jauki un citas muļķības* (DZ 99); * *Viņš pacēla cepuri un sveicināja mūs tik sirsniņi, ka Ilga vēlāk piezīmēja: "Lieliski! Nu jau Alauda tavā (cik neloģiski; taču arī Ilgas priekšā; red.piez.) noņem cepuri! Ko vēl tādi skolotāji nesāks darīt!"* (DZ 86); ** *Šiandien susirinko žmonės, kurie vienas į kitą kreipiasi gražiu žodžiu – bičiuli. Tai bitininkai* (TV 05.02.1989); ** *Užteks, Jokūbeli. / Vaikiščias apsilaižė: taip dailiai jį čia pavadino!* (AV 77); ** *Kambarin sugriūna vyrai, linksmi, įraudę ir mandagūs, tik laba dienuė, laba dienuė, tai kaip gyveni, Rudaitėli (tokia pamaloninta mano patėvio pavardė)* (AB 63); ** *Rupūžėle tu žemaitiška, / Keiksmė tu gražus* (JS 9); ** *Mūsų politinei kalbai /.../ Stasys Lozoraitis suteikė ryškaus intymumo. Aukščiausiasio*

lygio rinkiminiuose debatuose jisai vartojo tokius žodžius kaip tu ir tamsta. Šiluma, kurios esama šiuose kreipiniuose, yra reikalinga tam, kad tarpusavio supratimas būtų įmanomas (LR 27.02.1993.).

Diežgan daug konstatėts arī MK, kas valodas etiķeti raksturo ar apstākļa vārdu svinīgi vai ar citiem analogiskas vai tuvas nozīmes vārdiem, piemēram, godbijīgi, goddevīgi, pagodinoši, pacilāti u.c. lietuviešu valodā attiecīgi išķilmingai (oriai, pagarbiai, pakiliai ...): * *Bez tam vēl uz pustonnas papīra rakstīšu Pedro, Krustmātei (visu cienu! ar lielo burtu!) un Intai vēstules* (DZ 135); * *Parasti kungi atgriežas krietni pāri pusnaktij, mazliet izspūruši, dziedādami vai skaļi runādami. Viņi glaimo viens otram: "Ar labu nakti, inspektor Melderi, un "Ar labu nakti, rūpniek Liepa, – tā viņi šķiras.* (AN 171); * *Sen neredzējušies tautieši sakliedzās, sasmaidījās, savicinājās, sarokojās, un vienā laidā atskanēja goddevīgas uzrunas: majora kungs! Daktera kundze! Mīļo pulkvedi! Agronoma kungs!* (LLVV 8, 187); ** *Mano vardas buvo Antanas, bet ji, kad aristokratišķiau skambētu, vadindavo mane Anatoliu* (AVI 216); ** *Neapsakomai man malonu, Jūsų Skaistyste buvo bepradedęs suderinti tokį gražų dvarišką komplimentą* (VA 60); ** *Jonai! Šio kaimo vaike! tokia proga jis mėgdavo išķilmingus žodžius. Ar tu pagailėsi, būdamas mūsų girios eiguliu, Joninių laužui ugnies!* (VR 177); ** *"Taip! Rašytoja savo kambaryje. Taip. Paklausiu, ar priimsianti" Rašytoja! – ji pasakė. Man tas patiko. Tai skamba pagarbiai* (OP 7); ** *Miltinis nemėgsta, kai jį pompastiškai vadina "maitre", meistru ar maestro, liaudies artistu ir t.t.* (KB 1987/8, 28). Šīs semantiskās grupas MK parasti sastopami oficiālāku, godbijīgāku saziņas situāciju aprakstos, tie izceļ augstākas etiķetes izteiksmes līdzekļus, piemēram, ** *Gerbiamas prezidente, malonu jus taip skambiai tituluoti* (LR 17.04.1992).

Dažkārt dažādos tekstos var sastapt arī vairāk vai mazāk ironiskus komentārus, tie var būt izteikti ar apstākļa vārdu jautri vai citiem tā aizstājējvārdiem – jokojot, asprātīgi, humoristiski u.tml., taču rakstītajos latviešu valodas avotos šobrīd izdevās atrast tikai dažus minēto MK piemērus: * *Spricis, jautri*

smaidīdams, piesviež divus pirkstus pie cepures Sveika, saimniecīt! (LLVV 7(2), 303). Savukārt lietuviešu valodā MK ar linksmi (šmaikščiai, juokaujamai, su humoru ...) bija pietiekami, kaut gan reizēm ar rūgtuma pieskaņu: ** *Ne, pasirodo, ta moteris gyva sveika ir dar visai verta grieko, teikiasi pajuokauti mūsų maestro* (BM 116); ** *Man pažeista nervų sistema - kulka išnešė gerą gabalą galvos smegenų, kurio joks gydytojas nejdės, su humoro gaidelė savo padėtį nusako pašnekovas* (R 25.02.1999.). Šīs grupas MK raksturīgi, komentējot neoficiālas runas situācijas vai tādus apstākļus, kur runātājs tiecas mazināt runas oficiālumu.

Vēl viena pēc nozīmes iepriekšējai samērā tuva MK apakšgrupa, kuras apkopojošais elements izsakāms ar apstākļa vārdu neglīti (arī ironiski, aizvainojoši, izsmejoši, asi, nikni u.tml.), bet lietuviešu valodā ar atbilstošiem vārdiem - negražiai (baisiai, ironiškai, įžeidžiamai, pašaiptai, piktai, rūsčiai, šiurkščiai ...): * *Ne vairs gaišs, bet negribīgs labrīts sētā tiekoties, šķībs skatiens, plāni sakniebta mute, un visskaidrākajai dienai no paša sākuma pelēcīgs nīgrums pāri* (VBT 19); ** *Tai ko gi čia trepūskojį visą valandą kaip arklys? /.../ išmetinėjo ateiviui dėdienė rūščiais žodžiais* (V 101); ** *Judošius tu, pasakė /.../. Ir neina Juzai iš galvos negeras vardas, kuriuo pavadino jį brolis Adomas* (JBL 170-171); *Nuo tada ji į mane kreipiasi – “tu” lyg norėdama paslėpti tą šiurkštų kreipini* (DU 127). Šīs grupas MK atspoguļo negatīvu konotāciju: nelabprāt izteiktas etiķetes formulas, neglīti uzrunājami cilvēki, nepatīkamu runu – vārdus vai runāšanas toni.

3.1. Minēto vērtējošo vārdu vietā var tikt lietoti frazeoloģismi un frazeoloģizēti izteicieni, kā arī plašāki raksturojumi: * *Vecāmāte arī noskalda savu parasto “ne mums kas bijis, ne būs” un “tauki tāpat ūdenim pa virsu, sauc par biedriem vai kungiem”, un “tik ir, cik paša rokām”* (VBT 43); * *Kas brūkē muti, kad lieli cilvēki runā? balss viņam [onkulītim] tik draudīga, ka Billei noskrien skudriņas pa muguru* (VBT 184); ** *Vyrai juokavo, balsiai juokdamiesi iš savo gudrių žodelių, nuo kurių, kaip svietas sako, ausys vysta, o žemė linksta* (LP // FŽ 39); ** *E, Tabalaikiene ima tokius žodžius į burną, kurių aš nė į ranką*

neimčiau (IS // FŽ 52-53).

3.2. MK funkciju var veikt darbības vārdu *atvainoties*, *lūgt piedošanu / atsprāšyti* formas vai tiem tuvas nozīmes darbības vārdu formas vai etiķetes formulas ar šiem darbības vārdiem. Tās signalizē par nepieklājīgu, neglītu, šokējošu vai vienkārši par tiešāku, kategoriskāku izteikumu: * *Abi divi āmurgalvas, Čigāna kundze nosaka. Piedodiet, profesor, ka es jūs tā nosaucu, bet piedodiet, excuse me* (AN 165); * *Piedodiet! viņa dejojot paknīksēja. – Es negribēju jūs apvainot* (LLVV 6(2), 31); ** *Žiurovu salēje pasigirdo žvengimas (atsiprašau, bet juokq tai menkai tepriminē)* (LM 09.01.1993). Savdabīgs, salīdzinot ar latviešu valodu, ir iesprauduma funkcijā esošs lietuviešu valodas nelokāmais divdabis *atsiprašant*: ** *Koks nors, atsiprašant, terlius pats neišmano, o kitus moko* (sar. 1995).

Darbības vārda *atsiprašyti* lokāmā forma vai citu darbības vārdu formas un frāzes (*atsiprašau, atleiskite, dovanokit, nesupykit, prašom atleisti / atvainojiet, piedodiet, nedusmojieties, lūdzu piedošanu* u.c.) ir valodas etiķetes formulas, kas tieši orientētas uz adresātu, bet nelokāmais divdabis *atsiprašant* vispirms signalizē par runā minētās darbības (lietas u.c.) mazsvarīgumu, niecīgumu, nenozīmīgumu, nievāšanu, nicināšanu u.tml. (sal. 1, 51).

3.3. No runas toni (etiķeti un stilu) raksturojošiem MK atsevišķi jāmin izteiksmes veida meklēšanas MK: tie aplūko ne lietoto (vai vismaz iecerēto) izteicienu, bet meklējamā, vēlamā izteiciena raksturu: * - *Sveiki, - viņš saka. – Mani sauc Džo. Priecājos ar tevi iepazīties. Tu vienīgā te izskaties pēc tādas, kurai būtu cik necik saprāta. Viņš pastiepj man roku sveicienam. /.../ - Es varu to pateikt smalkāk, ja tu gribi. Piemēram, apžēlīn, cik tu esi skaista* (AN 214-215); ** *Samprotavimai apie Almos ir kitų panašių žodžių minkštojo /l'/ didesnį artumą originalui – lotynų kalbai dvelkia, kaip čia švelniau pasakius, lingvistiniu užmaršumu* (AGI 24).

4. Savdabīgu grupu veido tipa *trūkst vārdu / trūksta žodžių* MK. Tie saistīti gan ar gaidāmo valodas etiķetes situāciju (1.), gan ar izteiksmes veida meklēšanu (3.3.). Tie ir frazeoloģismi vai vienkārši frazeoloģizētas vienības, kas bieži vien tiek lietotas

pārnestā nozīmē un var nozīmēt uztraukta runātāja piezīmi par uztraukuma sekām, jūtu pārpilnas personas uzvedības vērtējumu no malas vai funkcionēt kā etiķetes formula, figūra (stilistisks pastiprinājums): * *Ģirts: - Profesora kungs, man trūkst vārdu, kā izteikt savu pateicību* (LLVV 7(2), 648); * - *Lielā laimē un lielās bēdās cilvēkam nav vārdu; tad, kad atkal ir ko teikt, lielā laime un lielās bēdās ir mazinājušās* (DZ 318-319); ** *Nezināu kaip tau dėkoti, man trūksta žodžių* (TV); ** *Nezināu, ar aš nemoku surasti, ar iš tiesų mūsų turtingoje kalboje nėra žodžių išreikšti tiems nepaprastiems jausmams, kuriais šiandien gyvenu dėl Tamstos parodytos man – nežinomai, kukliai tautietei – tiek didžios, jautrios širdies* [no vēstules A. Vienolim] (SI 252); ** *Tada tėvas paklausė: “O tu, vaikeli, kaip mane myli?” “Pati nežināu, - atsakė ji, - su nieku negaliu savo meilės lyginti”* (JB 351).

Valodas etiķetes MK varētu iedalīt arī no citiem viedokļiem: aplūkojams runātāja vai citas personas izteiciens, vērtējama konkrētā teksta vienība vai valodas etiķete kopumā u.tml.

Gan latviešu, gan lietuviešu metalingvistiskie komentāri liecina, ka abu valodu lietotājiem aktuālas tās pašas etiķetes lietas. Ar šiem komentāriem var tikt vērtēta gaidīta, bet nerealizēta valodas etiķetes situācija, pateikta informācija par lietošanas apstākļiem, avotu, personu, raksturotas vai vērtētas valodas etiķetes formulas. Ja gribētu izdarīt apkopojošus secinājumus par latviešu un lietuviešu metalingvistiskajām komentāru atšķirībām tam vajadzētu vairāk ilustratīvā materiāla. Tomēr var pamanīt, ka latvieši un lietuvieši atšķirīgi traktē līdzīgas formulas (sal. *ardievu – sudie*), lietuvieši līdzās *tu/jūs* lieto un savdabīgi komentē vietniekvārdu *tamsta*. Lietuviešu valodā kā uzruna “laba drauga” nozīmē plaši tiek lietots lietvārds *bičiulis*. Latviešu valodā attiecīgas saknes vārda nav, tam atbilstošajam vārdam *bitinieks* ir tikai nozīme ‘cilvēks, kas audzē un kopj bites; dravnieks’ (LVV 133); lietuviešu *bitininkas*.

Metalingvistiskā funkcija īpaši akcentē un atklāj divus valodas etiķetes aspektus: 1) kā adresants uztur (neuztur) sakarus ar adresātu resp. tas, kas raksturīgs fatiskajai funkcijai; 2) kāda

raksturīga etiķetes valodiskā izteiksme resp. tas, kas raksturīgs poētiskajai funkcijai.

Tā pati valodas etiķetes izteiksme atkarībā no situācijas, kā arī no adresāta un adresanta attiecībām var tikt vērtēta atšķirīgi (sk. vietniekvārda *tu* lietošanas komentārus).

Avoti

- AB – Albinas Bernotas. Pigmaliono sindromas. V 1989.
 AG – Algirdas Julius Greimas. // LM 1989. Lapkr. 4.
 AGI – Aleksas Girdenis. // Gimtoji kalba. Nr.3. V 1992.
 AN – Agate Nesaule. Sieviete dzintarā. R., 1997.
 AV – Antanas Vaičiulaitis. Valentina. V., 1992.
 AVI – Antanas Vienuolis. Raštai. T.1. V 1953.
 BM – Birutė Mackonytė. “Reikalingo žmogaus” mįslė. V., 1985.
 DU – Dalia Urnevičiūtė. Savaitė iš vidurio metų. V., 1989.
 DZ – Dagnija. Rakstnieces Dagnijas Zigmontes jaunības sapni un mīlestība dienasgrāmatās. R., 1998.
 FŽ – Jonas Paulauskas. Lietuvių kalbos frazeologijos žodynas. Kaunas, 1977.
 IS – Ieva Simonaitytė.
 JB – Broliai Grimai. Trys verpėjos. / Vertė Juozas Balčikonis. V 1988.
 JBL – Juozas Baltušis. Sakmė apie Južą. V., 1979.
 JJ – Jono Jablonskio laiškai. / Sudarė Arnoldas Piročkinas. V., 1985.
 JS – Jonas Strielkūnas. Keiksmazodžių užtarimas. // Metai. Nr.12. V 1992.
 KB – “Kultūros barai” (žurnāls).
 LLVV – Latviešu literārās valodas vārdnīca. I.-8.sēj. R., 1972-1996.
 LM – “Literatūra ir menas” (laikraksts).
 LP – Lazdynų Pelėda.
 LR – “Lietuvos rytas” (laikraksts).
 LVV – Latviešu valodas vārdnīca. R., 1987.
 MZ – Monika Zīle. Tase ar hibiska ziedu. “Ieva” (žurnāls; turpinājums no 1999.g. janvāra).
 OP – Ona Pajedaitė. Ji buvo Simonaitytė. V., 1988.
 R – “Respublika” (laikraksts).
 S – “Santa” (žurnāls).
 sar. – sarunvaloda.

SI – Sietynas. Nr.4. V 1989.

ŠA – “Šiaurės Atenai” (laikraksts).

TV – televīzija.

V – Vaižgantas. Apysakos, apsakymai, vaizdai. Kaunas, 1984.

VA – Vaižgantas. Pragiedruliai. T.1. V 1969.

VB – Vizma Belševica. Bille. R., 1995.

VBT – Vizma Belševica. Bille dzīvo tālāk. R., 1996.

VR – Vytautas Rimkevičius. 27 išpažintys. V., 1975.

VRI Vytautas Rimkevičius. Laukimas. // “Tarybinis mokytojas” 23.11.1979.

ŽLV – Žalias laiko vingis. V 1981.

Literatūra

1. Akelaitis G. Įterpiniai ir kiti parentezės elementai. // Lietuvių kalba mokykloje. Kaunas, 1986.
2. Čepaitienė G. Fatinė funkcija ir lietuvių kalbos etiketas.// Lituania. Nr. 4 (32). V., 1997, p.46-52.
3. Čepaitienė G. Kalbos etiketo funkcijos ir ženklai.// Terminologija ir dabartis. Kaunas, 1997, p.75-78.
4. Čepaitienė G. Kalbos etiketo situacijos ir poetinė funkcija.// Linguistica Lettica. Nr.3. R., 1998, 219.-232.lpp.
5. Čmejrková S. Jazykové vědomí a jazyková kultura.// Slovo a Slovesnost. 53. Praha, 1992, p.56-64.
6. Jiříčková J. Metařečový komentář.// Slovo a Slovesnost. 40. Praha, 1979, p.149-151.
7. Mareš P. Metajazyk, metařeč, metatext.// Slovo a Slovesnost. 44. Praha, 1983, p.123-131.
8. Župerka K. Stilių normų atspindys metakalbiniuose komentaruose.// Lietuvių kalbotyros klausimai. XXVI. V., 1987, p.194-198.

Metalingual Commentaries of Language Etiquette

Summary

This article analyses those metalingual commentaries which are used when describing various situations of language etiquette. Material is collected from the publicist/newspaper, belles-lettres and colloquial texts of Latvian and Lithuanian languages.

Three main groups of metalingual commentaries were picked out: certain expression 1) points to the expected but not realized situations of language etiquette; 2) informs about the situation of language etiquette, points to its source, author; 3) describes, evaluates the formulae, the separate words of language etiquette: their emotional nuance, tone of speech and so on. According to the semantics of evaluated words four subgroups of metalingual commentaries were picked out in the latter group. These subgroups can be defined in such adverbs or their equivalents: *skaisti/grāžiai* ('beautifully, nicely'), *svinīgi/išķilmingai* ('solemnly'), *jokojot/juokaujamai* ('jokingly') and *neglīti/negražiai* ('unbeautifully, unpolitely, disgracefully').

Various types of metalingual commentaries were found in both languages, this analysis did not show big differences of etiquette metalinguistics of these languages.

Linda LAUZE**Sarunvalodas sintakses izpētes sociolingvistiskie aspekti**

Pētot sarunvalodu, it īpaši tās sintaksi, sociolingvistiskā aspektā, jāņem vērā komunikācijas sociālie nosacījumi. Runa nav izolēta no apkārtējās pasaules, tā ir cieši saistīta ar sociālo kontekstu, kurā komunikācijas akta dalībnieki veido izteikumus. Grāmatas "Sociolingvistiskā metateorija" autors E. Figeroa ir atzinis, ka "izteikums ir vairāk nekā teikums, t.i., izteikums ir komplicētāks nekā teikums, tam piemīt gan valodiskas, gan nevalodiskas īpašības un funkcijas" (Figuroa 1994, 163). Lai analizētu valodas lietojumu sazināšanās procesā, nepieciešams paplašināt gan sintakses tradicionālās, gan pat 60. gados nospraustās robežas. Līdz ar sociolingvistiskās pieejas attīstīšanos blakus ģeneratīvās gramatikas pamatlicēja N. Čomska izvirzītajam "lingvistiskās kompetences" jēdzienam tiek izmantots t.s. "komunikatīvās kompetences" jēdziens.

Lingvistiskās kompetences pamatā ir runātāja zināšanas par valodas sistēmu un prasme uz to pamata veidot un saprast gramatiski pareizus teikumus. Ar lingvistisko performanci tiek saprasts reālais valodas lietojums konkrētās situācijās. Tomēr, kā norādījuši sociolingvistiskā pētījumu virziena pamatlicēji, idealizēta monolingvāla indivīda ideālizēta lingvistiskā kompetence nespēj izskaidrot valodas variantu eksistenci. Komunikatīvās kompetences jēdziena iedibinātājs D. Haimzs un viņa sekotāji konsekventi ieviesuši principu par valodas formas un tās funkcionālā izmantojuma nesaraucamo vienību. Vienlīdz lielā mērā jāņem vērā gan komunikācijas līdzekļi, gan mērķi. Saskaņā ar šo teoriju, sociolingvistika pētī runas uzvedību saistībā ar attiecībām starp situāciju, dalībniekiem, tēmu un runas akta funkcijām, kā arī saistībā ar dalībnieku attieksmi pret visiem šiem komponentiem.

Lai veidotu kādu izteikumu, jāzina, vai tas ir gramatiski iespējams, vai to var praktiski realizēt, vai tas ir iederīgs konkrētajā kontekstā un vai tas runā tiek bieži lietots.

Komunikatīvās kompetences pamatā ir indivīda prasme izmantot zināšanas par valodu un sazināšanās procesu. R. Bells, raksturojot komunikatīvās kompetences izpratni teorētiskajā literatūrā, ir formulējis tās būtību jautājuma formā: "Kādā veidā runātājs var tā rīkoties ar valodas un sociālo iemaņu elementiem, lai būtu spējīgs radīt runas darbību atbilstoši tiem runas notikumiem, kuros viņš ir iesaistīts?" Mācoties valodu, arī bērni apgūst komunikatīvo kompetenci dažādās dzīves situācijās.

Šī raksta uzdevums nav iesaistīties diskusijā par termina *sarunvaloda* izpratni; pētījuma vajadzībām termins *sarunvaloda* apzīmē mutvārdu komunikāciju neoficiālā (neformālā) runas situācijā. Kā zināms, šādā komunikācijā īpaša nozīme ir neverbālajai informācijai. Sadzīves situācijās bieži tiek lietoti tādi izteikumi, kuru nozīme klausītājam ir saprotama, tikai apvienojot gan verbālo, gan ekstralingvistisko informāciju. Minēsim dažus piemērus, kas ilustrē konteksta resp. ekstralingvistiskās informācijas nepieciešamību adekvātai izteikuma uztverei:

1. A: - *Lielās?*

B: - *Jā.*

2. C: *Pacelšu augšā, Sanita izņems. Sanita, izņem ārā trīs!*

D: *Šito, Agita, kaut kādā spainī.*

3. E: - *Tev arī var šitādu uzbērt?*

F: - *Es domāju, ka jā.*

Veicot sarunvalodas sintakses pētījumus, autore magnetofona lentē ir fiksējusi spontānas sarunvalodas ierakstus, kas tapuši, runātājiem nezinot. Tas darīts tādēļ, lai novērstu iespējamo runas samāksloību, kas varētu rasties atklāti lietota mikrofona dēļ. Izmantoti arī operatīvi sarunvalodas izteikumu pieraksti ikdienišķās situācijās. Mutvārdu tekstus papildina ekstralingvistisko faktoru apraksts, kas bieži vien ir būtisks izteikumu semantikas atklāsmē.

Šaurākā izpratnē *runas situācija* nozīmē kontekstu, kurā notiek runa (Hymes 1974, 51). Kopš 20. gadsimta 70. gadu beigām ir vērojama tendence paplašināt jēdziena *runas situācija*

izpratni, galvenokārt saistībā ar D. Haimza runas situācijas komponentu klasifikāciju (Hymes 1972b). Runas situācija tādējādi aptver komunikācijas akta vietu, laiku, runātājus, sarunas tēmu un/vai mērķi (Brown, Fraser 1979; Stenstrom 1994). Daži autori par runas situācijas sastāvdaļu uzskata arī psiholoģisko klimatu komunikācijas laikā (Brown, Frazer 1979, 35).

Komunikācijas akta *vieta* var rosināt stereotipisku komunikatīvo vienību izmantošanu, ja runātāji pilda konkrētai vietai tipiskas sociālās lomas (pircējs - pārdevējs veikalā, frizieris klients frizētavā, kasieris pasažieris autoostā). Turpretim sarunā starp pārdevēju un viņas paziņu par personīgām lietām komunikācijas akta vieta - veikala telpas - komunikatīvo vienību izvēli neietekmēs.

Komunikācijas akta *laika* fiksācijai var tikt izmantoti gan lielāka laika perioda parametri (gads, gadalaiks, mēnesis, diena u.tml.), gan precīza diennakts stunda. Ja komunikācijas akta laiks neietekmē izteikuma mērķi, sinhroniskajai analīzei ir pietiekami fiksēt kalendāro gadu vai gadu desmitu. Piemēram, autores vāktais sarunvalodas materiāls attiecināms uz mūsu gadsimta 90. gadiem. Tomēr ir situācijas, kur adekvātai runas situācijas izpratnei nepieciešams norādīt precīzu komunikācijas akta norises laiku. Piemēram noder šādas runas situācijas.

1. Sieva ir ieslēgusi gludekli un gatavojas gludināt bērna svētku drēbes, jo pēkšņi ir atcerējusies, ka rīt bērnam bērnudārzā tās būs nepieciešamas. Vīrs iet garām un ar pārmetumu balsī saka: - *Tu atkal sāt!*

Kas vīram būtu iebilstams, ja tiek gludinātas drēbes? Izrādās, pulkstenis ir divdesmit trīs, un ir laiks iet gulēt.

2. Runas situācijas vieta veikals, kur pārdod arī avīzes. Laiks 1996. gada 12. janvāris, pirmdiena. Papildinformācija runas situācijas izpratnei - preses tirgū ir pārmaiņu laiks, un dažu laikrakstu redakcijas ir nolēmušas mainīt ilgo tradīciju izdot avīzes arī pirmdienās. Pircējam nav skaidrs, kuri laikraksti tiek izdoti arī pirmdienās.

Pircējs: *Man, lūdzu, "Kurzemes Vārdu"! Un šodien ir vēl kādas avīzes?*

Pārdevēja: - *Jā, "Neatkarīgā" un "Diena"*

3. Aija ir aizgājusi ciemos pie Baibas 1998. gada 25. augustā. Uz galda vāzē stāv mārtiņrozēs. Rudens puķes Aijai izraisa sentimentālu noskaņojumu, ka vasara tuvojas beigām.

Aija: - *Šitās rudens puķes!*

Baiba: - *Pēc tavām domām ir pavasaris?*

Pētot komunikācijas akta struktūru, iespējams izdalīt divus pazīmju blokus. Vienā blokā ir apvienotas komunikācijas akta *dalībniekiem* raksturīgās pazīmes, otrā ar konkrēto *runas situāciju* saistītās pazīmes. Svarīgākās komunikācijas akta dalībnieku pazīmes ir komunikācijas dalībnieku skaits, komunikācijas dalībnieku vecums un dzimums. Nepieciešama informācija par runātāja un klausītāja sociālajām lomām un lomu maiņu, par to, vai viņi atrodas vienā telpā, vai viņi ir savā starpā pazīstami, kādas ir viņu savstarpējās attiecības, kādas sociālās lomas veic komunikācijas dalībnieki u.tml.

Komunikācijas akta sociolingvistiskajā analizē izmantojama t.s. sociālo lomu teorija. Kā zināms, ikviens indivīds sabiedrībā ieņem noteiktu statusu, kam raksturīgs noteikts prestižs. Atbilstoši šim statusam indivīds atkarā no runas situācijas var veikt dažādas sociālās lomas (piem., kolēģis, klients, kaimiņš u.tml.), kas ir saistītas ar noteiktām uzvedības (arī verbālās uzvedības) normām. Asimetriskas sociālās lomas izvirza noteiktas prasības arī valodas variantu izvēlei. Ja oficiālā atmosfērā augsta amatpersona sniedz norādījumus padotajam darbiniekam, sagaidāms, ka mutvārdu tekstam būs literārās valodas, nevis sarunvalodas iezīmes. Savukārt neformālā situācijā šie paši cilvēki saziņai var izvēlēties citus valodas variantus.

Vienas un tās pašas sociālās lomas vienlaicīgi var veikt liels skaits cilvēku, kas savā starpā var nebūt pazīstami un kas var nezināt citu sociālo statusu, piem., izstādes apmeklētāji, vilciena pasažieri u.tml. S. Omārova grāmatā "Cilvēks dzīvo grupā" raksta: "Sabiedrība gaida no cilvēka lomai atbilstošu uzvedību. Lomai atbilstošu uzvedību parasti gan pats izpildītājs, gan apkārtējie cilvēki novērtē pozitīvi, un otrādi" (Omārova 1996,

28). Tā tad sociālajai lomai neatbilstoša uzvedība sabiedrībā tiek nosodīta. Tādos gadījumos raksturīgas dusmīgā tonī izteiktas nepazīstamiem cilvēkiem adresētas replikas.

Piemēram, runas situācija poliklīnikas uzgaidāmajā telpā. Savu kārtu pie ķirurga gaida vienpadsmit pacienti. Gaidot ir pagājusi apmēram pusotra stunda. Pa gaiteni strauji nāk aptuveni 25 gadus veca sieviete un, neteikdama ne vārda, ieiet ķirurga kabinetā. Pusmūža sieviete, kam drīz būs pienākusi rinda, ir sašutusi:

- Ja visi tā darītu, kas tad būtu!

Aprakstīsim arī citu situāciju pilsētas autobusā. Divas paziņas – sievietes pensijas vecumā – sēž blakus un sarunājas. Pretējā pusē sēž divas jaunietes. Pieturā ir iekāpuši vecāki cilvēki, brīvu sēdvietu nav, jaunietes nepiedāvā viņiem apsēsties.

Viena paziņa saka otrai:

-Paskat, jaunieši sēž! Manā vecumā tā atļauties!

Latviešu valoda pieder pie valodām, kurās eksistē otrās personas vietniekvārdu *tu* un *jūs* opozīcija. Vēršoties pie sarunas partnera, runātājs izvēlas vietniekvārdu *tu* vai *jūs* atkarībā no tā, vai savstarpējās attiecības ir distancētas vai tuvas. Pieklājības normas liek izmantot formu *jūs*, ja sazinās nepazīstami cilvēki vai komunikācijas partneri atšķiras vecuma un/vai sociālā stāvokļa ziņā. Ja indivīds nav pārliecināts par savstarpējo attiecību kapacitāti, klausītājs tiek uzrunāts neitrālā formā vienskaitļa 3. personā.

Piemēram, runas situācija uzņēmuma sekretāres kabinetā. Sekretāre (apmēram 50 gadus veca) mācās angļu valodas kursus, ko vada pasniedzēja (apmēram 30 gadus veca). Sekretāre, noformējot paniedzējai caurlaidi, prasa viņai personas kodu. Pasniedzēja atver pasi. Sekretāre:

Vai tad no galvas nezini?

Cita situācija slimnīcā. No rīta medicīnas māsa ir atnesusi zāles pacientei, kuru šajā dienā sastop pirmo reizi. Palātā citu slimnieku nav.

Medicīnas māsa: *- Kā tad šodien jūtas?*

Paciente: *- Nu jau labāk.*

Situācija zobārsta kabinetā. Pirms zoba labošanas zobārste bija mierinājusi pacientu, ka urbšanas laikā zobs nesāpēs. Dialogs pēc zoba urbšanas.

Zobārste: - *Ko tad tāda sarauta fizionomija?*

Pacients: - *Teica, ka nesāpēs. Piekrāpa.*

Runas situācijas aprakstā būtu jānosauca arī sarunas tēma, it īpaši tad, ja netiek piedāvāts plaša apjoma mutvārdu teksts. Daudzos gadījumos sarunas tēma un runātāju mērķis ir skaidrs pēc citu runas situācijas komponentu atklāsmes.

Ikdienas steidzīgajā ritmā diezgan retas ir tās reizes, kurās komunikācijas partneri visu uzmanību veltītu tikai sarunas norisei. Biežāk sastopama tāda sazināšanās, kuras laikā paralēli runas darbībai tiek veikta vēl kāda praktiska darbība pārvietošanās, maltītes ieturēšana, sauļošanās u.tml. Lai izprastu fiksētos mutvārdu tekstus, nepieciešams aprakstīt arī darbības, ko indivīdi veic attiecīgajā runas situācijā.

Piemēram, runas situācija parakstu vākšanas vietā 1998. gada 9. augustā. Pilsonis A. parakstās sarakstā par referendumu sarīkošanu saistībā ar grozījumiem Pilsonības likumā. A. sarakstā ir izlasījis savas radnieces vārdu.

A: *Redz, kur radniece jau bijusi!*

Situācija augstskolas gaitenī. Meistars dekanāta durvīs ielicis jaunu slēdzeni. Dekāne izmēģina jauno atslēgu.

Dekāne: *Re, cik viegli griežas! Uzreiz var redzēt, ka cita manta!*

Runas situācija komercbankā, kur pie vairākiem lodziņiem pieņem komunālos maksājumus, bet visur ir rindas. Divas paziņas nostājas vienas rindas galā. Viena no viņām saka: - *Katrā ziņā šī ir visīsākā.*

Sazināšanās procesā ziņojuma saturu veido verbālās un neverbālās informācijas savijums. Kinētiskās parādības (pozas, žesti, mīmika) ir nozīmīga neverbālās informācijas sastāvdaļa, un, kā norādījusi I. Druviete, būtu nepieciešams komplekss pētījums par latviešu mentalitātes kinētiskajām izpausmēm (Druviete 1990). Līdz šim plašākais apcerējums šajā jomā ir

V Rūķes-Draviņas pētījums par mīmikas un žestu attēlojumu latviešu tautasdziesmās un literatūrā (Rūķe-Draviņa 1986; 1989). Šī gadsmiņa sākumā sastopamo žestu nozīmes skaidrotas G. Naudiņas rakstā "Žestu valoda" (Naudiņa 1990)." Latviešu sarunvalodas pētījumos nozīmīgs ir jautājums par kinētisko parādību ietekmi uz mutvārdu izteikumu struktūru un semantiku. Ja kinētiskās parādības ir būtiski saistītas ar verbālās informācijas saturu, fiksētā materiāla aprakstā ir jāiekļauj runātāja ķermeņa stāvoklis, žesti un mīmikas izpausmes.

Piemērs. Ģimene, kurā ir pusotru gadu vecs dēls Matīss, ir atnākusi uz dzimšanas dienas svinībām draugu dzīvoklī. Pieaugušie sēž pie klāta galda. Lielākie bērni spēlējas otrā istabā. Matīss aiztiek moderna radioaparāta taustiņus, neskatoties uz mātes aizrādījumiem. Matīsa māte dzīvokļa saimniekam saka: - *Andri, parādi viņam šitā!*

Tiek rādīts bērniem domāts brīdinājuma žests strauji kustināts rādītārpirksts uz priekšu un atpakaļ. Andris šo žestu atkārtoti ar bargu sejas izteiksmi, un bērns saprot, ka tā darīt nedrīkst.

Ikdienas saziņā ir izplatīts norādāmā žesta lietojums kopā ar norādāmo vietniekvārdu, lai pievērstu klausītāja uzmanību kādam objektam runas situācijā. Objekta nosaukums var palikt arī neverbalizēts.

Piemērs. Runas situācija katedrā trešdien. Nākamajā dienā plkst. 14.00 paredzēta katedras sēde. Pasniedzēja vēlas zināt, vai sēde beigsies līdz 17.00. Katedras vadītāja: - *Ja Liepiņa nebūs uzrakstījusi labu atskaiti par šitiem, tad būs ilgi.*

Pasniedzēja: - *Kādiem šitiem?*

Katedras vadītāja ar žestu (pastiepjot roku) norāda uz pasniedzēju atskaitēm par zinātnisko darbu, kas noliktas uz Liepiņas galda.

Mīmika atspoguļo komunikācijas dalībnieku emocijas. Valodnieka spēkos nav aprakstīt mīmikas nianses; kā norāda S. Omārova, "galvenās emocijas, ko atspoguļo cilvēka seja, ir laime, izbrīns, bailes, ciešanas, dusmas, riebums vai nicinājums un interese" (Omārova 1994, 54).. Pētot sarunvalodu sociolingvistiskajā aspektā, būtu noderīgi konstatēt izmaiņas

runātāja un klausītāja sejas izteiksmē, lai radītu priekšstatu par psiholoģisko klimatu sazināšanās brīdī.

Piemēram, runas situācija lekciju starplaikā. Pasniedzēja stāv pie galda un kārtu lekcijai nepieciešamo. Pie viņas pienāk divas neklātienēs studentes, kuru sejas izteiksme pauž bailes. Iepriekšējā dienā ir sarunāts, ka lekcijas laikā studentes rakstīs ieskaites kontroldarbu morfoloģijā. Pasniedzēja paskatās uz studentēm un, gatavodamās dot kontroldarba uzdevumus, saka:

- *Jā, tūlīt.*

Auditorijā atskan klātienēs studenta replika: *Re, kā pasniedzēja saprot bez vārdiem!*

Cita situācija Pilsētas domes kabinetā, kur ir satikušās divas parakstu vācējas, kas tuvāk nav pazīstamas. Abām jānodod pilnie saraksti ar pilsoņu parakstiem par referendumu sarīkošanu.

A: - *Cik tad jūs savācat pa dienu?*

B: - *Pussarakstu dienā.*

A ironiski pasmīn. Uz šādu klausītājas sejas izteiksmi B reaģē ar pretjautājumu: - *Tas ir daudz vai maz?*

A: - *Mums ir seši septiņi pa dienu.*

B: - *Ā, tad jūs no biedrības nama.*

B zina, ka Latviešu biedrības namā tiek savākts visvairāk parakstu, jo tas atrodas pilsētas centrā.

Arī raksta sākumā minētie trīs dialogi šķiet bezjēdzīgi ārpus runas situācijas. Tas ir saistīts ar situatīvo saistījumu sintaktisko struktūru, kur teksta aktualizācijas procesā netiek verbalizēts tēmas vārds vai tēmas komplekss. Jāuzsver, ka no formālā viedokļa izteikuma sintaktiskās uzbūves komponents, kas veic atributīvo funkciju, paliek bez apzīmējamā vārda. Atribūts raksturo vienu vai vairākus noteiktus priekšmetus vai parādības, kas ir vizuāli uztveramas runas situācijā un kam pievērsta komunikācijas dalībnieku uzmanība. Līdzīga aina vērojama pie transitīviem verbiem objekta sintaktiskās nullformas gadījumā (sk. Lauze 1997). Lai atklātu šādu izteikumu jēgu, būtu nepieciešams atzīmēt, par kuriem priekšmetiem un parādībām ir runa.

Atcerēsimies pirmo dialogu:

A: - *Lielās?*

B: - *Jā.*

Šī dialoga laikā A ir atvēris trauku skapja durvis un, nevarēdams izvēlēties piemērotākās krūzītes, jautā to B.

Otrajā situācijā C paceļ kartupeļu kastes vāku un lūdz D izņemt trīs kartupeļus.

C: *Paceļšu augšā, Sanita izņems. Sanita, izņem ārā trīs!*

D: *Šito, Agita, kaut kādā spainī.*

Trešajā gadījumā E un F sēž pie galda. Katrai priekšā ir šķivis ar vārītas olas pusīti. E uzber garšvielu.

E: *Tev arī var šitādu uzbērt?*

F: - *Es domāju, ka jā.*

Tādējādi reālajā runas situācijā sazināšanās jēgu iegūst arī tādi izteikumi, kuros nav verbalizēti to priekšmetu un parādību nosaukumi, par ko tiek runāts.

Sociolingvistikā, īpaši pētot komunikāciju mazās grupās, atzīts par lietderīgu izmantot no sociālās psiholoģijas aizgūto jēdzienu un terminu *sociālais tīkls* (Druvieta 1998). Dzīvojot sabiedrībā, indivīda ciešos kontaktus ar ģimenes locekļiem, draugiem, tuvākajiem darbabiedriem papildina retāka saskare ar plašāku paziņu loku. Rezultātā ap katru indivīdu veidojas personālais komunikācijas partneru tīkls. Daļa indivīdu, kas ir saistīti ar vienu centrālo personu A, uztur ciešus kontaktus arī savā starpā (piemēram, radnieki), citi, kas atrodas šī personālā tīkla tālākajos posmos, sazinās reti (piemēram, A dzimšanas dienas viesi) vai arī vispār nekontaktējas cits ar citu (piemēram, A darbabiedri un radnieki).

Sociālā tīkla teorija palīdz izskaidrot kopīgo zināšanu rašanās cēloņus. Apmainoties ar informāciju ilgāku laika posmu, viena personālā tīkla locekļi iegūst kopīgas zināšanas. To spektrs ir visai plašs – sākot ar vispārīgām atziņām par pasauli, sabiedrību, kultūru un beidzot ar priekšstatiem par citu komunikācijas partneru nodarbošanos, tradīcijām, ģimenes dzīvi un konkrētiem biogrāfijas faktiem. Šīm kopīgajām zināšanām komunikācijā ir liela nozīme (Stenstrom 1994). Krievu valodnieki šīs kopīgās zināšanas apzīmē ar terminu *apercepcijas bāze*, un ir aprakstījuši tās ietekmi uz konsituatīvo izteikumu struktūru.

Minēsim dažus sarunvalodas piemērus, kas atspoguļo kopīgo zināšanu (ne)esamību brīdī, kad tiek veidoti mutvārdu izteikumi.

Runas situācija 1997. gada 1. janvāra pēcpusdienā. Pie Ritas un Zigurda ir atnācis otrs precēts pāris. Par godu jaunā gada sākumam Zigurds atkorķē šampanieša pudeli. Uz galda ir uzliktas četras glāzes. Ritas draudzenei Zanei rit grūtniecības pirmie mēneši. Rita to zina.

Zane ar izbrīnītu sejas izteiksmi jautā: *Tu uzliki četras glāzes?*

Rita: - *Zigurds uzlika.*

Ja Zigurds būtu zinājis, ka Zane gaida bērnu, viņš būtu pajautājis, vai viņa dzers šampanieti.

Situācija zobārstes kabinetā. Atnākusi viņas paziņa, kas zina, ka skolā ir iekārtots zobārsta kabinets, kurā tiks pieņemti skolēni. Minētā ārste vēl nav uzsākusi darbu skolā.

Paziņa: - *Vēl nerājas, kāpēc nesāk to skolu ārstēt?*

Zobārste: - *Neko nesaka.*

Jāatzīst, ka pastāv zināmas grūtības, fiksējot tādu cilvēku runu, kas nepārstāv sarunvalodas pētnieka personālo tīklu. Kopīgo zināšanu trūkuma dēļ daļa dialogu šķiet kā šifrēti teksti, kuru nozīmi var tikai nojaust. Šis atzinums liek pilnveidot sarunvalodas sociolingvistiskās izpētes metodes, lai adekvāti spētu atspoguļot lingvistisko un sociālo faktoru mijiedarbību komunikācijas procesā.

Literatūra

Brown P., Fraser C. (1979). *Speech as a marker of situation*. In: *Social Markers in Speech*. Cambridge: Cambridge University Press, 33-62.

Chomsky N. (1965). *Aspects of the Theory of Syntax*. Cambridge: MIT Press.

Druviete I. (1990). Neverbālā komunikācija un tās izpēte. - *Valodas aktualitātes-1989*. R.: Zinātne, 75.-81.

Druviete I. (1998). Valodas pārmaiņas kontaktvalodu ietekmē. *Linguistica Lettica*, Nr.2, R.: Latviešu valodas institūts, 5.-17.

Figuerola E. (1994). *Sociolinguistic Metatheory*. Great Yarmouth.

Hymes D.H. (1972a). On communicative competence. In: *Sociolinguistics. Selected readings*. Ed. by J.B.Pride and J.Holmes. London: Peguin, 269-293.

Hymes D.H. (1972b). Models of interaction of language and social life. In: *Directions in Sociolinguistics*. Ed. by J.J.Gumperz and D.Hymes. New York: Holt, 35-71.

Hymes D. (1974). *Foundations in Sociolinguistics. An Ethnographic Approach*. London: Tavistock Publications.

Lauze L. (1997). Objekta realizācija latviešu sarunvalodas sintaksē. - *Baltu filoloģija VII*. R.: LU, 70.-77

Leech G. Svartvik J. (1993). *A Communicative Grammar of English*.- Singapore: Longman.

Naudiņa G. (1990). Žestu valoda. *Zari*. Stockholm: The Baltic Scientific Institute, 103.-109.

Omārova S. (1994). *Cilvēks runā ar cilvēku (saskarsmes psiholoģija)*. R.

Omārova S. (1996). *Cilvēks dzīvo grupā (sociālā psiholoģija)*. R.

Rūķe-Draviņa V (1986). Kustību un žestu attēlojums tautsdziesmās. - *Cilvēks un daba latviešu tautsdziesmās*. Stockholm: Artillett, 69.-111.

Stenstrom A.B. (1994). *An Introduction to Spoken Interaction*. London & New York: Longman.

Valdmanis J. (1997). *Valodniecības vēstures materiāli*. R.: Latviešu valodas institūts.

The Sociolinguistic Aspects in the Investigation of Colloquial Syntax

Summary

The article deals with the impact of sociolinguistic factors on colloquial speech, in particular on its syntax. It starts with the opinion that the speaker and the listener need not only linguistic competence, but also communicative competence in the society.

The elements of speech situation (speakers, their social features and time, place, topic, aim of communication) are in the centre of attention. The paper is illustrated throughout with the examples of spontaneous speech. Problematic issue is use of shared knowledge by members of communication, if speakers and the investigator do not belong to common social network.

Gunta LOČMELE**Latviešu tulkotās reklāmas funkcionālie,
stilistiskie un kultūras aspekti**

Reklāma kā māksla, kas satur dažādu mākslu elementus, ārda pastāvošās robežas starp literāro un “neliterāro” valodu. Paaugstinoties reklāmas tulkojumu kvalitātei, tie grauj arī tradicionālo dalījumu literārajos un “neliterārajos” tulkojumos. Par to, ka šāds dalījums jau ir zināmā mērā novecojis, runā arī translatoģe Mērija Snell-Hornbija (Snell-Hornby 1988, 51). Tā kā reklāmas valoda ir pragmatiski piesātināta, valodas krāsām tajā piemīt īpaša intensitāte.

“Filozofisko piezīmju” priekšvārdā Ludvigs Vitgenšteins rakstīja: “Pastāvošās civilizācijas gars rod izpausmi mūsaiķu rūpniecībā, arhitektūrā un mūzikā, mūsu dienu fašismā un sociālismā”²⁰ (Wittgenstein 1984, 6e). Jūdžins Naida ir paudis viedokli, ka “valoda atspoguļo kultūru un, daudzējādā ziņā, veido kultūras modeli” (citēts no Schäffner 1995, 1). Tādējādi tautas gars izpaužas kultūrā, un viens no tās elementiem ir valoda.

Izmantota cilvēku vajadzību ietekmēšanai un pat manipulācijai ar tām, reklāma ir ļoti jūtīga pret kultūras vēsmu maiņām. Reklāma ir kā spogulis, kurā redzamas jaunākās sociālās, politiskās un ekonomiskās attīstības tendences. Politiskās kaujas tiek izcīnītas politiskajā reklāmā. Kultūras cīņas notiek komercreklāmā, kas ir relatīvi jauna valodas funkcionēšanas un tulkošanas joma Latvijā. Šeit būtu vietā neliels ieskats tulkotās reklāmas attīstībā pēc 1989. gada politiskajām pārmaiņām.

Attīstības pirmo posmu (1989.-1995. g.) raksturo reklāmas tulkojumu zema kvalitāte, kuras cēloņi meklējami galvenokārt kultūras atšķirību neizpratnē (salīdz. Jettmarova, Piotrowska, Zauberga 1997, 185). Tam seko pārejas posms līdz 1997 gadam ar dažādām diskusijām masu saziņas līdzekļos, ko labi raksturo

²⁰ Avoti citēti raksta autores tulkojumā.

L. Vitgenšteina metafora. Tas līdzinājās javas nokasīšanai pirms mūrakmens pārlikšanas: pārmūrēt akmeni nav iespējams, pirms tas nav atbrīvots no vecās javas (sk. Wittgenstein 1984, 39e). Beidzot "akmens" tiek izkustināts, un reklāmtulkojumi Latvijā sasniedz otro attīstības posmu. Tulkojumu kvalitāte ir uzlabojusies, kultūras dažādību izpratne augusi, manāma globalizācijas (skat. Séguinot 1995) ietekme. Globalizācija vērojama kopā ar tai pretējas tendences izpausmēm -- lokalizēt, lai vērstos pie vietējā pircēja.

Komercreklāmā tulkojuma iedarbībai mērķa kultūrvidē jābūt vienādai ar oriģināla ietekmi uz tā kultūru (protams, ja mēs turpinām uzskatīt, ka šāds oriģinālteksts reklāmā pastāv. Tulkošanas pētījumi rāda, ka reklāmas globalizācijas rezultātā oriģināls tā klasiskajā izpratnē izzūd, dodot vietu daudzvalodu tekstiem, kuri kalpo par oriģināliem turpmākiem tulkajumiem). Un tomēr, kā atzīmē Kristina Šefnere, "kultūras ne vien izsakās atšķirīgi, bet arī atšķirīgi formulē jēdzienus un veido tekstus" (Schäffner 1995, 6). Turklāt tās izveido savstarpējās uztveres stereotipus. Ir divas kultūras slāviskā un, pēdējā laikā, anglofonā, pret kurām latviešu auditorijā ir izveidojusies īpaša jūtība. Lai pārvarētu kultūru radītos šķēršļus, reklāmas veidotāji globalizē reklāmu, spēlējot uz ar kultūrvidi nesaisītām cilvēku vajadzībām un vēlmēm. Latvijā tiek praktizēta arī pretēja stratēģija lokalizēšana jeb tulkojuma maksimāla tuvināšana mērķa kultūrvidē. Piemēram, tiek mainīti personu vārdi, kā zobu pastas *Colgate* reklāmā "Lienīt, ir Kolgeita laiks" Līdzīgi tiek aizstāti arī aktieri: šeit minams Lilitas Ozoliņas tēlojums veļas pulvera *Omo* reklāmā. Dažreiz, lai tuvinātu reklāmu Latvijas videi, tiek pielietots konkretizēšanas paņēmieni. Tā dzēriena *Coca Cola* reklāmā vārds *pavement* (ietve) teikumā "*And your boots start melting to the pavement*" tulkojot konkretizēts kā "*asfalts*" ("*Kad pat zābaku zoles sakūst ar asfaltu*") (LTV, 22.05.98.). Tulkojuma konkretizācija, kā arī Latvijas asfalta sliktā kvalitāte, ļauj adresātam reālāk iztēloties nežēlīgo tveici.

Tulkošanas stratēģija reklāmā ir patērētāju vēlmju noteikta. Tāpēc izmaiņas tulkošanas stratēģijā ļauj spriest par politisko attieksmju maiņu, kā tālāk minētajā piemērā, kur vērojama pāreja

no tulkojuma svešādošanas jeb oriģinālteksta kultūrvidei raksturīgo elementu saglabāšanas uz tā lokalizēšanu pielāgošanu mērķa kultūrvidei. Rotaļīgā gaisotne *Galina Blanca* vistas buljona reklāmā (*Galina Blanca balta vista spāņu valodā*) tika panākta ar fonētiskiem līdzekļiem: transkribēts, vārds *Galina* [gajina] ir krievu sievietes vārda *Гајина* homofons. Tā tika izveidota asociatīva saite starp vistu un sievieti – šīs reklāmas humora pamats. Asociācijas stiprināja arī manāmais krieviskais akcents aktrises runā. Tas ļauj secināt, ka, pieaugot sabiedrības politiskai drošībai, latviešu sabiedrības attieksmē pret krievu valodu parādījās nepiespiestība un rotaļība. Pēc stingras valsts valodas politikas īstenošanas krievu valoda zināmā mērā ieguva aizliegtā augļa saldmi, un pat inteligences aprindās sarunvalodā sāka lietot dažādus krievu slenga izteicienus, piemēram, *nye rubit fishku* (viņš/viņa nesaprot, neprot). Arī latviešu literatūrā pieauga krievu slenga lietojums. Šai modes tendencei piemita pavasara strautiņa nebēdnība, liecinot par atbrīvotāku attieksmi pret krievu valodu Latvijā. Taču strautiņš izsīka pēc politiskās un ekonomiskās krīzes attiecībās ar Krieviju 1998. gada vasarā. Reklāmas valoda reaģēja pirmā. *Galina Blanca* reklāmteksts tika ierunāts no jauna, izņemot ārā gan jocīgo krievisko akcentu, gan transliterējot vārdu *Galina* [galina].

Minētais piemērs pierāda, ka kultūra ietekmē tulkojumu. Taču tas norāda arī uz to, ka tulkojumi var ietekmēt kultūru. Ja tas tā nebūtu, reklāmas veidotāji neizšķiestu līdzekļus šīs reklāmas pārveidošanai. Noteikti pastāvēja bažas, ka visticamāk Gaјina var vai nu sakaitināt latviski runājošo auditoriju, vai arī aizvainot tos, kuriem dzimtā valoda ir krievu. Tāpēc es piekrītu Lorensam Venuti, kurš uzsver, ka tulkošanai ir instrumentāla funkcija vietējās sabiedrības attieksmes veidošanā pret ārvalstīm (Venuti 1995, 10). Arī nākamais piemērs pierāda, ka kultūrai un tulkojumiem ir savstarpēja iedarbība. Īsi pirms 1997. gada Lieldienām aviokompānija *British Airways* uzsāka reklāmas kampaņu Latvijā ar saukli "*Izjūti augšāmcelšanās prieku*", kurā tika izmantota vārdu spēle *augšā celšanās/ augšāmcelšanās*. Reklāma sadusmoja Latvijas reliģiskās aprindas, un reklāmas aģentūrai *Balta Communications* nācās izlabot saukli uz "*Izjūti*

augšā celšanās prieku” un vienā naktī nomainīt visas reklāmas afišas Rīgā. Taču arī šajā versijā cilvēki turpināja saskatīt bībelisku alūziju. Kampanja bija veiksmīga. Tomēr interesantākais ir tas, ka sākotnējais variants “*Izjūti augšāmcelšanās prieku*” ietekmēja Latvijas kultūrvidi, jo gada beigās tieši šī versija saņēma galveno balvu – Zelta āmuru par labāko reklāmas adaptāciju.

Reklāmas valodai raksturīgās īpatnības rada dažādas tulkošanas problēmas. Viena no šādām īpatnībām ir valodas ekonomija, kas bieži izpaužas kompresijas pielietojumā reklāmā. Šajā jomā vērojama spēcīga angļu valodas ietekme. Kā atzīmē Andrejs Veisbergs, angļu valodas ietekmē pat notiek izmaiņas vārdu darināšanā (Veisbergs 1997, 280). Reklāmas valoda kalpo par izmēģinājumu lauku daudziem okazionāliem darinājumiem, kā arī par pielietojuma jomu jau pārbaudītiem neoloģismiem. Klāss Vāvere tiek reklamēts kā *rokmūzikas aprakstnieks un šūpuļdziesminieks* (*Klubs*, febr. 1992., Nr.2, 23) (pēdējais apzīmējums saprotams tikai tiem, kas klausījušies viņa autorraidījumu “20. gadsimta šūpuļdziesmas” Radio SWH). *Triks* tiek saukta par *Laimas superkonfekti* (reklāmaģentūras *Balta Communications* sagatavotā reklāma izstādē “*Riga Food '98*” Ķīpsalas izstāžu zālē), taču arī pats konfektes nosaukums ir īsts reklāmas triks, jo tajā apzināti tiek stimulēta asociatīvā saite ar daudz reklamēto importa ražojumu *Twix*. Saplūdenis *Valentīndiena* vairs neizraisa izbrīnu arī vecāka gadagājuma latviešos un atdzīvina reklāmas virsrakstu “*Dzīvs sveiciens Valentīndienā!*” (*Santa*, febr. '99, Nr.2/80, 2).

Tautu brālības garā veidots saplūdenis *doktordesa*, kurā jaušama padomiskā šīs desas izcelsme (kādreizējā *kolbasa doktorskaya*).

Angļu reklāmās tik ļoti iemīļotās atributīvās ķēdītes nav vērojamas latviešu valodā ar defīsi savienotā formā. Tomēr iespējams, ka to ietekmē latviešu tulkotajās reklāmās izmantotie epitēti kļūst gan semantiski ietilpīgāki: “*Jaunās MaxFactor tušas sniegs pārlicību par sevi. Tās neizplūdis un neradīs tik neglītās “pandas” acis*” (*Santa*, dec./98, Nr.78: 15), gan ekspresīvāki:

“JAUNĀS matu krāsas Rouges Passion trauksmainie
JUTEKLISKI SARKANIE toņi... (Santa, febr./98, Nr.68, 13).

Reklāmas alūzija, manuprāt, ir visefektīvākais kultūrvides stāvokļa indikators. Bez bībeliskajām un literārajām alūzijām reklāmai jo īpaši raksturīga alūzija uz sadzīviskām reālījām. Latvijā ir vērojama tendence reklāmā izmantot alūzijas uz sovjetiskām reālījām. Ļoti radošas šajā jomā ir aģentūras, kas strādā ar firmas *Pioneer* audio un videotehniku. Sauklis “*Gatavāks nekā jebkad*” (FF, 1 ‘96, 9) tika izraudzīts par firmas reklāmas kampaņas virsrakstu, izsaucot asociācijas ar padomju pionieru saukli “*Vienmēr gatavs!*” Līdzīgas konotācijas iegūst arī balinātāja *Eis* reklāmas teksts “*Paskaties, viņu vecumam Eis - - tā ir īsta revolūcija*” ar atbildi Violas Lāzo balsī “*Vai tad es izskatos pēc revolucionāres?*” (LTV, 1998.g. 15.nov.).

Padomju laikā populāras dziesmas rindu izmantojuši kafejnīcas “*Bet meitenes pēc tam*” īpašnieki, ar tik spēcīgu solījumu gan draudot pārkāpt vienu no Graisa komunikācijas maksimām – kvalitātes maksimu, kas paredz, ka komunikācijas efektivitātes nolūkos adresātam sniegtajai informācijai jābūt patiesai (Grice 1975, 45-46).

Savukārt alūziju uz padomju un japāņu kopražojuma filmu satur aviokompānijas *Air Baltic* reklāmas virsraksts “*Maskava asarām netic*” (Rīga, 1998./99. gada ziema).

Anglofonā kultūra, kas padomju varas gados tika uztverta kā apburtais mežs ar tur paslēptām princesēm un, protams, arī briesmoņiem, šobrīd savu kādreizējo burvību ir krietni zaudējis. Zīmīgi, ka daudzas alūzijas, kas balstītas uz laika posmam pirms dzelzs priekšvara krišanas raksturīgām anglofonās kultūras reālījām, pilnā mērā neiedarbojas uz Latvijas auditoriju. Tā *Rafaello* konfekšu videoreklāma ir alūzija uz režisora Serdžo Leones 1983. gadā uzņemto filmu “*Reiz Amerikā*” Tajā laikā šīs filmas videoversiju noskatījās tikai neliela iedzīvotāju daļa, savukārt reklāmas videorullītis Latvijas televīzijā parādījās, pirms šī filma tika nodemonstrēta Kinogalerijā. Tas liek domāt, ka lielai daļai auditorijas šī *Rafaello* reklāma, kurā zēns slepus vēro, kā meitene vingrinās baletdejošanā, palikusi kā jauks, ne ar ko citu nesaistīts sižets.

Reklamējot produkciju Latvijā, bieži tiek aizmirsts par daudzvalodīgo kultūrvidi. Reklamētājiem būtu īpaši jāuzmanās no pārmērībām, lietojot efēmismus. Šajā jomā vērojami gan jauki nevainīgi joki (kā santehnikas reklāmā ar mazuļa balsi ierunātu tekstu "*Mammīt, noskalo maziņo*" (Radio Skonto 1998. g. pavasaris)), gan arī neuzmanības vai nezināšanas dēļ aizmirstie no krievu valodas nākušo izteikumu turpinājumi. Piemēram, zobu sukuks *Aquafresh Flex Direct* reklamētāji salikuši vienā videotekstā "*Elastīgā galviņa nesavaino smaganas*" un "*Strādā ar galvu*" (LTV, 1998. g. rudens).

Reklāmu Latvijā raksturo tas, ka tā pati kļūst par alūziju un joku avotu. Apdares materiālu firmas *Paroc* Latvijas filiāle tiek saukta transliterētā veidā par [*paruoc latviju*]. Bateriju *Duracel* nosaukumā asprāši, savukārt, samanījuši krievu vārdu, kas jāvis *Dienas* pielikuma *Izklaide* Supertopsī parādīties izteikumam "*Dura ceļ, Dura nes septiņreiz ilgāk*" (*Diena*, 28.08.98., 28).

Šis it kā nevainīgās vārdu spēles patiesībā nebūt nav nevainīgas, jo, kā uzsver Lorenss Venuti (1995, 27), ar reklāmas palīdzību ārzemju produktiem tiek piešķirta harizmātiska vietēja nozīme, kura izsauc atskaņas kultūru savstarpējā uztverē. Tulkots reklāmas sludinājums, vērsoties pie vietējās auditorijas, var tajā pašā laikā radīt vai pārveidot stereotipu, kas saistās ar produkta sākotnējo kultūrvidi. Ne vienmēr to saprot reklāmas pasūtītāji. Vienai no Rīgas reklāmas aģentūrām ir nācies ilgi pārliecināt klientu, ka "*ice-cream on the stick*" nevajadzētu tulkot kā "*saldējums uz kociņa*"

Ir arī tādi gadījumi, kad preces nosaukums, lai arī zaudējis oriģinālkultūrā izveidoto asociatīvo saiti, veiksmīgi iegūst jaunu pozitīvu asociāciju virkni mērķkultūrā. Tā kaķu barība *Whiskas* Latvijā tiek asociēta nevis ar kaķa ūsām (*whiskers* – kaķa ūsas), bet gan ar vārdu savienojumu *viss kas*. Lai neizraisītu komiskas asociācijas, vērojama tendence izvairīties no šo vārdu lietojuma nopietna rakstura tekstos. Savukārt pati kaķu barības reklāma izmanto vārdu spēles elementu: "*Kad jūsu mazais tīģeris dodas plašajā pasaulē, ir svarīgi, lai viņam būtu mīļa vieta, kur atgriezties. Mājās viņam jāsaņem viss, kas nepieciešams un*"

patīkams. Vienīgi Whiskas ir gardi kumosīņi, pagatavoti no vislabākās gaļas brīnišķīgā želejā. (LNT, 1998. g. febr.)

No iepriekš minētā izdarāmi šādi secinājumi:

pirmkārt, lai reklāmas komunikācija notiktu veiksmīgi, tās veidotājiem un tulkiem ir jāsaprot, ka angļu valoda nopietni ietekmē latviešu valodu, taču arī krievu valodas ietekme nav pilnīgi izzudusi.

Otrkārt, kultūra un tulkojumi savstarpēji iedarbojas. Reklāmas valoda ir pirmā, kas reaģē uz kultūras ietekmju izmaiņām.

Ludvigs Vitgenšteins rakstīja, ka “filozofisko problēmu risinājums ir salīdzināms ar balvu pasakā: burvju pilī tā šķiet burvības pilna, bet aplūkojot to dienas gaismā ārpus pils, tā izrādās nekas vairāk par vienkāršu dzelzs gabalu” (Wittgenstein 1984, 11e). Tas ļauj man cerēt, ka arī tad, ja Latvijas tulkotajā reklāmā vēl ir neatrisinātas problēmas, tās tikai piešķir lielāku burvību pasakai, kuru sauc par tulkošanu.

Literatūra:

Grice H. P. (1975) “Logic and Conversation.”: Cole P. and Morgan J. L. (ed.) *Syntax and Semantics 3: Speech Acts*. New York: Academic Press.

Jettmarova Zuzana, Maria Piotrowska, Ieva Zauberga. 1997. “New Advertising Markets as Target Areas for Translation,”: M. Snell-Hornby, Z. Jettmarova, K. Kaindl (eds.), *Translation as Intercultural Communication: Selected Papers from the EST Congress Prague 1995*, Amsterdam: Benjamins, 185 - 195.

Schäffner Christina. 1995. “Editorial”: Ch. Schäffner and H. Kelley-Holmes (eds.), *Cultural Functions of Translation*, Clevedon, Philadelphia, Adelaide: Multilingual Matters Ltd., 1 - 8.

Séguinot Candace. 1995. “Translation and Advertising: Going Global”: Ch. Schäffner and H. Kelley-Holmes (eds.), *Cultural Functions of Translation*, Clevedon, Philadelphia, Adelaide: Multilingual Matters Ltd., 55 - 71.

Snell-Hornby Mary. 1988. *Translation Studies. An Integrated Approach*, Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.

=====

Veisbergs Andrejs. 1997. "Īsinātās vārddarināšanas formas latviešu valodā": *Linguistica Lettica* No.1, Riga: Latviešu valodas institūts, 271 - 281.

Venuti Lawrence. 1995. "Translation and the Formation of Cultural Identities": Ch. Schäffner and H. Kelley-Holmes (eds.), *Cultural Functions of Translation*, Clevedon, Philadelphia, Adelaide: Multilingual Matters Ltd., 9 - 25.

Wittgenstein Ludwig. 1984. *Culture and Value*, Chicago: The University of Chicago Press.

Functional, stylistic and cultural Aspects of Latvian translated advertisements

Summary

As a country in transition, Latvia experiences fast changes in all spheres of life. Language acts as a mirror reflecting recent social, political and economic developments. Advertising is a field where language colours reflect the results of political disputes with particular intensity. As the political advertising certainly serves as a field for fighting political battles, the paper proves that cultural battles are fought in consumer advertising in Latvia. Translated transit and magazine advertisements and commercials are used as examples.

It seems that anglophone culture, a forbidden fruit of the former Soviet times, has partly lost its immense attraction.

The translator's strategy derived from consumer behaviour and expectations, and translation methods are assessed with regard to different norms of the language of advertising. Compression, allusions and brand names are considered from the point of their influence on the TL.

The influence of English was subtle and short-term in the Soviet times(e.g., catchwords). The translated advertisements analyzed prove that since the shift of influence, the Latvian language develops the English word formation patterns. The Russian influence is still manifested on different language levels.

Ieva ZAUBERGA

Tulkojumvalodas stilistiski strukturālā neviendabība

Parasti tulkojumus diezgan viegli atšķirt no oriģinālteksti. Es šeit nedomāju acīmredzami kļūdainos tulkojumus, bet gan pirmajā acu uzmetienā pieņemamus tekstus. Daži piemēri.

Viņas tumšpelēkais saabs vientuļš rēgojās tālīnajā mašīnu novietnes stūrī. Džerijs pieslidināja tam klāt savu mašīnu, vecu merkūriju ar nolaižamu virsu, cerēdams, ka Sallija gaidot sēž pie stūres un klausās radio, jo viņa mašīnā nupat bija atskanējusi Reja Čārlza balss, kas dziedāja "Dzimuši, lai zaudētu". Sallija atausa viņam šinī dziesmā; viņš jau domāja, kā aicinās viņu savā mašīnā, lai paklausītos kopā. "Ei! Sveiciens! Nāc aši šurp un klausies brašu ierakstu!" Viņš bija paradis runāt ar Salliju pusaudžu valodā, jaucot hipiju žargonu ar bērnišķīgu svepstēšanu. Dziesmas pa radio kļuva viņam daudznozīmīgas, kad viņš brauca uz satikšanos. (4. lpp.)

(Džons Apdaiks "Precēsīties", tulk. Anna Bauga, Inese Veide, 1983.gads)

Fragmentu raksturo netipiska teikumu konstrukcija, neveiksmīgs vienkāršrunas mēģinājums, oriģinālvalodas diktēta vārdu izvēle – ja šis teksts būtu jau sākotnēji formulēts latviešu valodā, tas strukturāli un stilistiski būtu atšķirīgs.

Es esmu visu zaudējusi. Kā lai turpina dzīvot – diendienā? Viņa paskatījās Filipam acīs. Tu tūliņ teiksi, ka esmu mežonīga, neļīdzsvarota. Labi – varbūt esmu viņu nogalinājusi. Tagad mani grauz sirdsapziņa. Varbūt nespēju izdzēst atmiņas – šeit. Viņa dramatiski piespieda roku pie sirds. – Neesi jel tāds idiotiņš! – Filips sacīja. Strauji pastiepis roku, viņš pievilka Hesteri sev klāt. Viņa pārkrīta pāri braucamkrēslam. Viņš meiteni noskūpstīja.

– *Tev vajadzīgs vīrs, meitenīt, – viņš sacīja. -- Nevis tas jaunais ērzelis Donalds Kreigs. Tu esi muļķīte un jukusi, un neizsakāmi jauka, Hester.* (129. lpp.)

(Agata Kristi "Nevainības smagā nasta", tulk. Helma Lapiņa, 1992. gads)

Bez iepriekšējam fragmentam raksturīgajām iezīmēm šajā gadījumā redzam arī tiešus pārneseumus, kas radījis gan neadekvātu stilistisko efektu, gan neskaidrības. To pašu var teikt arī par nākamo piemēru, šoreiz reklāmas tekstu, kur oriģinālteksta spiediena rezultātā radīts stīvs, neefektīvs tulkojums:

Mūsu limuzīni garantē jums nepārspējamu kvalitāti un visaugstāko fleksibilitāti. Daliet limuzīnu ar citiem pasažieriem ceļā uz un no lidostas. Tā ir teicama ekonomiska un ekoloģiska izvēle!

("Limousine Service" reklāma)

Šie formāli pareizie, bet stilistiski samākslotie, atsvešinātie teksti it kā rakstīti nevis latviski, bet kādā vidus valodā starp angļu un latviešu. Alans Dafs (Alan Duff) sauc šo tulkojumiem tik raksturīgo neviendabīgo valodu par "trešo valodu"(1981). Šajā rakstā analizēšu tulkojumus kā hibrīdtekstus, t.i. pragmatiski neviendabīgus tekstus, mēģinot rast arī šīs neviendabības objektīvos iemeslus.

Teorētiski visus tulkojumus varētu uzskatīt par hibrīdtekstiem, ja uzskatām, ka tulkojums ir oriģināla "pārstādīšana" svešā kultūrvidē. Kā norāda čehu formālists Irži Levijs (Irzy Levy), tulkošanas procesā tiek sarauta oriģināla formas un satura vienotība. Tādēļ tulkojumam raksturīgas iekšējas pretrunas un spriedze, kas izpaužas interferencē. Interference šādā starpkulturālās saziņas procesā ir nenovēršama, jo, pārnesot citai

kultūrvidei piederošus elementus jaunā kontekstā, uz mērķvalodu tiek izdarīts zināms spiediens. Tulkojumvalodā lielākā vai mazākā mērā vienmēr būs jūtama oriģinālteksta ietekme (1974, 83). Šī ietekme var būt acīmredzama un tieša (piemēram, transkribēti neoloģismi), bet biežāk tā ir netieša, kā redzams iepriekšminētajos piemēros.

Oriģināls savukārt tiek radīts kā viendabīgs teksts tajā ziņā, ka pastāv organiska iekšēja saikne starp autora domāšanas veidu, teksta kultūrvidi un izmantotajiem valodas līdzekļiem. Tulkojums tiek pielāgots mērķvalodas sistēmai un kultūrvidei, kas liek meklēt kompromisa izteiksmes līdzekļus. Tādēļ tulkojumu viegli atpazīt no vārdiem, vārdu savienojumiem, teikuma struktūrām, kas ir gramatiski un semantiski pareizas, bet šķiet samākslotas. Līdzīgi aktierim, kurš talanta un profesionalitātes trūkuma dēļ izmanto klišejas, tulkotājs lieto savu "tulkotāja žargonu" Samākslotības pakāpe atkarīga gan no tulkotāja kompetences, gan pieejas oriģināltekstam. Ja izvēlēta tulkošanas stratēģija ir radīt oriģinālam tuvu tulkojumu, tā hibriditātes pakāpe būs augstāka. Ja tulkotājs vairāk orientējas uz lasītāju un augstu tulkojuma pieņemamības pakāpi jaunajā kultūrvidē, tulkojums ir brīvāks un teksts viendabīgāks. Tomēr, kā norāda Izraēlas translators Gideons Tūrijs (Gideon Toury), tulkojumi nekad nevar pilnīgi iekļauties jeb būt "pilnīgi pieņemami" jaunajā kultūrvidē, jo tie ir jaunas, svešas informācijas un izteiksmes līdzekļu nesēji. Tāpat tie nekad nevar būt pilnīgi adekvāti oriģinālam, jo mērķkultūras normas prasa novirzes no oriģināla struktūrām (1995, 28).

Tulkojumam izvirzītās prasības dažādās kultūrās atšķiras atkarībā no attiecīgās kultūrvides tulkošanas tradīcijām. Lielajām kultūrām, īpaši anfglofonajām un frankofonajām kultūrām visumā raksturīgs etnocentrisks tulkojums, kas tiecas asimilēt svešos elementus un nonivelēt kultūras atšķirības. Svešais teksts tiek pieņemts, ja lasītājs tajā atpazīst sevi. Itāļu izcelsmes amerikāņu zinātnieks Lorenss Venuti (Lawrence Venuti) kritiski dēvē šo parādību par kultūras narcisismu un kaismīgi apgalvo, ka

=====
tulkošana ir nevienlīdzīgs, asimetrisks kultūru savstarpējās apmaiņas process, kurā mazās kultūras tiek pakļautas lielo kultūru hegemonijai (1998, 89). Šāda veida tulkojumos hibriditātes pakāpe ir zema, jo tulkotājs šeit netiecas pēc adekvāta tulkojuma, bet gan pārraksta oriģinālu atbilstoši tulkojuma patērētāja prasībām. Mazajām kultūrām raksturīga saasināta nacionālās piederības izjūta gan attiecībā uz sevi, gan citiem. Līdz ar to vairāk tiek respektētas kultūras atšķirības. No tulkojumiem tiek sagaidīta precīza atbilstība oriģināltekstam, tiek saglabātas oriģinālteksta īpatnības, nebaudoties no tā, ka tulkojums nav tik raits un labskanīgs kā asimilācijas gadījumā un var sagādāt lasītājam zināmas grūtības. Piemēram var minēt polemiku, kas radās sakarā ar dāņu rakstnieka Pētera Hēga slavenā romāna "Smīlas jaunkundzes sniega izjūta" tulkojumiem (izdošanai ASV un Liebritānijā radīti divi dažādi tulkojumi "Smilla's Sense of Snow" un "Miss Smilla's Feeling for Snow"). Mereta Reisa, Pētera Hēga dāņu izdevēja, raksta, ka pirmkārt jau bijis grūti ieinteresēt lielo kultūru izdevējus šī romāna izdošanā. Vēlāk izdevēji prasījuši, lai "izlīdzina un pārstrādā šo dīvaino tekstu atbilstoši standartam", piemēram, lai izlaiž tulkojumā apmēram 100 lapas, kur aprakstīts sniegs un ledus un citas lietas, kas tikai varētu aizbaidīt lasītājus saulainākos reģionos. Tikai pateicoties paša autora ziemeļnieciskajai stūrgalvībai izdevies saglabāt šo romānu tādā veidā, kāds tas iecerēts oriģinālā.

Arī latviešu lasītājs visumā no tulkojuma gaida tuvu atbilstību oriģinālam. Bez jau iepriekšminētās vispārējās mazo kultūru tieksmes respektēt kultūras atšķirības tam ir vēl citi iemesli. Kā vienu var minēt latviešu literārās polisistēmas īpatnības. Ilgstoši nelabvēlīgas vēsturiskās situācijas dēļ latviešu kultūrvīdē tulkojumi parasti ieņēmuši nozīmīgu vietu, nereti dominējot pār oriģinālliteratūru. Atcerēsimies pašus latviešu literārās valodas pirmsākumus, piemēram, Jura Alunāna "Dziesmiņas", padomju laika ideoloģiskos ierobežojumus vai aplūkosim grāmatniņu plauktus šodien. Ja pašmāju kultūras situācija ir mazāk labvēlīga oriģinālliteratūras uzplaukumam, parādās tendence vairāk respektēt citas kultūras. Tulkošanas sfērā tas nozīmē respektu

pret oriģināltekstu, to imitējot. Attiecīgi latviešu tulkojumiem visumā raksturīga augsta interferences pakāpe, ko lasītāji ir gatavi pieņemt. Nereti tulkotāji lieto tulkošanas paņēmienus, kas dažās citās kultūrās ir nepieņemami. Piemēram, plaši izmantotās zemteksta piezīmes daiļliteratūras tulkojumos, gan kultūras atšķirību skaidrojumam, gan tekstā saglabāto citvalodu vārdu tulkojumam, kas jau pirmajā acu uzmetienā liecina par teksta viengabalainības trūkumu. Piemēram:

Lielos burtus viņa nelietoja (izliekas par e.e. kamingsu, vai ?). Viņa bija izvēlējusies kursus no visai augstām sfērām: salīdzināmā literatūrzinātne 105**, mūzika 150, mūzika 201. (5. lpp.)*

(Ēriks Segals "Mīlas stāsts", tulk. Inga Jansone, 1993. gads)

Seko paskaidrojums:

**e.e. kamings amerikāņu dzejnieks, kurš savos darbos nelietoja lielos burtus.*

***Mācību priekšmetu stundu skaits.*

Daudzās kultūrās zemteksta piezīmes tiek uzskatītas par akadēmiskā stila pazīmi, un to pielietojums daiļliteratūras tulkojumos draud ierobežot lasītāju skaitu ar intelektuālo eliti. Tiek izmantoti citi tulkošanas paņēmieni, kā adaptācija, vispārinājums, izlaidums, vienkāršotu paskaidrojumu iekļaušana pašā tekstā. Šajā gadījumā, piemēram, atsauci uz Kamingsu varētu atstāt bez komentāriem vai izlaist (ja jau lasītājs nezina šo dzejnieku, tad arī zemteksta piezīme viņa asociāciju loku nepaplašinās), bet mācību priekšmetu uzskaitījumu varētu adaptēt – *salīdzināmā literatūrzinātne, mūzika, mūzikas teorija*. Mūsdienu tulkošanas teorija šo sauc par funkcionālo pieeju tekstam jātulko nevis vārdus, pat ne to nozīmes, bet gan funkcijas, ko vārdi veic attiecīgajā kultūrvidē. Tomēr latviešu tulkotāji pārāk bieži pie šādiem paņēmieniem neķeras atšķirīgo tulkošanas tradīciju dēļ, bet varbūt arī neapzinoties iespēju dažādību teorētisko zināšanu trūkuma dēļ. Vairāki tulkotāji ir sūdzējušies, ka tulkojuma pasūtītājiem negatīvi attiekušies pret līdzīgiem problēmu risinājumiem, jo tiem trūkst izpratnes par to,

=====

ka tulkošana pēc savas būtības nav vis automātiska viena teksta pārvešana otrā valodā, bet gan starpkulturālās saziņas process ar dažādiem adresātiem. Rezultātā latviešu kultūrvidē tulkojumi iezīmējas ar neviendabību un diezgan augstu hibridizācijas pakāpi.

Nebūtu pareizi uzskatīt, ka svešās izteiksmes formas radušās tikai un vienīgi oriģināla spiediena rezultātā. To, cik lielā mērā tulkojumā saglabāti oriģinālteksta elementi nosaka tieši kultūrvidē, kurā tulkojums tiek lietots: atsevišķi oriģinālvalodas elementi tiek saglabāti tulkojumvalodā ne jau tādēļ, ka tiem piemistu kāda īpaša iekšēja nozīmība, bet gan tādēļ, ka tos par nozīmīgiem uzskata adresāts. Tulkotājs pirmām kārtām darbojas nevis oriģinālteksta, bet gan tās kultūras interesēs, kuras vajadzībām tulkojums tiek radīts. To būtu vērts atcerēties, kritizējot aizguvumus. Piemēram, kritizējot angļu valodas aizguvumus mūsdienu tulkojumos un valodā vispār, ne tikai Latvijā, bet pat tik ietekmīgās kultūrvidēs kā Francija un Vācija (tur izveidojušies tādi valodas hibrīdvarianti kā "franglais" un "Denglisch"), nereti vaina tiek novelta uz anglofonās kultūras hegemonistiskajām tieksmēm. Taču patiesībā izvēle tiek izdarīta mērķa valodas kultūrvidē, un attiecīgie aizguvumi tiek pieņemti par nepieciešamiem no patērētāja viedokļa, kas pakļauts tām pašām kultūrsociālam pārmaiņām kā visa sabiedrība kopumā. Piemēram var minēt vācu laikrakstu *Berliner Morgenpost*, kas nesen nācis klajā ar jaunu lozungu savai avīzei "Simply the Best" un nevis "Einfach besser" Laikraksta darbinieki, droši vien vācieši, šādu izvēli motivē sakot, ka šis angļiskais uzraksts ir jauns, sveigs, moderns, vienkāršs un viegli atpazīstams, kamēr vācu vārdi esot pārāk gari un neelastīgi. Šodien uz valodu vairs ne vienmēr raugās kā uz nacionālās identitātes simbolu, tā pakāpeniski kļūst par postnacionālās mobilitātes liecību.

Nobeigumā izdarīšu mazliet filozofisku atkāpi un atļaušos apgalvot, ka ne jau tulkojumiem vien rakstrīgas hibridizācijas pazīmes. Globalizācijas procesi veido mūsdienu pasauli par kultūrvidi bez iekšējām robežām, radot pakāpenisku valodu un

kultūru sajaukšanos. Visa rietumu civilizācija kļuvusi par milzu kontaktzonu, kur grūti nošķirt nacionālo no internacionālā. Kaut vai minēšu neskaitāmos Briseles supranacionālo birokrātu organizētos seminārus Latvijā, kuros angļu valodā lekcijas lasa spāņu, franču vai vācu eksperti. "Tulkošana" aizvien biežāk tiek lietota kā metaforiska koncepcija, lai raksturotu no viena puses kultūras vērtību un intelektuālās produkcijas straujo internacionalizāciju, bet no otras puses cilvēka eksistences būtību modernajā pasaulē. Patiesībā šodien dzīvojam "tulkotā" pasaulē, kas apvieno visdažādākās izcelsmes idejas un stilus. Tādējādi varam uzskatīt hibridizāciju ne vien par valodas, tulkojuma un kultūras, bet pat par identitātes attīstības tendenci. Provokatīvi gribas pajautāt, vai multifunkcionālais mūsdienu cilvēks nav tik pat neviendabīgs veidojums kā tulkojums?

Izmantotā teorētiskā literatūra

1. Duff A. (1981) *The Third Language*. Pergamont Press.
2. Levy I. (1974) *Iskustvo perevoda*. Progress, Moskva.
3. Toury G. (1995) *Descriptive Translation Studies and Beyond*. Benjamins.
4. Venuti L. (1995) Translation and the Formation of Cultural Identities. In: *Cultural Functions of Translation. Multilingual Matters LTD*. p. 9 – 26.

Translations as hybrid Texts

Summary

In this article translations are analysed as hybrid texts. Hybridity is an inevitable feature of intercultural communication which should not be treated as linguistic and cultural interference but rather as a natural consequence of crossing culture barriers.

In a sense all translations qualify as hybrids as long as they can be viewed as a transplant of the source text in an alien, target culture environment. In the process of translation the form--content unity of the source text is disrupted. While the source text emerges as a homogeneous entity, the target text needs to be adjusted to the long--

standing target language system and culture context which leads to the application of compromise linguistic means in the translation. Consequently a translated text can easily be recognized by words, word combinations, structures that are semantically and grammatically correct but seem artificial. The degree of artificiality depends on the translator's competence as well as the approach to the source text, e. g. priority given to adequacy to the original or acceptability of the target text in the new cultural context.

The degree of hybridity depends on translation conventions. Translation may be seen as a vehicle of appropriation and internationalization, in which case assimilation is at work and interference is insignificant. Translation may be seen also as a form of cultural exchange and a vehicle of assertion of national identity when interference is much stronger. Latvian translations tend to display a relatively high tolerance of hybridity which is generally characteristic of minor cultures. I would like to challenge the contentions that source text features are retained in the target text because of inequality of this kind of cultural exchange where the minor culture is exposed to the hegemony of the major culture.

It is important to remember that the extent to which features of a source text are retained in its translation is determined on the target side. Features are retained and reconstructed not because they are important in any inherent sense, but because they are assigned importance by the target side. This refers not only to translations but also other "products" of cross-cultural exchange. Hybrid forms of "franglais" and "Denglisch" may serve as an example. Also the emerging "European English" serves more in the interests of other than anglophone cultures.

As a result of global political, social and economic development the modern world witnesses a gradual blending of cultures and languages. The whole Western civilization has turned into immense contact zone where intercultural relations contribute to the internal life of all national cultures. Translation is used as a metaphor describing on the one hand the increasing internationalization of cultural production and on the other human existence in the modern age. In fact we all live in "translated" worlds which assemble ideas and styles of multiple origin. Thus hybridization not only of cultures but even identities can be qualified as the trend of the day.

Jānis ROZENBERGS

Par *Vāczemes* vārda cilmi un semantiku latviešu
tautas dziesmās kultūrvēsturisko sakaru
skatījumā¹

Ievada vietā īsa uzziņa par *Vāczemes* vārda cilmi latviešu valodā

Vispirms kādi vārdi sakāmi par toponīma *Vāca*, *Vāczeme*, kā arī etnonīma *vāci*, *vācieši* semantiku vispār un etimoloģiju it īpaši.

Jau 1900. gadā P. Šmits rakstā “Piezīmes par valodu” (“Mājas Viesa Mēnešraksts” 1900., 2.nr.) tika teicis, ka “seniem latviešiem” *Vāczeme* “ir gluži kas cits” nekā *Vācija*. “*Vāczeme* tautas dziesmās ir kāda tāda savāda un bagāta zeme un daudz lietas, kas ir smalkas, skaistas un svešādas, stāv sakarā ar *Vāczemi*. Tādēļ, par mūsu tautas dziesmu *Vāczemi* runājot, nedrīkstam vis sacīt *Vācija*. Tāpat nedrīkst pārgrozīt... tautas dotos nosaukumus: *Vāczemes* arklis, *Vāczemes* egle, *Vāczemes* kārkliis, apse jeb priede u.t.t.”

Valodu dotumi un vēstures liecības gan nebalsta P. Šmita 1908. gadā izvirzīto un 1911. gadā atkārtoto hipotēzi, ka *vācu*, *vāciešu* vārds cēlies no kādas senas rietumģermāņu cilts nosaukuma *chauci* (izrunājams *hauki*, ar variantiem: *hauci*, *huci*, *haci*, *auci*, *uci*, *cauci*, *cauchi*, *kaukoī*).²

Respektējot iespējamās skaņu pārveides, no etnonīma *chauci*, kā to aprādījis K. Ancītis un A. Jansons, varēja rasties forma **kauki* vai **kauci*, bet ne *vāci*. Turklāt nav nekādu ziņu, ka senlatviešiem vai senleišiem bijusi saskare ar *haukiem*, kas m.ē. sākumā mājaja plašā teritorijā starp Emsu un Elbi. Piebilstams,

¹ Raksta pamatā ir referāts, kas nolasīts akadēmiķa Jāņa Endzelīna 104. dzimundienas atceres sanāksmē 1977. gada 22. februārī.

² Šmits P. Etnografisku rakstu krājums. I. R., 1912., 39., 101.lpp.

=====

ka jau 3. gs. vidū hauki, ieplūzdami frankos un sajaucoties ar tiem, tika asimilēti un arī zaudēja savu sākotnējo nosaukumu.³

Toties pamatota ir P. Šmita vairākkārt uzsvērtā doma, ka latvieši ar ģermāņiem un viņu kultūru iepazinušies sen pirms XII gs. Pareizs ir arī viņa viedoklis, ka “leišu “vokietis” ir uzglabājies vecākā veidā nekā latviešu “vācietis” No tā atkal var vērot, ka šis vārds jau tad būs cēlies, kad leiši un latvieši vēl stāvējuši vieni otriem [oti tuvu, t.i., varbūt līdz pāra tūkstoš gadu atpaka].” Tāpat motivēts ir P. Šmita apsvēruma, ka ar “pašu vārdiem mēs tomēr nevaram izskaidrot ne latviešu Vācas, ne arī leišu Vokes”⁴

Leišu valodnieks K. Būga 1922. gadā rakstā “Vōkia, miksaī ir Kuršas” (krāj. “Kalba ir senovē”), balstoties uz gotu vēsturnieka Jordāna liecībām VI gs., tika izteicis spriedumu, ka leišu toponīma *Vōkia*, *Vōkē* un latviešu *Vaca* ar nozīmi ‘Vācas zeme, Vāczeme’ pamatā ir kādas skandināvu cilts etnonīms *Vagoth*, kas dzīvojuši Zviedrijas dienvidaustrumdaļā. Jordāna minētais nosaukums *Vagoth*, pēc K. Būgas domām, ar varbūtējo nozīmi ‘Vācas (Vācu) goti’ saīses ceļā radies no pirmatnējās formas **Vāk(ia)-goth*. No šīs sākumformas **Vāk(ia)-goth* savukārt fonētiski viegli atvedināms kā leišu vietvārds *Vōkia*, tā arī latviešu *Vaca*. K. Būga, pamatojoties uz baltu valodu dotumiem, uzsvēris, ka leišiem un latviešiem *Vācas zeme*, *Vāczeme* bijusi pazīstama izsenis (no neatminamiem laikiem). Tā, latviešiem *Vācas* vārds bijis zināms jau tolaik, kad tie vēl runājuši *kiauras*, *kitas*, *kietas*, nevis kā tagad *caurs*, *cits*, *ciets*. Latvieši, spriežot pēc vietvārdu un hroniku liecībām, XII/XIII gs. *k* un *g* vietā jau teikuši *c* un *dz*. Tieši šie fonētiskie pārveidi apstiprina, ka latviešiem *Vāczeme* būs bijusi pazīstama jau pirms XII gs., t. i. jau pirms vācu ierades Daugavas krastos. Ja latvieši būtu iepazinušies ar toponīmu **Vākia* tikai XII gs., tad viņi šodien

³ *Ancītis K. Jansons A.* Vidzemes etniskās vēstures jautājumi. Arheoloģija un etnogrāfija. Rakstu krājums. V R., 1963., 57. lpp., 297. par.

⁴ *Šmits P.* Etnografisku rakstu krājums. I. R., 1912., 99. - 100. lpp.

Vāca vietā runātu *Vāka* (sal. ar tādiem vēlāku laiku patapinājumiem no vācu valodas kā *kede*, *liķis*).⁵

Vāczemes senākās leksiskās nozīmes, resp., pirmnozīmes, noteiksmes labad svarīgs ir K. Būgas atzinums, ka tā “*Vācas zeme*, ar ko latvieši bija iepazīlušies jau pirms XII gs., nav bijusi nekas cits kā tikai *Zviedru zeme*. Tolaik arī *vāci* bija tikai *zviedri*.”⁶

K. Būgas uzskatu par leišu toponīma *Vōkia* un latviešu *Vāca* skandināvisko cilmi J. Endzelīns atzinis par visticamāko “no visām līdz šim par šo jautājumu sniegtām hipotēzēm” un arī par vienīgo, “kas aiz viena vai otra iemesla nav neiespējama” Tā gan “nav vēl uzskatāma par droši pierādītu, kamēr Skandināvijā nav kaut kur nepārprotamā veidā atrasta celma forma *vākja* - kā zemes vai cilts vārds” (“Latvis” 1922., 210.nr.).

J. Endzelīns pats jau 1911. gadā rakstā “Valodas sīkumi” (“Dzimtenes Vēstnesis” 1911., 43.nr.), vispirms izsmējīgi nokritizēdams kādā Latviešu literārās (“draugu”) biedrības sēdē proponēto gaužām aplamo, gluži tautetimoloģisko *vāciešu* vārda skaidrojumu, ka šī vārda pamatā it kā esot izsaukuma teiciens “vai, cieti!”, tika akcentējis savu atzinumu, ka leišu *vōkietis* ir atvasināts no zemes vārda *Vōke* jeb *Vōkia*, tāpat kā *latvietis* no *Lat(a)va* un *vācietis* - no zemes vārda *Vāce* jeb *Vāca*, ko autors sakās esam sastapis latgaliešu tautas dziesmā Vārkavas pusē tādos izteikumos kā *vōcys kungi* (ar nozīmi ‘Vāczemes kungi’) un *vōcys zemeitī* (‘Vāczemē’). Latgaliešu *vōcys* ir vienskaitļa ģenitīvs, kam atbilst rakstu valodas forma *Vācas*, no nominatīva *Vāca*.⁷

Tautas dziesmu *Vāczemes* semantikas skaidrojuma sakarā vērtīgs ir J. Endzelīna konstatējums, ka toponīms *Vāczeme* nav vis saīsinājums no vārdkopas *vācu zeme*, bet gan no *Vācas zeme*. Turpat J. Endzelīns ģibināti noraidījis A. Becenbergera viedokli, ka *Vāca* ir atvasināts no vārda *vakars* un tārad nozīmētu ‘rietumu zeme’, taču šādam pieņēmumam “ir savi fonētiski šķēršļi”⁸

⁵ *Būga* K. Rinkiniai raštai. II. Vilnius 1959., 226. - 231. lpp.

⁶ Turpat, 228. lpp.

⁷ *Endzelīns* J. Darbu izlase. II. R., 1974., 359. - 360. lpp.

⁸ Turpat, 360. lpp.

20. gados J. Endzelīns divi rakstos “Kā cēlies “vāciešu” vārds?” un “Zviedrija un Vāca” (“Latvis” 1922. 210. nr.: “Burtnieks” 1929., 7.nr.), balstoties uz K. Būgas un E. Seteles spriedumiem, paplašinājis *Vāczemes* semantisko analīzi, kā arī padziļinājis *Vācas* vārda etimoloģiskā skaidrojuma pamatojumu. J. Endzelīns aprādījis, ka K. Būgas restaurētā “forma **Vakja-goth* (ar garu *ā* pirmajā zilbē) tieši nevarēja tikt saīsināta par *Vagoth*. Kā nu, piemēram, gotu valodā blakus celmam *andja* “gals” ir saliktenis *andi-lans* “bezgalīgs”, tā arī no celma *vākja* - varēja būt saliktenis **Vaki-goth*. Bet no formas **Vaki-goth* viegli varēja rasties saīsinājums *Vagoth*, jo bieži novērojam patskaņa zudumu starp līdzīgiem līdzskaņiem. Tā, piemēram, latīņu valodā forma *sēmi-modius* “pusmodijs” (pussieks) ir saīsināta par *semodius*, jeb senpersu valodā forma *aspa-bāra*- “jātnieks” – par *asbāra*-” (“Latvis” 1922., 210. nr.).

20. gados J. Endzelīns jau iepriekš pieminētajos rakstos bija izteicis K. Būgam līdzīgu domu, ka *zviedru* vārds, ko latvieši vispirms būs dzirdējuši no vācu ienācējiem Baltijā, ir aizstājis senāko *vācu* vārdu, ar ko tagad tiek apzīmēta cita tauta. “*Vācu* vārds”, raksta J. Endzelīns, “ir atvasinājums no zemes vārda *Vāca*”, ar ko “apzīmēta arī turienes tauta” “Varam saprast”, turpina autors, “ka ar *vācu* vārdu vēlāk, kad šurp brauca ne vairs zviedri, bet tagadējo vācu senči, esam sākuši saukt citus iebraucējus no rietumiem” (“Burtnieks” 1929., 7. nr.). J. Endzelīns arī uzsvēris, ka sākotnējā *Vāca* (senāk *Vākjā*) ir meklējama rietumos aiz jūras, par ko savukārt liecina veco tautas dziesmu *Vāczeme*. Kā piemēru J. Endzelīns minējis stipri izplatīto un daudzos variantos sazaroto dziesmas tipu *Ar saulīti saderēju Reizē tikt Vāczemē* (LD 30700), kā arī čerrindi *Sak’ Saulīte noiedama: Navaid labi Vāczemēi* (LD 33901v.). Turpretī jaunāku laiku dziesmās ar *Vāczemi* domāta tagadējā *Vācija* (“Latvis” 1922. 210. nr.). Ka senā *Vāca* “nav meklējama tagadējā Vāczemē, bet gan Skandināvijā, un tieši Zviedrijā”, par to, pēc J. Endzelīna atzinuma, “skaidri liecina somu vārds *Voion-maa* (*maa* ir “zeme”), ar ko somi sauc Ūlandi [Ēlandi J.R.] un Gotlandi” (“Burtnieks”. 1929., 7. nr.).

30. gados E. Setele un E. Nieminens, abi somu valodnieki, tika izvirzījuši hipotēzi, ka somu toponīmam *Vuojon-maa* ar nozīmi 'Élande' (sākotnēji 'Gotlande') un etnonīmam *vuojolainen, vuojalainen* ar nozīmi 'gotlandietis', tāpat kā igauņu *Oju-maa, Oja-maa* ar nozīmi 'Gotlande' ir baltiska cilme. Pēc E. Seteles pieņēmuma, vietvārda *Vuojon-maa* pirmās daļas *Vuojon* pamatā ir somu pirmforma **Vuojo* un **Vuoja*, kas, līdzīgi igauņu *Oju* un *Oja*, gan ģenētiski, gan semantiski saistāma ar leišu *Vōkia* un latviešu *Vaca*. Somu **Vuojo* un **Vuoja* ir tiešs etimoloģisks sakars ar baltu pirmformu **vōkiō, *vōkia*. E. Setele minējis arī tos fonētiskos pārveidus, kuru rezultātā no nule aprādītās baltu pirmformas radies somu **Vuojo* un **Vuoja*. E. Setele domā, ka **Vuojo* un **Vuoja* esot pats vecākais kādas ģermāņu zemes nosaukums somu valodā, kas patapināts no baltiem. (AASF XXVII, 396. - 408.)

Savukārt E. Nieminens spriež, ka somu toponīma *Vuojon-maa* pamatā ir baltu pirmforma **vōkjuon-žemē*, kas atbilst leišu *vōkių žēmė* un latviešu *vācu zeme*. Salikteņa *Vuojon-maa* pirmā daļa *Vuojon* esot aizgūvums no baltiem (<**vōkjuon*), turpretī otra daļa *maa* – tiešs baltu vārda *zeme* tulkojums somu valodā. Bez tam E. Nieminens ir pārliecināts, ka somu toponīms *Vuojon-maa* un igauņu *Oju-maa* esot aizgūts no kuršu valodas; no tās arī leiši un latvieši pārņēmuši attiecīgos vācu zemes nosaukumus. E. Nieminens lēš, ka somu *Vuojon-maa* un igauņu *Oju-maa* būs patapināts ne agrāk par m.ē. VI gs. sākumu, kālab tas nepieder pie baltisko aizgūvumu senākā slāņa.⁹

E. Frenkelis savā vārdnīcā leišu leksēmas *Vōkia* etimoloģiskajā analizē visnotaļ stingri balstījies uz K. Būgas, E. Seteles un E. Nieminena izvirzītajiem apsvērumiem un nekā jauna nav devis. Vienīgi piebildis, ka somu *Vuojo, Vuoja* un igauņu *Oju, Oja* sākotnējā baltisko aizgūvumu pamatforma esot

⁹ *Nieminen E.* Der Stammaslaut der ins Urfinnische entlehnten baltischen ä-feminina und die Herkunftsfrage. Finnisch-ugrische Forschungen. Zeitschrift für Finnisch-ugrische Sprach- und Volkskunde. XXII. Helsinki (1934.), 62.-64. lpp.

apstrīdama (diskutējama). Arī attiecīgās baltu vārdu etimoloģijas neesot drošas (skaidras).¹⁰

Mīlenbaha un Endzelīna vārdnīcā toponīmam *Vāczeme*, *Vāc[a]szeme*, demin. *Vāczemīte* uzrādītas divi nozīmes:

1. Deutschland.

2. sniegta pēc K. Ulmaņa vārdnīcas (I, 1872.) ziņām - auch wohl Ausland überhaupt (so besonders in Zusammen setzungen, z. B. *Vāczemes briedis*, ein Hirsch, *Vāczemes rieksti*, Walnüsse u.a.) kā ilustratīvais piemērs minēta "Latvju Dainu" četrinde *ar saulīti saderēju reizē tikt Vāczemē; jau saulīte Vāczemē, es vēl jūras salīnā* BW. 30700,2.

Leksēmai *vāca* (lei. *Vōkia*) reģistrētas 6 nozīmes:

1. *vāca*, *vāce*, *vācs*, -s, die Deutschen.

2. *Vāca*² *Vāce*, Deutschland [arī das Land der Deutschen].

3. das rechts von der Ewst gelegene Land: *vācā* (= *uz Aiviekstes labuo, pie Vidzemes piederīguo krastu*) Ceļa biedrs 1863, Nr. 11 (vgl. *Līetava* und *vāciene*).

4. Gekauftes (z.B. Kleiderstoff), nicht zu Hause Angefertigtes, nicht Einheimisches.

5. "der Westen" Kalz. n. P. Alunāns.

6. kā novecojusi + die deutsche Sprache *pamācītuos tuo pašu vācu* Janš. Dzimtene III, 97.

Bez tam leksēmas *vāca* etimoloģiskajā skaidrojumā J. Endzelīns bildis, ka latviešu tautas dziesmās *Vāca* [resp., *Vāczeme* - J.R.] tēlota kā rietumos aiz jūras atrodama [zeme].¹¹

K. Karulis savā "Latviešu etimoloģijas vārdnīcā", skaidrodams leišu valodnieka K. Būgas un latviešu valodnieka J. Endzelīna stipri tuvo viedokli par varbūtējo *vācas* vārda etimoloģiju, noraidīgi secina, ka abu valodnieku izvīrīto "Hipotēzi par Zviedrijas novadu **Vākiā* tomēr nebalsta nekādi

¹⁰ *Fraenkel E.* Litauisches etymologisches Wörterbuch. I II. Heidelberg - Göttingen 1955. - 1965.; II, 1272. lpp.

¹¹ K. Mūlenbaha Latviešu valodas vārdnīca. Rediģējis, papildinājis, nobeidzis J. Endzelīns. IV. R., 1929. - 1932., 490. - 492. lpp.

Endzelīns J. un *Hauzenberga E.* Papildinājumi un labojumi K. Mūlenbaha Latviešu valodas vārdnīcai. II. R., 1946., 760. 761. lpp.

zvedru valodas (arī toponīmijas) dati”¹² Šķiet, ka K. Karuļa atsauce uz zvedru valodu šoreiz ir nevietā, jo zvedru valoda ir krietni jaunāka parādība nekā sākotnējais Gotlandes nosaukums, kas, pēc K. Būgas un J. Endzelīna domām, varētu būt *vācas* vārda pirmatnējais etimoloģiskais pamats.

Pats K. Karulis arī izvirzījis savu, no agrākām ļoti atšķirīgu, *vācas* vārda cilmes skaidrojumu, pamatā liekot “ide. **uek*” ‘runāt’, no kā pr. *wackis* [vakis] ‘k dziedziens’ (‘kara sauciens’), *enwackē* (tag. 3. pers.) ‘piesauc’ gr. *èpos* (< *uèpos*) ‘vārds, runa, (dsk.) dziesma’, *enopè* ‘sauciens, troksnis’, lat. *võx* ‘skaņa, balss, vārds, runa’, *vokāre* ‘saukt’, skitu *vāča* ‘vārds, dievišķīgs spēks’ Latviešu valodā šās saknes refleksi saglabājušies skaļas runāšanas un runātāju apzīmēšanai: apv. *vācele* [vācele] ‘bļāvējs’ (E-H II 761), *vācelis* ‘kas skaļi runā, dzied; pļāpa’ (M-E IV 491; noz. ‘pļāpa’ laikam no apzīmējuma “tenku vācele”, kur *vācele* ir homoniēms – trauka apzīmējums).”¹³

K. Karuļa sniegtā *vācas* vārda etimoloģiskā skaidrojuma (tā arī ir tikai hipotēze) zinātniskais novērtējums, tā apstiprinājums vai noliegums, lai paliek vēsturiski salīdzināmās valodniecības viedo lietpratēju ziņā.

Secināms, ka nevienu no leišu *Vòkia* un latviešu *Vāca* līdzinājumiem (P. Šmita, J. Endzelīna, K. Būgas, E. Seteles, E. Nieminena, K. Ancīša, A. Jansona, K. Karuļa u.c.) etimoloģizējumiem nevar uzskatīt par rezolutīvu, itin drošu. Tāpēc valodniekiem turpmāk būtu meklējami jauni papildargumenti baltu, ģermāņu, somugru u.c. valodās, kā arī vēstures avotu liecībās.

1. Par leksēmas *Vāczeme* izplatības biežumu tautas dziesmās un šo dziesmu ģeogrāfisko izvietojumu

Toponiēms *Vāczeme* latviešu klasiskajās tautas dziesmās daudzināts ļoti bieži, nesalīdzināmi vairāk nekā jebkurš cits zemes vārds. Pat, ja saskaitītu visus pārējos dažāda tipa zemju

¹² Karulis K. Latviešu etimoloģijas vārdnīca. II. R. 1992., 463. lpp.

¹³ Karulis K. Latviešu etimoloģijas vārdnīca. II. R., 1992., 463. lpp.

nosaukumus kopā – tādus kā vārdkopiskos *leišu zeme, prūšu zeme, poļu zeme, krievu zeme, spranču zeme, sāmu zeme, libu* (arī *libas, līvu*) *zeme*, kā arī salikteņus *Krievzeme, Krievmale* (arī *Krievmala*), *Leišmale* (arī *Leišmala*) u.c. – arī tad *Vāczeme* joprojām būtu desmitiem reižu biežāk apdziedāta zeme. Tik neparasti liels ir *Vāczemes* vārda lietojuma biežums tautas dziesmās, ka tas no pirmā acu uzmetiena var radīt izbrīnu, pat zināmu nesapratni. No toponīmiem vienīgi *Rīga* var sacensties ar *Vāczemi*, jo tā tautas dziesmās reprezentēta apmēram tikpat bieži.

Šai ziņā ne *prūšu zeme* (arī *Prūšmale*), *leišu zeme* (arī *Leišmale*), ne arī *krievu zeme* (arī *Krievmale*), kas samērā bieži pieminētas tautas dziesmās, kaut cik nevar sacensties ar teiksmainās un noslēpumainās *Vāczemes* daudzzinājumu. Te *Vāczeme* likumsakarīgi ieņem pirmo vietu. Tas, pirmām kārtām, tālab, ka *Vāczemes* vārds savas labskaņas dēļ tautas dziesmās veic arī cēlvārda jeb poētisma funkcijas, līdzīgi tādiem nosaukumiem kā *māte* (arī *māmiņa*), *māsa* (arī *māsiņa*), *bāliņš*, *kumeliņš*, *zelts*, *sudrabs*, *dzintars*, *dālderis*, *ozols*, *liepa*, *roze*, *balts*, *Saule* un daudzi citi. Tātad, *Vāczeme* tautas dziesmu valodā semantikas sakarā vērtējama arī kā specifisks mākslinieciskās izteiksmes līdzeklis. Taču par *Vāczemi* kā poētismu būtu jārunā īpaši, jo tā jau ir dzejas stilistikas daļa, kas pakļauta citām likumsakarībām.

Kr. Barona “Latvju Dainās” pati leksēma *Vāczeme*, kā arī vārdkopas, kur viens no komponentiem ir *Vāczemes* vārds, konstatētas pavisam 1118 tautas dziesmu variantos (nosacīti kādos 273 dziesmu tipos). Pēc pierakstes vai iesūtes vietām šie 1118 varianti, kas īsuma labad nosacīti dēvējami par *Vāczemes tematikas dziesmām* jeb *Vāczemes dziesmām*, pa kultūrvēsturiskajiem apgabaliem sadalās šādi: Kurzemē iegūti 285 varianti (24,9 % no kopējā variantu skaita), Zemgalē – 140 (12,2 %), Vidzemē – 558 (48,7 %), Latgalē - 59 (5,2 %); Kurzemē, Zemgalē vai Vidzemē bez tuvāk precizētām vietu norādēm – 101 (8,8 %) variants.

Tātad, pamatojoties uz “Latvju Dainās” apzināto variantu daudzumu, to koncentrācijas pakāpi un ģeogrāfisko izvietojumu, nosacīti secināms, ka *Vāczemes* dziesmas bijušas pazīstamas

visā Latvijā, lielā pārsvarā – tieši Vidzemē, krietni mazāk – Kurzemē un Zemgalē, bet pavisam reti – Latgalē.

Zinot, ka Kurzeme atradās tuvāk un bija vēsturiski ciešāk saistīta ar *Vāczemi* gan šī vārda jēguma sākotnējā sapratnē ar iespējamo nozīmi ‘zvedru zeme’ vai ‘Gotlande’, gan arī *Vāczemes* vārda vēlākajā, tagad tik parastajā uztverē ar nozīmi ‘Vācija’, varētu domāt, ka arī Vāczemes tematikas dziesmu pamatareāls meklējams tieši Kurzemē. Loģiski tam tā vajadzētu būt, taču uz “Latvju Dainām” balstītā statistika par Vāczemes dziesmu ģeogrāfisko izplatību šādu teorētisku pieņēmumu neapstiprina.

Nav šeit patlabad iespējams aplūkot tos faktorus, kas varētu būt sekmējuši Vāczemes tematikas dziesmu izlates lielāku intensitāti un dzīvīgumu tai vai citā Latvijas kultūrvēsturiskajā apgabalā. Pagaidām tikai uzsverams, ka ne visos apvidos tautas dziesmas vāktas vienlīdz aktīvi. Nemaz neminot Latgali, kas “Latvju Dainās” ar dziesmām vāji reprezentēta vispār, salīdzinot ar Kurzemi un Vidzemi, aptuveni 1 : 8, arī no Kurzemes un Zemgales ir mazāk dziesmu (pa abām kopā 84.883) nekā no Vidzemes (101.091). Tamdēļ arī “Latvju Dainas” nevar būt vienīgais drošais avots, lai noteiktu Vāczemes dziesmu daudzumu, funkcionēšanas intensitāti tuvākā vai tālākā pagātnē un nospraustu to izlates areāla robežas.

Prāvu Vāczemes tematikas dziesmu skaitu devis bij. Rīgas apriņķis 213 variantu pierakstus, tas ir vairāk nekā visa Zemgale un Latgale kopā (199 var.). Šim faktoram, šķiet, rodams savs izskaidrojums. Paturams prātā, ka gan Daugavas lejtece, gan Rīga bija viens no svarīgākajiem mezglu punktiem lielajā ūdensceļā gan uz sākotnējo Vāczemi, gan uz vēlāko Vāciju. Turklāt Rīgai feodālisma gadsimtos piekritusi neatsverama loma citzemju tirznieciskajos sakaros ar Baltiju vispār. Šie faktori varēja nosacīti sekmēt Vāczemes dziesmu īpašo popularitāti un dzīvīgumu tieši Rīgas novadā. Vēl jo vairāk tāpēc, ka klasiskajās tautas dziesmās par Vāczemi nereti dēvēta jebkura sveša, tāla zeme rietumos vai dienvidos (palaikam aiz jūras).

Drīzāk pārsteigums ir Madonas apriņķis ar saviem 150 Vāczemes dziesmu variantiem (otrā vietā aiz Rīgas apriņķa,

trešajā vietā Kuldīgas apriņķis ar 121 variantu). Domājams, ka arī šai gadījumā tiklab Vāczemes tematikas dziesmu lokalizācijā, kā arī to noturīgumā liela nozīme bijusi Daugavas un Aiviekstes ūdensceļam. Ne velti Daugavpils apriņķī, pēc “Latvju Dainu” ziņām, iegūti 49 Vāczemes dziesmu varianti, kamēr pārējā Latgales daļā, kas atrodas tālāk no Daugavas, tikai 10 varianti.

2. Par dažiem leksēmas *Vāczeme* semantiskajiem variantiem tautas dziesmās

Kr. Barona “Latvju Dainās” Vāczemes tematikas sakarā ekscerpēts toponīms *Vāczeme*, tās deminutīvs *Vāczemīte*, kā arī *Vāczemes* vārda fonētiskie vai morfoloģiskie varianti (dialektismi): *Vādzeme*, *Vōczeme*, *Vāczeme*, *Vōrdzeme*; nominālās vārdkopas ar attiecīgu substantīvu kā centrālo komponentu un *Vāczemes* vārdu kā atkarīgo komponentu atribūta lomā: *Vāczem's kungi*, *Vāczemes sulainīši*, *Vāczemes meitiņas*, *Vāczemes dzeltanītes*, *Vāczemes kumeļš*, *Vāczemes ērzelis*, *Vāczemes gosniņas*, *Vāczemes bullītis*, *Vāczemes kucēns*, *Vāczemes vanags*, *Vāczemes cielaviņa*, *Vāczemes lakstīgala*, *Vāczemes ozoliņš* (arī *Vāczemes ozoliņis*, *Vāczemes uzuliņš*, *Vōczemis ūzuļeņš*), *Vāczemes ābelīte*, *Vāczemes magonīte* (arī *Vāczemes magoniņa*, *Vāczemes maganiņa*, *Vāczemes magona*, *Vōczemes magaņeņa*, *Vōczemis magaņeņa*, *Vōczemes mogaņeite*), *Vāczemes kliņģerīte* (arī *Vāczemes kleņģerīte*), *Vāczemes kaņepīte* (arī *Vāczemes kaņupīte*, *Vāczemes kaņapīte*), *Vāczemes āboliši* (arī *Vāczemes āboliņi*, *Vāczemes ābolīni*, *Vāczemes āboltiņi*), *Vāczemes rācenīši* (arī *Vāczemes rācentiņi*), *Vāczemes sudrabiņš*.

Kas tad īsti ir šī tautas dziesmās tik bieži dziedinātā, noslēpumainā, tik grūti identificējamā *Vāczeme*? Ar vienu vārdu vai vienu teikumu uz to atbildēt nav iespējams, līdzīgi, kā tas nav izdarāms arī šai nelielajā apskatā. Vienkārši tā iemesla dēļ, ka *Vāczemes* vārda semantiskais saturs ir ļoti plašs, tas aptver veselu jēdzienu sistēmu, veselu priekšstatu kopumu. Tautas dziesmās nav otra tik bieži dziedināta zemes vārda kā *Vāczeme*, tāpat kā nav cita zemes nosaukuma, resp., toponīma, vispār ar tik plaši

=====
 sazarotu semantisko struktūru, tik ietilpīgu lietojuma lauku, kāds
 piemīt *Vāczemei*.

Vecuma ziņā dažādos tautas dziesmu slāņos, kā arī daudzējādās dziesmu tematiskajās grupās *Vāczemes* vārdam konstatējami atšķirīgi funkcionālās nozīmes varianti. Līdzīgi kā daudziem polisēmiskiem vārdiem vispār, arī *Vāczemes* semantikas noteiksmes sakarā ir grūti norobežot atsevišķos nozīmes variantus un aplēst to hronoloģisko secīgumu cilmes un vēsturiskā mainīguma aspektā. Analizējamās vielas plašuma dēļ nav šeit iespējams aplūkot itin visus *Vāczemes* nosaukuma leksiski semantiskos variantus, iztīrīt *Vāczemes* vārda semantisko struktūru kopumā, tālab izsakāmi tikai daži apsvērumi par tiem nozīmes variantiem, kas raksturīgi tieši tautas dziesmu valodai un kuru interpretējums joprojām ir vairāk vai mazāk diskutabls.

Vispirms par *Vāczemes* vārda sākotnējiem, cilmes ziņā senākajiem nozīmes variantiem. Vecākajā tautas dziesmu slānī leksēma *Vāczeme* palaikam funkcionē kā toponīms ar nozīmi 'tāla, sveša, nepazīstama, nenoteikta zeme rietumos vai dienvidos' Kas tā par zemi, kur tā īsti atrodas un kā tā sasniedzama? Pēc tautas dziesmu liecībām, uz jautājuma otru daļu atbildēt samērā viegli. *Vāczeme* atrodas aiz jūras, tā ir viena no aizjūras zemēm, kas labi sasniedzama pa ūdensceļu

Ābel's koka laivu daru,
 Abi gali pazeltīti;
 Ne jūrā neielaidu,
 Jau atspīda *Vāczemē*.

LD 30684

Trīs gad's laivu kaldināju
 Daugaviņas maliņā;
 Kad iekāpu laiviņā,
Vāczemē nolīgoju.

LD 30883

Līgot mani kā bitīti
 Par ūdeni *Vāczemē*,

Dzeltenā cielaviņa,
 Laidies laivas radziņā,
 Laidies laivas radziņā,
 Nāc man līdz *Vāczemē*.

LD 30721

Kas tur nāca pa jūriņu,
 Niedres vien škorstījās?
 Tur nāk mani bāleliņi
 No *Vāczemes* šai zemē.

LD 30789

Līgot man ar laiviņu
 Pa ūdeni *Vāczemēi*:

Man Dieviņis nesarada
Šī zemē arājiņa.
LD 10190

Citi puīši atjēmuši
Manu jaunu līgaviņu.
LD 10191,1

Krietni mazāk ir to dziesmu, kur Vāczeme apdziedāta kā pa sauszemi aizsniedzama zeme

Viena pate man man māsiņa,
To aizveda Vāczemēi;
Tur zviedz bērī kumeliņi,
Kurzemēi atskanēja.
LD 22477

Kāzās mani aicināja,
Es kāzās nenogāju
Man pašai atjājuši
No Vāczemes precenieki.
LD 15894

Sidraboti man matiņi,
Zelta viju vaiņadziņu.
Vai tādēļ man atjāja
No Vāczemes precenieki ?
LD 5509,1

Es vaiņagu pīdināju
Deviņiem vizuļiem.
No Vāczemes tautas jāja
Man vaiņaga lūkoties.
Pirkt gribēja, nezināja,
Ko maksāja vaiņadziņš.
Divi šauji zelta naudas,
Trešā tīra sudrabiņa.
LD V 5853,1

Aiz Daugavas loku liecu,
Rīgā pirk kumeliņu;
No Vāczemes atvedīšu
Bāliņam līgaviņu.
LD 15904

Tautas dziesmu Vāczeme ir dislocēta rietumos:

Ar saulīti saderēju
Reizē tikt Vāczemē.
Jau saulīte Vāczemē,
Es vēl jūras līkumā.
LD 30700

Tā kā Vāczeme meklējama rietumos, tad uz turieni var nokļūt arī pa t.s. saules ceļu, braucot pa jūru vakaru virzienā. Dziesmās arī pati saule tēlota, ejam uz Vāczemi vai nākam no tās:

Šodien Saule silti tek
 Par visām dieniņām,
 Šodien Saules meitu ved
 No Daugavas Vāczemē.
 LD 33996

Saule vede vedekliņu
 No Vācemes šai zemē.
 Simtiem dzina govīs, vēršus,
 Simtiem bērus kumeliņus.
 LD 33957

Saule savu meitu deva
 Par ūdeni Vāczemē;
 Dieva dēli pūru veda,
 Meža galus kārstīdami.
 Priedei kāre zelta dvieli,
 Eglei zaļu villainīti;
 Tiem maziem bērziņiem
 Zelta griezti gredzeniņi.
 LD 34039,17

Parasti mēdz teikt, ka tautas dziesmu Vāceme atrodas aiz jūras rietumos. Šķiet, vienīgi D. Zemzare rakstā par J. Langi norādījusi, ka dažās tautas dziesmās “apdziedātā *Vāceme* nav identificējama ar rietumos vai dienvidos pa jūras ceļu sasniedzamu zemi”²¹ Nedaudzās dziesmās tomēr saskatāmas dažas tiešas vai netiešas liecības par Vācemi dienvidos:

Pūt, vējiņis, kur pūzdamis,
 Pūt vairāk dienvidos,
 Pārpūt manus bāleniņus
 No Vācemes Kurzemē.
 LD 30833

Ka Vāceme varētu būt kāda no siltajām dienvidu zemēm, to aplinkus apstiprina dziesmas par migrētājputniem, kas lido uz Vācemi pārļaiest šejienes bargo ziemu:

Kur braucat, sīki putni,
 Vāgīšos sasēduši?
 Mēs brauksime uz Vācemi,
 Tur būs silta vasariņa
 LD 2671v.

Nekukoji, dzeguziņa,
 Mana tēva novadā;
 Skrej pār jūru
 Vāczemēju,
 Kuko niedres galiņā.
 LD 2449v.

¹⁴Zemzare D. XVIII gs. leksikografa J. Langes atzīmes par latviešu toponimiku. Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis. 1957. 1.nr., 29. lpp.

Uzsverams, ka uz tautas dziesmu dotumu pamata vien ir grūti, praktiski pat nav iespējams identificēt Vāczemi ar kādu konkrētu, noteiktu, zināmu zemi. Atgādināms, ka sacītais attiecas uz vecāko tautas dziesmu slāni ar tur daudzināto Vāczemi. J. Endzelīns rakstā “Kā cēlies “vāciešu” vārds?” (“Latvis” 1922., 210. nr.) gan domā atradis kādā stipri izplatītas dziesmas *Ar saulīti saderēju* versijā *Vāczemes* vārda varbūtēju lietojumu ar nozīmi ‘Zviedru zeme, resp., Gotlande’ J. Endzelīna citētās četrindes tekstos:

Ar saulīti saderēju
Reizē tikt Vāczemē.
Jau saulīte Vāczemē,
Es vēl jūras saliņā.
LD 30700,2

Dziesmas variantos *jūras saliņas* vietā palaikam figurē *jūras likums* (arī *jūras līcītis*, *jūras maliņa*). “Latvju Dainās” reģistrēti 15 varianti ar vārdkopu *jūras saliņa*, kas bijuši pazīstami Vidzemē (visvairāk), Zemgalē un Latgalē. J. Endzelīns piebildis, ka “pa jūru braucot no Latvijas, var sala gadīties ceļā gan, kad brauc uz Zviedriju, bet ne uz tagadējo Vāciju”

Ka tautas dziesmu *Vāczemei* varētu būt kāds semantisks sakars ar ‘Zviedru zemi’ vai ‘Gotlandi’, to netieši apstiprina vēstures avotu ziņas par senlatviešu kontaktiem ar Skandināviju un skandināviem. Šādas liecības sniedz arheoloģiskais materiāls, skandināvu sāgas, rūnu raksti un vēl citi avoti, piem., Rimberta hronika “Vita sancti Anskarii” no 9. gs. vidus. Ķermāņi, ar kuriem senlatviešu ciltis iepazinās vispirms, bija skandināvi jeb ziemeļģermāņi (normāņi).

Pašas senākās līdz šim apzinātās liecības par iecerotajiem no Skandināvijas jau bronzas laikmeta otrā pusē (ap 900./800. g. p. m. ē.) sniedz t. s. velna laivas Ziemeļkurzemē. Starp citu, šīs velna laivas pieminētas arī latviešu tautas teikās un pasakās. Velna laivas ir īpatnēji senkapi, kam virspusē no lieliem akmeņiem sakrauts laivas veida iezogojums. Latvijā velna laivas konstatētas 6 vietās Talsu un Dundagas novadā, bet ārpus

Latvijas lielākā skaitā Gotlandē, Dānijā, Somijā u.c. Pēc apbedes tradīcijām un keramikas atradumiem, velna laivām ir skandināviska cilme un, domājams, ka tās Kurzemē atstājuši ienācēji no Gotlandes.¹⁵

M.ē. 8. gs. zviedriem un gotlandiešiem bija sava kolonija Grobiņā. Pāris gadsimtu vēlāk Gotlande kļuva par svarīgu tranzītpunktu jūras tirdzniecības ceļā no Rietumeiropas uz Austrumeiropu. Daugavas ūdensceļš, kā zināms, bija viena no šī lielā tirdzniecības ceļa atzarēm, ko labprāt izmantoja arī skandināvu tirgotāji. Uzsverams, ka kurši, būdami veikli un drosmīgi jūras braucēji, kopš I g. t. otras puses nereti sirojuši skandināvu zemēs, tāpat kā to savukārt darījuši skandināvu vikings kuršu zemēs. Par to liecina arī kuršu pilskalnu spēcīgie nocietinājumi. No arheoloģiskā materiāla par tā laika sakariem ar Skandināviju liecības sniedz no turienes ievestie ieroči, bruņrupuču tipa saktas, sudraba pakavsaktas, jostu sprādzes u. c. apģērba piederumi. Savukārt Gotlandē un Zviedrijā atrastas no Austrumbaltijas ievestas rotaslietas: kaklagredzeni, aproces, saktas, rotasadatas u.c. rotājumi. No šiem atradumiem 75 % lokalizēti tieši Gotlandē.¹⁶

Šīs vēstures avotu liecības it kā netieši balstītu pieņēmumu, ka Vāczemes tematikas dziesmās varētu būt saglabājušās tāltālas atbalsis no senlatviešu un skandināvu sakaru laikmeta. Tai gadījumā vecākā slāņa tautas dziesmās toponīmam *Vāczeme* varētu būt etimoloģiski semantisks sakars ar sākotnējo *Vācas* vārdu tā eventuālajā 'Zviedru zemes' vai 'Gotlandes' nozīmē. Vedas domāt, ka sākotnēji leksēma *Vāca* funkcionējusi gan kā toponīms, gan kā etnonīms. Tad tautas dziesmās minētie *vāci* būtu sākotnējs *Vācas zemes* iedzīvotāju nosaukums. Ka ar *Vācas* vārdu apzīmēti arī turienes iedzīvotāji, to, pēc J. Endzelīna atzinuma, apstiprina tautas dziesmas vārdkopa *vācas kumeliņi*.

Taču minētie apsvērumi par tautas dziesmās tēlotās *Vāczemes* nosaukuma varbūtējo semantisko saikni ar 'Zviedru zemi' vai 'Gotlandi' ir vairāk vai mazāk teorētiski pieņēmumi. Tos nebalsta tautas dziesmu dotumi. Citiem vārdiem: leksiskās

¹⁵ Latvijas PSR arheoloģija. R., 1974., 69. lpp.

¹⁶ Turpat, 269. lpp.

nozīmes ziņā nav iespējams kādu no biežajiem toponīma *Vāczeme* lietojuma gadījumiem tautas dziesmās droši un nekļūdīgi identificēt ar 'Zviedru zemi' vai 'Gotlandi'. Varam tikai apriori izsecināt, ka senākā slāņa tautas dziesmās, kas apdzied Vāczemi, kas atrodas rietumos aiz jūras, ar *Vāczemes* vārdu apzīmēta 'Zviedrija' vai 'Gotlande'. Šādam gluži aprioram spriedumam pašā tautas dziesmu materiāla analizē nav praktiskas nozīmes, jo to nevar pamatot.

Mēģinājumus identificēt vecākā tautas dziesmu slāņa *Vāczemi* ar kādu noteiktu, zināmu zemi apgrūtinā vēl kāds faktors. Proti, tautas dziesmās toponīms *Vāczeme* nereti funkcionē ar nozīmi 'jebkura sveša, nepazīstama tuvāka vai tālāka zeme'. Šis tautas dziesmu *Vāczemes* semantiskais variants atbilst K. Ulmaņa vārdnīcā toponīma *Vāczeme* otras nozīmes skaidrojumam 'Ausland überhaupt'. Nule aprādītais *Vāczemes* leksiskās nozīmes variants labi uztverams jauniešu sadzīves, kā arī precību un kāzu dziesmu tematiskajos ciklos, piemēram:

Es neietu ar brālīti
Mazu zemes gabaliņu;
Tautietim līdzā ietu,
Kaut tas ietu Vāczemē.
LD 9722

Uz Vāczemi, uz Vāczemi,
Lejsgaliešu jauni puīši!
Te jums nav uzaugušas
Tik staltiemi līgaviņas.
LD 15669

Kas nelauž liepu slotu,
Lai lauž āra ozoliņa;
Kas še meitas nicināja,
Lai aizjāj Vāczemē.
LD 8518

Uz Kurzemi es neietu,
Vīdzemē nepatīk;
Uz Vāczemi vizuļoja
Mans vizuļu vainadziņš.
LD 10901

Man deviņas rozes zied,
Desmitā magonīte;
Man deviņi Nurmuižnieki,
Desmitais Veismaniets.
Ne pie viena es neiešu,
Kamēr savu sagaidīšu,
Kamēr savu sagaidīšu

No Vāczemes atnākot.
Rībēs tilti atjājot,
Skanēs pieši aizvedot.
LD 10240

Interesanti konstatēt, ka kādā četrindē deminutīvs *Vāczemīte* veic vārdkopas *sveša zeme* pielikuma, resp., epiteta, funkcijas:

Purvienāja, rāvienāja
Iestādīju ozoliņu;
Svešas zemes, Vāczemītes,
Es apņēmu līgaviņu.
LD 22471

Šais un daudzās citās tamlīdzīga rakstura un stila dziesmās daudzīnātā *Vāczeme* nebūtu identificējama nedz ar sākotnējo *Vācas* nosaukumu varbūtējā 'Zviedru zemes' vai 'Gotlandes' nozīmē, nedz arī ar vēlāko *Vāczemes* jēguma izpratni 'Vācijās' nozīmē, bet interpretējama kā 'svešas, nepazīstamas zemes' apzīmējums vispār. Uz Vāczemes tematikas dziesmu satura un tēlu analīzes pamata secināms, ka klasiskajās tautas dziesmās toponīms *Vāczeme* nereti ir vairāk vai mazāk vispārināts, poētisks nosaukums jebkurai svešai, nepazīstamai zemei. Atgādināms, ka *Vāczemes* vārds klasiskajās tautas dziesmās nereti veic arī cēlvārda jeb poētisma funkcijas. Šis ir arī viens no tiem faktoriem, kas noteicis *Vāczemes* vārda popularitāti, tā lietojuma neparasti lielo biežumu tautas dziesmās.

Starp Vāczemes tematikas vecākā slāņa dziesmām savrup stāv dziesmu grupa ar mitoloģisku saturu. Šais mitoloģiskajās dziesmās *Vāczeme* rādīta kā Saules, Saules meitas, Dieva dēlu, Pērkona un tā personificējuma Debess kalēja, kā arī Ausekļa dzīves vieta un darbības lauks. Ieskatam daži tautas dziesmu piemēri, kas liecina par mitoloģisko dievību ciešo saikni ar Vāczemi:

Jūs, meitiņas, nezīnāt,
Kā aug koki Vāczemē:

Saule savu meitu deva
Pa Vāczemi tautiņās;

Bērziņš auga uz akmins
Sudrabiņa lapiņām,
Tur Saulīte jostu kāra,
Saules meita vainadziņu.
LD 33750,2

Pērkons vede vedekliņu,
No Vāczemes pāriedams.
Ved, Pērkon, šai zemē,
Še ir labi klajumiņi.
LD 33714

Mēnesnīca zvaigznes skaita,
Vai ir visas vakarā.
Iraid visas, iraid visas,
Auseklīša vien nevaids;
Auseklītis Vāczemē
Zelta naudu kaldināja.
LD 33856

Pēc Saulīte zēlojāsi,
Meitai dārgas dāvaniņas.
LD 33947

Pērkoņam pieci dēli,
Visi pieci Vāczemē.
Es tev lūdzu, Pērkonīt,
Atved vienu šai zemē,
Lai tas man palīdzēja
Šo āriņu tricināt.
LD 33709,1

Mēnestiņis zvaigznes skaita,
Vai ir visas vakarā.
Visas zvaigznes vakarā,
Auseklīša vien nevaids;
Auseklītis Vāczemē
Saulei svārkus šūdināja,
Vienu svēdru zelta lika,
Otru tīra sudrabiņa.
LD 33859v.

Šais dziesmās daudzinātā Vāczeme nosacīti būtu dēvējama par *mitoloģisko Vāczemi*. Nav patlaban iespējams apskatīt tos argumentus, kas varētu apstiprināt šo dziesmu pirmatnējo senumu un reizē arī *Vāczemes* vārda lietojuma lielo vecumu un noturīgumu mitoloģisko dziesmu ciklos vispār. Taču vienīgi uzsverams, ka arī mitoloģiskajās dziesmās toponīms *Vāczeme* parasti funkcionē ar nozīmi 'tāla, sveša, nepazīstama zeme'. Arī šo *mitoloģisko Vāczemi* nav iespējams identificēt ar kādu noteiktu, zināmu zemi.

Vēl atliek bilst, ka Vāczemes tematikas dziesmu relatīvi jaunākajā slānī toponīms *Vāczeme* palaikam funkcionē ar nozīmi 'Vācija'. Šādā nozīmē *Vāczemes* vārds parasti lietots dziesmās, kas atspoguļo drūmo dzimtniecības laiku dzīves īstenību. Šais dziesmās etnonīms *vāci* funkcionē kā feodālo kungu (muižnieku)

sinonīms ar nozīmi 'vācieši' savukārt toponīms *Vāczeme* kā vāciešu apdzīvotas zemes nosaukums ar nozīmi 'Vācija'. Par šo Vāczemes tematikas dziesmu daļu nebūtu īpaši ko runāt, jo pats dziesmu saturs jau palīdz pareizi izprast *Vāczemes* vārda lietojuma leksisko nozīmi. Tālab arī šais dziesmās apdziedātā *Vāczeme* semantiski samērā viegli identificējama ar *Vāciju* kā vāciešu apdzīvotas zemes nosaukumu. Cilmes ziņā tas ir relatīvi jaunāks *Vāczemes* vārda semantiskais variants. Paraugam dažī tautas dziesmu teksti:

Spīdi gaiši, mēnestiņi,
Nakti vedu līgaviņu;
Dienu vest nebij vaļas,
Kungi raida Vāczemē.

LD 18411,1

Šodien kungi laivu taisa,
Rītu iešu Vāczemēi.
Iesēdies laiviņāi
Cepurīti vien pacēlu.
Te palika sīvi kungi,
Spoži bēri kumeliņi.

LD 30848

Neba lielas lietas dēļ
Man aizdzina Vāczemē:
Cālišam ac's izdūru,
Lai neredz putraimiņa.

LD 31351

Kungi brauca Vāczemēi,
Mans brālītis līdzī brauca.
Pārbrauc kungi no Vāczemes,
Mans brālītis nepārbrauca.
Kungi viņu izdevuši,
Zelta naudas gribēdami:
Divi sieki zelta naudas,
Trešu skaidra sudrabiņa.

LD 31330

Bitīt, tavs dravenieks
Vāczemē cietumā.
Šūn, bitīte, biezu kāri,
Lūko savu dravenieku.

LD 30287v.

Bij man viena sila bite,
Kā telīte pirmu pienu;
Mucām medu Rīgā vedu,
Kuģiem vaskus Vāczemē.

LD 30271

Saule, gaisu sajaukuse,
Ielien pate debešos;
Kungi, karu sacēluši,
Aiziet paši Vāczemē.

LD 32152

Zemes vārds *Vācija* ir relatīvi jauns darinājums pēc J. Alunāna ieteiktā modeļa ar izskaņu *-ija*. Latviešu klasiskās tautas dziesmas tālab arī nepazīst šo vārdu, tajās visnotaļ

=====

funkcionē vecumvecais *Vāczemes* nosaukums, kas daļā dziemu lietots arī 'Vācijās' nozīmē. K. Karulis min, ka nosaukums *Vācija* pazīstams kopš 19. gs. 70. gadiem ("Baltijas Vēstnesis" 1870., 27. nr.).¹⁷

Nobeigumā vēl piebilstams, ka perifrastiskās vārdkopās leksēma *Vāczeme* kā atkarīgais komponents atribūta lomā funkcionē ar nozīmi 'skaists, jauks, burvīgs, neparasts, rets, sevišķs, savāds, dīvains, brīnumains', arī 'dārgs un vērtīgs', piemēram, tādās tautas dziesmu vārdkopās kā *Vāczemes ozoliņš*, *Vāczemes kaņepīte*, *Vāczemes vanags*, *Vāczemes cielaviņa*, *Vāczemes lakstīgala*, *Vāczemes sudrabiņš* u.c. Bez tam perifrastiskās vārdkopās leksēma *Vāczeme* tiek izmantota no rietumiem vai dienvidiem ievestu un introducētu augu vai kustoņu valsts reāliju apzīmējumiem, piemēram, tādās tautas dziesmu vārdkopās kā *Vāczemes ābelīte*, *Vāczemes āboliši*, *Vāczemes rācenīši*, *Vāczemes magonīte*, *Vāczemes kliņģerīte*, *Vāczemes kumeļš*, *Vāczemes bullītis*, *Vāczemes gosniņas* u.c.

Šoreiz apzināti netiks apskatīts kāds stipri problemātisks *Vāczemes* nosaukuma eventuālās nozīmes skaidrojums. Tas ir sensenais jautājums par *Vāczemes* vārda varbūtējo lietojumu tautas dziesmās ar nozīmi 'mirušo pasaule' ('mirušo valsts') jeb 'viņa saule'¹⁸ Te jau, pirmām kārtām, būtu minams daudzās versijās un variācijās plaši sazarotais tautas dziesmu cikls par "garo pupu" ("Pupa - debess trepes" LD 34. 035 - 34.047), kur daudzos tekstu variantos funkcionē teiksmainais mitoloģiskās *Vāczemes* tēls. Šim dziesmu ciklam piekļaujas vēl arī dažas citas atsevišķas *Vāczemes* tematikas dziesmas. Pamatojoties uz šo dziesmu satura atšķirīgo izpratni un netiešām liecībām, zinātnieku izteiktie uzskati par *Vāczemes* vārda lietojuma

¹⁷ Karulis K. Latviešu etimoloģijas vārdnīca. II. R., 1992., 463.lpp.

¹⁸ Viedokli, ka tautas dziesmās *Vāczemes* nosaukums lietots arī ar nozīmi 'mirušo pasaule' ('mirušo valsts') jeb 'viņa saule' daži autori 20. un 30. gados pauduši šādos rakstos: Straubergs K. Viņa saule. Izglītības Ministrijas Mēnešraksts. 1922., 6. nr.; Pasaules jūra. Senatne un Māksla. 1937. 4. nr. Zicāns E. Latviešu tradīcija par garo pupu un ar to saistītie mitoloģiskie priekšstati. Izglītības Ministrijas Mēnešraksts. 1936., 9. - 10. nr.

semantiku šai gadījumā var būt ļoti dažādi, pat gluži pretēji. Tālab šīs strīdīgās un pretrunīgās problēmas sīkākam iztirzājumam būtu vēltījama īpaša apspriede. Vēl tikai interesentiem būtu vēlamas atgādināt P. Šmita viedokli, ko viņš izteicis sava darbīgā mūža nogalē:

“*Vāczeme* ir vāciešu zeme tālu rietumos pār jūru, kur iet ceļš arī uz “viņu sauli”. Ja mirušo dvēsele ceļo uz Vāczemi, tas tomēr nenozīmē, ka Vāczeme jau būtu pati “viņa saule””¹⁹

Manis teiktais nepārprotami liecina, ka latviešu klasiskajās tautas dziesmās tik plaši un daudzveidīgi izmantotā *Vāczemes* nosaukuma lietojuma semantiskā satura noteiksmē pētniekiem arī vēl turpmāk darba gana.

Kopsavilkums

1. Nevienu no leišu *Vōkia* un latviešu *Vāca* līdzšinējiem P. Šmita, J. Endzelīna, K. Būgas, E. Seteles, E. Nieminena, K. Ancīša, A. Jansona, K. Karuļa u.c. – etimoloģizējumiem nevar uzskatīt par rezolutīvu, itin drošu. Tāpēc salīdzināmās valodniecības speciālistiem šī jautājuma risinājumā arī turpmāk būtu rodami jauni papildargumenti baltu, ģermāņu, somugru u. c. valodu dotumos, kā arī vēstures avotu liecībās.

2. Toponīms *Vāczeme* latviešu klasiskajās tautas dziesmās daudzināts ļoti bieži, nesalīdzināmi vairāk nekā jebkurš cits zemes vārds.

Kr.Barona “Latvju Dainās” (I VI., 1894. 1915.) pati leksēma *Vāczeme*, kā arī vārdkopas, kur viens no komponentiem ir *Vāczemes* vārds, konstatētas pavisam 1118 tautas dziesmu variantos (nosacīti kādos 273 dziesmu tipos).

3. *Vāczemes* vārda semantiskais saturs ir ļoti plašs, tas aptver veselu jēdzienu sistēmu, veselu priekšstatu kopumu. Tautas dziesmās nav otra tik bieži pieminēta zemes nosaukuma kā *Vāczeme*, tāpat kā nav cita toponīma vispār ar tik plaši sazarotu semantisko struktūru, tik ietilpīgu lietojuma lauku, kāds piemīt *Vāczemei*. Vecuma ziņā atšķirīgos tautas dziesmu slāņos, kā arī

¹⁹ Prof. P. Šmita piezīmes. Tautas dziesmas. IV. R., 1939., 236. lpp.

dažādās dziesmu tematiskajās grupās *Vāczemes* vārdam konstatējami vairāki funkcionālās nozīmes varianti.

4. Vecākajā tautas dziesmu slānī leksēma *Vāczeme* palaikam funkcionē kā toponīms ar nozīmi 'tāla, sveša, nepazīstama, nenoteikta zeme rietumos vai dienvidos' Pēc tautas dziesmu liecībām, *Vāczeme* atrodas aiz jūras, tā ir viena no aizjūras zemēm, kas labi sasniedzama pa ūdensceļu. Krietni mazāk ir to dziesmu kur *Vāczeme* apdziedāta kā pa sauszemi aizsniedzama zeme. Tautas dziesmu *Vāczeme* ir dislocēta rietumos, tamdēļ uz turieni var nokļūt arī pa t.s. saules ceļu, braucot pa jūru vakaru virzienā. Dziesmās arī pati saule tēlota, ejam uz *Vāczemi* vai nākam no tās. Nedaudzās tautas dziesmās ir saskatāmas dažas tiešas vai netiešas liecības par *Vāczemi*, kas atrodas dienvidos.

Uzsverams, ka uz tautas dziesmu dotumu pamata vien ir grūti, praktiski pat nav iespējams identificēt *Vāczemi* ar kādu konkrētu, noteiktu, zināmu zemi. Sacītais attiecas uz vecāko tautas dziesmu slāni ar tur daudzināto *Vāczemi*.

5. Ka tautas dziesmu *Vāczemei* varētu būt kāds semantisks sakars ar 'Zviedru zemi' vai 'Gotlandi', to netieši apstiprina vēstures avotu ziņas par senlatviešu kontaktiem ar Skandināviju un skandināviem. Šādas liecības sniedz arheoloģiskais materiāls, skandināvu sāgas, rūnu raksti un vēl citi avoti, piemēram, Rimbarta hronika "Vita sancti Anskarii" no 9. gs. vidus. Ģermāņi, ar kuriem senlatviešu ciltis iepazinās vispirms, bija skandināvi jeb ziemeļģermāņi (normāņi).

Vēstures avotu liecības it kā netieši balstītu pieņēmumu, ka *Vāczemes* tematikas dziesmās varētu būt saglabājušās tāltālas atbalsis no senlatviešu un skandināvu sakaru laikmeta. Tai gadījumā vecākā slāņa tautas dziesmās toponīmam *Vāczeme* varētu būt etimoloģiski semantisks sakars ar sākotnējo *Vācas* vārdu tā eventuālajā 'Zviedru zemes' vai 'Gotlandes' nozīmē. Vedas domāt, ka sākotnēji leksēma *Vāca* funkcionējusi gan kā toponīms, gan kā etnonīms.

Apsvērumi par tautas dziesmās tēlotās *Vāczemes* nosaukuma varbūtējo semantisko saikni ar 'Zviedru zemi' vai 'Gotlandi' ir vairāk vai mazāk teorētiski pieņēmumi. Tos nebalsta tautas dziesmu dotumi. Leksiskās nozīmes ziņā nav iespējams kādu no

biežajiem toponīma *Vāczeme* lietojuma gadījumiem tautas dziesmās droši un nekļūdīgi identificēt ar 'Zviedru zemi' vai 'Gotlandi'

6. Tautas dziesmās toponīms *Vāczeme* nereti funkcionē ar nozīmi 'jebkura sveša, nepazīstama tuvāka vai tālāka zeme' Šis tautas dziesmu *Vāczemes* semantiskais variants atbilst K. Ulmaņa vārdnīcā toponīma *Vāczeme* otras nozīmes skaidrojumam 'Ausland überhaupt' Šis *Vāczemes* leksiskās nozīmes variants labi uztverams jauniešu sadzīves, kā arī precību un kāzu dziesmu tematiskajos ciklos.

Uz *Vāczemes* tematikas dziesmu satura un tēlu analīzes pamata secināms, ka klasiskajās tautas dziesmās toponīms *Vāczeme* nereti ir vairāk vai mazāk vispārināts, poētisks nosaukums jebkurai svešai, nepazīstamai zemei. Turklāt *Vāczemes* vārds klasiskajās tautas dziesmās nereti veic arī cēlvārda jeb poētisma funkcijas. Šis ir arī viens no tiem faktoriem, kas noteicis *Vāczemes* vārda popularitāti, tā lietojuma neparasti lielo biežumu tautas dziesmās.

7. Starp *Vāczemes* tematikas vecākā slāņa dziesmām savrup stāv dziesmu grupa ar mitoloģisku saturu. Šais mitoloģiskajās dziesmās *Vāczeme* rādīta kā Saules, Saules meitas, Dieva dēlu, Pērkona un tā personificējuma Debess kalēja, kā arī Ausekļa dzīves vieta un darbības lauks. Šais dziesmās daudzinātā *Vāczeme* nosacīti būtu dēvējama par *mitoloģisko Vāczemi*. Arī mitoloģiskajās dziesmās toponīms *Vāczeme* parasti funkcionē ar nozīmi 'tāla, sveša, nepazīstama zeme' Arī šo *mitoloģisko Vāczemi* nav iespējams identificēt ar kādu noteiktu, zināmu zemi.

8. *Vāczemes* tematikas dziesmu relatīvi jaunākajā slānī toponīms *Vāczeme* palaikam funkcionē ar nozīmi 'Vācija' Šādā nozīmē *Vāczemes* vārds parasti lietots dziesmās, kas atspoguļo drūmo dzimtniecības laiku dzīves īstenību. Šais dziesmās etnonīms *vāci* funkcionē kā feodālo kungu (muižnieku) sinonīms ar nozīmi 'vācieši', savukārt toponīms *Vāczeme* kā vāciešu apdzīvotas zemes nosaukums ar nozīmi 'Vācija' Šais dziesmās apdziedātā *Vāczeme* semantiski samērā viegli identificējama ar *Vāciju* kā *vāciešu* apdzīvotas zemes nosaukumu. Cilmes ziņā tas ir relatīvi jaunāks *Vāczemes* vārda semantiskais variants.

9. Dažu apsvērumu dēļ šai rakstā apzināti nav apskatīts kāds stipri problemātisks *Vāczemes* nosaukuma eventuālās nozīmes skaidrojums. Tas ir sensenais jautājums par *Vāczemes* vārda varbūtējo lietojumu tautas dziesmās ar nozīmi ‘mirušo pasaule’ (‘mirušo valsts’) jeb ‘viņa saule’ Te būtu minams daudzās versijās un variācijās plaši sazarotais tautas dziesmu cikls par “garo pupu” (“Pupa - debess trepes” LD 34. 035 - 34.047), kur daudzos tekstu variantos funkcionē teiksmainais mitoloģiskās *Vāczemes* tēls. Šim dziesmu ciklam piekļaujas vēl arī dažas citas atsevišķas *Vāczemes* tematikas dziesmas. Pamatojoties uz šo dziesmu satura atšķirīgo izpratni un netiešām liecībām, zinātnieku izteiktie uzskati par *Vāczemes* vārda lietojuma semantiku šai gadījumā var būt ļoti dažādi, pat gluži pretēji. Tālab šīs strīdīgās un pretrunīgās problēmas sīkākam iztirzājumam būtu veltījama īpaša apcere.

Rakstā lietotie saīsinājumi

LD - *Kr.Barons* un *H.Visendorfs*. Latvju Dainas. I. Jelgavā 1894.; II - VI. Pēterburgā 1903. - 1915.
v. - variants, resp., folkloras vienība

**On the Origin and Semantics of the Word *Vāczeme*
(German land) in Latvian Folksongs from the
Perspective of Historical and Cultural Connections**
Summary

1. No Etymologies of Lithuanian word *Vokia* and Latvian word *Vāca* given by P. Šmits, J. Endzelīns, K. Būga, E. Setele, E. Nieminens, K. Ancītis, A. Jansons, K. Karulis, etc. can be regarded as the final one. Thus to solve this problem the specialists of comparative linguistics should make a new effort to find out supplementary arguments in the Baltic, Germanic, Finno - Ugrian, etc. languages as well as in the historical sources.
2. The toponym *Vāczeme* in Latvian classical folksongs is mentioned much more than any other name for a country. In "Latvju dainas" (Latvian folksongs, vol. 1 - 6, 1894 - 1915) the lexeme *Vāczeme* and word groups containing this lexeme have been found in 1118 folksong versions comprising about 273 song types.
3. The semantic contents of the word *Vāczeme* is very broad, for it includes a complete conceptual system. In folksongs of various age and in different thematical groups the word *Vāczeme* has also obtained some versions of functional meaning.
4. In the most ancient strata of folksongs the lexeme *Vāczeme* functions as a toponym meaning 'far, foreign, unknown, indefinite land in the West or in the South' According to the statements in the folksongs *Vāczeme* is located on the other side of the sea. It is one of the foreign lands within easy reach across water. *Vāczeme* in Latvian folksongs is located in the West. Therefore one can get there by the so called sun way, i.e. traveling over the sea to the West. In folksongs even the sun itself goes to *Vāczeme* or returns from it.
Nevertheless it is still impossible to identify *Vāczeme* with any particular country based merely on the data given by this ancient strata of folksongs.
5. The semantic connection of *Vāczeme* with 'Zviedru zeme' (Swedish land) or 'Gothland' is indirectly acknowledged by the historical sources (i.e. archaeological material, Scandinavian sagas, runes, chronicle "Vita sancti Anskarii", etc.) in which the contacts between the ancient Balts and the Scandinavians are described.

The hypothesis about the possible semantic links of *Vāczeme* with 'Zviedru zeme' or 'Gothland' is only a speculative assumption which is not based on the data provided by the folksongs.

6. In the folksongs the toponym *Vāczeme* frequently functions with the meaning 'any foreign, unknown, near or far land' This semantic version corresponds to the second meaning of the word *Vāczeme* to be found in the dictionary of K. Ulmann, i.e. 'Ausland überhaupt' This version of the lexical meaning of *Vāczeme* is particularly distinct in the song cycles about relations among young people, marriage and wedding.

In the classical folksongs the toponym *Vāczeme* appears more or less as a generalized poetic name for any foreign unknown country. This is one of the factors which determines the popularity and frequency of the word *Vāczeme* in Latvian folksongs.

7. Among the oldest folksongs about *Vāczeme* mythological songs occupy a special place. In these songs *Vāczeme* is perceived as a residence of Saule (the Sun), Saules meitas (the Sun's daughters), Dieva dēli (the God's sons), Pērkons (the Thundergod), its personification Debesu kalējs (the Heavenly Smith) and Auseklis (the Morning Star), i.e. mythological *Vāczeme*. In these songs *Vāczeme* means 'far, foreign, unknown country' and can't be identified with a definite place.
8. In relatively new folksongs the toponym *Vāczeme* sometimes has a meaning 'Vācija' (Germany), e.g., in the cycles in which the gloomy period of serfdom has been illustrated. In these songs the ethnonym *vāci* functions as a synonym for *vācieši* (Germans), meaning the feudal landlords. Thus the toponym *Vāczeme* has been identified with the name of a land inhabited by Germans, i.e. with *Vācija* (Germany).
9. The problematic meaning of *Vāczeme* as a 'world of the dead people' has not been examined in this issue. If such an examination should be undertaken the multiversional song cycle about a beanstalk as a ladder leading to heaven should be analyzed. As the scholarly interpretations of the semantics of the word *Vāczeme* in these songs are different, even opposite, special examination should be devoted to the problem of this particular meaning.

Gita BĒRZIŅA

Satīriskais dialogs antīkajā prozā: stilistiski relevantie valodas elementi

Lielākajai daļai Eiropas literatūras vēsturē pazīstamo literatūras veidu, žanru un formu sākumi meklējami tieši antīkajā literatūrā. Nedaudzu gadsimtu gaitā antīkajā sabiedrībā radās un līdz pilnībai attīstījās epos (episkā poēma), traģēdija un komēdija, dažādie lirikas žanri – elēģija, jamps, monodiskā un kora lirika, oda, satīra, epigramma, vēsturiskā, filosofiskā un oratorproza, literārā vēstule un arī dialogs – gan kā mākslinieciska izteiksmes forma, gan kā atsevišķs žanrs.

Šajā Eiropas literatūras sākotnējā posmā raksturīga bija literatūras attīstības pakļaušanās tradīcijai. Katram žanram bija savs pamatlicējs, kura piemēram bija gods sekot. Dažādi literatūras žanri dzima atšķirīgos Grieķijas novados un tāpēc izmantoja dažādus dialektus: eposs – pamatā joniešu, kora lirika – doriešu, traģēdija – atisko un tml. Vēlāko laiku autori centās iet pa priekšteču iezīmēto ceļu, pārņemot gan aizsācēja darbu tēmas un motīvus, gan arī sekojot iedibinātām valodas un stila normām. Tā vairāki literatūras žanri gadsimtiem ilgi saglabāja to *valodas elementu* krājumu, kurā tie pirmoreiz veidojās. Turklāt žanri veidoja māksliniecisku literāro valodu, kas nodeva tālāk kanonizēto tradīciju, atšķirībā no dzīvās un mainīgās sarunvalodas.

Tāpēc antīkās literatūras kontekstā, pirmkārt, var runāt par konkrētā *žanra stilu*, kuram pakļauts sacerējuma autora individuālais stils un valoda.

Līdzās citiem literatūras žanriem un formām antīkajā pasaulē izveidojas un attīstās arī *dialogs*. Kā mākslinieciska izteiksmes forma, kā viens no teksta komponentiem, kas raksturo personāžu vārdisko komunikāciju, tas plaši parādās gan drāmā, gan dažādos prozas sacerējumos, gan reizēm – savdabīgā formā – arī lirikā. Taču antīkajā pasaulē dialogs kā domas izteiksmes forma izveidojas arī par *īpašu literāru žanru*.

Par dialogiskās izteiksmes avotu vispār uzskatāma tieši Sokrata (470. - 399. g.p.m.ē.) didaktiskā metode. Viņš pirmais, tiecoties izziņāt patiesību, savās sarunās ar skolniekiem pielieto dialektisko jautājumu – atbilžu metodi, uzdodams jautājumus un atspēkodams atbildes. Tādējādi viņš iedibina vēl nerakstītu tradīciju – dialogu kā filozofiskās domas izteiksmes formu, ko tālāk literārā formā pārvērš viņa skolnieki Ksenofons (~ 430. 354. g.p.m.ē.) un – jo īpaši – Platons (427. - 347. g.p.m.ē.). Viņš, uzskatot, ka filozofija var nopietni attīstīties tikai mutiskas diskusijas ceļā, kur sarunbiedriem ir iespēja izteikt dažādus viedokļus par tēmu, pirmais izmanto dialogu kā māksliniecisku literāro formu savas filozofiskās un politiskās mācības izteikšanai un tā rada *filozofiskā* dialoga žanru.

Jaunu piepildījumu dialogs gūst pēc sešiem gadu simtiem – 2. gs., kad sīrietis Lūkiāns (~120. ~180. g.p.m.ē.), pilnībā apguvis grieķu valodu, izmantojot Platona iedibināto literārā dialoga paraugu, to piemēro mazāka apjoma darbam un, savienojis filozofiskā dialoga formu ar antīkās komēdijas komisma elementiem (sižeta līnijas, tēli), kā arī tuvinādams to maksimāli ikdienišķai, sadzīvīskai sarunai, izveido īpašu *satīriskā* dialoga žanru.

Šāds žanra formēšanās un attīstības ceļš līdz ar Lūkiāna kā autora mākslinieciskajiem nolūkiem un individuālo valodas izjūtu nosaka arī viņa radītā satīriskā dialoga stilistiskās īpatnības.

Pievēršoties dialogam kā mākslinieciskās izteiksmes formai, dialogiskai runai kā vienam no galvenajiem valodiskās komunikācijas tipiem, jāatzīmē, ka tā ir savstarpēja (visbiežāk divpusēja) tieša sazināšanās, kurā aktivitāte un pasivitāte pāriet no viena komunikācijas dalībnieka pie otra (vai citiem). Šai saziņā ikvienu izteikumu, tā realizāciju stimulē iepriekšējais izteikums, katrs nākamais parādās kā reakcija uz iepriekšējo. Dialogs sniedz *informāciju viva voce* diskusijas veidā. Vistipiskākā veidā tas parādās tieši ikdienas sarunās, sarunveida apspriedēs, kur dialoga tekstu pārmaiņus veido divas vai pat vairākas personas katra ar savas valodas īpatnībām, savu raksturu, kas neapšaubāmi atklājas improvizācijas ilūziju radošā

komunikatīvā procesā, un katra persona arī ar savu attieksmi pret runas situāciju. Līdz ar to dialogā kā sadzīvīskā sarunā, ko Lūkiāns īpaši arī centies uzsvērt, pielietojot dažādus valodas elementus, praktiski neparādās objektīvi, intonācijas ziņā neitrāli izteikumi. Arvien svarīgas ir komunikācijas dalībnieku savstarpējās attieksmes un viedokļu līdzība vai atšķirība.

Stilistiskā noslodze Lūkiāna satīrisko dialogu valodā vērojama gandrīz visos tās līmeņos. Turpmāk atzīmētas un komentētas tiks tikai tās valodas parādības, kuras ir stilistiski būtiskākās.

Leksikas līmenis.

Antīkajā pasaulē jau Platona laikā radās diskusija par dzejas un prozas valodu. Gorgijs un Isokrats par dzejas raksturīgāko pazīmi minēja pantmēru, bet Aristotelis un Teofrasts, tāpat arī Dionīsijs atzina, ka “poētiskums” vai “prozaiskums” piemīt jau pašam vārdam no dabas, un atbilstoši attiecīgam literatūras veidam tad arī jāizvēlas tam piemērotas leksēmas, atsevišķos gadījumos pieļaujot zināmu saplūšanu. Kā uzsvē Longins – traktāta “Par cildeno [stilu]” autors: poētiska valoda aizrauj, prozas valoda pārliecina, taču tās abas katra ar saviem līdzekļiem – tiecas ietekmēt klausītāju. Prozas žanros, pie kuriem pieder arī satīriskā dialoga žanrs, saskaņā ar antīkās pasaules priekšstatu vārdam skaidri jāatbilst attiecīgajam priekšmetam vai parādībai, un tas nedrīkst pārāk izcelties uz pārējo vārdu fona. Literārā sacerējuma autoram vienmēr jāņem vērā tekstu veidojošo atsevišķo elementu saderība, asociācijas, ko dažādie vārdu savienojumi un vārdkopas izraisīs klausītājā vai lasītājā.

Tā kā dialogā kā žanrā nav iespējamas autora papildus norādes – par runas situāciju, runātāja žestiem, mīmiku, par personāža psiholoģisko stāvokli, pārdzīvojumiem, tad tieši izvēlētajai leksikai (līdz ar intonāciju, ko ataino teksta sintaktiskais veidojums) skaidri un nepārprotami jāatklāj ne tikai konkrētā informācija, ar ko savstarpēji apmainās dialogu partneri, bet arī viņu – vārdiskā formā neietvertās – domas un izjūtas, attieksme pret runas situāciju, pret sarunbiedru un viņa

=====

izteikumiem, kā arī sacerējuma autora viedoklis. Tieši šai ziņā atklājas *leksikas limeņa* īpašās stilistiskās potences.

Lūkiāns, apzinoties dialoga kā prozas žanra prasības pēc skaidras valodas, mērķtiecīgi aktualizējot, to izmantojis savu mākslinieciski satīrisko nolūku atklāsmei. Lai atklātu savu kritisko attieksmi pret reliģiju ar tās priekšstatiem par antropomorfizēto dievu pasauli, paustu sev pieņemamas kiniskās filosofijas idejas, divos spilgtākajos satīrisko dialogu ciklos “Dievu sarunas” un “Miruso sarunas” Lūkiāns kā galvenās darbības personas rāda mitoloģiskajā tradīcijā labi pazīstamus dievus un varoņus, dažos gadījumos slavenas vēsturiskas personas. Savu komisko ideju realizēšanai rakstnieks ir izvēlējis tikai atsevišķas noteiktas mitoloģiskās tradīcijas ainas un tās mērķtiecīgi interpretējis, apzinoties, ka lasītājs zina mitoloģisko kontekstu, tāpat kā zina un atminas arī citas situācijas, kuras saistās ar konkrēto personāžu, un saprot autora nolūkus, izvēloties noteiktas ainas un tās izgaismojot ar attiecīgiem (jo sevišķi – leksikas) līdzekļiem.

Īpašu satīrisko efektu Lūkiāns panāk, šajā arhetipiski nopietnajā mitoloģiskās tradīcijas kontekstā izmantojot it kā neitrālu, sadzīviski piezemētu leksiku. Nekur nav vērojama ne pompozitāte, ne valodas patētiskums, kad runa par tik tradicionāli cildenām tēmām kā dievu pasaule vai mirušo valstība, kur redzami dižie – īpaši Homēra cildinātie – pagātnes varoņi (Ahillejs, Odisejs un citi). Lūkiāns ir apzināti vairījis no antīkās literatūras tradīcijā plaši izmantotiem poētismiem, no jebkādiem nozīmju pārnesanas veidiem. Viņa satīriskajos dialogos reti vērojami tropi, ko lasītājs (klausītājs) gaidītu tekstā par Olimpa dieviem un dižiem senatnes varoņiem. Abstraktas (jūtas un emocijas raksturojošas) leksikas vietā mēs sastopam tiešus reāliju apzīmējumus, kas lielākoties raksturo jeb vienkārši nosauc ķermeņa daļas, sadzīves priekšmetus vai ikdienas dzīves darbības.

Tā, piemēram, gudrības dievi Atēnu, kas mitoloģiskajā tradīcijā cīnījies ar titāniem un gigantiem, un uzvarējusi medūzu Gorgonu, kas antīkajā pasaulē liecina par prāta spēku,

organizējot un viešot kārtību visā, Hēfaists DS 8. dialogā raksturo:

“liela jaunava un turklāt apbruņota. viņa lēkā un deju kara deju, krata vairogu un vicina šķēpu, un – galvenais – ir ļoti skaista, un īsā brīdī kļuvusi pieaugusi. Viņa ir gaišām acīm un tās piestāv pie ķiveres.”²²

Vai arī līdzīgi sadzīviski reāli Selēne DS 12. dialogā Afrodītei raksturo savu iemīļoto Endimionu:

“Viņš man šķiet ļoti skaists, sevišķi, kad guļ uz klints, paklājis apakšā apmetni, un kreisajā rokā viņš satvēris metamo šķēpu, kas slīd no tās ārā, bet labā saliekta virs galvas un apņemta ap to.”

Ārpus konsituācijas šī leksika ir neitrāla, bez mazākā nozīmes papildkomponenta. Izmantotajiem vārdiem trūkst konotatīvās nozīmes. Stilistisko noslodzi Lūkiāna dialogu leksika iegūst konsituācijā, kad dievi, kas antīkajā pasaulē ir ētisko normu sargātāji, ar savām noteiktām funkcijām, zināmā mērā reizēm pat simboli, Lūkiāna sacerējumos parādās vienkāršotā, antropomorfizētā formā, jo galvenokārt ar leksikas palīdzību tiek akcentēti to vizuālie veidoli.

Tā arī “Murušo sarunu” 16. dialogā Diogens Hēraklu atpazīst pēc tā noteiktiem atribūtiem – loka, rungas, lauvas ādas un viņa milzīgā auguma:

“Vai tik tas nav Hērakls? Patiesi – neviens cits – zvēru pie Hērakla! *Loks, runga, lauvas āda, milzīgais augums* – visistākais Hērakls!”

Te izmantotās leksēmas konkrēti raksturo varoņa vizuālo tēlu un akcentē, ka fonā vai pat aizmirstībā paliek viņa divpadsmit slavenie varoņdarbi, viņa rakstura īpašības vai citas tradicionāli izceļamas iezīmes. Galvenais ir vienkāršais vizuālais veidols, ko rada izvēlētais leksiskais materiāls, vienlaikus izraisot komiskas asociācijas dialoga lasītājam, kuram Hērakls pazīstams ne tikai kā spēka, bet arī vīrišķības un drosmes simbols, kā izcils varonis,

²² Citētie piemēri nav sniegti sengrieķu valodā, bet raksta autore tulkojumā, atveidojot tos maksimāli tuvu oriģināltekstam, lai, pēc iespējas saglabājot stilistiskās nianšes, tos padarītu pieejamus plašākam lasītāju lokam.

=====
 kurš atbrīvojis cilvēkus no nelaimēm un ciešanām – taisnības un labsirdības iemiesojums u. tml.

Līdzīgi vienkāršoti un sadzīviski tēlotas arī citas antīkās mitoloģijas un vēstures personas. Visā antīkās pasaules tradīcijā slavētie “skaistulji un daiļavas” – Hiakints, Narkiss, Helēna, Lēda u.c. – Plūtona valstībā apzīmēti vien kā “kauli” un “galvaskausi” Plašāks leksiskais materiāls viņu raksturojumam neparādās, kas izraisa lasītājā komiskas asociācijas jau pieminētajā plašākajā kontekstā:

“Menips. Hermejs, kur ir skaistulji un daiļavas?

Hermejs. skaties, tur pa labi ir Hiakints, Narkiss, Nīrejs un Ahillejs, arī Tīro, Helēna un Lēda, un vispār visi seno laiku skaistie cilvēki.

Menips. Es redzu tikai *kaulus* un *galvaskausus* bez miesas, kuri lielākoties līdzīgi.

Hermejs. Un tomēr tieši šos *kaulus*, ko tu, šķiet, noniecini, visi dzejnieki apjūsmo.” (MS 18.1.)

Tādējādi Lūkiāns savos satīriskajos dialogos, vareno Olimpa dievu un pagātnes dižo varoņu raksturojumā izmantojot šādu sadzīvisku leksiku bez papildnozīmes niansēm, apzināti ar valodas palīdzību pārkāpis tās daiļdarba nemainīga rakstura tēlojuma konsekvences, kas pastāvēja antīkās literatūras tradīcijā un ko Horācijs kā literatūrteorētiķis savā darbā “Dzejas māksla” pieprasa no ikviena autora:

“Rakstniek, ja gribi Ahilleju tēlot, tad zini: tam jābūt

Sevišķi darbīgam, straujam, jo skarbam un nepielūdzamam;

Pāri viņš likumiem iet, liek ieročiem izšķirt it visu.

Mēdeja spītē, to nedragā likstas, bet Īnoja skumja,

Iksions viltīgs un Orests ir bēdīgs, bet jukusi Io.” (DzM

120. 124.)

Tādējādi tie, kas antīkajā pasaulē parasti tiek pieminēti tikai cildeniem vārdiem, Lūkiāna valodā nerod sev nedz epitetus, nedz metaforas.

Sintakses līmenis.

Lūkiāns veiksmīgi izmantojis dialoga formas īpatnības, mutisko diskusiju Olimpa dievu un varoņu starpā padarot pēc iespējas ikdienišķu ar dažādu īpaši sarunvalodas stilam raksturīgu – pazīmju un elementu aktualizāciju. Tā, būtiska loma dialogā kā sadzīviskā sarunā (reizēm pat “papļāpāšanā”) ir komunikācijas dalībnieku dažādiem iespraudumiem un iestarpinājumiem. Ikdienišķā mutvārdu kontaktā ar brīvas improvizācijas iespējām, ko autors savos sacerējumos tiecas atainot, svarīga ir sarunbiedru emocionālā vienotība, viņu viedokļu sakritība (vai arī nesakritība). Īpašs apstiprinājums vai noraidījums, reizēm arī šaubas, neziņa par paša teiktā “patiesumu” atklājas frāzēs, kas *iespraudumu* veidā ietvertas ikvienā Lūkiāna dialoga tekstā.

Piemēram. DS 7. dialogā Apollons stāsta Hēfaistam par Hermeja vēl kā maza zēna izdarībām un savu apmulsumu pauž tieši ar iespraudumu:

“Vakar, pasaucis Erotu cīkstēties, viņš – *pat nezinu kā* – aizlika tam kāju priekšā un acumirkli uzvarēja.”

Līdzīgi arī DS 8. dialogā – Hēfaists par Atēnas dzimšanu no Zeva galvas pašpārlicināti bilst:

“*Dabiski*, tu biji ērcīgs, iznēsājot savā galvā tik lielu jaunavu, turklāt vēl apbruņotu.”

Tāpat runātāja emocionālā attieksme ar iespraudumu tiek pausta arī citos gadījumos:

“Hermejs. Un tomēr tieši šos kaulus, ko tu, *šķiet*, noniecini, visi dzejnieki apjūsmo.” (MS 18.1.)

“Sīmiļs. Kuru tad iecēli par mantinieku galīgajā testamentā? Vai kādu no radiniekiem?”

Polistrats. Nē, *zvēru pie Zeva*, kādu nesen nopirktu skaistu frīģiešu jaunekli.” (MS 9.4.)

“Zēnofans. Kas tad notika? Tu, *liekas*, stāstīsi ko neparastu.” (MS 7.1.)

“Menips. Ja dzīvē vienmēr viens un tas pats tev apnika, arī te tāpat vienveidīgais varētu kļūt garlaicīgs, un tev vajadzēs meklēt kādu pārmaiņu, pāreju no šejienes citā dzīvē, kas, *domāju*, nav iespējams.” (MS 26.2)

Šie sintaktiskie elementi kalpo tikai runātāja acumirklīgas emocionālās attieksmes atklāšanai. Iespraudumi veido zināmu pozitīvu vai arī negatīvu ekspresivitāti dialoga intonācijā, liecina par komunikācijas procesa kopējo noskaņu un atklāj komunikatora subjektīvo vērtējumu situācijai vai izteiktajam, plašākas komunikatīvas funkcijas tiem nepiemīt.

Līdzīgs relatīvi neatkarīgs sintaktisks elements ar savu stilistisko noslodzi ir *iestarpinājums* jeb, izmantojot antīko terminu, – parentēze.

Mutvārdu sarunā svarīga ir pilnīga sapratne abu partneru starpā. Tāpēc, lai viss būtu skaidrs gan komunikatoram, gan viņa izteikumu adresātam, ikdienišķā sarunā ļoti raksturīgi ir veseli domas ietvērumi, paskaidrojot teiktajā vai nu tikai kādu vārdu, vai pat veselu frāzi, ko runātājs uzskata par iespējami nesaprotamu vai precizējamu sarunbiedram. Lūkiāns šo paņēmieni savos satīriskajos dialogos īpaši izmantojis, atgādinot un uzsverot kādu it kā vispārzināmu dotajā situācijā (sevišķi zinot antīkās kultūras mitoloģisko un vēsturisko tradīciju), taču iespējami neievērojamu domas niansi, ko vērts atgādināši uzsvērt un tādējādi aktualizēt lasītāja apziņā maksimāla komisma radīšanai. Tā, piemēram, nereti iestarpinājumos vērojam it kā garāmejošu piezīmi par kāda labi zināma mitoloģiskajā tradīcijā dieva izcelšanos, vecākiem un tml. Lasītājs pārzina šo antīkās pasaules tradīciju un būtu lieki atgādināt vispārzināmas patiesības. Tomēr autors ar iestarpinājumu palīdzību to vēlreiz akcentē, lai jo skaidrāk ļautu saskatīt pretrunu starp konkrētā dieva runu, uzvedību dialogā atveidotajā sadzīviskajā komunikācijas procesā un to viņa tēlu, kas arhetipizēts mītos.

Tā, DS 5.2. dialogā Hēra, pārmetot Zevam viņa nenopietno izturēšanos, iestarpina:

“Nesen tu – *dievu valdnieks un Visuma tēvs* –, nolīcis malā aigīdu un zibeni, piesēdies pie viņa spēlēt kauliņus, tu – ar savu garo bārdu.”

Tāpat arī DS 24.2. dialogā iestarpinājums, aktualizējot it kā vispārzināmu faktu, izraisa komiskas asociācijas, jo te dievu ziņnesis Hermejs, sūdzoties mātei Majai par savu smago

nostrādāšanos dažādos darbos, savā monoloģiskajā runā ar iestarpinājumu atgādina par savu izcelsmi:

“ nožēlojamu sieviešu Alkmēnes un Semeles – bērni bezrūpīgi dzīro, bet es – *Majas, Atlanta meitas, dēls* – apkalpoju tos !”

Blakus izvērstiem paskaidrojumiem dialogu tekstā vērojams arī pretējs paņēmiens zināma fakta, domas *noklusējums*, izteikuma aprāvums (gr. – aposiopēze), kas tāpat ir viena no spilgtākajām stilistiski relevantajām sintakses līmeņa parādībām. Lūkiāna satīrisko dialogu tekstos frāzes aprāvumi vērojami divējādās situācijās:

1. runātājam kaunoties vai baidoties kaut ko teikt,
2. noteiktu apstākļu dēļ nespējot pateikt līdz galam.

Pirmajā gadījumā raksturīgi, ka runātājs aizrāvies, otram skaidrojot savu viedokli, un pēkšņi attopas, ka aizsāktā doma ir nepiedienīga, konkrētajā komunikācijas situācijā nepieļaujama, jo var radīt nevēlamu reakciju no partnera puses.

Piemēram, DS 5.3. dialogā Zevs sarunā par Ganimēdu, ko viņš atvedis uz debesīm, saka savai sievai Hērai:

“Šis izlutinātais, šis barbars, mīkstčaulis man tīkamāks nekā – bet es nevēlos teikt, lai tevi vēl vairāk nesaērcinātu.”

Bailēs par sarunbiedra reakciju DS 1. dialogā apraujas arī Prometejs:

“Prometejs. Ak, Zev, nesaisties ar šo Nereīdu, jo, ja viņa no tevis kļūs grūta, bērns izdarīs ar tevi tāpat kā tu izdarīji

Zevs. Tu saki, ka es zaudēšu varu?”

Savukārt, dievu valdniece Hēra, sašutumā stāstot Zevam par Iksiona attieksmi, pašā pēdējā brīdī apraujas, kaunoties vārdos raksturot viņa izturēšanos:

“Hēra. Bet viņš [Iksions] ir necienīgs, nekauna! Lai vairs neuzturas kopā ar mums!

Zevs. Ko tad viņš nodarījis? Arī man, domāju, tas jāzina.

Hēra. Ko citu kā – taču es kaunos to teikt.” (DS 6.1.)

Otrā gadījumā runātājs vienkārši nespēj pabeigt savu domu, jo (tas iespējams tikai tiešā mutiskā komunikācijas procesā)

=====

pēkšņi ierunājas sarunas partneris, kas jau uztvēris domāto un nu steigšus paziņot par to, konkrēto ideju ietverot savā replikā.

Tā DS 19.2. dialogā Erots mātei Afrodītei paskaidro, kādēļ nav spējis savām mīlas bultām pakļaut Artemīdu, un tad ieminas par viņas brāli Apollonu:

“Taču viņas brāli, kaut arī viņš ir loka šāvējs un trāpa no liela attāluma,

Šai brīdī Afrodīte jau ir sapratusi, ko Erots vēlas teikt, un steigšus pārtrauc viņu: “Zinu, bērns, viņu tu bieži esi ievainojis.”

Līdzīgi sarunā par Hermeja vēl kā maza zēna izdarībām Hēfaists, klausoties Apollona stāstā, pavisam aizmirsis par sev nozagtām knaiblēm, taču, kad Apollona par to ieminas, kalējs atpopas un neļauj sarunbiedram pabeigt viņa sakāmo:

“Apollons. Un par to viņš tev atmaksāja, knaibles

Hēfaists. Labi, ka atgādināji! Iešu tās atņemt, ja, kā saki, atradīšu kaut kur autiņos.” (DS 7.4.)

Būtiski, ka abos variantos nezūd informācija, nezūd arī sapratne dialoga partneru starpā. Šāds teksta veidojums, kas var pastāvēt tikai tiešā mutiskā komunikācijā, sniedz emocionāli ekspresīvu papildinformāciju, liecina par domas saspringtību, sarunbiedru neatslābstošo uzmanību, ļaujot izlaist nebūtisko un neiedziļināties sīkumos, kad partneris jau uztvēris domāto. Turklāt šāds teksta formējums piesaista arī lasītāja uzmanību, īpaši izceļot ideju, kas saistīta ar aposiopēzi, un tā palīdzot raisīt komiskas asociācijas, kas Lūkiāna dialogos galvenokārt balstās uz patētiskā apvienojumu ar vienkāršo, pat īpaši piezēmto.

Stilistiski relevanti ir arī *izsaucieni* – gan pilni (no gramatiskā noformējuma viedokļa) izsaukuma teikumi, gan visbiežāk tikai kā aprauti izsacījumi, kas tik raksturīgi brīvai mutiskai komunikācijai, liecinot par kontakta dinamismu un radot arī nepiespiestas sarunas ilūziju konkrētajā situācijā. Izsacījums vai teikums izsaukuma veidā pats jau vienmēr ietver papildinformāciju, norādot tieši uz komunikatora emocionālo stāvokli, attieksmi pret sarunas tēmu vai partneri. Pretēji Platona nopietnajiem filosofiskajiem dialogiem, kur šādi valodas elementi vispār neparādās, Lūkiāns, tiecoties veidot pēc iespējas sadzīvīsku sarunu, savu satīrisko dialogu tekstos šādā formā

parasti atklāj runātāja izbrīnu, neticību vai satraukumu. Turklāt jāatzīmē, ka arī te tematiskais konteksts un mitoloģiskās tradīcijas pārzināšana sniedz papildus komismu, jo emocionāli izsaučieni lielākoties parādās mītos arhetipiskās nopietnās situācijās, kas pats par sevi saprotams zināmas dialogu personāžiem, kā arī lasītājam, un izbrīns, ko pauž šāda veida izteikumi, būtu lieks, runājot par vispārzināmām lietām.

Piemēram, situācija, kad DS 3. dialogā Zevs pārstāsta Hermejam labi zināmo faktu, ka Hēra pārvērtusi meiteni Iō par teli, un dievu pasaules ziņnesis, kurš vienmēr labi informēts par dievu pasaulē notiekošo, izsaucas:

“Tas tik ir brīnums!”

Līdzīga ir arī mitoloģiskajā tradīcijā labi zināmā epizode par Atēnas dzimšanu no Zeva galvas, kas raksturota DS 8. dialogā. Hēfaistam tas ir tik milzīgs pārsteigums, ka viņš izsaucas:

“Kas tas?! Apbruņota jaunava!”

Tāpat Hēfaists ir pārsteigts, kad Apollons stāsta viņam par jaundzimušā Hermeja (antīkajā tradīcijā arī zagļu un krāpnieku patrona) darbiem, un savu neticību viņš pauž ar izsaučieniem:

“Ko!? To paveicis jaundzimušais, kurš ar pūlēm nostājies uz kājām, – vēl autiņos?!” (DS 7.2.)

Izsaučieni vērojami arī Afrodītes beigu replikā DS 12. dialogā pēc neveiksmīgas audzinošas sarunas ar dēlu Erotu. Šādā teksta veidojumā atklājas dieves bezspēcība un satraukums:

“Cik tu esi briesmīgs! Tu valdi pār visiem! Taču reiz tu atcerēsies manus vārdus!” (DS 12.2.)

Vēl jāpiemin kāda stilistiski zīmīga parādība teksta **morfoloģijas līmenī**, kas savu zīmīgumu iegūst tieši konkrētajā dialoga žanrā. Proti, Lūkiāns savos satīriskajos sacerējumos īpašu stilistisku noslodzi piešķīris morfoloģiskajai personas kategorijai.

Dialogs ir galvenokārt divpusēja tieša sazināšanās, kur aktivitāte un pasivitāte regulāri pāriet no viena komunikācijas dalībnieka pie otra. Katra replika parādās kā reakcija uz iepriekšējā komunikatora teikto. Līdz ar to komunikācijas procesā arvien svarīgas ir savstarpējās “es - tu” attieksmes, kas gramatiski tiek izteiktas ar 1. un 2. personas verbu formām.

1. personas formas tiek izmantotas savas darbības vai – Lūkiāna sacerējumu tekstos – visbiežāk savu subjektīvo izjūtu izteikšanai, bet 2. personas formas raksturo tiešo komunikācijas procesu abu sarunbiedru starpā, liecinot par nepastarpinātu dialoga partnera uzrunāšanu.

Vsk. un dsk 3. personas formu lietojums, savukārt, vairs neietilpst dialogu partneru savstarpējo, zināmā mērā no plašākas auditorijas noslēgto “es - tu” attieksmju raksturojumā. Šīs formas neattiecas uz tiešo komunikāciju. 3. personas formā dialogu partneri runā par “kaut ko vai kādu citu” – par to, kas tieši neskar abus runātājus, par klāt neesošām personām, par kādiem notikumiem ar tām.

Jāatgādina, ka aplūkojamie Lūkiāna sacerējumi ir *satīriski* dialogi. Mērķis asi, satīriski izsmiet kādu nepieņemamu (vismaz autoram) parādību. Līdz ar to arī konkrētās sarunas partneru pārrunājamās tēmas autors izvēlējies pēc iespējas komiskākas. Un tādejādi konkrētajā kontekstā tieši 3. pers. formām veidojas papildus stilistiskā nokrāsa: nopeluma, izsmējuma, aprunāšanas tonis, kas īpaši izceļas uz divpusējā (1. un 2. pers.) noslēgtā sarunfona.

Tā, piemēram, DS 21. dialogā Arejs un Hermejs 3. personas formā tenko par Zevu:

“ nesen, kad Poseidons, Hēra un Atēna sacēlušies gribēja viņu sasiēt, cik ļoti šis toreiz bija nobijies, kaut arī viņi bija tikai trīs! Ja Tetīda, apžēlojusies, nebūtu pasaukusi palīgā simtroci Briareju, viņš būtu sasiets ar visu zibeni un pārkonu.”

3. personas formā jaundzimušā Hermeja izdarības apspriež arī Apollons ar Hēfaistu:

“Apollons. Ak, Hēfaist, vai tas gan ir bērns vai kāds “liels labums”, kurš, spriežot pēc blēdībām, vecāks par Iapetu? Pajautā tik Poseidonam, kam viņš nozaga trijzari, vai – Arejam, jo arī tam viņš nemanot izvilka zobenu no maksts. Lai par sevi nemaz nerunāju – mani viņš atbruņoja no maksts un bultām!” (DS 7.1.)

Tomēr visspilgtāk 3. personas formām papildus stilistiskā nokrāsa, kas – jāatzīmē – vienmēr pauž negatīvu ekspresiju, atklājas situācijās, kad sarunas partneri tenko par citu dievu mīlas

dēkām, kas ir galvenā pārrunājamā tēma visā “Dievu sarunu” ciklā. Piemēram, divas Hermeja un Apollona sarunas:

“Apollons. Ko tu smeijies, Hermej?”

Hermejs. Ak, Apollon, es redzēju ko ļoti smieklīgu. ...Afrodīte tika pieķerta kopā ar Areju, un Hēfaists tos, kopā notverot, sasēja. Viņa tad nu – jo gadījās tas, viņai kailai esot, – kaunoties nezināja, kā varētu apsegties ” (DS 17.1.)

“Hermejs. Apollon, šis klībiķis, arī pēc amata – vienkāršs kalējs, apprecējis skaistākās dieves – Afrodīti un Haritu!

Apollons. Kāda veiksmē! Tikai par to es brīnos, ka tās, dzīvojot kopā ar viņu, to iztur, – īpaši, kad redz viņu, sviedriem plūstot, noliekušos pie ēzes – ar seju vienos kvēpos. Un tomēr viņu tādu tās apskauj, skūpstā un guļ kopā ar to.” (DS 15.1.)

Protams, daļu no šīm satīriskā dialoga valodas stilistiskajām niansēm iespējams zaudēt tulkojumā. Tas sakāms gan par atsevišķām sintakses līmeņa parādībām, gan – vēl jo vairāk – par leksiku. Tālab tulkošanas procesā svarīgi ne tikai precīzi atveidot oriģināla sniegto informāciju, bet saglabāt arī autora “balsi”, teksta (šai gadījumā – satīrisko dialogu) stilistiskās īpatnības.

Tādējādi Lūkiāns, lai paustu savu kritisko attieksmi pret reliģiju kā priekšstatiem par antropomorfizētu dievu pasauli, lai atklātu, kādi patiesībā ir cilvēku pielūgtie debesu iemītnieki un slavenie varoņi, kādi tie atklājas tradicionāli zināmajos mītos, tāpat arī – lai ironizētu par sava laika ļaužu neprātīgo tiekšanos pēc īslaicīgām, šķietamām vērtībām – naudas, varas un slavas, veiksmīgi apvienojis aizgūtā filosofiskā dialoga formas īpatnības ar antīkās komēdijas–agona–ieziēm un, izvēloties attiecīgus valodas elementus un mākslinieciskās izteiksmes līdzekļus, maksimāli tuvinājis savus dialogus ikdienišķai, sadzīviskai sarunai. Īpašu satīrisku efektu autors panāk, nopietnā mitoloģiskās tradīcijas kontekstā izmantojot sarunvalodas stilam raksturīgus izteiksmes līdzekļus, tā pretstatot dievišķo un ikdienišķo, cildeno, antīkās kultūras tradīcijā pat patētisko un niecīgo, zemo. Lūkiāna satīriskie dialogi ar attiecīgām valodas īpatnībām un noteikto teksta formējumu patiešām atklāj tiešu nepiespiestu sarunu un ar savu stilistisko niansētību ir viena no

retajām iespējām saskatīt tā laika sarunvalodu. Un līdz ar to arī veidojas satīriskā dialoga kā žanra stilistiskie elementi.

Izmantotā literatūra un saīsinājumi

DzM – Horācijs. Dzejas māksla. (Tulk. A. Ģiezens) // Senās Romas literatūras antoloģija. Rīga, 1994. 227. - 236. lpp.

DS – Lūkiāns. Dievu sarunas. Luciani Samosatensis opera. Ex recognitione Caroli Iacobitz. Lipsiae, sumptibus et typis B. G. Teubneri, MDCCCLXXVIII

MS – Lūkiāns. Mirušo sarunas. – Luciani Samosatensis opera. Ex recognitione Caroli Iacobitz. Lipsiae, sumptibus et typis B. G. Teubneri, MDCCCLXXVIII

Анонимные пролегомены к платоновской философии. // Платон. Диалоги. Москва, 1998.

Античные риторика. Москва, 1978.

Бахтин М.М. Вопросы литературы и эстетики. Москва, 1975.

Взаимосвязь и взаимовлияние жанров в развитии античной литературы. Москва, 1989.

О возвышенном. Москва, 1966.

Satirical Dialogue in the Ancient Prose: stylistically relevant Language Elements

Summary

Along with other literary forms and genres known to the European literature, dialogue was created and developed in the antiquity, both as an artistic form of expression and as a separate genre. Characteristic to this early stage of European literature is its subordination to the tradition. Most of the literary genres that developed in the ancient world simultaneously also form a certain genre language, fundamental principles of which are then followed by the representatives of the respective genre. Thus the concept of a 'genre style', to which the author's individual style and language are subordinated, dominates in the ancient literature.

Dialogue as an artistic literary form is first used by Plato in his political and philosophical teaching. Following the principles used by

his teacher Socrates, he transforms the dialectic question – answer method used by him creating the genre of philosophical dialogue.

Further a new form of dialogue is developed during the 2nd century when Lucian, borrowing the form of literary dialogue established by Plato, combines the philosophical dialogue with the comical elements of the ancient comedy and creates a new genre of dialogue – satirical dialogue. The history or formation and development of the genre together with artistic intentions and personal feel for the language of Lucian determine the distinguishing stylistic features of his satirical dialogues.

In this paper I have considered the stylistically more important language phenomena of the satirical dialogue on each language level.

1. Realising the need for lucidity of language (in accordance with the views of the ancient world) for dialogue as a prose genre, Lucian purposefully actualized it, using neutral, unambiguously direct and common vocabulary, that gains its stylistic shade only in the context of the given situation, both historically and mythologically, in revealing satire.

2. On the syntax level insertions, cut – off phrases and exclamations by the communicators are considered as stylistically relevant language phenomena characteristics of the conversational style. Lucian uses these to make verbal discussion between the gods of the Olymp and heroes sound everyday-like and by contrasting the 'divine' and 'common' ('high' and 'low'), – also comical.

3. A special stylistic load Lucian has given to the morphological category of the person, with the 1st and 2nd person forms grammatically characterising the relationships between the communication partners ('me – you' attitudes) that are closed away from a wider audience. 3rd person forms are used in the replicas of communicators about unacceptable occurrences or laughable individuals, as a result of which 3rd person forms obtain an additional stylistic shade.

NO VALODAS ARHĪVA

Ella LĀCE

Pedagoģe, filoloģe Ella Lāce (1919. 13. 04. – 1984. 18. 12.) strādājusi par skolotāju Alūksnē un Zantē.

60. gados E. Lāce iesaistījās toreizējā ZA Valodas un literatūras institūta organizētajās dialektoloģijas materiālu vākšanas ekspedīcijās – sākumā dzimtajā pusē Kalncempjos un to apkārtnē, bet pēc pārcelšanās uz dzīvi Zantē arī Kurzemē. E. Lāce ir sistemātiski vākusi leksiku Kalncempjos (kartotēkā ir aptuveni 12 000 kartotēkas vienību) un Zantē (ap 15 000 kartotēkas vienību).

E. Lāce ir pierakstījusi atbildes uz "Latviešu valodas dialektoloģijas atlanta materiālu vākšanas programmas" jautājumiem 7 Ziemeļaustrumvidzemes izloksnēs, kā arī pārbaudījusi, precizējusi un papildinājusi leksikas materiālus "Latviešu valodas dialektu atlantam" vairāk nekā 30 izloksnēs.

E. Lāce ir "Latviešu valodas vārdnīcas" (Rīga, 1987) līdzautore.

Kalncempju izloksnes materiāli¹

Ievads

Kalncempju izloksni runā Alūksnes rajona Kalncempju ciemā un arī Gulbenes rajona Kalnienas ciemā.

Agrāk visa šī teritorija bija Valkas apriņķa Kalncempju pagasts. Tas robežojas ar bijušo Litenes pagastu dienvidaustrumos, Stāmerienes pagastu dienvidos, Beļavas pagastu rietumos, Alsviķa pagastu ziemeļos un ar Annas pagastu ziemeļaustrumos (visgarākā robeža).

20. gs. sākumā Kalncempju pagastu sauca par Kalnamuižas, arī par Kalnaciema pagastu. Tā dienvidu daļu apdzīvotās vietas Kalnienas apkārtnē, kur atrodas arī šaursliežu dzelzceļa (agrāk Gulbene – Valka, tagad Gulbene – Alūksne) stacija Kalniena, sauca par Kalnamuižu, jo šeit atradusies arī muiža ar tādu pašu nosaukumu (muižas pils saglabājusies). Tā kā līdzīgs nosaukums

Kalnamuiža bija arī Zemgalē, tad Kalnamuižas staciju pārdēvēja par Kalnienu, bet visu pagastu par Kalncempju

¹ Šeit publicētie "Kalncempju izloksnes materiāli" nav rediģēti.

pagastu, kas sastāvēja no Kalnienas gala dienvidaustrumos un Cempju gala ziemeļrietumos.

Izloknes aprakstam izlietoti dati, kas pierakstīti gan vienā, gan otrā pagasta galā, pārsvarā tomēr Cempju pusē, jo arī pati esmu dzimusi šai apvidū – Kalncempju pagasta "Jerlanos". Cik esmu spējusi konstatēt, pierakstot savas dzimtās izloknes valodas dotumus jau kopš 1939. gada, lielas atšķirības starp Cempju un Kalnamuižas gala runātāju valodu nav. Atšķiras, protams, paaudžu valoda.

Šodien izloksnē runā tikai paši vecākie ļaudis, kuru izrunā arī daudz iespraucas literārā valoda.

Aprakstā izmantota veco ļaužu runa, kā arī to jaunākās paaudzes pārstāvju valodas dotumi, kuri labi pārzina izloksni.

Pagasta nosaukums izloksnē: *Koļcēmpji*.

Iedzīvotāji: *koļcēmpiši*.

FONĒTIKA

Akcenti

Vārdu vairumā akcenti uz pirmās zilbes. Taču ir diezgan daudz gadījumu, kur tas uz otrās, retumis uz trešās zilbes.

1) Saliktenos ar *vis-* pirmajā daļā:

vis'lobâkîs nù visîm, vis'glâunâkîs pûiss, vis'mèiļuôkùo maîta.

vis'tuôlâki, vis'garâm, vis'riņķî, vis'apkûor.

Vecāko ļaužu runā *vis-* vietā ir *vus-*, tāpat kā *viss* vietā *vuss*:
vus'riktîgâki, vus'vusuôc.

2) Saliktenos ar *pus-* pirmajā daļā:

*tûr jâu vôi pus'pôura ružu; pus'mârciņas cukura; pus'litra pîna; apskrieks pus'pasâules, lobuma maklâdâms; nu jâu pus'tèiruma nûpļâuc; ir tuôc pus'mâistêrs, pus'zèllis.
pus'leiks, pus'grâiss; tis jâu, âr tû Anni îdâms, pus'glups palics.*

pus'vîns, pus'pîci.

pus'ûtra goda kumêļš; pus'treša mîeneša vacs sukâns; idevu têu pus'dasmita grûza.

3) Salikteņos ar *nì-* pirmajā daļā:

*nì vîns nanùok; nì *kùo nazînu; nàu vis nì *kuôc kùrks; nì *kod, nì *kùr.*

4) Emfātiskā izrunā:

*ît, kròuc iz *guôss; strùodài nù *sveîc; àizlieca, ka nù *dimdeja vîn; klàusijàs, muti at *pliec; citùs, zùbus sa *kúc.*

5) Atsevišķos vārdos:

*te pat, tûr pat, tik *pat, nu *pat.*

*tòu *lît, tòu *lîtàs, tòu *lîn.*

*pa *golàm, pa visam.*

*lob *dîn, lob *reît, lob *vokàr.*

Intonācijas

Kalnecmpju izloksnē ir divas intonācijas: krītošā, kurā saplūdušās vidus dialekta triju intonāciju apvidū runātās stieptā un krītošā intonācija, un lautzā, kas visumā atbilst vidus dialekta lautzajai intonācijai. Lauzums gan ir ļoti spilgts, ciets, tā ka tieši intonāciju dēļ šīs puses runātājus var viegli pazīt, lai arī citas izloksnes īpatnības viņu izrunā zudušas.

Krītošās intonācijas piemēri: a) *cāuri, àirêt, bùmba, àndelêt, sàkla, sildît, àuseklis* [rīta zvaigzne], *bòlts, dàlla* [delna], *àuksts*. Literārajā valodā šeit stieptā intonācija.

b) *àuss, àuzas, bòlss, bùmorda, bārns, bîzis, cîmds, cîerst, cîrs, dîna*. Literārajā valodā arī šeit krītošā intonācija.

Lautzās intonācijas piemēri: *grâbeklis* || *gruôbeklis, grîst, dût, ît, jaûks, jûsta, krâslis, uôda, raût.*

Vokālisms

a

a > *o* saknes zilbē, ja seko vai ir sekojis velārs patskanis un aiz *a* nav mīkstinājuma:

mònta, lobs, mozgât, gofòds, kokàrs, vokàrs, sokas, sòlmi, popuve, podùms.

Neregulārs *o* dažās nenoteiksmes formās:

oīti, mōlt, soīti, bet: kàlt, atrast, vàkt, kaīst.

o paliek visos locījumos: *lobs doībs, loba doība, lobām doībām, lobu doību, lobā doībā; lobi doībi, lobu doību, lobīm doībīm, lobus doībus, lobūs doībūs.*

Ar noteikto galotni: *lobis doībs, lobijām cilvēkām.*

a > o arī adjektīvu deminutīvos: *moziņš, lobiņš, bet* lietvārdos ievēro sekojošo palatālo patskani: *darībiņš, galiņš, galīviņa.*

Skaitļa vārdā "astoņi" *a > o*: *ostiņi, ostītis, ostiņpacītis, ostiņdesmitis.*

Vietniekvārdi "pats", "pati": *poc, pate.* Locījumos vecāko ļaužu izrunā paliek *o* *poša, poši, man pošām, jaunākie runātāji: poc, ģen. paša, dsk. paši* u.c.

Ilgāk ieklausījies dažādu izloknes runātāju izrunā, esmu atzinusi, ka taisni *a > o* saglabājas ļoti noturīgi. Tā kāda runātāja (dzimusi 1891.g.) apgalvoja: "Es jau maleniski, t.i., Kalncempju izloksnē sen vairs nerunāju", bet nepārtraukti lietoja vārdus: *gods, godi, pošām, lobs, rodi.*

Apstākļa vārdos, dažās partikulās *a > o*:

tod, gon, dīzgon, kod, gona.

Prievārdos *a* nepārveidots:

ap, ar, gar, par.

a skaņa paliek, ja aiz *a* seko vai ir sekojis palatāls patskanis:

gaļa, māis [maijs], rakstīt, skanēt, raža, karināt, vaīde.

a skaņa nemainās, ja aiz *a* seko *v*

grava, kļavs, slava, uzmava, tavs, tava, stāvu, grāva, pļāvām.

a paliek nepārveidots priedēkļos:

sakopaja, atnūoca, paniēma.

a nemainās arī piedēkļos un tālākajās zilbēs:

vokārs, zilgāns, rūzgāns, lokac.

e

e paliek nepārveidots gala zilbēs:

āite, bōuve, tele, mūote, rūze, pate, īres.

e paliek nepārveidots, ja seko vai ir sekojis palatāls patskanis vai mīkstināts līdzskanis:

derêt, cèšš, mešš, celiņš, režêt, nemt || ñemt, nest.

Darbības vārdu formās, kur ir piedēklis *-ejo-*, paliek *e*, kā tagadnē, tā pagātnē to izrunā īsi:

bouveja, eceja, tureja, mes pašuràiz raûzejàm oli.

Vispār *e* paliek nepārveidots.

i

Arī *i* atbilst literārajam *i*:

aniss [zoss], villa, miza, niknis, vic, ģen. vida [vidus], cimdi.

ę

ę parasti pārvēršas par *a*:

vacs, lac [lēdus], lac [lēc], mat, nas, rac [rēts].

Prievārdos un priedēkļos *e* vietā *a*, kas liecina, ka senāk šie priedēkļi un prievārdi bijuši ar *ę*:

nanùok, zàmlika [palika apakšā], naâd, nadût, na-ît, narunâi, nagòls, zàm goîda.

u

u atbilst literārās valodas *u*:

kustùns, kumùss, kùnde, kùņks, rùņga, ruži, lupinât, rups, popuve, kulîte, puspudelîte, nu pat, puse.

ā

ā parasti pārvērties par *uo*: *mùoja, ģuója, gruôbeklis* (jaunāko [aužu izrunā tikai: *grâbeklis*), *mùosa, ruopât [ràpât], tuòls, tuòli;*

arī priedēkļos: *jùonùok, pùorskrit, pùorneîmt;*

arī mīkstināta līdzskaņa priekšā: *vùoļâtis, brùols, brùoļi, kùols, kùoļi, rùocins [rācenis], rùociņa.*

Daudzkārt *ā* paliek skaņu kopā *-āv-*:

râva, stâvêt, stâveja, prâvs, grâvs.

Pamazinājuma formās ar *-iņš* likumīgs *ā* *prùots – pràtiņš, vuòks – vâciņš*, bet: *mùote – mùotíte, luòcs – luòcíc, brùols – brùolíc*; arī *mùoja – mùojiņa.*

ī**ī > ei**

lèigât, pèile, tèirûms, rèikste, brèivs – brèivi, vèirs, mèiņâtis, lèiks, strèipa, veizes, vèiveles;
arī priedēklī nī-: nēi 'kas, nēi 'vins, nēi 'kuôc.

ū**ū > ou**

còuka, lòukât, roûkst [rūgst], mòusa [muša], moûsu, moûsîm, lòuza, ròukt, boût.

ei**ei > ai**

maîta, klâite, ràize, cituràiz, dràijât, Màirs [Meijers], vâiklis.

ie**ie > ī**

siks [sieks, beramā mērvienība], līti, zīpes, rīt, snīgs snīg, cīlava, izgrīza, svīsts, pīns;
arī priedēk|os un piedēk|os: pīlīt, pīt, ilēidušš [ielīduši], imest; sàimenīks, sàimenīca, mūdērnīks.
Arī galotnēs: skatītis, prīcātis; pūišīm, lobīm.
ie nereti tiek saīsināts par i līls, vīn, vīnpacmīt.

uo**uo > ū**

rūka, lūgs, ģen. lūga, lūks, lūki, jūki, jūkât, izrūbât [izrobot], gūs, ak. gūvi, tūràiz, skūste, pūds, arī priedēk|os: nūpļaut, nūrâva, nūbâga.

ui

Paliek neizmainīts: *pūika, vūimīt [uztvert, saprast], pūiss, ģen. pūiša.*

au

Paliek neizmainīts: *taurēt, lūkâ, palaūzu, jaūks.*

Skaņu kopas *ir, ur, er, ar*

ir paliek neizmainīts: *ziŕgs, miŕkšínát, čifkštét.*

ir > *ier* *tiergs, pìerkt, pìercèis, miert.*

Jaunākās paaudzes izrunā arī *ir* paliek neizmainīts: *tìrgs, pìrcèis, mìrt.*

ur paliek neizmainīts: *buŕkšét, kuŕnét.*

ur > *ùor* vai arī paliek neizmainīts: *gùorns, kùorlis* [kurls], *kùorpe* // *kùrpe, kùorpnìks*// *kùrpnìks, žùrga, žùrka.*

er paliek neizmainīts: *veŕvelét* [neskaidri runāt], *veŕgs, Bèrte* [Berta].

ar > *or*: *kofsts, boŕgs, soŕgi,* vai paliek neizmainīts: *vaŕde, mārka, vārka* [daudzums], *vasala vārka pūiku.*

Garu patskaņu saīsinājums

Jau pie divskaņa *ie* apskata minēti piemēri: *lìls* [liels], *vin* [vien], *šudin* [šodien], *pìgdìn* [piekdien].

Saīšina arī *ī viksna, riksna.*

Piedēk[os *uo* > *u* *avuts, kùopusti, kustùns, uòbuliņš, ešut, opluks;*

ā > *a* *porads, otàls, cilvēks;*

ū > *u* *Oluksne, sòlduksnis* [saldūksnis].

Skaņu zudums

Gala zilbēs: *ilèidušš, nâmušš, niêms* [ņēmis], *abas acs* [acis], *brùols, režèis, nùocs* [nācis], *pòuls* [pūlis].

Patskaņu iespraudums

o-celmiem viensk. nom.: *kraklis, putnis, koklis, akuz. kraklu, putnu, koklu.*

Kontrakcija

tiumā [tuvumā], *nāšut* [neesot], *tān* [tagad].

Skaņu mija

i mijas ar *ē* > *a*, *ē* > *ie* ar *e*, *e* ar *ē* > *ā* *vilk* – *vātku*, *zeft* – *zīrdīt*, *piert* – *peru*, *nest* – *nāsāt*.

Konsonantisms

Nebalsīgs līdzskanis starp patskaņiem nav pagarināts, jo zilbes robeža ir aiz patskaņa, ne nākošā līdzskaņa vidū: *o-ka*, *lo-pa*, *mu-te*, *vi-si*, *po-ši*. Svešvārdos līdzskanis garš: *pas-se*, *kas-se*, *mas-sa*, *vat-te*.

Gari izrunā *s*, *š*, ja seko svelpenis, arī *žs* izrunā *šš*: *moss* [mazs], *vess* [vedīs], *bārss* [bērzs], *svešš*, *mešš*, *dašš*, *kúšš* [košs]; verbu nākotnes formās: *veššu* [vedīšu], *neššu*, *guoššu* [gāzīšu], *mess* [metīs], *laúss*, *ness*; substantīvos ar *-šana* *meššana*, *kriššana*, *grouššana*, *lēiššana*, *sveiššana* [svīšana].

l

l velāro patskaņu priekšā izrunā mazliet cietāk nekā literārajā valodā: *lobs*, *loba*, *lakīt* [lakt], *laūzīt*, *kolaša*, *lòmpa*, *lònckāt*, *laúst*.

l izruna *ie*, *ei*, *ī* priekšā neko neatšķiras no literārās valodas vārdos: *liekt*, *lèist*, *leídaka*, *lídētis*, *lils*, *lisma*, *līnija*.

n, ņ

Tāpat kā literārajā valodā runā kā vienu, tā otru: *nasu*, *neššu*, *nabags*, *paknops*, *soúna*; *suņi*, *akmiņi*, *ņurdēt*, *paņemt*, *ņirgātis*.

Ņ

Pašlaik izloksnē runājošo ļaužu valodā sastopams līdzīgi literārajai izrunai: *kūngs*, *rūnga*, *brāngi*, *būngas*. No bērnības ausīs ieskanējusies šur tur dzirdēta izruna: *kūngi*, *riktīgs* *kūngs*.

v

Atbilst literārajai izrunai: *kôva, rùova, pļava*.

Savienojumi *-av-, -ev-, -iv-* tiek izrunāti kā *-au-, -eu-, -iu-* *sàus, tèu, zìus*.

r

Izrunā cieti, ņ nepazīst: *ripa, jòura, rùopât, sořkàns, spèr, bèr, miera* [mēri].

šķ, žģ

šķ > šk škòuns, seviški, šķèibi, šķirtís.

žģ > žg režģis, izmižģit, režģit.

j zudums

Visai vecu ļaužu izrunā *j* zudis starp patskaņiem: *mùoa* [māja], *kùoâm* [kājām], *àizgùoa* [aizgāja].

j zūd aiz lūpeņa: *dàmps, dàmpa*, ak. *dàmpi*; *mes vlerpàm* [tag.], *rupa zèis, glups*, bet: *slapjis, slapja*.

Līdzskaņu zudums

r, t, d netiek izrunāti īsu vārdu beigās aiz īsa patskaņa: *pa(r) mùoti stuòsti! ài apkùor! to(d) jàu àizísam*.

Līdzskaņu piespraudums

Dažos vārdos sākumā pieliek lieku *s*: *skruķis, Sprics* [Pricis].

Metatēze

Lieto abējādi: *iskâ || ikšâ; aúški || aúksī; priška || prikša*.

Asimilācija

Parasti *ln > ll*: *pillâ, villa, vâlla mùotîre, pèllît, arī peļļa*;
nč > ņč: *Jàņča, rùņčus, brùņči*.

Disimilācija

skòngàls [skalgals], *sùmpuŕns* [sumpurnis], *skrèivèls* [skrīveris], *bròuvèls* [brūveris], *žàiveri* [vaivari, vaivarāji].

Disimilācijas dē] zuduši līdzskaņi: *ap:akle*, *pavaŕškas* < *pavaŕkšas* < *pavaŕkškas*.

SVEICAM

Dienvidaustrālijas Flindersa universitātes (Adelaide) profesoru Trevoru Gārtu Fennellu ar Trīs Zvaigžņu ordeņa, Latvijas Republikas augstākā apbalvojuma, piešķiršanu par viņa ilgstošo nozīmīgo darbību latviešu kultūras un valodniecības laukā!

Profesors T. G. Fennells ir ļoti nopietni pievērsies latviešu valodas vēsturisko pieminekļu sistemātiskai pētniecībai, sākot ar pirmo latviešu valodas gramatiku J. G. Rēehūzena "*fflanuductio ad linguam lettanicam*" (1644.) un daudzām citām 17. gadsimta gramatikām un vārdnīcām.

Īpaši augstu vērtējama T. G. Fennella pašreizējā praktiskā izdevējdarbība. Būtībā viņš viens pats izdara to, ko līdzekļu trūkuma dēļ vēl nebija paveikuši latviešu valodnieki Rīgā profesors Fennells bija pirmais, kas no jauna izdeva šīs vēsturiskās viduslaiku latviešu valodas gramatikas faksimiliespiedumā, ar tulkojumu angļu valodā un ar plašiem zinātniskiem komentāriem! Tieši profesors Fennells, izmantojot modernās datortehnikas iespējas, vācu mācītāja, valodnieka, Tērbatas universitātes profesora Georga Manceļa (1593.-1654.) vācu latviešu vārdnīcu "*Lettus*" (1632.) un "*Phrasologia Lettica*" (1638.) invertēja un izdeva latviešu vārdu indeksu ar visiem lietojumu variantiem. T. G. Fennells atšifrēja vācu izcelsmes valodnieka Kristofora Firekera (1615.-1685.) sastādītās latviešu-vācu vārdnīcas divus gotiskajā rakstībā saglabājušos manuskriptus, un tādējādi šie oriģinālie rokraksti latviešu valodniecības vēsturē pirmoreiz tika iespiesti tikai mūsdienās – 1997. un 1998. gadā. Šiem senajiem tekstiem ir milzīga zinātniska un kultūrvēsturiska vērtība; tagad tie pieejami interesentiem un valodas pētniekiem ne tikai Latvijā, bet arī visā pasaulē.

Sirsnīgi sveicam un 2000. gada sākumā gaidām profesoru Latvijā!

Redkolēģija

ATCERAMIES

Mūsu pēdējā tikšanās ar profesori Martu Rudzīti

Mūsu pēdējā tikšanās ar profesori M. Rudzīti bija 1996. gada pavasarī – 28. martā. Tajā laikā strādājām pie "Latviešu izlokšņu vārdnīcas" uzbūves principu veidošanas un bijām iedevušas profesorei šķirkļu paraugus ar vairākiem problemātiskiem jautājumiem, par kuriem cerējām uzzināt profesores domas.

Mūs sagaidīja pati profesore ar dzīvesbiedru Tenu Karmu. Likās, ka viņa bija atlikusi citus darbus sāņus un tāpēc varēja veltīt mums vairākas stundas. Tās plašajā istabā – bibliotēkā – pie kafijas tases pagāja nemanot. Sarunu temati bija visdažādākie par iecerētajiem darbiem, jaunākajām publikācijām valodniecībā, par to, kas būtu jāpaveic vistuvākajā laikā, un arī par veselību. Mūs, protams, interesēja jautājumi, kas saistīti ar vārdnīcas rakstīšanu. Tā kā toreiz bija klajā nākuši "Igauņu izlokšņu vārdnīcas" (Eesti murrete sõnaraamat. I Tallinn, 1994) pirmā sējuma laidieni, tad profesore savas domas izteica saistībā ar igauņu pieredzi. Viņa atgādināja, ka igauņu izlokšņu vārdnīcā nav ietverti jaunākie kopvalodas vārdi, svešvārdi, mazāk pazīstami bērnu valodas vārdi, nozaru vārdi, bet ir doti droši izlokšņu materiāli (kam zināms pierakstīšanas laiks, vieta, pierakstītājs, teicējs), kā arī aizgūtie vārdi, personvārdi. No sarunām par igauņu vārdnīcu pārgājām pie mūsu aizsāktās vārdnīcas. Profesore izteica savas domas par iespēju vienkāršot fonētisko transkripciju, lai lasītājam teksts būtu vieglāk uztverams, lai (it īpaši gadījumos, kad iespējami intonatīvi varianti, dažādas redukcijas pakāpes) nedotu tikai vienu no variantiem, piemēram, vidus dialekta izlokšņu tekstā neuzrādīt reducējumus gala zilbēs, vidus dialekta divu intonāciju apgabalā reģistrētajā tekstā neatspoguļot krītošo intonāciju, neuzrādīt intonācijas neuzsvērtās zilbēs, tekstā nenorādīt (ar divnieku pie

īšā burta augšējās līnijas) uz intonāciju sakritumu izloksnē (profesore ieteica katrā izloksnē sastopamās intonācijas minēt vārdnīcā ietveramajā izlokšņu sarakstā).

Mūs interesēja arī profesores domas par vārdu etimoloģisko norāžu iekļaušanu vārdnīcā. Sākumā viņa bija pret cilmes skaidrojumiem, bet sarunu gaitā pieļāva, ka daļēji (aizguvumiem, mazpazīstamiem un līdz šim neetimoloģizētiem izlokšņu vārdiem) etimoloģijas būtu dodamas.

Profesore, kā vienmēr, rosināja vēl meklēt zinīgus un ieinteresētus izlokšņu pārstāvjus, iepazīties ar LU studentu darbiem par dialektoloģijas tematiem un to materiālu iesaistīt vārdnīcā.

M. Rudzīte stāstīja arī par darbu pie vēsturiskās morfoloģijas, bažīdamās par savu redzi, kas pēdējā laikā bija pasliktinājusies, un par ārstu nespēju to uzlabot. Šķita, ka tā, viņasprāt, ir galvenā vaina, kas var kavēt iecerētās grāmatas pabeigšanu. Profesores mundrums, dzīvā interese par mūsu darbu, iecerēm, rūpes par to, lai dialektu materiālu apzināšanā, pārbaudē tiktu iesaistīti jauni vācēji – tas viss nedeļa ne mazāko iemeslu domām, ka ar profesori tiekamies pēdējoreiz.

Ļaunā ziņa nāca negaidīta. 19. jūlijā grupa Latviešu valodas institūta darbinieku bijām Valkā pie mūsu skolotājas dialektoloģes Silvijas Raģes, kura no mums spēku briedumā šķīrās pirms divdesmit gadiem. Atbraucot vakarā mājā, no "Panorāmas" uzzinājām, ka aizsaulē aizgājusi profesore Marta Rudzīte.

Vasaras pilnbrieds ir bijis nežēlīgs latviešu dialektoloģijai. Atmiņā ir savijušies divi datumi: novembra sākums, kad kārts šūpulis abām valodniecēm, un jūlija vidus, kad viņas izvadījām mūžības ceļā..

Mums šodien pietrūkst kā profesores Martas Rudzītes, tā Silvijas Raģes izcilās dotības aizraut ar savu degsmi, pulcēt ap sevi jaunatni, mācīt saskatīt tautas valodas īpašo pievilcību un novērtēt tās vietu mūsu tautas garīgo vērtību kopainā. Profesore M. Rudzīte bieži atgādināja to, ka izloksnes ir mūsu valodas saknes, tās ir gan valodas attīstības avots un pamats, gan

vēsturisks izziņas un pētniecības objekts. Šī doma caurvija arī mūsu pēdējo tikšanos.

Brigita Bušmane, Elga Kagaine

Jūliju Kārkliņu pieminot (1924. – 1982.)

Šogad valodniekam, docentam Jūlijam Kārkliņam mēs svinētu 75. dzimšanas dienu...

Atceres reizē, uz mirkli apstājoties un paklusējot, ir vietā vēlreiz pēc gadiem apzināties, kas mums ir bijis Jūlijs Kārkliņš un ko viņš ir atstājis latviešu valodniecībā.

Jūlijs Kārkliņš jeb Laimonis, kā darba biedri un draugi viņu sauca, bija cilvēcis cilvēks ar stipru gribu. Uz savu mērķi viņš mācēja iet. Ja vajadzēja, – pat brist. Tā bija viņa dziņa, reizumis pat ar individuālistiskām tieksmēm, bieži vien no citiem pielipušām. Viņš bija īsts darba vīrs. Nekad nesūdzējās par darba grūtumu vai paša kaitēm. Ar nosvērtību, smaidu un humoru runāja un rīkojās arī tad, kad darbs dzina darbu un nediena dienu.

Jūlijs Kārkliņš labi apzinājās lai mācītu citus, pašam jāmacās, pašam jābūt zinātniekam, pašam zinātne jārada, kas tolaik bija docētāja augstas raudzes rādītāja. Tā viņš izveidojās par ievērojamu tā laika valodnieku un izcilu pedagogu. Sešdesmito gadu beigās J. Kārkliņš viens no pirmajiem sāka izmantot strukturālās un statistiskās valodas pētīšanas metodes.

Viņa darba istabā un bibliotēkās ir tapuši daudzi jo daudzi zinātniski pētījumi, kuru virsraksti vien liecina par autora interešu diapazonu: "Valodas un runas attieksmju problēmas", "Vienkārša teikuma sintakses sistēma, izpētes aspekti, diferenciālās pazīmes", "Datīva semantisko un strukturālo funkciju problemātika vienkāršā teikumā", "Infinitīva sintaktiskās potences", "Latviešu valodas gramatikas izpēte", "Kur valodas bagātību pūra atslēga?" un daudzi citi. Viņš ir arī vairāku mācību grāmatu autors.

Ir piedalījies daudzās zinātniskās konferencēs un vairākas organizējis pats. Ir vadījis katedras gan Universitātē, gan Rīgas Pedagoģiskajā institūtā.

Jūlijs Kārklīņš nebija sauss kabineta zinātnieks. Viņam bija tuva daiļliteratūra un kultūra vispār. Viņš referēja tulkotāju semināros, bieži bija redzams Rakstnieku savienības pasākumos, teātros, koncertos. Viņš bija cilvēks ar plašu interešu loku. Viņš ne tikai mācīja studentus, bet arī viņus audzināja un cienīja. Tāpat kā studenti cienīja savu skolotāju.

Laiks rit, un zinātne attīstās. Taču J. Kārklīņa devums valodniecībā dzīvo tālāk. Tas dažam viņa skolniekam liekas tik tuvs, ka skolotāja atziņas tiek uzlūkotas kā savējās.

Vislielāko ieguldījumu J. Kārklīņš ir atstājis sintaksē, gan teorētiskā aspektā, gan jo īpaši problemātisku konstrukciju konkrētā analizē.

60.gadu otrā pusē, kad aktīvi sāka publicēties J. Kārklīņš, latviešu valodniecībā līdzās uzdevumam inventarizēt, sistematizēt un aprakstīt sintakses faktus aktuāls un svarīgs bija uzdevums pārskatīt teorētiskos pamatus, uz kādiem "būvēti" latviešu valodas sintakses pētījumi, sintakses faktu interpretācijas. Šo uzdevumu bija sācis risināt A. Ozols, kritiski pārvērtējot tradicionālās sintakses pamatus un veidojot savu posttradicionālo pieeju sintaktisko konstrukciju izpētē. Aizvien neatliekamāka kļuva nepieciešamība izvērtēt metodes un paņēmienus, kādi tika izmantoti sintakses faktu pētniecībā. To "diktēja" laiks. Rietumeiropas laiks, kurā jau tajos gados aktīvi dzīvoja Prāgas skolas valodnieki, un arī padomju valodniecības laiks, gan ar savām novirzēm un īpatnībām, un tomēr. Tas bija laiks, kas nāca ar "sintakses revolūciju"

Ar sintakses koncepcijas izveidi J. Kārklīņš nodarbojās apmēram divus gadu desmitus. Varētu, šķiet, apgalvot, ka pamatos viņš to bija izveidojis, lai gan neatlaidīgi turpināja meklēt, pilnveidot, mainīt savus uzskatus par vienu vai otru jautājumu, pat būtiskās detaļās.

J. Kārklīņa teorētiskās domas lokā nonāca visi sintakses pamatjautājumi: par sintakses un citu valodas apakšsistēmu attiecībām un pašas sintakses strukturāciju, par sintakses

vienībām un sintaktiskajiem sakariem, sintakses izpētes aspektiem.

Jautājumā par sintakses izpētes objektu J. Kārkliņš pievienojās tiem valodniekiem, kas uzskatīja, ka objekts ir gan valoda, gan runa, ar to saprotot būtību un parādību, vispārīgo un atsevišķo, pastāvīgo un mainīgo. No tā izriet, ka, piemēram, teikums ir gan valodas, gan runas vienība. Tāpēc ir lietderīgi šķirt valodas sintaksi un runas sintaksi. Šādi saprotot valodu un runu, runa kā realitāte aptver praktiski neierobežotu daudzumu runas aktu, bet runa kā sintakses izpētes objekts – fiksētu un zinātniski apzinātu runas aktu kopumu. Savukārt valoda kā īstenības fakts reprezentē objektīvi pastāvošu sistēmu, kas nodrošina spēju apzināti vai neapzināti producēt runas aktus pēc noteiktām likumībām, bet valoda kā sintakses izpētes objekts ir zinātniska abstrakcija, no runas faktiem izsecināta struktūra.

Sintakse kā viena no valodas sistēmas apakšsistēmām ir ar savu iekšējo struktūru. Savukārt sintakses apakšsistēmai ir pakļautas zemāka līmeņa apakšsistēmas, kuras var strukturēt tālāk. J. Kārkliņš (sekojot krievu valodniecei N. Švedovai un citiem līdzīgi domājošiem) par perspektīvu uzskata sintakses dalījumu vārda sintaksē, vienkārša teikuma, salikta teikuma un teksta sintaksē.

Līdz tam latviešu valodniecībā bija nostiprinājies sintakses dalījums vārdu savienojumu sintaksē un teikumu sintaksē.

Vārda sintaksē J. Kārkliņš, rakstot par vārdu sakaru formālo izpausmi – pakārtojumu (sekojot G. Zolotovai), ir uzskatījis, ka tam ir divi paveidi saskaņojums un pārvaldījums. Tradicionālajā sintaksē aprakstītais piekļāvums nav formāls sintaktiskais sakars, un tas veido nevis vārdkopu, bet vārdkopas analogu.

Aplūkojot vārda formu funkcijas, J. Kārkliņš izdala: (1) vārdkopas centrālo vai atkarīgo komponentu, (2) teikuma struktūras shēmas komponentu, (3) visa teikuma paplašinātāju (determinants un situants), (4) teikuma komponenta paplašinātāju, (5) salikta teikuma komponentu, (6) teksta komponentu (parcelētas konstrukcijas sastāvdaļa, nosaucoša vienība, atsevišķs izsacījums, kas balstās uz konsituāciju).

=====

Funkcijas visām vārda formām nav vienādas, jo dažādu vārda formu sintaktiskās potences ir atšķirīgas.

Šo teoriju J. Kārklīšs ir izmantojis, aprakstot infinitīva sintaktiskās iespējas.

Vienkārša teikuma sintakse (kā jau sintakses centrālā daļa) J. Kārklīņa teorijā ir izstrādāta vispamatīgāk.

J. Kārklīšs ir mēģinājis šķirt sintagmatisko un paradigmatisko, statisko un dinamisko aspektu, pieminējis arī strukturālo un semantisko aspektu, kā arī aktualizācijas jeb komunikatīvo un loģisko aspektu.

Visdetalizētāk ir izpētīts vienkāršs teikums statistiskajā aspektā. J. Kārklīšs (sekojot N. Švedovai) vienkāršu teikumu definē kā produktīvu abstraktu sintaktisku shēmu, uz kuras pamata var veidot konkrētus izsacījumus, kas var funkcionēt patstāvīgi kā sazināšanās vienības. Kā patstāvīgu sintaktisku vienību to raksturo predikatīvais sakars (sintaktisks sakars starp shēmas centrālajiem komponentiem – teikuma priekšmetu un izteicēju).

Daudz ir domāts par teikuma sintagmatisko uzbūvi (struktūru) un iespējamo struktūru kopumu (sistēmu) jeb paradigmu. Teikuma uzbūves raksturojumā un tipoloģijā liela nozīme ir piešķirta nostādnei vairākos principiālos jautājumos: (1) teikuma statistiskās un dinamiskās struktūras attieksmēm, (2) sintagmatikas un paradigmatiskas un to savstarpējo attieksmju noteikšanai un ievērošanai teikumu tipoloģijā, (3) teikuma formas raksturojumam, tā minimālā apjoma izpratnei, (4) predikativitātes izpratnei, (5) teikuma verbalitātes izpratnei, (6) teikuma priekšmeta izteikšanas iespējām.

Īpaši atzīmējams latviešu valodas sintaksei ļoti būtiskais jautājums par teikuma priekšmeta izteikšanas veidiem (ar to saistīts arī jautājums par divkopu un vienkopas teikumu norobežošanu), pie kura J. Kārklīšs ir atgriezies vairākkārt. Runa ir par datīvu kā vienu no teikuma priekšmeta izteikšanas veidiem. Sekojot A. Ozola uzskatam, ka teikuma priekšmets var būt izteikts ne tikai ar nominatīvu un tā substitūtiem un pozicionālajiem ekvivalentiem (pie tiem pieskaitīts arī infinitīvs), bet arī ar ģenitīvu un datīvu, J. Kārklīšs ir pierādījis un

=====

pamatojis, ka katrai "man" pozīcijai vajadzības izteiksmē regulāri atbilst "es" pozīcija citās izteiksmēs kā kombinatorisks variants.

Par saliktu teikumu J. Kārkliņš ir rakstījis samērā maz, plašāk viņš apcerējis vienkārša un salikta teikuma robežu problēmu, kas ir svarīga gan sintakses teorijai, gan arī praksei. Salikta teikuma norobežošanai no vienkārša teikuma J. Kārkliņš ir izmantojis vārda formas pozīcijas jēdzienu. Salikta teikuma struktūrai raksturīgas vismaz divas primārās pozīcijas vai divi primāro pozīciju pāri. Taču stilistiski saistītās un strukturāli saistītās primārās pozīcijas teikuma struktūrā nevar būt absolūtā pozīcijā un tādēļ neveido saliktu teikumu (*Zinām jau tevi, zinām*).

Teksta sintaksē teikumi pētīti kā komunikatīvas vienības, to uzbūve, saistīšana, struktūras pārveidojumi, kā arī tādas vienības, kas raksturīgas tikai teksta līmenim, piemēram, nosaucošas vienības, izsacījumi. Analizējot teksta vienības, J. Kārkliņš izdalījis struktūras ziņā konsituatīvi nesaistītas teksta vienības – teikumus un konsituatīvi saistītas teksta vienības – izteikumus, ko viņš iedalījis vairākās grupās.

Būtiskākais, kas raksturīgs J. Kārkliņa sintakses uzskatiem, ir sistēmiska, paradigmātiska pieeja faktu analīzē, kura nebija raksturīga latviešu valodas sintakses izpētei līdz 60. gadu vidum, kad daudz vairāk tika paveikts teikuma sintagmatikas jomā. Ar šo pieeju un, protams, ar daudzu sintaktisko konstrukciju interpretējumiem un atziņām par konstrukciju savstarpējām attiecībām J. Kārkliņam ir un būs redzama vieta latviešu valodniecībā.

Jānis Rozenbergs, Jānis Valdmanis

HRONIKA

Rēzeknes starptautiskajā zinātniskajā konferencē

Divas dienas (29. un 30. aprīlī) Rēzeknes Augstskolā notika plaša starptautiska zinātniskā konference "Integrācijas problēmas mūsdienās", kura pulcēja arī referentus no Lietuvas, Francijas, Beļģijas un citām Eiropas valstīm. Konferenču ietvaros noritēja valodnieku sekcija par tēmu "Tradicionālais un novatoriskais valodas izpētē" docentes Initas Kristovskas vadībā.

Valodniecības sekcijā tika nolasīti 8 referāti galvenokārt par latviešu valodas leksikas parādībām. Profesora Antona Breidaka (LU Latviešu valodas institūts) referātā tika analizētas arhaiskās atgriezeniskās formas latviešu tautas dziesmu metrikā, kas ir senas indoeiropiešu modeļa paliekas.

Rēzeknes Augstskolas lektore Līga Cirša sīki apskatīja divus līdz šim nepazīstamus 19. gs. otrās puses – 20. gs. sākuma reliģiska rakstura rokrakstu krājumus latgaliešu rakstu valodā, kurus nesen ieguvis Baltu pētniecības centrs.

LU Latviešu valodas institūta vadošā pētniece Anna Stafecka pievērsās vietvārda Nautrāni izcelsmei. Autore, balstoties uz dažādiem vēsturiskiem dokumentiem 300 gadu ilgā laika posmā, pārliecinoši pierādīja, ka toponīma cilme būtu saistāma ar latīņu vārdu *neuter* 'neviens no abiem, pa visu, vidējais'.

Rēzeknes Augstskolas docente Ineta Kristovska pauda satraukumu par latviešu valodas prestižu. Autore secināja, ka latviešiem nerūp valodas kultūra, skolās dzimtā valoda skolēniem ir nemīlams un neinteresants priekšmets, skolotāji strādā ar pārslodzi, kas rada vienaldzīgu attieksmi, līdz ar to cieš mācību procesa kvalitāte. Skolās tiek akcentēta gramatikas apguve, bet maz vērības tiek pievērsts leksikai, tā vēl vairāk noplicinot skolēna trūcīgo vārdu krājumu.

Šauļu universitātes asociētais profesors Jozs Korsaks iepazīstināja klausītājus ar izstrādāto lingvostatistisko metodi valodu apmācībā un to praktisko pielietojumu latviešu, lietuviešu, vācu un krievu valodas diferencētajā apgūvē.

LU Svešvalodu fakultātes Romāņu valodu katedras vadītājs Andrejs Bankavs sastatīja iedzīvotāju nosaukumus franču un latviešu valodās, īpaši akcentēdams Kanādas speciālistu devumu valodnieciskās pašapziņas veidošanā.

LU Baltu valodu katedras asociētā profesore Lidija Leikuma aplūkoja Krāslavas garīgā semināra vairāku absolventu darbību.

LU latviešu valodas institūta direktora vietniece Ilga Jansone, balstoties uz arhīvu materiāliem, atsauc atmiņā Latviešu folkloras krātuves darbību no pirmsākumiem (1927. g.) līdz tās slēgšanai 1944. gadā, kā arī analizēja turpmāko Latviešu valodas institūta darbības galvenos posmus un pašreizējo lingvistisko pētījumu virzienus.

Starptautiskās konferences materiāli izdoti atsevišķā brošūrā.

Andrejs Bankavs

3. Baltijas studiju konference Eiropā Stokholma (Zviedrija) 1999. gada 17.-20. jūnijs

3. Baltijas studiju konference Eiropā, kas no 1999. gada 17. līdz 20. jūnijam notika Stokholmā Sodertornas augstskolā, bija veltīta vēsturiskai tematikai "Baltijas valstis divu okupācijas varu: padomju un nacisma gūstā 1939-1991" (The Baltic Countries under Occupation: Soviet and Nazi Rule 1939-1991) un pulcēja vairāk nekā 150 dalībnieku. Konferenci ar Zviedru institūta finansiālu atbalstu organizēja Stokholmas universitātes Baltijas studiju katedra sadarbībā ar Sodertornas augstskolu.

Baltijas studiju konferences Eiropā nu jau varam uzskatīt par tradicionālām, jo šīs konferences ik pa diviem gadiem notiek kādā no Baltijas valstīm. Šo konferenču mērķis ir pievērst sabiedrības uzmanību humanitārajiem priekšmetiem un

zinātniskiem pētījumiem, kas saistīti ar Baltijas reģiona kultūru, vēsturi, valodu, izglītību un zinātņi. Atcerēsimies, ka labi aizsākušās Stokholmas Universitātes Baltijas studiju centra un Zviedru institūta sadarbības rezultāts 1995.gada vasarā bija I. Baltijas studiju Eiropā konference Rīgā Latvijas Universitātē.

Stokholmas konferencē piedalījās referenti un interesenti no daudzām pasaules valstīm. Konferences darbs noritēja angļu un vācu valodā. Liela daļa referātu bija saistīti ar dažādu humanitāro zinātņu pētījumiem par Baltijas valstīm divu okupācijas varu ietekmes aspektā laika posmā no 1939. gada līdz 1991. gadam, jo šai problemātikai bija veltīta konferences pamattēma. Līdzās šai vēsturiskajai tēmai daudzi priekšlasījumi bija veltīti Baltijas valstu kultūras, sociālo zinātņu, izglītības, literatūras problemanalīzei. Konferences laikā tika nolasīti aptuveni 145 referāti 48 sekcijās.

Konferences atklāšana notika Zviedru akadēmijas lielajā zālē, kurā klātesošos dalībniekus uzrunāja Ārlietu ministrijas pārstāvis Andreass Adāls (Andreas Adahl), Stokholmas universitātes rektors profesors Gustavs Lindekrons (Gustaf Lindecrona), Zviedru institūta direktors Erlands Ringborgs (Erland Ringborg), pārstāvji no ASV, Lietuvas un Igaunijas.

Konferences turpinājumu Sodertornas augstskolā ievadīja plenārsēde, kurā Olafs T. Knudsons (Olaf F. Knudsen) referēja par Baltijas studiju organizāciju Sodertornas universitātes koledžā. Valodnieks Andrejs Veisbergs nolasīja saistošu referātu par eifēmismu lietojuma un okupācijas varas kopsakarībām.

Turpmākais konferences darbs noritēja šādās sekcijās: mediji, holokausts, kultūra un okupācija, dzimums, valodniecība, pirmie okupācijas gadi, padomju okupācija, okupācijas laiks un zinātne, okupācijas laiks un kultūra, nacionālais mantojums, jaunatnes kustība, baltiešu rakstnieki, vēsture, pārmaiņas 1991, cenzūra, skolas un izglītība, mūsdienu māksla, zinātne pārmaiņās, minoritātes un migrācija.

Īpaši gribas izcelt valodniecības sekciju, kurā piedalījās liels skaits referentu. Valodnieki šajā konferencē nolasīja 40 referātus, no kuriem 28 bija par latviešu valodu. Tematika bija saturiski un

hronoloģiski neierobežota, referātos bija dažādu valodas līmeņu analīze.

Jācer, ka tik plašs Latvijas valodnieku skaits (21) starptautiskā konferencē ārpus valsts robežām piedalīsies arī turpmāk. Šādu konferences atbalstītāju skaitu sekmēja Stokholmas universitātes Baltijas studiju katedras profesores A. M. Kolas (Anu Mai Kõll) un profesores Baibas Metuzāles-Kangeres teicamā organizatoriskā prasme un viesmīlība, kas patīkamu darīja ikvienu konferences sēžu dienu un lieliskos vakarus.

Konferences dienas plāns bija piesātināts. Dalībniekiem bija iespēja iepazīt ne tikai Stokholmas pilsētas vēsturiskās vietas (piemēram, pilsētas halli, kurā katru rudeni tiek pasniegta Nobela prēmija), bet arī Stokholmas priekšpilsētu Flemingsbergu, kurā atrodas Sodertornas augstskola, kas bija konferences sekciju norises vieta. Šeit konferences darbs varēja noritēt netraucētā, bet lietišķā un rosīgā gaisotnē. Konferences dalībnieki tika laipni uzņemti arī Haselbijas pilī, kur koncertu sniedza solists Viesturs Jansons un pianiste Guna Kurme. Patīkama pēcpusdiena bija kopā ar latviešu bērnu kori "Cantus" turpat Sodertornas augstskolas zālē, bet konferences priekšpēdējā vakarā referentus laipni uzņēma Baltijas valstu vēstniecības.

Pirmā diena lingvistiskajā sekcijā bija veltīta latviešu valodas politikai, kurā referēja sociolingvistes no Latvijas. Inas Druvietes (LU) referātā tika analizēta valodas politika Baltijas valstīs padomju varas gados, Daiga Baltaiskalna (LU) referēja par lingvistiskajām attieksmēm kā valodas politikas sastāvdaļu. Vinetas Poriņas (LU) referāts bija veltīts bilingvisma problēmai Latvijā. Šajā valodniecības sekcijā par ģeopolitiskajām un valodas vēstures sakarībām referēja valodnieks un Latvijas vēstnieks Somijā Alberts Sarkanis.

Daži referāti bija veltīti leksikai. Ojārs Bušs (LU) sīki izanalizēja padomju laika skolēnu žargonu, bet Vineta Ernstsonē (LU) pievērsās slengismu analīzei. Runātās valodas problēmas atsevišķā sekcijā risināja gan valodnieki no Latvijas (Linda Lauze pievērsās runātās valodas sintakseī, savukārt Maija Brēde barbarismus latviešu valodā analizēja kā diskursa elementus),

gan no Stokholmas (Diāna Krulla aplūkoja prosodiskās parādības igauņu valodā), gan no Lietuvas (Giedres Čepaitienes referāts bija veltīts aktualizācijas problemātikai lietuviešu mutvārdu runā).

Ievas Zaubergas (LU) referātā tika aplūkotas tulkojumu valodas un pastāvošās iedzīvotāju kopsakarības padomju laikā. Latviešu kā otrās valodas apguves un izrunas problemātikai pievērsās Dace Markus (LU) un Dzintra Bonda (Ohaijo). Nikola Naua (Kīle) referēja par tematu "Mutvārdu daijrade kā latviešu valodas lingvistiskās analīzes avots"

Sintakses pētījumi bija Ingas Klēveres (Ungārija) referātā par ungāru valodas palīgteikuma un imperatīvā predikāta atbilstēm latviešu valodā. Rainers Ekerts (Berlīne) referēja par lietuviešu valodā aizgūtajiem slāvu frazeoloģismiem, bet Antas Buhārinās (LU) priekšlasījums bija veltīts adjektīvu nozīmes atšķirībām latviešu un lietuviešu valodā.

Morfoloģijā Everita Milčonoka (LU) aplūkoja morfoloģiskās klasifikācijas izveides principus datorleksikona vajadzībām. Alekseja Andronova (Pēterburga) referātā tika aplūkotas lietuviešu un latviešu gramatiskās vārdnīcas, analizējot to izveides pamatprincipus no vārdu fleksijas atspoguļojuma viedokļa. Andra Kalnača (LU) referēja par refleksiīvo verbu un ciešāmās kārtas problēmu, kas radusies krievu valodas ietekmē.

Pēteris Vanags (LU, Stokholma) aplūkoja vārda *āpša* ienākšanas ceļu latviešu valodā, bet Trevors G.Fennels analizēja Fīrekera latviešu-vācu valodas vārdnīcas manuskriptu, savukārt Andrejs Bankavs (LU) pastāstīja par romāņu valodu pētījumiem Latvijā pēc Otrā pasaules kara. Reģīna Kvašīte (Šauļi/ Rīga) referēja par izmaiņām lietvedības terminos un lietišķos rakstos 20. gs. otrajā pusē. Inita Vītola (LU) analizēja interpunkciju Krievijā dzīvojošo latviešu ekspresionistu prozā (laika periodā starp diviem pasaules kariem). Laimute Balode (LU, Helsinki) runāja par okupācijas laika pētījumiem latviešu onomastikā, bet Valentīna Skujiņa (LU) par latviešu terminoloģiju padomju okupācijas gados. Jānis Valdmanis (LU) stāstīja par latviešu literārās valodas vārdnīcas izveides vēsturi, ar to saistītajiem mītiem un faktiem.

Piedalīšanās konferencē latviešu valodniekiem un citu zinātņu pētniekiem bija lieliska pieredzes apmaiņa un pamudinājums turpmākiem pētījumiem savā jomā, lai tiktos pēc diviem gadiem Igaunijā.

Vineta Ernstsonē

Pasaules lituānisti Viļņā

Divās pat pārlietu karstās jūlija dienās (1. 07. – 2. 07.) Viļņā, Pedagoģijas universitātē pulcējās Pasaules lituānistu asociācijas 5. konferences dalībnieki. Foruma kopējā tēma – "Nacionālās identitātes un nacionālās kultūras problēmas" Jāpiebilst, ka šoreiz plašo pasauli pārstāvēja tikai lietuvieši un pavisam neliels ārzemnieku skaits: bija ieradušies lituānisti no ASV, Ukrainas, Krievijas un Latvijas.

Konferencē galvenokārt referēja Lietuvas augstskolu docētāji, akadēmisko institūtu zinātnieki un kultūras darbinieki. Konferenci atklāja filozofi A. *Krištopaitis*, kas runāja par tautiskumu un tā izpausmēm, G. *Vaitkūns* (Vaitkūnas), kas nolasīja referātu "Pagāniskās tradīcijas un nacionālā kultūra" Viskarstākās diskusijas izraisīja vēsturnieku un kultūrvēsturnieku priekšlasījumi: R. *R. Trimoniene* runāja par politiskās nācīgas veidošanos Lietuvā un "svešo" problēmu, B. *Šetkus* informēja par mazākumtautību skolām 1918.-1940. gadā Lietuvā, L. *Barzdžukiene* (Barzdžiukienē) dalījās pārdomās par kultūras un personības attiecībām, nacionālā modernisma problēmu lietuviešu kultūrā skāra V. *Berenis*, novatorisku priekšlasījumu par jaunatni un "pierobežas kultūru" sniedza jaunā zinātniece E. *Ramanauskaite*, ilustrējama savu stāstu ar videofilmas materiāliem.

Ar jaunām, bet hipotētiskām idejām uzstājās R. *Apanavičs* (Apanavičiūs) – etnologs un muzikologs no Kauņas Vītauta Dižā universitātes, izvirzīdams priekšplānā etniskās mūzikas dotumus, risinot sarežģītos etnoģenēzes jautājumus. Daudz etnogrāfiska rakstura fakti savā referātā minēja vēl viena Kauņas pārstāve –

R. Račūnaite (Račiūnaitē). Kopējā diskusijā ar saviem priekšlasījumiem iesaistījās arī folkloras zinātnieki – *K. Grigs* (Grigas), runājis par lietuviešu sakāmvārdu senāko slāni, un *N. Laurinkiene*, referējusi par lietuviešu folkloras saikni ar mitoloģiju.

Lituānistus literātus pārstāvēja *S. Radzevičiene*, *J. Sučīlaite* (Sučylaite), *D. Vaitiekūns* (Vaitiekūnas), *A. Žekonīte* (Žekonytē). Lituānistu valodnieku vārdā runāja *K. Župerka* no Šauļiem un *A. Nepokupnijs* no Kijevas. Valodniece no Sanktpēterburgas *J. Laučūte* (Laučūtē) referēja par politisku tēmu "Tautība un pilsonība"

Par to, cik plašs ir bijis runātāju spektrs, liecina fakts, ka ļoti interesantus referātus par zinātnes vērtību, par humanitārajām zinātnēm un mūsdienu zinātņi nolasīja gan fiziķis *K. Makarjūns* (Makariūnas), gan dzejnieks *V. Rubavičs* (Rubavičius).

Sekojošas konferences gaitai, kārtējo reizi bija jāatzīst, ka mums, mazajām baltu tautām, šīsdienas problēmas ir ļoti līdzīgas, pat identiskas. Daudzi konferences laikā izskanējušie apgalvojumi vienlīdz varētu tikt attiecināmi arī uz latviešiem:

- "Mums, lietuviešiem, ir jābūt izglītotākiem par cittautiešiem, pretējā gadījumā neizdzīvosim" (K. Makarjūns).

- "Mazo tautu ēra pienāks tikai tām tautām, kuras tam būs gatavojušās" (K. Makarjūns).

- "Vērtību skalu veido audzināšana un pieredze" (K. Makarjūns).

- "Lietuviešu tauta ir atdzimusi no filoloģijas" (Milošs).

- "Daudzi humanitāro zinātņu pārstāvji tikai ļoti aptuveni izprot, kas ir zinātne" (V. Rubavičs).

- "Vārds vienmēr ir bijis sakrāls. Mēs dažreiz to aizmirstam. Vārds dziedē. Var skaidri runāt par dzejas terapiju" (J. Sučīlaite).

- "Lietuviešu dzejā tiek lietots ļoti daudz deminutīvu, runājot par savu zemi, bet tie pilnīgi netiek lietoti, kad runa ir par svešām zemēm" (K. Župerka).

- "Cilvēks bez tautības – ēna, dvēsele bez ķermeņa, cilvēks bez pilsonības – ķermenis bez dvēseles" (J. Laučūte).

- "Varbūt pat ir labi, ka vēsturē nav vēlējuma izteiksmes" (J. Laučūte).

-
- "Esam kā bērni, kas ar karoti grib izsmelt problēmu okeānu" (J. Laučūte).

Laimute Balode

XIV starptautiskais fonētisko zinātņu kongress Sanfrancisko

Starptautiskais fonētisko zinātņu kongress tiek organizēts reizi četros gados. Pirmais kongress notika Amsterdamā 1947. gadā, šogad tas risinājās Sanfrancisko no 1.-7. augustam. Pēdējos četros kongresos (1987. gadā Igaunijā, 1991. gadā Francijā, 1995. gadā Zviedrijā un 1999. gadā ASV) Latviju pārstāvējusi Latvijas Universitātes profesore Dace Markus. Jau kopš sākuma kongresu referātu tematika tikusi dalīta skaņu akustikas un artikulācijas pētījumos kā divās lielākajās fonētikas apakšnozarēs. Sakarā ar datortehnikas attīstību pēdējos gados dominējošie ir akustikas pētījumi. Akustikas datorprogrammu un atbilstošas aparatūras izstrādes augsto līmeni stimulē to pieprasījums dažādās nozarēs, tajā skaitā arī kriminālistikā, defektoloģijā un telekomunikācijā. Ar to izskaidrojams lielais referātu skaits sekcijās "Runas tehnoloģija: sintēze, modelēšana, instrumentēšana" un "Klīniskā fonētika" (zīdaiņu un bērnu runas problēmas, runa pēc medicīniskas iejaukšanās u. tml.) Pirmo reizi kongresa programmā nebija paredzēta neviena diahronās fonētikas sekcija, tas lika aizdomāties par šī valodniecības virziena popularitātes samazināšanos pēdējos gados. Par dažādu zinātņu nozaru saskarsmi pēdējā kongresā liecināja arī mēles nervu diomehāniskā kontrole, elektronikas speciālistu veiktie balss avota dinamikas pētījumi un agrāk nebijusi, kaut arī neliela sekcija "Fonētikas pedagoģija" Samērā plašas sekcijas bija veltītas pirmās un otrās valodas apguves problēmām un sociofonētikai (sievietes un vīriešu balss specifikai, tās uztverei;

balss kvalitātes atkarībai no runātāju bioloģiskās un sociālās dzimtes; dažādu reģionālu grupu runātāju prosodiskajām pazīmēm), vairāki referāti bija veltīti runas intonāciju pētījumiem (ne tikai intonāciju aprakstiem, bet arī intonāciju iedarbībai un modelēšanai), divās sekcijās risināja fonoloģijas problēmas. Diskusijās tika meklēts vispārīgais un tipoloģiskais dažādu valodu skaņu sistēmās, bet kongresa dalībnieku pamatuzmanība tika virzīta uz atsevišķu detaļu, faktu nozīmīgumu teorijā, par to liecināja arī plenārsēdē ieplānotais Kembridžas universitātes profesora Franča Nolana referāts ar metaforiski formulētu nosaukumu "Vēlns ir paslēpts detaļā" Tajā par *detaļu* tika uztverta gan viena valoda cilvēces valodu kopumā, gan indivīda runa kādā valodā, gan pat viens no piemēra izrunāšanas gadījumiem (a. *token*) salīdzinājumā ar pārējiem. Referents aicināja klausītājus iegādāties jauno *Starptautiskās fonētikas asociācijas rokasgrāmatu*, kas domāta kā palīgs, lietojot starptautisko fonētisko alfabētu. Arī Latvijas valodnieki nevar iztikt bez šī alfabēta un atbilstošās transkripcijas zināšanām. Tradicionālā latviešu fonētiskā transkripcija atšķiras un vietumis ir pat pretrunā ar starptautisko sistēmu, tādēļ nav izmantojama starptautiskajā informācijā un valodu fonētisko sistēmu salīdzinājumos, tā noder tikai agrāko gadu pierakstu atšifrēšanai, bet filoloģijas studentiem noteikti būtu jāapgūst arī staptautiskais fonētiskais alfabēts.

D. Markus kongresā uzstājās ar referātu "Uzsvars un garās skaņas latviešu valodas apgūvē" Referātā, balstoties uz akustiskiem un skaņu uztveres pētījumiem, tika analizēts, kādas grūtības abas nosauktās parādības sagādā atšķirīgu valodu runātājiem gan tad, ja dzimtās valodas uzsvara vai garo skaņu sistēma ir vienkāršāka, gan arī tad, ja vienkāršāka ir apgūstamās valodas sistēma. Atbildot uz klausītāju jautājumiem, tika doti arī praktiski ieteikumi tiem, kas vēlētos apgūt latviešu valodu un tās precīzu fonētisko sistēmu.

Kā liecināja referāti, fonētiskajos aprakstos nostiprinās termins *fonētiskais žests*, ar to apzīmējot artikulācijā iesaistīto orgānu kustības, stāvokli, piemēram, lūpu noapaļojums /u/ izrunā

=====

un stāvoklis, kādā balss saišu vibrācija pārtrūkst, izrunājot
augšzemnieku dialekta lauzto zilbes intonāciju, ir *fonētiskie žesti*.

Dace Markus

Par Kanādu geizeru zemē

Reizi trijos gados Ziemeļvalstu Kanādas studiju asociācija (NACS), kurā ietilpst piecu Eiropas valstu (Dānijas, Somijas, Islandes, Norvēģijas un Zviedrijas) pētnieki, sadarbībā ar Kanādas speciālistiem, organizē starptautisku konferenci, veltītu Kanādas aktuālajām problēmām par valodniecību, literatūru, vēsturi utt. Šogad šāda konference notika vistālāk ziemeļos, t.i. Reikjavikas universitātē Islandē no 5. līdz 8. augustam.

Kanādas studiju asociācija dibināta 1984. gada maijā un šogad varēja atskatīties uz saviem 15 pastāvēšanas gadiem. Tajā ir aptuveni 250 dalībnieku, kuru pētniecības interešu lokā ir Kanāda. Latvijas kanadiānisti, kuri pārsvarā nāk no LU Svešvalodu fakultātes, sadarbojas ar šo daudzdisciplināro asociāciju jau vairāk kā piecus gadus. Šajā laikā Latvijas pārstāvji piedalījušies asociācijas darbā tās organizētajos pasākumos Somijā un Dānijā, gan paši rīkojot pirmo Baltijas valstu kanadiānistu konferenci 1995.g. maijā Rīgā. Svešvalodu fakultātes studenti ir noklausījušies Kanādas anglofonās un frankofonās literatūras kursu, tuvākajā laikā paredzēts nolasīt kursu par Kanādas frankofono valodniecību. Veiksmīgi norit sadarbība ar Kvebekas universitātes valodniekiem jaunu leksikogrāfisko avotu izstrādē (piemēram, toponīmu un etnotoponīmu franču - latviešu vārdnīca, perifrastisko toponīmu vārdnīca utt.). 1999.g. maijā LU uzņemta AUPELF (Universitāšu asociācijā, kurās māca franču valodu) sastāvā, kuras galvenā mītne atrodas Monreālā. Par sasniegto jāpateicas Kanādas vēstniecībai Latvijā par ieinteresēto attieksmi dažādot starpvalstu sadarbības formas.

Kanadiānistu konferencē piedalījās gandrīz simts referentu no

dažādām valstīm (Kanādas, ASV, Francijas, Dānijas, Zviedrijas, Somijas, Islandes, Vācijas utt.). No Latvijas piedalījās četri LU zinātnieki, kuri savos priekšlasījumos analizēja 90-to gadu Latvijas un Kanādas kultūras sakaru attīstību (E. Ošiņš), Kanādas multikulturālisma pasniegšanas teorētiskos un praktiskos aspektus (R. Bankava), Latvijas emigrācijas vēsturi XX gs. (A. Bankavs) un mazo tautu etnopsiholoģijas problēmas (D. Strelēvica).

Andrejs Bankavs

Romānisti satiekas Stokholmā

XIV Skandināvijas romānistu kongress, kurš notika Stokholmā no 10. līdz 15. augustam, bija visplašākā tikšanās vieta šajā gadā franču, itāliešu, spāņu un portugāliešu valodas un literatūras speciālistiem no vairāk kā 10 Eiropas valstīm un no Brazīlijas. Stokholmas universitātes mājīgajās telpās par padarīto pēdējo triju gadu laikā atskaitījās vairāk nekā 200 romānistu no Zviedrijas, Dānijas, Norvēģijas, Somijas, kā arī pirmo reizi no Islandes un Baltijas (Igaunijas un Latvijas).

Par Latvijas romānistu piedalīšanos šajā forumā visupirms jāpateicas Stokholmas universitātes franču un itāliešu valodas nodaļas vadītājai profesorei Margaretai Ostmanei, kura, būdama studiju programmu starptautiskās akreditācijas sastāvā, šā gada janvārī, iepazinās ar Svešvalodu fakultātes Romāņu valodu katedras zinātnisko veikumu un uzaicināja katedras docētājus piedalīties šajā nozīmīgajā pasākumā ar referātiem par romānistikas jautājumiem. Par franču gastronomijas terminu sistemātikas jautājumiem referēja docente Regīna BELDAVA, par etimoloģisko dubletu veidošanos un to semantiskajām atšķirībām franču valodas vēsturiskās attīstības gaitā pastāstīja asoc. profesore Olga OZOLIŅA, bet lektore Tatjana GASŪNA informēja par Latvijas centieniem iekļauties Eiropas valstu izglītības sistēmas harmonizācijas procesos. Trīs referāti bija

veltīti mūsu valsts romānistikas vēstures posmu analīzei. Profesors Andrejs BANKAVS akcentēja franču valodas pētījumu rezultātus XX gadsimtā, savukārt, asoc. profesore Māra ROZENBERGA pievērsās Latvijas un Spānijas kultūrvēsturiskajām saiknēm, bet LU maģistre un 1998. gada labākā daiļliteratūras tulkotāja Latvijā Dace MEIERE ieskicēja itālienistikas veidošanās vadlīnijas.

Kongresā dzirdētie referāti un tēzes deva pilnīgu priekšstatu par romānistikas izpētes galvenajiem virzieniem Skandināvijā, par pētnieku zinātniskajām interesēm un iestrādēm, kā arī par skandināvu romānistu patieso vēlmi redzēt Baltijas valodniekus kopēju aktuālo romānistikas jautājumu risināšanā. Par jaunajiem sasniegumiem romānistikā liecinās XV Skandināvijas romānistu kongress 2002. gadā Oslo.

Andrejs Bankavs

Onomastikas kongresā

XX Pasaules onomastikas kongresa dalībniekus saulainā Spānija sagaidīja ar palmām un nepārtrauktām lietus gāzēm. Izrādās, ka Spānijas ziemeļrietumu krastā Santjago de Kompostelas pilsētā –, kur notika kongress, līst 200 dienas gadā (vietējie iedzīvotāji galīsiesi gan joko, ka līstot pat 400 dienas gadā!). Visas pasaules onomasti saplūda ar milzīgo tūristu un piligrimu pūli (svētceļnieku skaits te sasniedz 10 000 000 gadā). Lietus, kas bez mitas lija visu nedēļu, traucēja baudīt Spānijas krāšņumu, toties visus 300 kongresa dalībniekus disciplinēja: visi bez kavējumiem apmeklēja sekciju sēdes.

Par plašo apspriežamo tematu loku liecina tas, ka darbs kongresā ritēja 11 sekcijās, no kurām vispopulārākās bija šādas:

- ♦ "Personvārdu un vietvārdu mijiedarbība",
- ♦ "Vietvārdu standartizācija",
- ♦ "Īpašvārdu teorija un terminoloģija",
- ♦ "Etimoloģija un leksikogrāfija",
- ♦ "Socioonomastika",

- ♦ "Onomastika un literatūra",
- ♦ "Onomastika un likums"

Ar saviem jaunākajiem pētījumiem un nākotnes projektiem kolēģus iepazīstināja zinātnieki no 49 valstīm, starp tiem arī īstas zvaigznes onomastikas pasaulē:

Torstens Andersons (*Thorsten Andersson*, Zviedrija, Upsala),

Marija Dž. Arkamone (*Maria Giovanna Arcamone*, Itālija, Piža),

Anna Marija Kano Gonsalesa (*Ana Maria Cano González*, Spānija, Oviedo),

Vibeke Dalberka (*Vibeke Dalberk*, Dānija, Kopenhāgena),

Ernsts Eihlers (*Ernst Eichler*, Vācija, Leipciga),

Šīla Embltona (*Sheila Embleton*, Kanāda, Ontario),

Patriks Henkss (*Patrick Hanks*, Anglija, Oksforda),
Izolde Hausnera (*Isolde Hausner*, Austrija, Vīne),

Botolvs Hellelands (*Botolv Helleland*, Norvēģija, Oslo),

Naftali Kadmons (*Naftali Kadmon*, Izraēla, Jeruzalēme),

Akikotsu Kagami (Japāna, Nagoija-ši),

Villijs van Langendonks (*Willy van Langendonck*, Beļģija, Leuvena),

Aleksandra Superanska (*Aleksandra Superanskaja*, Krievija, Maskava) u. c.

Taču šajā kongresā piedalījās arī pārsteidzoši daudz jaunu pētnieku, tas ļauj cerīgi raudzīties onomastikas nākotnē. Baltijas valstis pārstāvēja 5 igauņu onomasti un viena pārstāve no Lietuvas un Latvijas (Laimute Balode ar referātu "Baltu onomastisko vārdnīcu formālā struktūra"). Cerams, ka nākošajā, XXI onomastikas kongresā, kas paredzams 2002. gada augustā Zviedrijā (Upsalas universitātē), varēs piedalīties kupls baltistu pulks. Vēl jo vairāk tāpēc, ka Baltijas valstis jau ir pamanītas: Pasaules onomastu ģenerālasambleja lielā konkursā ICOS (International Committee of Onomastic Sciences) 6 cilvēku valdē ievēlēja arī Latvijas pārstāvi (šo rindu autori).

* * *

Ir vērts ieklausīties dažos secinājumos un atziņās, kas izskanēja kongresa referātos un starpbrīžos:

✧ Jo vairāk cilvēku lieto kādu vietvārdu, jo retāk tas tiek mainīts. (Ainiāla)

✧ Nedrīkst pārblīvēt vārdnīcas tekstu ar lingvistiskiem terminiem un saīsinājumiem ir vairāk jādomā par lasītāju. (Valdbergs)

✧ Īsi, bet skaidri uzrakstīt vārdnīcu – kas var būt vēl grūtāk? Ne par garu un ne par īsu, kā atrast zelta vidusceļu, sastādot vietvārdu vārdnīcu? (Valdbergs)

✧ Nedrīkst publicēt vārdnīcas pārāk maziem burtiem! (Valdbergs)

✧ Business "apēd" mazos vietvārdus: visa apkārtnē ap lielu firmu tiek saukta firmas vārdā. (Hellelands)

✧ Nav nevienas valodas sfēras, kur nebūtu izņēmumu. Ja tāda rastos, tā būtu mirusi valoda. (Laperī)

✧ Kvebekieši Kanādā atzīst tikai francisko vietvārda formu *Québec*, bet angļisko *Quebec* (bez akūta zīmes) uzskata par vietējo eksonīmu. (Laperī)

✧ Rietumu pasaulē ir skaidri izteikta tendence atteikties no diakritiskajām zīmēm. Uz to mudina arī datorī. (Kadmons)

✧ Spānija (un arī Galīsija) ir sena un stipra katolicisma zeme. Par to liecina arī fakts, ka visos laikos (kopš 8. gs. līdz mūsdienām) vispopulārākais sieviešu vārds ir *Maria*.

- ✧ Arī onomastikā nav objekta, kas nebūtu derīgs zinātnei:
- daži jaunu ideju paraugi –
 - personvārdi gramatikās,
 - personvārdu izmantošana transporta, mēbeļu, picēriju nosaukumos,
 - zirgu vārdi literatūrā,
 - personvārdi kurlmēmo valodā.

Laimute Balode

ZIŅAS PAR AUTORIEM

Andrejs BANKAVS (1945) Dr. habil. philol., LU profesors, Svešvalodu fakultātes Romāņu valodu katedras vadītājs.

Gita BĒRZIŅA (1974) LU Filoloģijas fakultātes Klasiskās filoloģijas katedras lektore, LU doktorante.

Kersti BOIKO (1962) Dr. philol., LU Svešvalodu fakultātes Somugru valodu katedras vadītāja.

Maija BRĒDE (1945) Dr. philol. LU Svešvalodu fakultātes Sastatāmās valodniecības katedras asoc. profesore.

Brigita BUŠMANE (1939) Dr. habil. philol., LU Latviešu valodas institūta vadošā pētniece.

Giedre ČEPAITIENE (1953) Dr. human., Šauļu universitātes Humanitārās fakultātes docente.

Aloizs GUDAVIČS (Алоизас ГУДАВИЧИУС) (1940) – Dr. habil. human., profesors, Šauļu universitātes Humanitārās fakultātes Krievu valodas katedras vadītājs.

Andra KALNAČA (1965) – Dr. philol., LU Filoloģijas fakultātes Baltu valodu katedras lektore.

Regīna KVAŠĪTE (1962) – Dr. philol., Šauļu universitātes Humanitārās fakultātes docente, LU Latviešu valodas institūta pētniece.

Benita LAUMANE (1937) – Dr. habil. philol., Liepājas Pedagoģijas akadēmijas profesore.

Linda LAUZE (1968) – Liepājas Pedagoģijas akadēmijas Latviešu valodas katedras asistente, doktorante.

Gunta LOČMELE (1961) – Dr. philol., LU Svešvalodu fakultātes Sastatāmās valodniecības katedras asoc. profesore.

=====

Regina PETKEVIČIENE (Regina PETKEVIČIENĒ) (1931) Šauļu universitātes Humanitārās fakultātes Lietuviešu valodas katedras docente.

Jānis ROZENBERGS (1927) Dr. philol. LU Literatūras, folkloras un mākslas institūta Latviešu folkloras krātuves pētnieks.

Janina ŠVAMBARĪTE (Janina ŠVAMBARYTĒ) (1956) Dr. human., Šauļu universitātes Humanitārās fakultātes Lietuviešu valodas katedras docente.

Anitra TĪSIŅA (1971) LU Latviešu valodas institūta asistente, doktorante.

Jānis VALDMANIS (1948) Dr. habil. philol. LU profesors, LU Latviešu valodas institūta direktors.

Andrejs VEISBERGS (1960) Dr. habil. philol. LU profesors, Svešvalodu fakultātes Sastatāmās valodniecības katedras vadītājs.

Ieva ZAUBERGA (1958) – Dr. philol., LU Svešvalodu fakultātes Sastatāmās valodniecības katedras asoc. profesore.

Kazimiers ŽUPERKA (1937) – Dr. habil. human., Šauļu universitātes Humanitārās fakultātes profesors.

LINGUISTICA LETTICA 5

**Salikts LU Latviešu valodas institūtā
Iespiests Latvijas – Somijas SIA "Madonas poligrāfists"**

Metiens 500 eks.